

KRILA MIGRACIJ
Po meri življenjskih zgodb

uredila

Mirjam Milharčič Hladnik
& Jernej Mlekuž

MIGRACIJE
MIGRANTKE

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314.151.3-054.72-055.2(082)

KRILA migracij : po meri življenjskih zgodb / uredila Mirjam
Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC
SAZU, 2009. - (Migracije / Založba ZRC, ZRC SAZU, ISSN 1580-
7401 ; 17. Migrantke ; 1)

ISBN 978-961-254-112-5
1. Milharčič-Hladnik, Mirjam

KRILA MIGRACIJ
Po meri življenjskih zgodb

uredila
Mirjam Milharčič Hladnik
Jernej Mlekuž

Ljubljana 2009

VSEBINA

DVE ŠTORIJI ZA UVOD

MOJA NONA

Jernej Mlekuž

9

NAŠA VARUŠKA

Mirjam Milharčič Hladnik

15

ŽIVLJENJE, KOT SO GA PISALE

MOJE MISLI SO BILE PRI VAS DOMA

Poti prehodov v pismih

Mirjam Milharčič Hladnik

23

SPREJMI MOJ NAJLEPŠI POZDRAV OD TVOJE

TE LJUBEČE IN ZVESTE ŽENE FRANCKE

Ženina pisma možu na Nizozemsko leta 1929/30

Marjan Drnovšek

59

BILA JE PREPROSTO SREČA, DA SEM PRIŠLA V KANADO

O razlogih za selitve skozi Stankino življenjsko zgodbo

Urška Strle

89

O GLASU LEPIH VID

MALEDET?, SCHIAVITU?

Ko oblastni glas utihne

Jernej Mlekuž

121

KOMAJ SEM ČAKALA, DA ZRASTEM IN POSTANEM ALEKSANDRINKA

Demitizacija aleksandrink

Katja Škrlj

143

ONE, KI JIM NE VEMO IMEN

HOTELA SEM SAMO VIDETI SVET OKOLI SEBE

Ženske iz Rusije in Ukrajine v Sloveniji

Sanja Cukut

193

TO JE MOJ DŽIHAD

O tem, zakaj so se nekatere Bošnjakinje v Sloveniji začele pokrivati

Špela Kalčič

217

DVE ŠTORIJI ZA UVOD

MOJA NONA

Jernej Mlekuž

Moja nona, gospodinjska pomočnica in nato gospodinja, kot bi jo oblekle današnje statistike, je večino svojega življenja preživela v nenavadnem strahu. Vsaj odkar je v mojem, sicer ne preveč zanesljivem trdem disku, ni nikoli poudarila, kako se ni nikdar navadila živeti *med temi stenami*. Od leta 1947, ko jo je v Jugoslavijo pripeljala ladja z imenom »Radnik«, je namreč živela v Logu pod Mangartom. In v tej idilični gorski vasici se ni nikoli znebila strahu, da se bo Loška stena nekega dne zrušila in pokopala vas. Z njo vred, seveda! Te temačne stene pa se zdi, da so sem ter tja če ne že izbrisali, pa vsaj bolj svetlo prebarvali obiski, ki so jo odpeljali v njen drugi, manj utesnjeni čas, ko njeno življenje še ni bilo ujeto *med temi stenami*. Nona je namreč začela in končala svojo formalno poklicno pot kot, hm, služkinja, dekla, gospodinjska pomočnica (?) pri družini industrialcev v Gorici. Če temu sploh lahko rečemo formalna poklicna pot, saj dvomim, da je bila sploh kdaj uradno zaposlena?! A pojdemo k bistvenemu. Pri omenjeni industrijski družini, kjer je živela in seveda delala, se je, kot je *med temi stenami* sem in tja bolj mimogrede navrgla, imela krasno. To seveda ni bilo kompatibilno s časom, v katerem smo živeli. Kapitalisti so bili namreč umazani, grdi, zli izkoriščevalci, vsaj tako je pisalo v šolskih zgodovinskih učbenikih, šlo jim je le za denar, \$, keš. A še bolj so grizli, žrli to trdno predstavo o gnilih kapitalistih obiski otrok teh verjetno takrat že pokojnih kapitalistov. Sem in tja je nonino staro in stisnjeno obcestno hišo pomladil in razširil avto z italijanskimi tablicami. Na obisk sta prišli sestri, ki ju je nona pazila v svojem manj utesnjenem času. Kot je bilo videti skozi (prav mogoče pre)velike otroške oči, ti obiski niso bili ravno tiste vrste, ki se opravi-jo, da je potem nekaj časa mir. Nono in sestri, dve fini gospe, kot sta ju zaznale moje radovedne otroške oči, je skupaj držala neka tesna vez, ki je očitno niso pretrgala nonina leta bivanja v nekem daljnem kraju z nemogočim imenom, v povojnih letih visoko in trdno sezidana meja med Italijo in Jugoslavijo, ideološke in druge razlike. Zakaj so torej pomembne tovrstne zgodbe, izkušnje, pričevanja? Ker nas obdarujejo z inačicami, ki so (lahko tudi) drugačne od

»pravih«, »resničnih«, »večnih« variant. Osebne pripovedi žensk iz Beneške Slovenije, ki so kot »dikle« oziroma gospodinske pomočnice delale v italijanskih mestih in v knjigi spregovorijo, se tako pogosto razlikujejo od uradne, v tiskane črke utelešene vednosti o omenjenem pojavu. »Dikle« – v nasprotju s takratnimi motiviranimi besedili edinega časopisa te skupnosti, *Matajurja* – svojega dela največkrat niso razumele kot *schiaivitu*, 'suženjskega', kot *maledet*, 'prekletstva'. Zgodbe, izkušnje, pričevanja si torej drznejše dvomiti o uradni, dominantni, obvezni vednosti. Seveda sploh ne vedno. In tudi ko dvomijo, pogosto dvomijo nevede. Lahko bi rekli, da zgodbe, izkušnje, pričevanja posameznic in posameznikov vedno v sebi nosijo baklo upora, ki lahko zaneti požare tudi večjih razsežnosti, požare, katerih plameni dokončno pogoltnejo predstave, podobe in znanstvene utemeljitve o ubogih, neukih, izkoriščanih in nesrečnih ženskah, ki so se odpravile s trebuhom za kruhom. V štoriji moje none, kot tudi v osebnih pripovedih »dikl« in drugih zgodbah, izkušnjah, pričevanjih, v pričujoči knjigi zapisanih v *poševnem* tisku, ne gre zato, da bi iskali (le) bakle upora, vroče zgodbe, ki netijo požare in stojijo glasno in jasno nasproti takšnim in drugačnim trdnopribitostim. Zastavek nonine štorije je nadvse preprost. Zgodbe, izkušnje, pričevanja govorijo. In s tem ko govorijo, prevprašujejo trdnopribitost sveta, v katerega so zaplavale.¹

Zaplavajmo naprej tudi mi, seveda v družbi moje none, ki se je nekega dne leta 1939 usedla na vlak za Montceau-les-Mines. »Domov« se je vrnila čez osem let, leta 1947, kot že rečeno, z ladjo z imenom »Radnik«, na kateri so bili tudi moj nono, moja sedemletna teta in moj štiriletni fotr. Moj nono je v tem francoskem mestu z nemogočim imenom delal kot rudar. In dokler ni izstopila z vlaka, ni nonota nikoli videla. No, le na fotografijah, ki so tudi zakrivile to romanco. Nono je namreč v tem rudarskem mestu bival pri nonini teti in v roke mu je prišla nonina fotografija. Prav mogoče ta, ki krasi začetek našega uvoda. Nadaljevanje je znano. Zakaj torej štorija moje none in ne mojega nonota? Od nonota nisem nikoli slišal ničesar, umrl je pod težo hlodov v težkem letu 1950, tri leta po tistem, ko ga je v novopečeno »domovino« pripeljala ladja »Radnik«. Seveda to ni odgovor, na katerega ste čakali, kajne da ne? Ženske, še posebej ženske iz tiste že tako terminološko stisnjene kategorije »malih ljudi«, so bile v polju družbenega, zgodovinskega spomina in vednosti utišane. Ni se jim dalo glasu, saj ta ni bil pomemben. Kot lahko v pričujoči knjigi beremo v prispev-

1 O zgodbah, izkušnjah, pričevanjih je bilo v slovenskem prostoru v različnih disciplinah, kontekstih, besedilih že kar nekaj napisanega. Zato bo verjetno vsakršen stisnjen pregled v opombi izključevalen. Tako omenimo le eno delo, *Portret glasov: raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev* (Ramšak 2003), verjetno najpreglednejše, ki pa žal v veliki meri prezre sposobnost zgodb, izkušenj, pričevanj za prevpraševanje trdnopribitosti sveta.

ku o aleksandrinkah, njihove zgodbe običajno niso zapustile kuhinje, čeprav so bile v največ primerih »eksistencialnega pomena« tudi za moške člane. Iz kuhinje niso šle zato, ker niso bile dovolj pomembne, ker se Maričke, Štefke in Johane niso mogle kosati s fašisti, z bitko pri El Alameinu in s Prekomorskimi brigadami ter z drugimi »velikimi«, glasnimi moškimi zgodbami.

Vrnimo se k noni. Oziroma k vprašanju, zakaj nonina štorija? Nonina štorija (kot tudi seveda zgodbe aleksandrink ter vse druge zgodbe, izkušnje, pričevanja žensk v knjigi) nosi pomembno sporočilo, poslanstvo, načrt. V klepetavi knjigi, ki jo pravkar držite v rokah in nestrpno čaka, da jo preberete, torej na tem pomembnem mestu vednosti in v tej delavnici in shrambi družbenega, zgodovinskega spomina, je bil noni dan glas, smela je spregovoriti, s tem pa je postala zgodovinski, družbeni subjekt. Tako je vpisala svoje žensko ime, Elizabeta, Betka, v polje zgodovinskega, družbenega spomina, vednosti. Nonina štorija, ki ji do sedaj v polju vednosti, zgodovinskega, družbenega spomina ni bila priznana nikakršna pomembnost, se je rehabilitirala – postala je pomembna.²

Pojdimo še zadnjič na pot, spet seveda v družbi moje none, ki je govorila štiri jezike. Doma, v Budanjah, so govorili slovensko oziroma nek tamkajšnji dialekt. Italijansko se je verjetno dobro naučila že v šoli, nedvomno pa izpopolnila v družini industrialcev v Gorici, kjer je služila kot, hm, dekla, gospodinjska pomočnica, služkinja? V Franciji se je dobro naučila francosko. Še vedno mi v ušesih sladko zvenijo njene umetelne francoske besede, ki so sem in tja sfrčale po njeni nič kaj umetelni mini kuhinji – dnevni sobi. Pa tudi, težko boste uganili, poljske. Poljaki so bili v tem rudarskem mestu pa verjetno tudi v takratni Franciji ena od najštevilčnejših priseljenjskih skupin. Toda čemu sploh siciramo nonino znanje jezikov? Gre za preprosto, banalno dejstvo: če bi nona ostala doma v Budanjah, bi ostala tudi pri tamkajšnjem dialektu pa verjetno še »šolski« italijanščini. Iz njenih ust tako ne bi nikdar slišal žametnozvenečih francoskih in smešnozvenečih poljskih besed. No, če bi ostala v Budanjah, tudi ne bi bilo *penzij*, ne francoske po nonotu ne nonine italijanske v lirah, ki sta v sivih socialističnih letih razveseljevali njene vnuke. Moje delovne ure v

2 Seveda ta klepetava knjiga nikakor ni prva v slovenskem prostoru, ki vpisuje ženske, njihove zgodbe, izkušnje, pričevanja v polje vednosti, družbenega, zgodovinskega spomina. Kot ugotavlja Marta Verginella, sicer le za zgodovinopisje, »je do premika vendarle prišlo, kako daljnosežen bo in ali bo prispeval k odločnemu rezu in večji naklonjenosti vpisu žensk v zgodovino, pa bomo ugotavljali šele v prihodnosti« (Verginella 2006: 189). Naj na tem mestu naštejemo le nekaj knjižnih del, ki vpisujejo ženske v polje družbenega, kolektivnega spomina in vednosti že, kako nesramno izključevalno, s (pod)naslovi: *Moč šibkih: ženske v času kmečkega gospodarjenja* (Destovnik 2002), *Zavrnjena tradicija: ženske in ženskost v slovenski zgodovini od 1890 do 1940* (Leskošek 2002), *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev* (Verginella 2006).

noninem vrtu so bile daleč najboljše plačane. Pred noninim vrtom se skrijejo doktorski naziv, rafti z bogatimi Američani v Patagoniji, fotke za *Sidartine* razglednice in druga megaplačila. Za uro ali dve lopatanja sem dobil 100.000 lir. Toliko kot je fotr kot ravnatelj zaslužil v dobrem tednu. Največkrat pa se za lire sploh ni bilo treba spotiti. Dovolj je bil že rojstni ali kakšen povsem navaden dan.

Postavimo stvar nekoliko širše in bolj znanosti všečno. Migracije, selitve postavijo ljudi pred nove, pomembne preizkušnje (nona se je naučila nov jezik, umetelno francoščino, in se spoprijateljila s pregovorno srboritimi Poljaki), pretresejo, izprašajo obstoječe družbene vloge, identitete, podobe (le kaj vse je nona premlevala na tistem vlaku, ki je zapuščal kapitaliste in drvel neznanemu moškemu v naročje?), »dajo misliti«. (»Le zakaj sem se 'vrnila«? se je morala nona pol stoletja vsak dan spraševati, ko se je vrnila *med te stene* in opravljive, zbadljive, hudobne svakinje.)³ Podobno je tudi neprijazno, izključevalno, ksenofobno okolje »dalo misliti« jeseniškim Bošnjakinjam, ki prav tako spregovorijo v knjigi. Nekatere so si glavo načrtno pokrile z ruto, v največ primerih zato, da bi »dale misliti« tistim, ki so to okolje naredili takšno – do Bošnjakinj neprijazno. In še bi seveda lahko nadaljevali. A naj raje nadaljujejo druge zgodbe, izkušnje, pričevanja.

Pa še nekaj je pri zgodbah, izkušnjah, pričevanjih, verjetno še posebno zgodbah, izkušnjah, pričevanjih žensk, migrantk. Kar nočejo se namreč končati. Ne z odhodi, s prihodi, smrtjo, pozabo. Konci se vedno zdijo le stvar scenaristov, takšnih ali drugačnih. Moj fotr, ki je po noninih besedah znal ob »vrnitvi v domovino« z ladjo »Radnik« leta 1947 veliko bolje francosko kot slovensko, se danes ne spomni niti ene francoske besede. O Franciji iz fotrovih ust ni nikoli prišlo nič. Po abrahamu pa je začel težiti, da bi pred smrtjo še enkrat rad videl ta Montceau-les-Mines, ki ga že od njegovega velikega poka spremlja v osebnih dokumentih. Mu bo to željo pomagala uresničiti snaha, ki zelo dobro govori francosko in je v hotelu sorodnikov tam nekje v Normandiji tudi delala kot, hm, gospodinjska pomočnica, dekla, služkinja? Le kaj nam lahko še vse povedo zgodbe, pričevanja, izkušnje žensk migrantk, štorije non?

3 Študij, ki obravnavajo spreminjanje, prevpraševanje družbenih vlog, identitet, podob idr. migrantk in migrantov je seveda že v slovenskem prostoru toliko, da bi bilo podrobno navajanje ultramaratonsko početje. Glede na širino, razpršenost, kompleksnost vprašanj, povezanih z individualnimi, subjektivnimi procesi migracij je tudi utopično pričakovati neko ultrapregledno delo. Na tem mestu torej navedimo le delo, ki verjetno zajame najširši spekter navedenih vprašanj in prinaša tudi največjo teoretsko preglednost: *Ko tujina postane dom: resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih* (Lukšič-Hacin 1995).

LITERATURA

Destovnik, Irena (2002). *Moč šibkih: ženske v času kmečkega gospodarjenja*. Celovec: Založba Drava.

Leskošek, Vesna (2002). *Zavrnjena tradicija: ženske in ženskost v slovenski zgodovini od 1890 do 1940*. Ljubljana: Založba I*cf.

Lukšič-Hacin, Marina (1995). *Ko tujina postane dom: resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Ramšak, Mojca (2003). *Portret glasov: raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana: Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti.

Verginella, Marta (2006). *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Ljubljana: Delta.

NAŠA VARUŠKA

Mirjam Milharčič Hladnik

Naša varuška v New Yorku se je imenovala Pema. Pema je Tibetanka, rojena v Indiji staršem, ki so zbežali po kitajski okupaciji Tibeta. Ko smo se leta 2000 spoznali, je v New Yorku živel štiri ali pet let. Prišla je s turistično vizo, ko pa je ta zapadla, je zaprosila za politični azil. Glede na to, da je prišla iz Indije, kjer tibetanskim beguncem ne grozi preganjanje, samo revščina in brezizhodnost, je njeni prošnji slabo kazalo. Ves čas postopka, ki se je po napadu septembra 2001 še bolj upočasnjal, ni smela zapustiti države. Pri starših v Indiji je imela dve hčerki, ki sta bili takrat, ko smo se spoznali, stari sedem in enajst let. Omenila ju je neko jutro, ko je prišla po naše otroke, in rekla: »Danes ima moja hčerka rojstni dan.« Pema je v Ameriko prišla iz skrbi za prihodnost svojih otrok. Z denarjem, ki ga je pošiljala, so plačevali šolnino v zasebni katoliški šoli. Z izobrazbo so bile možnosti, da se njeni hčerki rešita revščine, veliko večje. Nekoč sem jo prosila, naj mi pokaže njuno sliko. Povedala mi je, da sta odlični učenki, da je njun oče in njen mož v Nepalju in da gresta včasih k njemu na počitnice.

Pema je imela veliko prijateljic in kolegic, ki so bile vse Tibetanke in varuške v Greenpointu, kjer smo živele. Skupaj so bile ves čas, ko so varovale otroke. Kadar je bilo lepo vreme, so bile v parku, tekale so za njimi, jih hranile ali počivale skupaj z njimi na odejah, ki so jih razgrnile v krogu, in se pogovarjale. Natančno tako so izgledale kot slovenske varuške v kairskih parkih in na aleksandrijskih plažah, ki jih boste srečali na fotografijah v knjigi – zavzete z otroki in s pogovori v svojem, nikomur razumljivem jeziku. Tako kot njene prijateljice je tudi Pema dobila delo po sistemu priporočil. Prvo delo ji je pomagala najti rojakinja, tako kot so Franckinemu možu, ki ga boste spoznali preko njenih pisem, prvo delo na Nizozemskem pomagali najti slovenski rudarji. Od tu naprej je bilo vse odvisno od nje in seveda sreče, kot bi življenjskim okoliščinam in človeški usodi rekla Stanka, ki jo boste zagledali, kako nekega lepega dne ilegalno prečka jugoslovansko-italijansko mejo in se poda boljšemu življenju naproti. Vse je bilo odvisno od tega, kako dobro Pema opravlja svoje delo, kajti

biti varuška pomeni, da je potencialno delo vedno na voljo, je pa vedno tudi samo začasno. Ko otrok zraste in gre v vrtec, je treba poiskati novega. In tako mama otroka, ki gre v vrtec ali malo šolo, napiše oglas, da njihova varuška išče delo in doda svojo telefonsko številko. Oglas je visel na ograji otroškega igrišča. Poklicala sem jo, neznanko, ki mi je po telefonu razložila, kakšna je Pema, koliko ji plača, od kdaj do kdaj je navada, da čuva otroke, kaj se pripravi za kosilo, kam pelje otroke, za kaj poskrbi ona, in podobno. In potem je prišla Pema, urejena mlada ženska, ki je, to sem takoj opazila, kupovala obleke v isti trgovini kot jaz. Pogovorili sva se v petih minutah in naslednji dan je začela delati. Prišla je točno ob dogovorjeni uri, deklici, stari pol leta in leto in pol, posadila v voziček in šla. Čez osem ur ju je pripeljala nazaj in vsi smo bili zadovoljni. Dvakrat na teden, dve leti, dokler nista šli v vrtec.

Fascinantno je dvoje. Kako je bila Pema popolnoma odvisna od svojega dobro opravljenega dela, saj poleg dobrih priporočil in plačila zadovoljnih staršev otrok, ki jih je čuvala, ni imela nobene druge varnosti. In drugič, kako neverjetno prepričljiva je osebna odgovornost, ki izhaja iz priporočila nekoga, ki doda še svoje ime in telefonsko številko. Velikokrat so me vprašali, kako sem lahko popolni tujki v velemestu na priporočilo druge popolne tujke zaupala svojega otroka. In presenetljiv odgovor je, da pravzaprav zelo lahko. S Pemo sva se vsakokrat dogovorili za čas in drobne posebnosti v zvezi z nego otrok, in to je bilo vse. Čez pet minut jih je že odpeljala v park, kajti ura je bila plačana, da je z otroki, zato ni smela izgubljati časa s klepetanjem. Nikoli nisem vprašala, v katerem jeziku govori z njima. Redko sem si upala vprašati, kako je z njenima hčerkama, ker mi je šlo ob tem vprašanju na jok. A ob vsakem rojstnem dnevu svojih otrok sem se zalotila, da preračunavam, koliko let Pema že ni videla svojih. Poleti, ko smo bile dva meseca doma na počitnicah, sem jo plačevala, kot da bi ju čuvala. Ko smo se razšli, mi je bilo hudo in sem se prepričevala, da je bil to pač poslovni odnos. Na steni sobe v Ljubljani, kjer zdaj živimo, imam darilo, ki mi ga je poklonila za novo leto, in vedno, ko ga pogledam, vem, da to ni bil le poslovni odnos.

Neverjetna stopnja zaupnosti me je v Združenih državah spremljala tudi v profesionalnem življenju. Ko sem zbirala življenjske zgodbe slovenskih migrantk in njihovih potomk, me je vedno znova presenetilo, da so jih bile pripravljene povedati popolni tujki, z njo deliti lepe in žalostne spomine, razkriti skrivnosti nekomu, ki so ga videle prvič in najverjetneje tudi zadnjič. Včasih se mi je zdelo, da sem kot raziskovalka migrantskih izkušenj žensk bolj prepričljiva in deležna večjega zaupanja, ker sem sama migrantka. Ker sem imela takrat, ko sem izvajala projekt ustne zgodovine, dva majhna otroka. Pomislila sem celo, da življenjske zgodbe, ki jih snemam, bolj razumem, ker živim v

okolju, o katerem mi sogovornice pripovedujejo. Ker sem lahko, ne glede na obdobje, ki so ga opisovale, lahko razumela, kako zlahka začne otrok govoriti jezik okolja, še toliko bolj, če je pri roki televizija ali ima brata ali sestro. Ko sem dobila možnost pregledati in analizirati družinsko migrantsko korespondenco, ki je vsebovala pisma iz obdobja osemdesetih let, se je občutek odgovornosti zaradi zaupanja še povečal. A tudi ob prebiranju orumenelih listov iz časov brez telefona, letalskih zvez in med vojno tudi brez poštних povezav, sem prav zaradi svoje izkušnje lahko razumela, o čem pišejo. Tudi sama sem med petletnim bivanjem v New Yorku pisala pisma, pošiljala fotografije otrok, čestitke, darilca, drobne pozornosti, pakete, ob poletnih obiskih pa nosila domov stvari, ki jih nihče ni potreboval. In tako sem si vedno, ko sem poslušala posnete življenjske zgodbe ali prebirala pisma iz družinske korespondence in jih poskušala razumeti, analizirati in postaviti v teoretski kontekst, zastavljala isto vprašanje: koliko mene je v tebi?

Etični in metodološki problemi pri projektih ustne zgodovine, uporabi naracijskih tehnik ali analiziranju avtobiografskega gradiva – dnevniki, pisma, memoari, pripovedi – ki mu Marta Verginella (2004) pravi »dragocena skladišča individualnega spomina«, so številni. Pri raziskovanju življenjskih zgodovin je pomembno, da gre za življenja ljudi, ki niso izbranci političnih, vojaških in nacionalnih zgodovin, oziroma posameznike, ki niso staljeni v sofisticiranih izračunih kvantitativne metodologije. Gre za »demokratizacijo zgodovine« in drugih humanističnih in družboslovnih ved, saj pridejo z uveljavitvijo naracijskih metod in ustne zgodovine do besede tisti ljudje, ki jim pravimo (arogantno in neustrezno) »navadni«, »običajni« ljudje, po butalsko pa celo »ženske«. Skozi njihove interpretacije »realnosti« se prikažejo konteksti, v katerih živijo. Pripovedi, življenjske zgodbe so »življenja v kontekstu«, umeščena v socialne, ekonomske, zgodovinske, religiozne in izobraževalne okoliščine; podvržena vplivom družine, skupnosti in družbenih institucij; odvisna od kulturnih pokrajin, osebnih prepričanj, intimnih dejanj, samostojnih odločitev in njihovih posledic. Ključnega pomena pri tem je razumevanje, da resničnost ni ena in je zato tudi ne moremo znanstveno »ugotoviti«, ter da so vloge raziskovalcev in »objektov« raziskovanja zamenljive in prenosljive.

Pri tem je ključnega pomena opozorilo Liz Stanley, da moramo upoštevati ideološka in politična ter socialna gledišča »producentov vednosti«, tistih raziskovalcev – poslušalcev, ki pripovedi objavijo, skrajšajo, predelajo, spravijo v okvirje teorij in konceptov in jih nenazadnje interpretativno umestijo v svoje kontekste. Gre torej za kontekste ljudi, ki pripovedujejo, kot tudi za kontekste tistih, ki iz njihovih pripovedi proizvajajo vednost in oblast. Zgodovina in druge vede se potemtakem ne »demokratizirajo« samo zaradi uporabe avto/bio-

grafskih virov in metod. Odločilno je, kako se uporabijo in kaj iz njih nastane. Avto/biografska metoda sama po sebi ne omogoča, da se zaslišijo glasovi »navadnih« ljudi. Njihovi glasovi, interpretacije, doživljanja se zaslišijo samo, če jim to omogoči odločitev raziskovalca.⁴ Prav zaradi tega je metodologija avto/biografskega raziskovanja nenehno podvržena etičnim in moralnim premislekom. Koliko in kako se bodo zaslišali glasovi ljudi, ki pripovedujejo zgodbe, je odvisno od tega, koliko spoštovanja imajo raziskovalci do zgodb drugih in koliko zadržanosti pri svojih znanstvenih interpretacijah so sposobni. Odvisno je od intimnih odločitev, kam se v mrežah oblasti in moči produkcije vednosti raziskovalci s svojim delom želijo umestiti.⁵

O etičnih in moralnih premislekih v pričujoči knjigi piše Marjan Drnovšek, ki je po naključju dobil v roke povsem intimno korespondenco med možem in ženo in se več let odločal, ali naj jo predstavi javnosti ali ne. Po težki odločitvi nista bila izbor pisem in sestavljanje zgodbe nič lažja, čeprav je pri odločitvi za objavo prevladal razmislek, da takšna osebna izkušnja pomembno prispeva k razumevanju subjektivnega doživljanja migrantskih procesov na Slovenskem. Urška Strle je bila pri obravnavi Stankine zgodbe v dodatnih težavah, ker v zgodbi nastopajo njeni sorodniki. Če so Franckina pisma ostala v anonimnem kontekstu, saj je Drnovšek izbrisal vsa imena krajev in druge podrobnosti – enako je storila v svojem prispevku tudi Sanja Cukut – pa je Stankina zgodba opremljena z natančnimi imeni oseb in krajev. Ni preprosto iz pisem, pripovedi in lastnega opazovanja sestaviti zgodbo, če na tvojo interpretacijo čaka sorodstvo, ki ti je pri zbiranju gradiva zavzeto pomagalo. Kako se naj v takšnih okoliščinah znajde raziskovalka, tudi Katji Škrj – rojeni v družini aleksandrink – ne more svetovati noben priročnik. Tudi sestavljanje zgodbe Pepice in njene družine na treh straneh oceana zame ni bilo težko, ker so mi pomagali in zaupali vsi njeni sorodniki. Veliko težje je bilo premisliti, kaj je smiselno objaviti in kako tisto, kar objavim, interpretirati. Prav to so Špeli Kalčič povedale sogovornice na Jesenicah in svojo sumničavost utemeljile s številnimi primeri, ko so njihove izjave popačili in jih postavili v kontekst, ki z njihovimi premisleki in odločitvami ni imel nič skupnega. Naj gre za vnuka ali vnukinjo, sorodnico, zgodovinarja pred kupčkom pisem, kupljenih na boljšem

4 Eden najpomembnejših »teoretikov« in »praktikov« ustne zgodovine, Alessandro Portelli, o predpostavki, da delavski razred končno lahko spregovori skozi ustno zgodovino, pravi: »Tudi če sprejmemo to, da delavski razred govori skozi ustno zgodovino, je jasno, da ne govori znotraj abstrakcije, ampak govori zgodovinarju, z zgodovinarjem in, kolikor je gradivo objavljeno, skozi zgodovinarja« (Portelli 1991: 56).

5 Demokratizacijo družboslovnih in humanističnih ved skozi metode ustne zgodovine je najbolj nazorno in prepričljivo opisal Thompson (1988).

trgu, raziskovalko, ki snema pripovedi neznanih žensk, ali prijateljico, ki vstopi v intimnost družine, vsi postopoma postanemo del omenjenih zgodb ali pa smo del njih že od rojstva. Poglavitni razlog, da se s skladišči individualnega spomina in z življenjskimi zgodbami sploh ukvarjamo, je v tem, da brez subjektivnih izkušenj tistih, ki odidejo, in tistih, ki ostanejo, migracijskih procesov sploh ne moremo razumeti. Status raziskovalcev osebnih izkušenj posameznikov, proučevalk družbenih in zgodovinskih fenomenov s pomočjo metode ustne zgodovine je najbolj natančno opisala Gabriella Gribaudi, ki pravi: »Po mojem mnenju se ustne zgodovine ne moremo naučiti. Z ustno zgodovino se lahko ukvarja le tisti, ki ljubi pripovedovanje drugih, ki je pozoren do pripovedi na splošno, ki uživa v tem, da prisluhne in posluša. Znati mora spoštovati druge in njihove interpretacije življenja ter zgodovine« (Gribaudi 2007: 85).

V svetu se posebna raziskovalna pozornost migrantkam posveča šele zadnji dve desetletji, ko se je uveljavilo prepričanje, da so migracije spolno obeleženi procesi in je treba poleg makroekonomskih in političnih vzrokov razumeti tudi splet intimnih, osebnih, družinskih, prijateljskih vezi in mrež, znotraj katerih se sprejemajo odločitve o selitvah. S pomočjo avtobiografskih in drugih kvalitativnih metod se je vednost o migracijah obogatila s številnimi študijami in raziskavami o različnih vlogah, izkušnjah, položajih in obravnava- vah moških in žensk v migrantskih kontekstih v preteklosti in danes. Knjiga, ki jo držite v rokah, je naš prispevek k obogatitvi te vednosti in razumevanju migracij na Slovenskem.

LITERATURA

Gribaudo, Gabriella (2007). Un certo amore per il racconto degli altri. *Il microfono rovesciato: 10 variazioni sulla storia orale* (ur. Alessandro Casellato). Treviso: Istresco.

Portelli, Alessandro (1991). *The Death of Luigi Trastulli and other Stories: Form and Meaning in Oral History*. Albany: State University of New York Press.

Stanley, Liz (1992). *The auto/biographical I: The theory and practice of feminist auto/biography*. Manchester in New York: Manchester University Press.

Thompson, Paul (1988). *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford in New York: Oxford University Press.

Verginella, Marta (2004). *Suha pašta, pesek in bombe: vojni dnevnik Bruna Trampuža*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

**ŽIVLJENJE,
KOT SO GA PISALE**

MOJE MISLI SO BILE PRI VAS DOMA

Poti prehodov v pismih

Mirjam Milharčič Hladnik

V torek opoldne, 25. novembra 1930, sta s parnika »Saturnia« na otok Ellis stopila moški in ženska. Videlo se je, da sta se vkrcala v Trstu. Oblečena sta bila elegantno, po zadnji italijanski modi. Moški je bil sproščen in samozavesten, mlada ženska pa je očitno prvič stala pred newyorškimi nebotičniki. On ameriški državljan, ona italijanska državljanica, sovaščana iz slovenske Primorske in par mesecev mož in žena. Spoznala sta se na začetku poletja, ko se je v njeni in za lučaj kamna oddaljeni njegovi vasi končala košnja, pa poročila. Bila sta na poti na njegov dom v jeklarski Cleveland v ameriški zvezni državi Ohio. Moški je urejal zadnje formalnosti ob vstopu v Združene države Amerike, ženska je v žepu tiščala pismo, napisano na pisemski papir z ladijskim grbom. Končalo se je z naslednjimi besedami:

*Danes u Torek 25 opoldne smo šli s parnika. Z Bogom
Zazdaj končam bom Vam z mesta še kaj več.
Naj dražje Vas pozdravjam in v duhu poljubljam Vas mama in tebe Ivan
Vaša Nezabljena Pepica in
Josip Valencich*

*Ljuba mama!
Vas prosim ne jočite in ne žalujte po meni po tolaženi bodite!*

Pismo je bilo naslovljeno na družino Udovič v vasi Jelšane in je začetek dopisovanja in poti prehodov, ki so predmet analize pričujočega besedila. Korespondenca družine Udovič-Hrvatini-Valencič je pomemben vir za razumevanje migracij, saj nam razkriva subjektivno realnost in intimne izkušnje vseh udeležencev migracijskega procesa – tistih, ki so odšli, in tistih, ki so ostali, ter njihovih potomcev. Kot vir ni izjemna samo po vsebini, temveč tudi po obsegu in strukturi. Vsebuje stotine pisem, razglednic, voščilnic, potrdil in številne reference na pakete, ki so postali del korespondence v desetletjih po letu 1945.

Vse omenjene pošiljke so potovale med primorsko vasjo Jelšane, Clevelandom v Združenih državah Amerike in glavnim mestom Argentine, Buenos Airesom. Osebe, ki so prejemale in pošiljale, so bile v različnih obdobjih različne. Čeprav imajo v pričujočem besedilu glavno vlogo mama Helena in njeni štirje otroci Jože, Tone, Pepica in Ivan, je osrednja pozornost posvečena edini hčerki in sestri, Pepici.

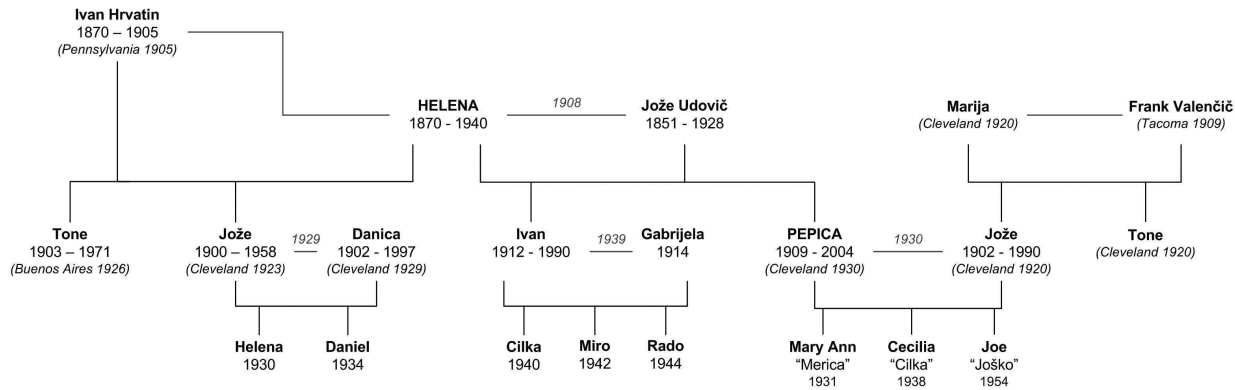
Ključ branja korespondence je življenjska zgodba njenih »poti prehodov«, njenih vrednot, čustvovanj, ambicij in strahov. Poti prehodov so brez začetka in konca, čeprav so opremljene z datumi in imeni krajev. So stanje in ne pot, so stalnica in ne cilj. »Poti prehodov« je sintagma, ki označuje migrantkino dinamično življenje. Živela ga je kot človek z več identitetami, domovi in domovinami, v več jezikih in socialnih okoljih, ne da bi katerokoli ali kateregakoli zamenjala, odvrгла ali zapustila. Živela je v njih in med njimi, včasih fizično prisotna, včasih v mislih in čustvovanjih, nikoli brezbrizna, enodimenzionalna, nikoli samo tam ali samo tu, vedno na poti prehodov. Sledili jim bomo v pismih, pa tudi pripovedih njenih otrok v Clevelandu in zapisanih pričevanjih nečakinje iz Jelšan.

TISTI, KI SO ODŠLI, IN TISTI, KI SO OSTALI

Ohranjena družinska korespondenca¹ je nastajala v dolgem časovnem obdobju: Pepica si je dopisovala z mamo Heleno od leta 1930 do njene smrti leta 1940; z bratom Tonetom v Argentini do njegove smrti leta 1971; z bratom Ivanom do njegove smrti leta 1990; z njegovo ženo Elko in njuno hčerko, nečakinjo Cilko, pa do svoje smrti leta 2004. Korespondenca brata Jožeta, ki je prav tako živel v Clevelandu, je potekala med Clevelandom, Jelšanami in Buenos Airesom do njegove smrti leta 1958. Če upoštevamo še korespondenco med potomci bratov in sester, potem se med Jelšanami in Ameriko družinska korespondenca od leta 1923, ko se je tam naselil Jože, do danes še ni prekinila.

Pri obravnavani korespondenci se ne premikajo samo desetletja časa in ljudje preko oceanov ter pisma in paketi v času in prostoru, temveč tudi meje

1 Cilka Udovič iz Jelšan in Joe Valenčič iz Clevelanda sta mi dovolila fotokopirati in uporabljati ta del družinske korespondence: pisma, ki jih je Pepica hranila v svoji hiši v Clevelandu, in pisma, ki jih hrani Cilka v svoji hiši v Jelšanih. Korespondenca se začne leta 1930 s prvim Pepičinim pismom z ladje »Saturnia« in z drugimi pismi, navedenimi na začetku besedila. Korespondenca se končuje in spreminja s porokami oziroma smrtjo družinskih članov, kot je razvidno iz družinskega drevesa. Glavnina pisem, ki so mi bila na razpolago, zajema obdobje med letoma 1930 in 2004 in obsega približno 250 strani gradiva: pisem, voščilnic, razglednic, denarnih nakaznic, itd. Za korespondenco, pomoč pri razumevanju družinskih razmerij in zaupanje se Cilki Udovič in Joeju Valenčiču najlepše zahvaljujem. Zahvaljujem se tudi za vse fotografije, objavljene v tem besedilu, ki so njuna last, razen razglednice Jelšan, ki sem jo dobila v dar.

Družinsko drevo Udovič-Hrvatini-Valenčič.

Mladoporočnica pred odhodom v Ameriko.

ozemlja, od koder vsi izvirajo. Zato za politično enoto, kjer ležijo primorske vasi, ki nastopajo v korespondenci, tudi ni bolj primerne izraza, kot ga uporabljajo sami migranti, to je *stari kraj*. Leta 1905 je iz vasi Brgud pri Jelšanah Helenin prvi mož, Ivan Hrvatin, migriral v Ameriko in po par mesecih kot državljani avstro-ogrske monarhije umrl v rudniku v Pennsylvaniji. Dva sinova iz prvega zakona, ki ju je drugi Helenin mož, Jože Udovič, posvojil, sta migrirala kot italijanska državljana, Jože leta 1923 in Tone tri leta pozneje. Jože se je v Clevelandu nastanil kot podnajemnik v hiši Valenčičev in se spoprijateljil s svojim soimenjakom, Jožetom Valenčičem. Njegov oče

je iz vasi Novokračine, prav tako v bližini Jelšan, migriral v Ameriko leta 1909 kot podanik avstro-ogrske monarhije. Ko so se mu po enajstih letih pridružili žena in dva sinova, so bili italijanski državljan. V času, ko se je mladi Jože Valenčič zagledal v fotografijo Pepice, lepe sestre svojega prijatelja in soimenjaka – to mu je priložila v pismu – je bil že ameriški državljani in se je pisal Valencich. Tak priimek je dobila Pepica, ko se je konec poletja 1930 poročila s prijateljem in soimenjakom svojega brata, fantom iz sosednje vasi, ameriškim državljanom iz Clevelanda. Ko je po tridesetih letih prvič in zadnjič obiskala Jelšane, je bila Josephine, ameriška državljanica na obisku v Jugoslaviji. Njen

sin Joe Valencic – *h* je nekje v času in prostoru izpadel iz družinskega imena – je *stari kraj* še tri desetletja pozneje obiskal v nikoli prej obstoječi državi Sloveniji, v kateri so bile Jelšane vas z mednarodnim mejnim prehodom s prav tako nikoli prej obstoječo državo Hrvaško.

Desetletja in ljudi preko oceanov pa pisma in pakete v času in prostoru brez meja in brezmejno povezujejo čustva. Leta 1930 je brat Tone ob novici, da se je sestra poročila in izselila v Ameriko, pisal iz Argentine:

Vsi se tožimo da nam gre slabo pa tudi jast se nimam kaj hvalit odkar sem prišel v ta prokleti Buenos Aires vedno slabše mi gre. (...) Mislil sem da bodem kaj za veliko noč poslal pa kakor kaže ne bom mogel. Človek čaka na boljše pa gre vedno slabše tako da za siromaka ni več življenja. Torej z mamó vama je bila teška ločitev oh vem da vama je bilo obema težko ali kaj hočemo usoda nas je razkropila v daljni neznani svet.

Brat Jože pa je sporočil pravkar poročeni sestri, da jo čakajo v Clevelandu in poskušal pred njenim odhodom potolažiti mamó:

Draga Mama! Ne jokajte preveč po Pepici, ker to bi vam lahko škodovalo. Vem, da vam je hudo ko boste izgubili edino hčerko ali naj vam bo v tolažbo, da si je dobila dobrega moža in od dobre družine. Dobro vem, da bo v duhu vedno pri vas. Mogoče vam bo več pomagala kakor da bi se bila tam kje poročila. Vam kličem ponovno potolažite se. Vas pozdravlja in najdražje poljublja Vaš nepozabljeni sin Josip

Mama Helena je po moževi smrti in odhodu treh otrok v *daljni neznani svet* ostala v Jelšanah sama z najmlajšim sinom Ivanom.² Vse je skrbelo, da bo odhod edine hčerke poslabšal njeno zdravje. Njo je skrbelo, kako ohraniti domačijo in sinovo življenje zaradi vojaške obveznosti, pa kako se godi njenim otrokom po svetu, ali so srečni, zadovoljni in preskrbljeni. Par let po hčerinem odhodu ji je pisala:

Jaz se še zmiraj ne morem privadit brez Tebe moja hči. Najbolj pa kadar nedelja pride, vse me čaka narobe in vse prazno, pusto in tužno pa mi pride naprej kako mi je bilo prej pa se najočem do sita. Kako mi je bilo lahko ko smo se vse pogovorile ali sedaj se nimam s kom.

Sredi tridesetih let je Pepica pisala bratu Ivanu, ki je bil kot Giovanni Udovic vpoklican v italijansko vojsko:

² Kmetija je bila srednje velika, Jože Udovič pa izobražen kmet; bil je župan občine Jelšane, ocenjeval je nepremičnine in bil tudi mrliški oglednik. Umrl je leta 1928.

Pret par dnevi sem vdobila tvoje mi drago pismo. Najlepša hvala! Ali za mene jako žalostno, danes je že četrti dan ali moje oči se niso še posušile. Noč in dan simi pret oči ti in mama. Nепrestano me solze zalivajo dase smislit ne smem. Pres tega je moje srce slabo in občutljivo kosem pa še odtebe dobila tako žalostno sporočilo se čutim prav bolno. Zakaj zakaj nas je usoda strgala iz domače grude in nas pognala v tujino da se moramo ubijati u tujem svetu ki milosti ne pozna. Ivan jast vidim vse tvoje gorje jast čutim kaj si mogel prestat ko si se ločil od ljube domovine od drage mame in od iti neznano kam to je zate najhujše in najtežji udarec ki trpiš na duši in na telesu.

Rdeča nit vseh pisem, ki tudi z desetletji ni zbledela ali izginila, so močna čustva ljubezni in navezanosti med družinskimi člani. Korespondenca predstavi osebe, ki so igrale aktivne, dinamične vloge tako v procesu tehtanja in sprejemanja odločitev za migriranje, načinov prilagajanja in učenja v novem okolju kot pri ohranjanju in krepitvi socialnih mrež in trdnih družinskih vezi v starem in novem okolju. Osebe živijo v obeh svetovih, na obeh straneh Atlantika, v starem kraju in novem domu. Fizično ločeni mislijo drug na drugega, skrbijo drug za drugega, se prepirajo, opravičujejo, žalujejo, obžalujejo, živijo in delajo z mislijo na svoje socialno in družinsko okolje tu in tam. Iz korespondence je jasno, da so misli in čustvovanja intenzivna, skrbi in zamere pristne, življenja realno podrejena potrebam in ambicijam na treh straneh morja. Leta 1940 je Jože ob novici o mamini smrti bratu Ivanu poslal naslednje besede:

Pepica z mamo Heleno leta 1928.

Usoda je kruta! Žalost je bridka! Mamice ni in jo več ne bo. Vi ste ostali sirote sami, a mi druge sirote, mamice nismo videli dolgo vrsto let. Usoda kruta nas je iztrgala iz gorkega objema naše nadvse ljubljene mamice in nas vrgla v tuji mrzli svet. Kakor, da človek bil je preklet. Vem, da mati nas je objokovala, ko je ostala sirota skoraj sama. Ko si pa šel še ti v raztrgan svet, sem vedel, da je konec njenih let. Ko sem čital vrstice, da nas je pred smrtjo še enkrat vseh pogledala na slikah in nas blagoslavljal, sem se jokal ko otrok.

Ne preseneča, da so bile čustvene izpovedi močne, dokler je še živela mama Helena, bi pa takšno pisanje lažje pripisali ženskim članicam družine. Kot vidimo, nas pisma presenetijo v obeh predvidevanjih. Pri izpovedovanju čustev so enako kot mama in sestra iskreni tudi bratje, predvsem Jože. Poleg tega se intenzivnost čustvovanja z leti ne zmanjšuje. Nasprotno, kot bomo videli v odlomkih, so pisma še po trideset in več letih polna trepetajočih spominov. Leta 1953 se Jože v pismu bratu Ivanu spominja obletnice svojega odhoda od doma.

Danes je 30 let od kar sem prvič zapustil našo hišo in 24 let je od kar sem se z mojo Danico poslovil od vas vsih, ki ste mi še vedno dragi. Ob takih obletnicah sem še vedno v duhu pri vas. Vsak kotiček v hiši, vsaka stezica, in vse kar je bilo lepega mi gre pred očmi. To so spomini na lepe mlade dni. Pozabil jih ne bom nikoli. Lepo je bilo ko je še mamica skrbela za mene, čakal kedaj prišel domov, in Bog vari, da bi bil lačen. V prhanko (?) je zagrebala klobaso, (če jo je le imela), jo spekla in mi pustila gotovo znamenje, da me nekaj dobrega čaka. Danes ko bi ji lahko kaj povrnil ni je več! Naj počiva v miru. Brat Tone mi je že dolgo pisal, nevem če tebi kaj piše, včeraj sem pisal tudi njemu, skrbi me, kako je z njim.

To pismo je primer, kako so tisti, ki so odšli, in tisti, ki so ostali, ohranjali vezi preko časa in prostora in celo preko obdobja popolne prekinitve komunikacije. Do takšne prekinitve je prišlo v korespondenci družine Udovič-Valenčič-Hrvatini med drugo svetovno vojno, ko štiri leta niso izmenjali niti enega pisma. Obdobje po drugi svetovni vojni, ko se je izražanju ljubezni in skrbi v pismih pridružilo pošiljanje paketov v Jelšane, to intenzivnost odnosov čez oceane in desetletja še stopnjuje. Pred prikazom načina komuniciranja po letu 1945 pa moram predstaviti metodološko-analitične kontekste proučevanja epistolarnih migrantskih praks in prvo desetletje Pepičinega življenja v obljubljeni deželi.

PISNE PRAKSE MIGRANTOV

Samuel Baily in Franco Ramella, ki sta objavila izbor iz korespondence italijanske migrantske družine, pravita, da so osebna pisma ključni dokumenti

za razumevanje subjektivne realnosti in socialne organizacije migrantov. Za razumevanje migrantske izkušnje moramo imeti vpogled v material, ki predstavlja subjektivno perspektivo aktivnih posameznikov v zapleteni, nikakor ne linearni dinamiki. Baily in Ramella navajata nekatera vprašanja, ki nas pri proučevanju subjektivnih procesov migracij posebej zanimajo:

Zakaj se posamezniki v tej veliki drami odločijo migrirati, medtem ko se mnogi ali celo večina prebivalcev njihovega domačega mesta odloči ostati? Kako si izberejo cilj? Kako najdejo prostor za bivanje, delo in prijatelje? Kako se družijo med seboj in s pripadniki družbe gostiteljice? Kako se kot sodelujoči v migracijskem procesu spremenijo? Kaj se čez čas zgodi z njihovo tradicionalno kulturo, njihovimi družinskimi in vaškimi vezmi ter njihovimi osebnimi prepričanji in težnjami? (Baily in Ramella 1988: 2).

Preko družinske korespondence dobimo natančen vpogled v subjektivni migracijski proces, ki ga večina študij omenjenega procesa, tako zgodovinskih kot socioloških, dolgo časa ni vsebovala. Seveda je treba upoštevati zgodovinski, sociološki in ekonomskopolitični kontekst. Za migracijsko dinamiko družine Udovič-Valencič-Hrvat in je to čas po prvi svetovni vojni, ki je v štirih letih dodatno poglobila revščino in brezperspektivnost jelšanskega območja, da bi se temu pridružila še italijanska fašistična raznorodovalna politika. Primorsko dvajsetih in tridesetih let prejšnjega stoletja ter prepletenost zgodovinskih in socialnih okoliščin izseljevanja natančno opisuje Aleksej Kalc.

Ob imigraciji iz političnih in narodnostnih vzrokov se je skozi dvajseta in delno trideseta leta nadaljevalo tudi ekonomsko izseljevanje. To je bilo ravno tako posredno povezano z odnosom Italije do manjšinskega vprašanja, saj je raznorodovalna politika za doseg svojih ciljev pritiskala tudi na gospodarske in socialne vzvode. Ob težkem položaju, ki ga je za sabo pustila vojna, zaostajanju ekonomskega zagona in integracije z italijanskim gospodarskim prostorom, prepočasnem napredovanju industrializacije in agrarni krizi je »tujerodno« prebivalstvo Julijske krajine utrpelo uničenje lastnega finančno-zavarovalnega sistema hranilnic in posojilnic, ki je bil skupaj z gospodarskimi zadrugami dan režimskim upravam oziroma je prešel v italijanske ustanove. Podvrženo je bilo nadpovprečnemu davčnemu pritisku in neprizanesljivemu ravnanju pri izterjevanju dolgov. Vse to je vodilo k šibitvi in zadolževanju male posesti, ki je prek sodnih prodaj množično prehajala v tuje roke (Kalc 2002: 40).³

3 V knjigi *Poti in usode: selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje* je izseljenska korespondenca uporabljena kot pomemben vir zgodovinskih prikazov izseljevanja iz Primorske (Kalc 2002). Obširno je navajana in uporabljena na izvirne načine.

V obdobju med obema svetovnjima vojnama tudi Marjan Drnovšek posebej poudarja izseljevanje iz Primorske, ki ga označi celo kot »pravi eksodus primorskih Slovencev pod Italijo, saj se jih je nad 20.000 izselilo v Argentino (in okrog 2.000–3.000 iz osrednje Slovenije in Prekmurja) in do leta 1931 okrog 22.000 v Jugoslavijo« (Drnovšek 2001: 11).

Tisti, ki so odšli: Tone, Pepica, Jože.

Pa vendar se omenjeni podatki zares dramatično izostrijo šele, ko se razprejo izkušnje migracijskega procesa pri tistih, ki so odšli, in tistih, ki so ostali, kot so dokumentirani v pismih, paketih in denarnih nakazilih. Odprejo se možnosti za odgovore na niz vprašanj, ki se navezujejo na posameznike, predvsem družinske člane, ki so ostali in so prav tako vpleteni v migrantsko izkušnjo. Kaj pomeni za tiste, ki so ostali, odhod njihovih družinskih članov? Kako si organizirajo življenje, s čim zapolnijo praznine, ki so ostale za ljudmi, kdo jim pomaga pri delu? Kako ohranjajo vezi in prijateljstva tistih, ki so odšli, in z njimi? Kakšen je njihov status v ožji skupnosti, ko imajo migrante »pri hiši«, kakšne vaške vezi ohranjajo? Kako se spremenijo njihova osebna prepričanja, njihove težnje in čustvovanja? Ni-

Tisti, ki je ostal: Ivan kot italijanski vojak Giovanni Udovic leta 1935.

kjer drugje ne moremo odkriti bogastva izkušenj, čustvovanja, trpljenja, veselja in zadovoljstva tako natančno kot v njihovih lastnih besedah.

O epistolarnih virih Marta Verginella pravi, da so poleg dnevniških zapisov in spominov prav pisma postala »dragocena skladišča individualnega spomina«, ko se je pred tremi desetletji pozornost zgodovinarjev in drugih raziskovalcev preusmerila k posamezniku in čustvovanju v različnih socialnih okoljih.

In če se je sprva relevantnost avtobiografskih virov kazala zlasti pri podajanju subjektivnih materialnih, družbenih in kulturnih razsežnosti preteklosti, je v nadaljevanju začela bolj izstopati njihova zmožnost posredovanja doživetega: izkušenj in občutij posameznikov in posameznic – predvsem tistih, ki se niso posebej odlikovali pri oblikovanju politično relevantne zgodovine, so pa bili njeni obrobni akterji in spremljevalci njenih najbolj prelomnih dogodkov (Verginella 2004: 11).

Bruce Elliot, David Gerber in Suzanne Sinke so uredili relevanten zbornik o migrantskih pisnih praksah in uvodoma navedli številne probleme in težave pri analizi korespondenc. Po pregledu obsežnih arhivov migrantskih korespondenc, ki so v nekaterih državah zgledno urejene,⁴ ugotavljajo, da imamo »redko dostop do obeh strani korespondenčnega kroga« in da največkrat poslušamo samo eno stran pogovora, saj so pri migrantskih korespondencah največkrat ohranjena le pisma z ene strani (Elliot, Gerber in Sinke 2006: 3). Korespondenca družine Udovič-Valenčič-Hrvatini je v tem smislu izjemen vir za proučevanje migracij, ker je obsežna tako v količini pisem kot v številu oseb, ki so vključene v dopisovanje, ter v časovnem obdobju, v katerem je potekala. V njej so zajete tri dopisovalske strani, kar je izjemno dragoceno in redko.

Naslednji problem, ki ga navajajo avtorji zbornika, je, da nikoli ne vemo, kako popolna je zbirka pisem celo tam, kjer te obstajajo in so arhivsko urejene. To, popolnoma razumljivo, velja za vsako, tudi pričujočo korespondenco. Družinska korespondenca iz obdobja več kot osemdeset let ni ohranjena in dosegljiva v celoti. Še posebej to velja za del, ki je pripadal bratu v Argentini, saj ni imel družine, ki bi pisma shranila. A večina pisem v Jelšanah in tistih, ki jih je prejela Pepica v Clevelandu, je avtorici dosegljiva za raziskovalne namene.

Pogosto, pravijo avtorji zbornika, je težko razumeti, kaj pisci želijo povedati, še posebej, kadar so neizobraženi in pišejo v narečju. To gotovo ne velja

4 Nekatere evropske države, na primer Nemčija, Nizozemska, Norveška imajo zbrane in urejene zbirke migrantskih korespondenc, ki vsebujejo več deset tisoč enot in se še dopolnjujejo ter, seveda, tudi publicirajo. Načrtno zbiranje, hranjenje in publiciranje tovrstnega gradiva pri nas ne obstaja.

za avtorje obravnavanih pism družine Udovič-Valenčič-Hrvatini. Čeprav niso bili izobrazeni in so pisali v dialektu, ponavadi brez rabe ločil, so izraznost, jasnost in razumljivost njihovega pisanja izjemne. To še posebej preseneča, če upoštevamo, da so vedno pisali utrujeni in zaspani, saj so si čas za pisanje vedno vzeli šele po dolgem delovnem dnevu. Kot bomo videli v delih navedenih pism, je bilo to pri Jožetu, ki je imel gostilno, ob treh ali štirih ponoči, pri Pepici pa po polnoči.

Pri rabi migrantske korespondence v raziskovalne namene so potrebni tudi razmisleki o tem, kako reprezentativna je določena korespondenca za splošno migrantsko izkušnjo in kako točna oziroma preverljiva so dejstva v pismih. Ker so pisma največkrat osebna in intimna, je zadnji premislek pogosto nepotreben, saj je njihova vrednost prav v osebnih doživljanjih in čustvovanjih korespondentov. Še več, vedeti moramo, da je vsak zgodovinski vir, ki izhaja iz človeške percepcije, subjektiven in da tako ustna zgodovina kot analiza korespondenc na to samo bolj jasno in nedvoumno opozarjata. Povsem jasno je tudi, da pismem ne moremo brati kot nujno nepristranskih, resničnih in iskrenih izpovedi misli in čustev podpisane. Pismo je vedno socialno kontekstualizirano in sestavljeno tako, da »izpolni pričakovanja prejemnika, kot si jih pisec predstavlja« (Thompson 1988: 104). Glede reprezentativnosti pa velja upoštevati, da je posploševanje mogoče takrat, ko imamo možnost analizirati več migrantskih korespondenc ali primerjati to, kar je pri nas na razpolago, z obsežnim opusom tovrstnih raziskav, ki so že bile narejene v Evropi in drugod. Vsekakor velja, da so migrantske korespondence osrednji dokument za proučevanje migracij in razumevanje solidarnosti in vezi, izkušenj in čustvovanj posameznikov, migrantov »v njihovih lastnih besedah« (Elliot, Gerber in Sinke 2006: 6).

Načina raziskovanja migracijskih procesov, kot sta ustna zgodovina in analiza korespondenc, tudi pri nas dobivata svoje zagovornike in praktike (Kalc 2004; Drnovšek 2004; Verginella 2004; Luthar 2000). Na ta način migracijske izkušnje brezimnih množic počasi sestavljajo konkretne individualne in družinske zgodbe, teorija in zgodovina migracij pa pridobivata neprecenljiv vpogled v subjektivne realnosti in socialne organizacije migrantov. Poleg tega nam ti viri omogočajo, da se oddaljimo od uveljavljenega pogleda na migrante kot homogene skupine, ki jih določata etnična in razredna pripadnost, kot so Poljaki, Slovenci ali Italijani in skromni nekvalificirani delavci. Omogoča nam izostriti perspektivo, v kateri se migranti pokažejo kot posamezniki s povsem različnimi odzivi na edino skupno okoliščino, to je nov ekonomski in socialni red, s katerim so soočeni. Kot poudarja John Bodnar in bomo nazorno zagledali v opisu prihoda Pepice v Cleveland, se priseljenci

niso stiskali skupaj kot skupine tujcev ali delavcev, ampak so bili dejansko močno razdrobljeni po različnih enklavah glede na notranje statusne položaje, ideologijo in usmeritev. Pomembna posledica skupinske razdrobljenosti je v tem, da resnična dinamika, ki je pojasnjevala prilagoditev priseljencev, ni bila preprosto v odnosu priseljenke in ameriške kulture ali v točki, kjer so se v tujini rojeni delavci srečali z industrijskimi menedžerji, pač pa je bila na vseh točkah, kjer so se priseljenke družine soočale z izzivi kapitalizma in modernosti: v domovini, soseskni, šoli, na delu, v cerkvi, družini in bratski dvorani (Bodnar 1985: xvii).

V zadnjih desetletjih se je raziskovalno področje migracij in migrantov iz dežele priselitve razširilo na dežele izselitve. To je pomembno dopolnilo perspektivo raziskovalcev migracij iz različnih družboslovnih in humanističnih disciplin ter obogatilo njihove rezultate. Tako, na primer, vidijo zgodovinarji migracij, kot poudarja Bailey,

bolj kompleksen, dinamičen in odprt proces, ki se je začel v domači vasi in nadaljeval zunaj nje z migracijo, vključitvijo v deželo gostiteljico in s sociokulturno prilagoditvijo. Ne predpostavljajo več enega samega rezultata, kot je asimilacija, zaključek procesa po določenem časovnem obdobju, ali neizogibnosti oziroma ireverzibilnosti določenih vzorcev interakcije. Ekonomske, socialne in politične strukture – kot tudi kulture domačih vasi – postanejo sestavni del razlag, kaj se je posameznikom v tujini zgodilo. Skupnosti, ki pošiljajo, in skupnosti, ki sprejemajo, so konceptualno povezane v okviru analize, ki tem raziskovalcem omogoča, da preučujejo hkratni vpliv kulturnega vztrajanja in spreminjanja (Bailey 1999: 10–11).

V pričujočem besedilu bom pokazala, kako je za razumevanje konceptualne povezanosti »skupnosti, ki pošiljajo, in skupnosti, ki sprejemajo«, uporabna analitična kombinacija korespondenc in življenjskih pripovedi. Omogoča širok vpogled v individualne migrantske izkušnje z različnih perspektiv: na izseljenca ne gledamo več kot na skupino tujcev v neznanu deželi, ki jih določata etničnost in delovna sposobnost, pač pa kot na posameznike, ki v različnih okoliščinah sprejemajo različne osebne odločitve in dosegajo različne življenjske uspehe. Migrantska korespondenca se skupaj z metodo ustne zgodovine izkaže kot nepogrešljiv vir relevantnih informacij o intimni percepciji novega sveta in *starega kraja*.⁵

Korespondenca ima v glavnem enake značilnosti kot naracija. Pisma so »fikcija samorazkrivanja«. Morda se pri nobeni drugi komunikaciji tako moč-

⁵ *Moram poudariti, da nismo nikdar rekli Jugoslavija ali Slovenija ali Kranjska. Izraz je vedno bil stari kraj.* Pepičin sin Joe Valenčič v elektronskem pismu avtorici, 20. 3. 2006.

Jelane 7. IV. 1940.

Draga Pepica!

Veliki smo tvoji testni pričakovano pismo, lala sem se dolgo
odgovora pa vendar sem tako lakala kaj bo postar kaj pinnerel.
Pa ravno na veliko moč kajraj je prišel paket in pismo, to sem
pismo izlala sem si mogla vsako tako ustavit ker solze so me
kalivale da nisem mogla pisma prečitat ker ponovno so si mi
vstrčili misli po spokojni mami in žalost ki se je rodila sem
izšla s teboj vidim da si srečno in plača tisti trenutki ko nisi
ničesar stihila ne o boleini ne o smrti drage mame, kar ostala
svo a Ivanom to sta videla da si nisi ničesar vedela povedala si
bom rajj vse tako je bilo. Koso spokojni mama sloveli sta se odne
norm tihota ner vse maime da ti jeni boleini slovisla in
svo leta nepravstano paingih eden ali drugi da ti vam kaj steno
pisala tudi čas nima mirnita ker svo vedno pričakovala da bo
boljše. No pa je isto vab dan slabše se nam je Milka kar
nima pomirila da si boleino da lastno svo obvestila si
miodra nemoreno, lala svo redovnjina a Ivanom in svo obvestila
drugi dan so se nam mama vili boljše odgovoriti smo se a Milka
da naj si malo spikata in tako je stalo cel tedni maktar se je
mama boleren postala ita sem se Milke in je napravila naj vam
kito jara in da naj vam pese vse tako kakor je lalo a mamo
jao pa nevern kaj je ona potni pisala in tako čudno pa se mi
visti vili nisi ničesar povedati o tem. Treboga Pepica pa mi se
pisci nevnenimijaj radi izgube drage mame ker vedi da imas družin
na seboj bi moris vanjo skrbeti da si pa nebi steno makopala bolerni
sama rebi, naj jara vem da se je tu žalost globoko postar pa kaj si
more tako pomagat o takim slučajih se si vse drugo lahko skupin
inljenja si skupit nemoreno rebi ne drugemu, zato se moremo
votati. Inljenju in skrbeti za bolernost dokler živimo.
Vem Pepica da tudi si veliko izgubo po spokojni mami
ali kaj pa naj rečem jara ko so mi pustili tako samo

Pismo Elke, s katero se je Ivan poročil leta 1939, po smrti mame Helene.

no ne zavedamo naslovnikov in njihovih pričakovanj, torej pričakovanj, kot si mi predstavljamo, da jih imajo, kot pri pisanju pisem. Thompson poudarja, da so pisma nedvomno izvirna komunikacija, vendar to ne pomeni, da so zato nepristranska in prikazujejo resnico ali dejanska čustva pošiljateljev. »Dejansko so podvržena vrsti socialnih vplivov, ki jih opazujemo pri intervjujih, a v poudarjeni obliki, saj je pismo le malokdaj napisano naslovníku, ki bi se trudil biti tako neopredeljen kot tisti, ki intervju poslušá« (Thompson 1988: 103–104). Carla Kaplan pravi, da je vsako pismo »performans«, ki toliko odkriva kot tudi prikriva. Je diskurzivna predstava, ki ima hkrati spuščeno in dvignjeno zaveso (Kaplan 2002: 20)

Posebno vlogo pri omenjeni predstavi igra čas, saj je med odposlanim in prejetim pismom časovni zamik, ki lahko proizvede posebej dramatičen zaplet. O tem govori tudi Solveig Zempel, raziskovalec in zbiratelj norveških migrantskih korespondenc. Trdi, da je za zgodbe, ki jih pripovedujejo pisma, značilna fragmentarnost:

Po svojem bistvu kažejo pisma na ločitev med pošiljateljem in prejemnikom v času in prostoru, čeprav hkrati predstavljajo tudi prizadevanje pošiljatelja, da bi ta prepad premostil. Fragmentarnost je z dolgimi presledki med dogodki in poročilom o njih, med poslanim pismom in prejemom odgovora nanj, tudi bistvo same pisemske forme. Pisma lahko postanejo v teku časa vedno redkejša, pa tudi fokus se lahko sčasoma spremeni (Zempel 1991: XIV).

Kot bomo videli v nadaljevanju, je bil čas med poslanim pismom oziroma paketom in odgovorom nanj najbolj dramatična izkušnja pošiljateljev iz Clevelanda.⁶ Prav zaradi tega pisma na tako prepričljiv način razkrivajo kompleksnost, zapletenost in kontroverznost konstituiranja medsebojnih odnosov in identitet dopisovalcev. To je nedvomno svojevrsten analitični problem, ki ga David Gerber imenuje »epistolarna maškarada« in ga opiše kot problem molka in neresnic. Poudarja, da

pri izseljenskih pismih načeloma ne gre za dokumentiranje sveta, pač pa za utrjevanje medsebojnih odnosov, ki postanejo ranljivi zaradi dolgotrajne ločenosti na veliki razdalji. Ker vsebina pisma rabi omenjenemu namenu, ga moramo, na svoj način globoko varljivega, saj izvira iz najglobljih skrivališč človeških potreb in čustev, razumeti kot izhodišče prizadevanj vseh vpletenih udeležencev (Gerber 2006: 143).

6 O dramatičnosti čakanja odgovora na poslano pismo govorijo tudi Franckina pisma, ki jih v pričujoči knjigi predstavlja Marjan Drnovšek.

Naj k »epistolarni maškaradi« dodam še problem, s katerim se soočata raziskovalka ali raziskovalec⁷ in ga poudarja Zempel, to je etično vprašanje objavljalnosti ali neobjavljalnosti vira. Kot poudarja v analizi »ameriških pisem«, ta pripovedujejo zgodbe »migrantov iz mesa in krvi – ali vsaj toliko, kot jih je pisec želel družini in prijateljem razkriti – in lahko včasih vsebujejo dele, ki so preveč intimni ali občutljivi, da bi jih lahko delili s tujci« (Zempel 1991: XIV). Povsem razumljivo sta branje in analiziranje pisem zapleteno opravilo, ki zahtevata kontekstualizacijo in interdisciplinarni pristop, predvsem pa ključ za razbiranje pomenov pisem izhaja iz izbrane teze in teme analize.

Kot sem omenila, je ključ pričujočega branja korespondence zgodba Pepičinih »poti prehodov«, njenih vrednot, čustvovanj, ambicij in strahov ter ohranjanja in krepitev socialne in družinske solidarnosti v kontekstu transnacionalnega življenja v dveh svetovih, na dveh straneh oceana, s kompleksno kulturno in nacionalno zvezajeno identiteto.⁹ Pri celotni družinski korespondenci pa se jasno pokaže tudi relevantnost Gerberjeve ugotovitve, saj pisma rabijo utrjevanju medsebojnih odnosov. Med desetletji ločenosti korespondenca ohranja in utrjuje odnose, ki jih vsi udeleženci hočejo na vsak način ohraniti kot ljubeče, razumevajoče, solidarne in lojalne – tudi s pomočjo molka in nesrečnic, nenapisanega in zamolčanega.

GOSPOSKA, GOSPOSKA

Leto 1930 je bilo za Pepico prelomno leto, čeprav v družinski strategiji preživetja predstavlja zgolj kontinuiteto migracijskega procesa. Poročila se je resda z neznancem, vendar hkrati s fantom iz sosednje vasi, prijateljem svojega brata, ki ji ga je v pismih priporočal kot človeka iz dobre družine. S težkim srcem je zapustila ljubljeno mater, a to sta pred njo naredila že oba brata (in njen prvi mož) in eden od njiju jo je nestrpno pričakoval. Preselila se je na drug kontinent in v neznano okolje, a v njem so živeli njeni sorodniki, sovaščani in

7 V pričujoči knjigi omenja odsotnost neprijetnih tem (brezposelnost, nesoglasja v družini) v migrantski korespondenci Stanke in njene družine Urška Strle, o etičnih problemih rabe virov pa piše Marjan Drnovšek.

8 »Ameriška pisma« so splošna oznaka za norveško migrantsko korespondenco, ki je zbrana v posebnih arhivih v Združenih državah Amerike in na Norveškem in vsebuje – za naše razmere – nepredstavljivo veliko enot. Raziskovalci so se zbiranja lotili zgodaj, Theodore Blegen (1955) denimo že leta 1928.

9 'Zvezajena identiteta' (*hyphenated identity*) je termin, ki je nastal v Združenih državah Amerike konec 19. stoletja in velja za priseljence, ki čutijo pripadnost tako kulturi, iz katere so prišli, kot tudi državi in kulturi, v katero so se priselili. Na začetku je imel slabšalen pomen, ki pa je s politiko multikulturalizma pridobil pozitiven predznak. Uporablja se tudi v prenesenem pomenu za moderno pojmovanje identitete kot večplastne, sestavljene, hibridne, fluktuirajoče identitete.

znanci. V obljubljeni deželni stopili v času, ko sta se začela ekonomska kriza in obdobje največje brezposelnosti v zgodovini Amerike, vendar je ta še vedno veljala za svobodno deželo, polno življenjskih možnosti. Angleškega jezika Pepica ni znala, vedela pa je, da bo lahko govorila slovensko veliko bolj sproščeno kot doma v Jelšanah. Bila je lepa, mlada, delovna in odločna. Po dolgem potovanju jo je v Clevelandu sprejela v črno oblečena in s črno ruto pokrita moževa mati. Sprejem je bil prav tak, kot bi bil, če bi se bila mlada nevesta odpeljala iz svoje rojstne vasi v par kilometrov oddaljene Novokračine, ne pa čez ocean. Družinsko izročilo, kot ga je povzel Pepičin sin, pravi:

Ko je naša mama prišla v Cleveland, je bila oblečena v knit suit, ki ji jo je moj oče kupil v Trstu, in obuta v spectator čevlje, tiste dvobarvne čevlje z luknjičastim okrasom. Torej je bila oblečena po najnovejši italijanski modi. Prišla je v Cleveland in nona in njene prijateljice so bile v temno oblečene in z dolgimi kinklami. Ena je z glavo zmajevala in mami rekla, »gosposka, gosposka«, mlajša prijateljica pa je rekla, da mama izgleda kot Ingrid Bergman. Mama je imela dolgo kito in je bila ponosna na svoje lase kostanjeve barve. Nona ji ni pustila kito nositi spuščeno po hrbtu, češ, da bi jo moralo biti sram pred možem lase kazat. Čez nekaj časa je mama ugotovila, da ne more pravega klobuka najti, ker so bili modni ozki cloche klobuki, ki so stiskali glavo in ni bilo prostora za njeno spleteno kito. Odločila se je, da si bo lase ostrigla, da bo bolj po modi. Ampak nona se je uprla in rekla, da »ne bo ostriženka pod mojo streho spala«.¹⁰

Tako je iz zaostale in revne province nekje na vzhodu italijanske fašistične države v jeklarsko velenje svobodnega ameriškega urbanega okolja prišla imenitno oblečena mlada ženska. Vselila se je v dom tradicionalnih podeželskih kodeksov, navad in vrednot ter oblačilnih praks. Po dolgem potovanju čez ocean je prispela v socialno okolje obljubljenega dežele, kjer je vladalo iz starega kraja dobro znano pomanjkanje dela in sredstev za preživetje. Od ljubice in razumevajoče družine v nesvobodnem svetu se je odselila v družino matriarhalnega avtoritarnega reda v najbolj svobodni državi na svetu. V tem otvoritvenem prizoru se nam odpre kontradiktorna, ambivalentna in kompleksna postavitev na prizorišču drame prehoda, ki ji bomo sledili v nadaljevanju. Zapletejo se preproste predstave o delitvi na moderno in tradicionalno, urbano in ruralno, domače in tuje, možnosti in ovire. Zares se izostril perspektiva, v kateri poti prehodov nimajo cilja, ker so življenje samo. Cilji so samo naključna mesta na ladijskih in železniških vozovnicah.

¹⁰ Joe Valenčič o prihodu svoje mame v Cleveland, diskusijski prispevek na mednarodni konferenci Vloga žensk v migracijskih kontekstih slovenskega etničnega prostora, Ljubljana, 17. 10. 2004.

Jelšane (razglednica iz leta 1934).

Zdi se, da je Pepica preko oceana prispela nazaj v znano okolje jelšanskega območja.¹¹ V Clevelandu sta bili družini njenega moža in brata, bili so sosedi in znanci iz jelšanske okolice, bile so slovenska katoliška cerkev in šola, slovenske trgovine in banke. Razlika je bila v tem, da se je v slovenski skupnosti v Ameriki lahko govorilo, pelo, recitiralo, kupovalo, obrekovalo, barantalo in bralo po slovensko brez strahu pred fašistično represijo, ter v tem, da so se slovenske dramske, pevske, plesne, folklorne, operne in družabne prireditve odvijale kot po tekočem traku. Čeprav je imela zdaj svojo družino, pa v svoji bližini ni imela matere in bratov. Pepica je, denimo, v pismih v Jelšane še vedno z mislimi doma, skrbi za družinske člane, opisuje svoje družinsko življenje in ko dobi v Ivanovi ženi Elki primerno sogovornico, ji sporoča tudi bolj intimne podrobnosti. Mlada ženska, ki je bila z mislimi vedno ob svoji mami in se je zanimala za košnjo, krompir, vreme in je v enem pismu celo prosila, naj ji pošljejo seme za glavnatu solato, ki si jo je želela posejati na domačem vrtu v Clevelandu, pa je bila tudi nekaj povsem drugega. V analizo družinske kore-

¹¹ Leta 1934 so Jože Hrvatini in prijatelji v Clevelandu ustanovili pevski zbor Sloga, ki so ga poimenovali po pevskem zboru v Jelšanah. Članici sta bili tudi Pepica in Danica, zbor pa je deloval do leta 1941. Prosvetno društvo Sloga je bilo v Jelšanah ustanovljeno leta 1866 in je imelo tamburaški, pevski in igralski odsek. Gl. Maljevac idr. (1998: 29–30).

spondence sem vključila tudi pripovedi Pepičinih otrok.¹² Iz njunih pripovedi se izlušči še ena, drugačna podoba. Svojo mamo sta opisala kot zelo predano slovenski skupnosti in kulturi, a po drugi strani tudi odlično prilagojeno ameriškemu načinu življenja. Sin Joe Valenčič je omenil, kako je Pepica vedno govorila, da je v svojem življenju najbolj ponosna na svoje otroke: *Potem pa je bila najbolj ponosna, da se je naučila angleščino in lahko komunicirala. Posebno je bila ponosna, da se je lahko inteligentno pogovarjala z zdravniki in je ona njih razumela in oni njo, tudi s strokovnimi izrazi.*¹³ Ko k podobi iz pisem dodamo osebna pričevanja njenih otrok, vidimo, da Pepica v Clevelandu ni samo gojila glavnate solate in *pomidorov*, skrbela za družino, govorila slovensko, sprejemala znance iz širšega jelšanskega okrožja in pisala pisma svojim sorodnikom. Po pripovedovanju njenih otrok je bila moderno počesana in oblečena,¹⁴ angleško govoreča in občasno v različnih tovarnah zaposlena ženska.¹⁵ Pepica je živela v socialnem univerzumu Jelšan, hkrati pa prav tako intenzivno v ameriški družbi, popolnoma drugačni od domače vasi in tamkajšnjih navad.

Hkratni vpliv kulturnega vztrajanja in spreminjanja lahko razložimo preko dejavnikov ohranjanja in spreminjanja, na katere je opozorila Suzanne Sinke. V zgodovinski analizi izkušenj nizozemskih migrantk v Združenih državah Amerike je glede migrantk in njihovih strategij prilagajanja novemu okolju poudarila, da je na osebne odločitve in izbire znotraj konteksta konservativnega ali inovativnega pristopa vplivalo več dejavnikov. Poudarjati, da so bile migrantke neutrudne nosilke konservativnega ohranjanja tradicije in spolnih vlog, ali nasprotno, modernizatorke, ki so izkoristile »deželo svobode« za javno, politično udejstvovanje in zavračanje vsega tradicionalnega, od svoje družbene vloge do obleke, se ji zdi zgodovinsko in sociološko neustrezno. Za to, kakšno pot so ubrale migrantke, je bilo odločilnih več različnih okoliščin, ki jih Sinkejeva razvrsti v pet dejavnikov. Prva sta bila življenjsko obdobje, v katerem so ženske migrirale, in njihov zakonski status. Odločitev o tem, kako se bo prilagajala novemu okolju, je bila za samsko mlado žensko povsem drugačna kot za poročeno žensko s kopico otrok.

12 Intervju s hčerko Cecilio (Cilko) Valenčič Dolgan in sinom Joejem Valenčičem, Cleveland, maj 2002.

13 Pogovori s sinom Joejem Valenčičem so se nadaljevali po elektronski pošti. Navedeni citat je iz elektronskega pisma, 17. 3. 2006.

14 Iz pisem in intervjujev je razvidno, da je bila Pepica odlična šivilja, ki je sebi in otrokom šivala nova in prirojela stara oblačila.

15 Intervju s hčerko, Cecilio (Cilko) Valenčič Dolgan, in sinom, Joejem Valenčičem, Cleveland, maj 2002.

Drugi je bila stopnja etnične strnjnosti v njihovem novem domu, posebej članov njene razširjene družine. To je bil odločilni dejavnik pri tem, ali so ženske lahko ponovno ustvarile mnoge družinske in socialne mreže, ter pri tem, kakšno stopnjo nadzora je lahko etnična skupnost izvajala nad mlajšimi odraslimi. Tretji dejavnik, bližina urbanih središč, je v veliki meri določala stopnjo, do katere so bile ženske izpostavljene »dominantnim« ameriškim vlogam in raznolikim možnostim. Četrto, razred, je ustvarjal odločilno razliko v predstavah in možnostih. Prenašal se je v izobraževanje za deklice in določene prostočasne aktivnosti za ženske. Odraslim ženskam, ki so že pripadale meščanskemu življenju na Nizozemskem, na splošno selitev ni ugajala, medtem ko so mlade ženske istega porekla najpogosteje izkoristile ameriške izobrazbene in poklicne možnosti. Mesto žensk v etnično/rasni hierarhiji Amerike, peti dejavnik, je bil pogosto neviden, pa vendar odločilen za možnosti, od sposobnosti za migriranje sploh do ženitnih izbir in možnosti za delo (Sinke 2002: 4).

Če pogledamo, kako so ti dejavniki vplivali na Pepičine odločitve, vidimo, da je v Ameriko prišla sicer poročena, vendar mlada in brez otrok. Čeprav je žvela v tradicionalnih okvirih moževega doma, je uresničevala svoje želje po tem, da je bila moderna in urejena »po ameriško«. Bila je intenzivno vključena v življenje strnjene etnične skupnosti, v kateri je bila tudi močno dejavna. Udeleževala se je kulturnih in družabnih prireditev in aktivnosti, kot tudi verskih obredov in prostovoljnih del. Po drugi strani pa je vendar žvela v velikem mestu, ki je ponujalo možnosti za izboljšanje in spremembo tradicionalnega življenja. Prvo priložnost je Pepica z možem izkoristila sredi tridesetih let, ko sta se zaradi nevdzdržnih razmer življenja pri tašči odselila na svoje. Opis razlogov je najbolj zgoščeno podan v pismu poleti 1934, v katerem je mami sporočila novico, da *sva jast in Jože posebi* in da *sta se pobrala brez krega*. Pojasnilo je bilo preprosto: *Mama so bili z nami dobri dokler je šla vsa voda na njihov mlin, kakor mi je rekla teta Minkina ko se je z mano po zdravila da dokler bo vse po njihovo da bo dobro in da mi bojo vse dali a kadar da jim se bom kaj zamerila da bo slabo zame in tako je bilo.*

Ljuba Mama! Poprej Vam nisem nikoli nič pisala, rajši sem Vam dobro ko slabo ker Vam nisem hotela delat skrbi ker vem da jih svojih imaste preko glave. A ni ga bilo dneva da se ne bi Vas spominjala Vas in Vaših beset. Dosti ste mi Vi pripomogli da se nisem niti enkrat z nobenim skregala rajši sem vse potrpehla pa se zjokala da me ni nobeden slišal. Otrok mi je bil v največjo tolažbo, ob njemu sem vse pozabila. Jože moj je tudi reveš smili se mi pa ko je mogel on je mene tolažil jas njega. Tolika leta je delal in mantral se vsak cent je mami dal v roke kar somu kdaj dali z dobre volje nazaj tisto je vzel in zdaj ko ni delal kakor da ne bi nikdar nič. Koje pa zdaj začel

delat so hoteli zopet tako da bi jim vso plačo dal v roke potem pa bi jih prosil kadar bi hotela kam iti in kadar ne bi dajali bi zopet rekli da nas oni hranijo.

Razglednica Clevelanda iz leta 1940.

Življenje je bilo težko, ker je med ekonomsko krizo Joe Valencich delal le občasno, pomanjkanje denarja pa je bilo občutno tudi zaradi njegove bolehnosti in nezaposlenosti, ki si jo je kot jeklarski delavec prislužil s sindikalnim delovanjem. Možnosti, ki jih je kljub temu za izboljšanje življenja ponujalo veliko mesto, je Pepica izkoristila z občasnim zaposlovanjem in ugodnim nakupom hiše tik pred izbruhom druge svetovne vojne.¹⁶ Kljub delavskemu poreklu in življenju v mreži družinskih struktur, ki v njenem primeru ni nudila pomoči, pač pa zgolj nadzor, sta si z možem v okolju velikega mesta in možnosti, ki jih je ponujalo, lahko po svoje uredila življenje in ga tudi avtonomno živela. Kot je razvidno iz pisem, je bilo prva leta v ekonomskem, emocionalnem, družinskem in osebnem smislu zelo težko. Pomagati ni mogla ne sebi ne svoji mami in bratu v Jelšanah. Mož je bil pogosto

brez dohodka, kar je zaslužil, pa je moral dajati svoji materi. Pepica je v pisma, ki jih je pogosto pošiljala v Jelšane, prilagala po en dolar, včasih je bilo to vse, kar je uspela poslati v celem letu. S taščo se nista razumeli, bila je pod njenim strogim nadzorom. Močno je pogrešala mamo in brata, še posebej mamo, s katero sta si bili blizu. V par letih po prihodu je rodila hčerko in kmalu po rojstvu izgubila sina. Počutila se je osamljeno, čeprav v pismih ni nikoli zaslediti najmanjšega očitka možu ali namiga, da se z njim ne bi razumela.

Življenje v strnjeni etnični skupnosti je Pepici nedvomno dajalo občutek varnosti, pripadnosti in smisla. Svoje otroke je vzgajala v slovenski tradiciji in jih dosledno učila slovenski jezik. Pa vendar jih je vsako poletje tudi vpisala na umetniške tečaje v Cleveland Museum of Art in jim omogočala širšo družbeno, socialno in izobrazbeno izkušnjo. Nedvomno so bile tudi njene aspiracije

¹⁶ Pepčina fotografija, posneta leta 1949 pred njeno hišo, je objavljena na začetku poglavja.

visoke, saj smo videli, da je angleški jezik ne samo znala, ampak odlično obvladala, močno pa se je angažirala tudi pri izobrazbi svojih otrok. Kombinacija ohranjanja in spreminjanja je pri Pepici zanimiva in vredna pozornosti tudi z upoštevanjem drugih dejavnikov. Na primer njene rudimentarne izobrazbe, kajti šolanje v Jelšanah je prekinil in nazadnje onemogočil italijanski fašizem; njene verske in etnične lojalnosti, ki je izvirala iz tradicionalnih družinskih in skupnostnih vrednot; njene razredne pripadnosti delavskemu razredu brez zaščite in nenazadnje tudi njenega migrantskega statusa v ameriški rasni hierarhiji, v kateri so imeli Slovani in katoliki nižji status. Vse to je ni oviralo, da ni v kontekstu velikega mesta in možnosti, ki jih je ponujala Amerika, hotela doseči osebno emancipacijo, uveljaviti državljske pravice in dolžnosti in izpolniti obljubo boljšega življenja za svojo družino na obeh straneh oceana.

PROŠNJE IN ROTENJA: PIŠI MI ..., PIŠI MI ..., PIŠI MI

V obdobju med letoma 1930 in 1940 se celotna družinska korespondenca kaže kot intimno in emocionalno, pa hkrati zadržano in formalno komuniciranje. Kjer govori o ljubezni in pogrešanju, je emocionalna, pa naj pišejo sestra, bratje ali mama. Kjer govori o težavnih in revnih življenjskih okoliščinah, pa je zadržana, ne glede na to, ali prihaja iz Jelšan, Clevelanda ali Buenos Airesa. Vsi so se trudili, da bi bilo desetletje ekonomske krize in političnega zatiranja videti obvladljivo, čeprav niso ničesar skrivali. Po mojem mnenju je to pomembna značilnost, saj kaže, da so bili med seboj odkriti. Pri tem je zanimivo tudi to, da korespondenca ne vsebuje veliko opisov konkretnih socialnih razmer v Združenih državah ali Argentini, na primer vsakdanjega življenja, navad, kulture. Veliko več je opisov srečanj z izseljenci s širšega jelšanskega območja, tako da se včasih zdi, kot da vsi živijo prav tako življenje, kot bi ga živeli, če bi ostali doma. Ali rečeno drugače, v družabnem smislu so si v migracijskem okolju ustvarili tako življenje, kot bi ga živeli, če bi ostali doma. V družinskem smislu so se obnašali, kot da jih ne ločujejo razdalje, ampak komunikacijo otežujejo samo delovne obveznosti in pomanjkanje časa. Pisma so tkala gosto mrežo družinske podpore. Na primer podpore mame Helene Pepici, ko ji je ta priznala, da je bilo življenje s taščo nevzdržno in sta se z možem leta 1934 odselila:

Drago mi je da ti gre z zdravjem boljše in tudi prav je da ste se preložili v drugo stanovanje ker če ni mira ni. Vendar pa je moglo bit Jožetu hudo it na fit od matere in pustit vse svoje žulje ki jih je v hišo dal. Rada bim znala če so Ti pustili mašino za šivat, ali so Ti jo tudi vzeli? Ni Ti se treba pojedat na vse zadnje tudi če ste šli v stran ker pred vsem Ti si vari zdravje a pojedanje in pikanje ga kmalu uniči.

Na tej strani oceana, v Jelšanah, je opis glavnih akterjev goste družinske mreže prispevala Cilka Udovič, Pepičina nečakinja in korespondentka.¹⁷

Odkar pomnim, je bilo ime »teta Pepica« prisotno v naši hiši. Da je Pepica sestra našega očeta Ivana, sta nam, otrokom, povedala oče in mama Elka, kakor tudi, da živi nekje daleč, v kraju, ki se mu reče Amerika. Kje naj bi to bilo, tega nismo vedeli, dokler nismo šli v šolo. Tudi da očetov polbrat, imenovan stric Jože, živi v Ameriki in stric Tone – polbrat v Argentini, nam je bilo povedano istočasno. Brskajoč po starih fotografijah, nam je oče predstavil vsakega posebej, vključno s fotografijo pokojne none Helene. O nonotu Jožetu nismo imeli nobene fotografije. Rada sem si ogledovala te fotografije, posebno fotografijo tete Pepice, ko je bila mlada in še doma, tik pred odhodom v Ameriko, novembra 1930 leta. Spominjam se pisem tete Pepice, še preden sem znala brati, po njeni pisavi in fotografijah njenih malih hčerk Merice in Cilke. Kot otrok sem čutila, kako težko pričakovana so njena pisma. Dan, ko je poštar prinesel njeno pismo, je bil vedno poln vznemirjenja in veselja. Pisma sta najprej prebrala oče in mama in nam povedala, kaj piše teta. Ko sem znala brati, sem sama prebrala pisma.

Leta 1947 sem začela obiskovati šolo. Tega sem se že vnaprej veselila, ker sem vedela, da se bom naučila brati in pisati. Tako sem takoj, ko sem spoznala abecedo, pisala teti Pepici pismo in se ji zahvalila za paket oz. pakete. Tako se je začelo najino dopisovanje. Tudi Miran in Rado sta ji včasih napisala par vrstic. Moji starši niso imeli časa za pisanje, ker so bili od jutra do večera na polju. Kadar je pisala mama v Ameriko, je pisala ponoči, oče pa je vedno rekel, da bo pisal v nedeljo, toda nedelja je bila edini prosti dan, dan za počitek, in je včasih odlašal še naprej. Je pa vedno voščil bratoma in sestri za god. Kolikor vem, se ni dopisovanje družin Udovič-Valeščič-Hrvat in nikoli prekinilo. Včasih je bil kakšen zamik iz tega ali onega razloga, enkrat na eni, drugič na drugi strani, včasih je bilo kaj rečeno oz. napisano iz osebne stiske. Istočasno pa je bila stiska tista, ki jih je družila, povezovala. Ljubezen in skrb za člane družin na obeh straneh, to je bilo njihovo stičišče.

V delu korespondence po letu 1945 je to stičišče prisotno na posebej zanimiv način. Gre za čas po drugi svetovni vojni, ko so bile razmere v domačem kraju težke zaradi vojnega opustošenja in pomanjkanja osnovnih dobrin in hrane. Pisem iz vojnega obdobja ni, začnejo se sredi leta 1945, ko ni jasno niti to, ali je družina v Jelšanah preživela. Brat Tone je julija 1945 pisal: *Prejmi najlepše pozdrave od tvojega brata Antona. Ednako pozdravljam tvojo ženo in otroka. Če si imel to srečo kakor tudi oni da si ostal med živimi. Brat Jože je*

¹⁷ Cilka Udovič me je na svojem domu v Jelšanah (v isti hiši, iz katere je Pepica leta 1930 odšla v Ameriko) večkrat sprejela, mi predala pisma in fotografije in se z mano na dolgo pogovarjala. Sestavila je tudi družinsko drevo in pojasnila marsikatero nejasnost v prepleteni mreži sorodstvenih vezi in odnosov. Svojo pripoved pa je želela prispevati v pisni obliki. Njeno pisno pripoved, posnetke fotografij in fotokopije korespondence hrani avtorica.

po enem letu pisal Ivanu, da nima dosti časa za pisanje, *ker sem preobložen z delom ali od časa do časa zapisal ti bom par vrstic. Kar upam in pričakujem da boš tudi ti meni malo opisal tvoje življenje in tvoje trpljenje skozi katerega si šel v onih strašnih dneh krute vojne, ko je domovina gorela in trpela. Sestra Pepica pa je maja 1946 napisala, samo da ste preživeli te grozne čase in se takoj lotila pošiljanja paketov.*

Tukaj zopet nocoj spravljava skupaj paket za Vas. Če vse vdobiste ga boste veselili. Ivanu pošiljamo blago za obleko. Kupila sem vse kar spada za obleko narediti tudi podloge so za obleko lahko ti naredi tebi in lahko ostane kaj za Marijana (...) En kos robe zate Elka ... nekaj majhnih koščkov za otroke. Kapa za Marijančka, srajčko Cilki.

1 funt kafe, 2 litre olja, 2 žajfe, 6 žup v paketih, pa tiste bendiče za majhne rane. Pa tudi za namazat ko se porežeš ali odgrneš si sperte potem pa dente tisto rdečo medicino gori. Ivan tebi je Jože kupil mašince za brit se, ti pošilja tudi žajfo za brit. Brisačo in neke malenkosti Vam ne bom omenjala. Pismo od Elke sem vdobila pret Božičem od pisala še nisem ker mi je bilo se za vgušit pret prazniki ko sem mogla delat doma in v tovarni še na Vilijo Božjo smo delali 5 ur. Zato ko to vdobiste ne čakajte pisma ker ne vem kdaj bom imela priliko za pisat. Odpišite mi hitro ko vdobiste in če ste vse vdobili ker me bo skrbelo tako bi rada da to blago srečno pride. Končam ker ga moram še nocoj zašit.

Pakete in denar je pošiljal tudi brat Tone, ki je leta 1947 poslal še svojo fotografijo. Pošiljal je pesose in dolarje, pa obleko in hrano. V pismu iz leta 1947 piše Ivanu: *Kakor vidim nisi še prijel od 2 paketov še nobenega žal mi je če se je zgubilo. Ne radi vrednosti ampak radi tega ker vem, da potrebujete obleko. Leto pozneje pa:*

Na tvoje pismo ki sem ga prijel meseca junija sem ti odgovoril. Nimam pa nič glasu od tebe. Če si prijel ono kar sem ti poslal po Brdanu sem ti poslal \$ 50 Pesos Poslal sem ti tri pakete eden se je zgubil. Aprila meseca sem ti poslal 5 kil kave 5 K riža in 5 K sladkorja. Pa od vsega tega še ne vem nisi li vdobil ali ne. Kadar je šel domov Ivan Surina sem dal enemu Istrianu \$ 10 dolarjev da jih da Tepljanu da jih tebi izroči. Pa mi nič ne omeniš o tem! Piši mi če si vdobil vse to? Sedaj gre domov Ivan z Brc Po njem pošiljam nekaj glavnikov in koncev ter igle.

Tako kot Tone in Pepica pogreša odgovore iz Jelšan tudi Jože, vsi na pisma nestrpno čakajo tudi šest mesecev in več. Tudi on pošilja denar in pakete in piše pisma, včasih obupana, včasih spravljiva, kot je pismo bratu Ivanu iz leta 1949:

Prijel sem tvoj dragi mi list za katerega ti srčna hvala! Pišeš mi, da si mi pisal tri pisma, a da nisi dobil nič odgovora. Čudno Ivan, da drugi vdobijo a ti pa ne? Odgovoril sem ti na vsak tvoj list. Toda odgovora na moj list še nisem prijel od tebe. Ne obojam te: tudi ti ne sodi mene napačno, kaj ti v teh časih je marsikaj mogoče. Kdo ve kje je zagonetka, da ti nisi prijel moj list.

Pisma med Pepico in materjo ter bratom v Jelšanah so v desetletju med letoma 1930 in 1940 polna čustev, izpovedovanj ljubezni, skrbi za zdravje in počutje ter obžalovanja, ker zaradi ekonomske krize ne more poslati več denarja. Iz Amerike so potovali dolarji, potem pa lire, a včasih, na primer leta 1938, Pepica celo leto ni mogla poslati niti dolarja. V Cleveland sta v torbah izseljencev iz jelšanske socialne mreže enkrat v začetku tridesetih let pripotovali *dve mastenki* in nekaj drugih suhih klobas, ki so Pepico in njeno razširjeno družino razveselile bolj, kot je to mogoče opisati. In Pepico osebno še bolj darilo, ki ga je mama po znanki iz Rupe poslala nekaj let pozneje – svoje uhanne za prvorojenko Merico. Razen teh nekaj predmetov so čez ocean nenehno potovale le besede. V povojnem obdobju pa so začeli ponovno potovati paketi. Ritual pripravljanja in »šivanja« paketov je Joe Valenčič opisal takole:

Mama je šparala kose belega bombaža. Ko smo vse zložili v škatlo iz kartona, je zavila blago okoli škatle in zašila zaprto. Potem pa še špago okoli, da ne bo počilo in se odprlo po poti. In etikete za carino navezane kot na božično drevesce. Ko smo pošiljali samo obleke, potem smo poslali mehki paket, brez škatle, ampak povito v belem, kot Jezušček v hlevčku. Ona ali jaz pa sva s črnilom napisala naslov na beli bombaž. Me prav pretrese, ko si zdaj predstavljam, kako so mogli osupniti v Jelšanah, kadar je poštar nesel na ramah svetli paketek iz Amerike, povit kot novo-rojenček iz porodnišnice.¹⁸

V korespondenci se odraža izjemna Pepičina skrb za družino svojega brata.¹⁹ Ker so paketi pomenili preživetje, je postala korespondenca napeta in živčna. Paketi so bili v belo poviti dokazi skrbi in ljubezni, pisma pa so postajala vedno mračnejše tožbe o tem, da prejemniki niso odpisali, ali so jih prejeli; da niso popisali, kaj so dobili in česa ne; da ni od njih nobene besede in da ne razumejo, kako težko je čakati novice iz starega kraja. Iz njih je razvidno,

¹⁸ Joe Valenčič iz Clevelanda v elektronskem pismu, 7. 3. 2006.

¹⁹ Pepica je pošiljala pakete tudi drugim sorodnikom, tako po mamini strani v Brgud kot po moževi v Novokračine. Ta del korespondence je v besedilu izpuščen. Največ paketov je poslala v Škalnico, kjer je živel teta Verona, sestra mame Helene. *Škalnica je bila med vojno huđo prizadeta. Leta 1944 so Nemci veliko vaščanov pobili in veliko hiš požgali.* Joe Valenčič v elektronskem pismu, 27. 3. 2006.

iz česa je sestavljena migrantska izkušnja in kaj pomenijo razdalje in oddaljenosti. Za Pepico odhod iz rojstne vasi ni pomenil dokončnega »zbogom!«, pač pa razširitev domačega gospodinjstva na drugo stran oceana. Kot poudarjajo raziskovalke ženskih migracij, postane ideja domačije in gospodinjstva vse kaj drugega kot stalno bivališče – postane »gosta mreža izmenjave podpore« (Sharpe 2001:

Cilka, Miran in Rado leta 1950.

3). V družinski korespondenci Hrvatini-Udovič-Valencič je to popolnoma očitno.

Gosta mreža izmenjave podpore vključuje nešteto stvari: izmenjavo denarja za plačevanje fašističnih davkov, ki so pred vojno ogrozili obstoj domačije v Jelšanah, pa tudi jelšanskih klobas in materinih uhanov; pomeni izmenjavo hrane, obleke, vitaminov, orodja, *kafeta* in *bendičev* med popolnim pomanjkanjem po drugi svetovni vojni. Kaj je opisana izmenjava pomenila delu družine na tej strani oceana, kot pove Cilka Udovič, *se ne da opisati*, kaj pa je na drugi strani oceana pomenil pravi kraški brinjevec, ki je prišel v roke hudo bolnemu Jožetu, je napisal v zahvalnem pismu septembra 1957: *To je kot medicina iz Kraškega brinja*.

Izmenjavale so se izjave ljubezni, lojalnosti, predanosti, ki so bile včasih pomembnejše od dolarjev in moke, saj so ohranjale gostoto družinske mreže tudi v obdobjih prepirov, nesoglasij, zamer, prizadetosti in nesporazumov, ki so jih dodatno zapletala izgubljena pisma, predolgi presledki med prejetim pismom in odgovorom nanj ter osebne težave, ki so jih imeli korespondenti; izmenjevali so se spomini, fotografije, novice o zdravju, boleznih, počutju, načrti za prihodnost, skrbi in zaskrbljenosti. Izmenjevala se je pozornost, pa naj gre za pozornost Jožeta, ki je nečakinji Cilki poslal slovarje in leta 1956 prigovarjal svojemu bratu: *Če le moreš pošlji jo v šolo v Ljubljano, otrok je nadarjen naj se uči. Pomagal ti bom, kar mi bo v moči*,²⁰ ali pa za pozornost Pepice, ki je bratu Tonetu v Buenos Aires poslala kos potice, o čemer septembra 1949 Tone piše bratu Ivanu v Jelšane:

20 Jožetova hči Jelka Hrvatini je bila prva v širšem sorodstvu, ki je študirala na univerzi, ugledni Northwestern University of Chicago.

Kakor vem da ti je že znano na 26. avgusta se je poročila Merica od sestre hči. Istega dne je odšla od tam ena žena iz Tatr ki je hodila na obisk k svoji sestri in biva tu v bližini mene. Povedala mi je da je bila pri bratu Jožetu in sestri. In mi je prinesla nekaj daril. Pa tudi potico sem poskusil ktero je napravila naša sestra Pepica.

GOSTA MREŽA IZMENJAVE PODPORE

Da postane ideja domačije in gospodinjstva »gosta mreža izmenjave podpore«, kjer fizične razdalje ne pomenijo prav veliko, poudarjajo predvsem raziskovalke ženskih migracij. Prav ob branju družinske korespondence Hrvatini-Udovič-Valencič pa se razkrije drugačna perspektiva. Skozi neštete izmenjave, ki smo jim priča v pismih, se izostrí enakopravna vloga bratov, ki so z enako zavzetostjo skrbeli za gosto mrežo družinskih vezi kot sestra. Pri razširitvi domačega gospodinjstva ne gre samo za pisma in pakete, ampak za občutek, da ima na drugi strani oceana vsak član družine še en dom, še eno družino.²¹ Ko je Jože spraševal mlajšega brata, če je pravočasno pokosil in spravil seno, se zdi, da ga sprašuje resno, ker ga seno na travnikih, ki jih ni videl trideset let, res zanima. Brat Tone, ki je živel v Argentini sam, je zbiral obleko in sestavljal pakete s hrano, ki jih je popisoval v pismih, na primer leta 1951: *Tri svinčnike za v žepe eden za Marjana 1 za Radovana in 1 za Cilko 1 kilo kave 1 kilo riža 1 kilo sladkorja sir nekaj čez kilo podplatov 8 škatelj mesa 2 mila za obraz 1 milo za obleko 1 in pol kil pašte*. Nekaj mesecev prej je pisal: *Na 6. decembra sem ti poslal nekaj obleke za 5 kil, na 12. decembra pa 5 kil hrane Danes na 24/1 pa ti pošiljam sledeče 1 kilo riža in 1 K fižola skupaj zmešano ker se riža ne sme pošiljati 1 kilo posušene pancete 1 steklenica meda 1 sir 4 škatlje konserviranega mesa in 2 kile bele moke*. Svoji nečakinji Cilki je leta 1956 sporočil: *To me veseli kaj misliš biti učiteljica kakor Jelka. Me zelo veseli da imam pridne nečakinje da se učijo in da bodo učile v prid človečanstva saj takšnih misli sem jast*.

Tudi brat Jože je pošiljal pakete s hrano in denar ter pisal pisma, čeprav bolj poredko, saj je bil *preobložen z delom* in je lahko pisal šele pozno ponoči. Skrbel je, da bi šla nečakinja naprej v šolo, da bi popravili hišo po potresu, in leta 1957, po petindvajsetih letih odsotnosti z domačije, je pisal bratu Ivanu: *Vem, da si sedaj preobložen z delom, pa vse eno glej, da boš za časa travo pokosil. Pozdravi mi vse prijatelje! Najdražje pozdravljam tvojo družino posebno pa tebe Ivana*. Iz pisem je očitno, da ohranjanje mreže podpore, pomoči in navezanosti ni nujno stvar žensk, saj sta Jože in Tone skupaj z bratom Ivanom enako zavzeto skrbela za gosto mrežo družinskih vezi kot Pepica in Elka. Pa Jože ni skrbel samo za to, ali bo trava pravočasno pokošena, hiša popravljena in ali bo

²¹ O tem piše v pričujoči knjigi tudi Katja Škrlić.

šla nečakinja v šolo v Ljubljano, pač pa je bratu pošiljal celo slovensko-ameriški časopis in skrbel za njegovo informiranost in razgledanost. V pismu leta 1954 je sporočal Ivanu:

Omenjaš mi, da si zopet prijel list »Prosveta« iz Amerike. Veseli me, da ti ugaja ta list! To je list ki nam odpira oči. Če pazno čitaš, ti bo jasno kako in kaj se godi tu pri nas in po svetu. Upajmo, da tudi vam za sijejo lepši in jasnejši dnevi. To so moje srčne želje. Plačal sem ti za list še za nadaljnih šest mesecev. Čitaj ga in, daj ga naprej naj še drugi čitajo. Škodilo vam nebo, in nobeden se ne bo za to pohujšal.

Pepica je večino pisem naslovila na Elko, bratovo ženo, ker ji je zaupala, čeprav je ni dobro poznala. Od poroke leta 1939 ji je pisala bolj zaupna pisma, kakršno je bilo na primer pismo iz leta 1941, leto po smrti mame Helene. V njej je Elki opisala, kako težko življenje je imela od prihoda v Cleveland in kako hude preizkušnje so jo doletele pri negovanju bolnega moža, pa o dolgoletni brezposelnosti in težavnem razmerju s taščo. V tem pismu, ko ji je čestitala k rojstvu hčerke Cilke, je Elki dajala nasvete, kako naj pazi nase, pri tem pa obujala spomine na svoje porode:

kolko solz sem prelila za mojo mamo vsakikrat, ko nisem imela nobenega tudi v bolnišnici ko sem bila od gasa zmešana sem klicala njeno ime. A tudi danes se niso še solze posušile. Zmiraj sanjam od njih, pa ko pridem domov ne najdem jih več doma v hiši pa jih iščem na pokopališču. Pa v sanjah si očetov grob hitro najdem od mame pa ga nemorem. Zato te prosim piši mi kje so mama pokopani, če so blizu pokojnega očeta.

Večinoma je pisala samo dolge sezname stvari, ki jih je pošiljala. Zaradi strahu, da se je paket izgubil ali bil ukraden, in zato, ker iz Jelšan včasih ni dobila odgovora, ali so paket prejeli ali ne, se sezname poslanega pojavijo večkrat. Poleg njih so pisma polna obupanih prošenj: *ko boste vdobili mi pišite če je vse v redu prišlo; zadrževanih očitkov: nobenega glasa nimam od nobenega Vas nevem kaj je uzrok da mi več nobeden ne razveselite s par vrsticami;* in srečnih zahval: *po dolgem čakanju sem vendar v dobila tvoj mi dragi list. Naj lepša ti hvala. Vsa sem bila v skrbeh za vas vsak dan sem se ozirala kdaj se bo poštar ustavil z listom. Skrbelo me je za pakete tudi, ker mi se tukaj tudi veselimo če slišimo da vse v redu v dobite.* Sta bili Pepičini skrb in napetost pretirani, njena želja, da bi izvedela, ali so dobili pakete pa že kar obsesivna? Glede na razmere, ki so v povojnem obdobju vladale na slovenskem podeželju, verjetno ne. Cilka v svoji pripovedi o tem podaja takole sliko:

Najbolj je postala teta Pepica pomembna oz. smo začutili, da obstaja in da pozna tudi nas, otroke, ko nam je po II. svetovni vojni začela pošiljati pakete. Trije otroci očeta Ivana in mame Elke, Cilka, Miran in Rado, smo bili rojeni med vojno (1940, 1942, 1944) v velikem pomanjkanju hrane, obleke, obutve, vsega. Tudi brez kakršnihkoli vitaminov ali dodatkov, brez sladkorja. Imeli smo rahitis in vse težave, kakor otroci v krajih, kjer so bile in so še zdaj vojne. Še zdaj ne vem, kako smo se izvlekli. Ja, vse nam je pošiljala teta od igel in sukanca, preko vsega za obleč, jedilni pribor, nylon nogavice, ko jih še ni bilo, in prevleke za blazine, pribor za britje očetu, čudovite torbice in denarnice, meni prstane in uhanе (ko sem odrasla). Leta 1949 mi je poslala lepo pupo. Glava, roke in noge so bile iz porcelana, ostalo iz blaga. Bila je lepo oblečena in obuta. Na hrbtu je imela en gumb, ko si ga pritisnil, je rekla mama ali nekaj podobnega. Spominjam se prvih in ostalih paketov, ki nam jih je poslala teta Pepica, ki so bili za nas kakor čudež. Samo strmeli smo in vzklikali, oh in ah! Obleke, srajce, majice, hlače, pa tudi kaj za obuti, gospodinjске potrebnščine, posebni bonboni in posebne igrače, kakršnih nismo še videli in ki jih ni imel nihče v vasi, vse to nam je pošiljala. Posebno lepe obleke so bile obleke zame, ki so bile gotovo od njene hčerke Cilke. Včasih mi je bilo prav nerodno pred prijateljicami, ki niso imele kaj obleči.

Teta nam je pošiljala tudi kavo v zrnju in sladkor. Tudi kave ni imel oz. si je ni mogel privoščiti skoraj nihče. To je bil luksus. Naša mama je kavo skrbno prepražila, da ne bi bila slučajno preveč temno rjave barve. Njen omamen vonj se je širil po vsej kuhinji in dlje. Mama je kavo delila med sosede in sorodnike. Imela je za mero eno šalico za enih 10 dkg in te porcije je zavila v papir in raznesla. Kar je bilo pa največ vredno, je bila moka, bela moka, ki nam jo je teta, pa tudi stric Jože, od časa do časa naklonila. Takrat smo tukaj jedli koruzni kruh, ki pa res ni bil podoben kruhu. Nizek in trd, da si ga komaj jedel. Še zdaj vidim velik plav lonec, v katerem je mama raznesla moko sosedom, da tudi oni okusijo malo te dobrote. Najbolj pa je prišla moka prav ob košnji in žetvi, ko je mama spekla tako dober kruh, rahel in visok, da ni mogel stati v »plehu«, s katerim je postregla kosce in žanjice, ki so nam pomagale žeti. Kaj so nam pomenili paketi, se ne da opisati!

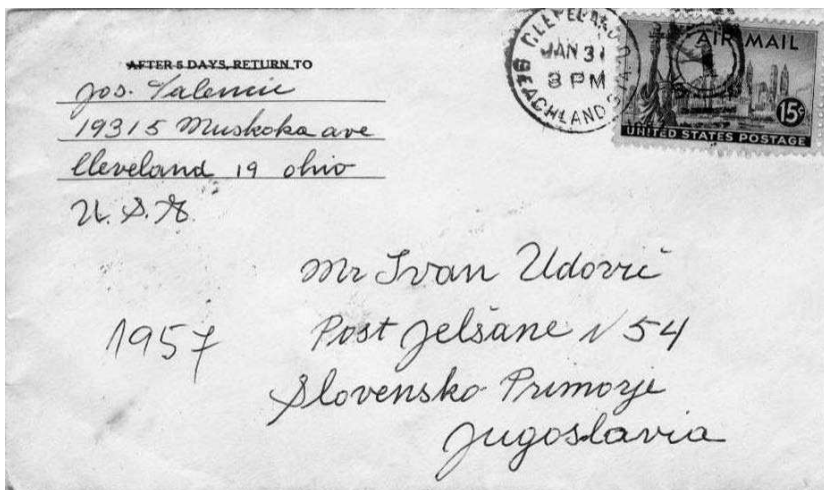
V pismu iz leta 1948 je Tone pisal o verigi posrednikov, po katerih je v Jеlšane poslal nekaj denarja. To je zanimiva informacija o tem, da so se po drugi svetovni vojni nekateri primorski izseljenci začeli vračati domov. Žal iz pisem ni mogoče razbrati, ali za vedno ali samo na obisk. Tudi ko je Tone februarja 1948 napisal: *Kar se tiče za povrnitev v domovino pa še nevem kedaj? (...) Kedaj pridem! Nevem!*, ni jasno, ali govori samo o obisku ali je razmišljal o stalni vrnitvi. V Tonetovih pismih se dosledno pojavlja domovina in ne *stari kraj*, posebej očitno je to po vojni. Glede na to, da je mogoče že v pismih, ki jih je pisal med letoma 1930 in 1940, razbrati, da je imel socialistični svetovni nazor, je razumljivo, da je na Slovenijo in Jugoslavijo gledal naklonjeno. Poleg tega

moramo upoštevati, da je bila osvoboditev Primorske za ljudi, ki so se morali izseliti zaradi fašistične raznorodovalne politike, izjemno pomembna. Tone je leta 1949 zapisal:

Dosti čitam tam od domovine. Niti nisem mislil da tako napredujete saj boste imeli vse ceste katramirane da s časom ne boste smeli z vozovi voziti po njih. Boste morali iti s kamjoni kakor tu pri nas. Pismo od Elke sem vdobil in prav vesel sem da ste vdobili paket če ste ga kaj vagali. Poslal sem 5 kilov kave in 4 sladkorja. Nisem si pa mislil da bo tako hitro prišel. Mislim sem da vdobite za božič. Na pa je še boljše da ste tako (...) Ali mora kateri ljubi svojo grudo vztraja pred burjo in viharjem vrednem upanju na boljše bodočnost!

Boljša prihodnost se je kljub hitremu napredku, o katerem bere Tone v daljni Argentini, približevala zelo počasi, prepočasi za sorodnike v Jelšanah, izčrpane zaradi fašizma in vojne. Kljub paketom, ki so prihajali iz Amerike, in denarju, ki so ga pošiljali na razne načine, včasih prek potovalne agencije Kollander iz Clevelanda ali banke, včasih prek rojakov, ki so iz Argentine hiteli domov v Slovensko Primorje, je postajalo življenje nevzdržno. Potrpljenja in moči ni bilo več.

Leta 1950 se je v pismih namesto vračanja iz tujine na osvobojeno slovensko Primorsko pojavila Ivanova želja, da bi se z družino izselil iz Jelšan v Ameriko. Cilj je bil Cleveland, način pa optiranje za Italijo in nato izselitev iz

Pisemska ovojnica iz leta 1957.

Italije v Ameriko. Jože in Pepica sta bila zadolžena za to, da raziščeta možnosti uresničitve načrta. Jože je v pismu iz tega leta napisal:

Dragi Ivan! Kaj bi pa Vi počeli v Italiji, ko je tam sama revščina. Ostanite doma, kjer ste, če bi pa bilo res, da lahko pridete sem k nam v Ameriko bi ti pomagal kar bi bilo v moji moči. Tako pa tvegaš svoje življenje družino in še domačijo, tega ti ne svetujem. Pomagali vam bomo kar je v naši moči, kar pa ni mogoče ni. Tudi Pepica mi je povedala, da si pisal. Tudi ona se je informirala. No, pa ona ti bo odgovorila kakor ona ve. Drugače ti nisem mogel odgovoriti. Brez zamere ti rečem, potrpite še malo vse bo dobro.

Zelo na kratko je končna odločitev povzeta v Jožetovem pismu 30. aprila 1951: *Pred par dnevi sem dobil list od brata Toneta iz Argentine. Tudi on mi je pisal, da ti je svetoval, da ostaneš doma na svoji rodni grudi. Naš pregovor pravi – Ljubo doma, kdor ga ima, natančneje pa je poizvedovanje opisala Pepica:*

Če vi prideste v Italijo boste Italijanski državljani in vi bi morali čakati na Italijansko kvoto. Naš Tomi je šel potem k Italijanskemu konzulu onje ga vprašal koliko si star. Rekel muje kakšen stari oče ali mati bi že kako prišli te mladi bi morali čakati na kvoto in taje tako majhna dabi vzelo leta. Ivan jast te razumem kako bi se rat rešil ti nebi odšel v Italijo da bi tam živel ker tam neznoste razmere vladajo; ti bi šel da bi imel boljše priliko sem prit tukaj jih dosti pride od vseh kraje tistih ki so bežali za časa okupacije. (...) Z Jožetom bratom sva govorila če bi se dalo ka narediti če boste enkrat tukaj prišli bi si že kako uredili življenje kakor i drugi in mi vsi bi vam pomagali koliko bi mogli. Mi vsi bi bili zelo veseli vas in vaših otrokov. Jast bi use naredila da bi pomagala vašim otročičkom. Ivan jast ti ne morem nič svetovati. Kolander mi je rekel da bi ti naj boljše naredil če bi ti tam šel k Amerikanskemu konzulu kaj biti on povedal. Tudi mije rekel da da se zelo boji za naše ljudi da se bojo kesali ko bojo prišli v Italijo. Danebojo mogli ne nazaj ne naprej da bodite previdni poprej ko kaj naredite.

Spoznanju, da se bodo lahko ponovno srečali le v Jelšanah, so sledila leta načrtovanja snidenja. Najprej je leta 1955 v Jelšane odpotoval brat Jože z družino. Leta 1957 je Jelšane, Novokračine in Brgud obiskala Pepičina hči Cilka. Stricu Jožetu je v Cleveland prinesla steklenico brinjevca, ki jo je, kot piše bratu Ivanu septembra istega leta, *takoj odprl da sem poskusil Božjo kapljico iz naše zemlje, naše trde skale. To je kot medicina iz Kraškega brinja. Poskusil sem tvojega pršuta, da videl ali okusim kako dobro je urejen, tako dober, tako slasten, da mi še sedaj gredo skomine po ustih.* Leto pozneje je brat Jože po dolgi in hudi bolezni umrl. Pepica je potrebovala dosti časa, da je v pismu popisala njegove zadnje mesece. Šele leta 1958 je odposlala izjemno dolgo, natančno in mučno

Pred hišo v Jelšanah (od desne): Ivan, Pepica, Cecilia, Joe, Cilka, Miran, Rado.

razlago vsega, kar se je dogajalo v mesecih bratovega boja za življenje. Pismo je začela z besedami:

Nisem mislila da bo potekalo toliko časa ko bom Vam pisala. Ker vem da si želiš slišat bol natanko kako je bilo z Jožetovo boleznijo. Zato sem se že večkrat prijela za pisat pa sem mogla odložiti. Ker me začne okrog srca stiskati ko začnem razmišljat in iti še enkrat skozi tiste žalostne spomine. Ivan ne dase na papir popisat kaj prestaneš ko vidiš svojega trpet in umirat pa mu nemoš nič pomagat da bi ga rešil.

V tem času je začela tudi Pepica načrtovati obisk starega kraja. Ko je svoj načrt sporočila sorodnikom v Jelšane, je napisala, da se ji zdi, da sanja, leto pozneje, tik pred odhodom, pa da je tako razburjena in vznemirjena, da se boji, da bo to škodilo njenemu zdravju. Ni vedela, kako bo zdržala do odhoda. Marca 1960 je napisala: *Ko bom enkrat pri Vas bom mislim dabom vse boljše se počutila ker si želim se na dihat vašega frišnega zraka in uživat tisto lepo naravo ki jo tu u mestu pogrešamo.* Junija 1960 je Pepica po tridesetih letih ponovno stala pred domačo hišo v Jelšanah.

Obisk svoje tete s hčerko Cilko in sinom Joškom je nečakinja Cilka Udovič opisala takole:

Naša družina jih je šla čakati na železniško postajo v Sežano. Najeli smo takrat edini taksi iz Ilirske Bistrice in se odpeljali po makadamski cesti po vremski dolini v Sežano. Kako smo bili iz sebe, ko so iz vlaka izstopili naši dragi sorodniki! Teta! Snidenje je bilo prisrčno. Teta je govorila lepo po jelšansko, vmes kakšno slovensko in bolj redko kakšno angleško besedo. Cilka se je trudila govoriti slovensko, Jožkotu pa ni šla od rok naša govorica. Ogledovali smo se, spraševali in bili kmalu, kot da smo od nekđaj skupaj. Teti se je zdela vas precej spremenjena. Kje je tisti oreh, kje je murva, od kdaj je ta most čez naš potok, prej je bila samo brv? Nato je šla na pokopališče, kjer se je razjokala. Teta nam je spet prinesla vsega, karkoli je mogla, kakor da bi slutila, kaj vse nam manjka. Pa ne samo nam, tudi na ostale sorodnike, prijatelje in sosede ni pozabila. Na žalost so bile razmere oz. življenjski pogoji pri nas takrat še zelo slabi. V hiši nismo imeli sanitarij, kakor drugi ne, najbrž da ni bilo še tekoče vode, poljsko stranišče je bilo na vrtu, pa tudi ne vem, kje smo spali, saj smo imeli le dve sobi, nas pa je bilo naenkrat osem. (...) »O, my God!« bi rekla teta. Tudi s hrano nismo bili nič na boljšem. Domača enostavna hrana. Sreča, da smo imeli pršut.

Po letu 1960 se je število paketov počasi zmanjševalo, kot se je zmanjševalo tudi povojno pomanjkanje. Še pet let po svojem obisku je Pepica vsako leto poslala po nekaj paketov, nato pa nekje do sredine osemdesetih let samo še enega letno. Joe Valenčič se spominja, da po letu 1960 niso več pošiljali živil, samo še kavo in aspirine, po letu 1970 pa niso več pošiljali oblačil. Pakete so nadomestili telefonski pogovori, obiski in *ekstra kovček*, v katerem *smo vedno veliko ekstra nesli za sorodnike*.²² To ni bila več potreba po stvareh, pač pa po tem, da se tkanje goste mreže družinske podpore in solidarnosti prek oceana ne prekine – vsaj dokler traja spomin nanj.

POTI PREHODOV

Prehod iz ruralnega okolja pod fašistično okupacijo v liberalno državo sredi ekonomske krize je primorskim migrantom v Združenih državah Amerike v tridesetih letih prejšnjega stoletja postavil dvojni problem kulturnega preživetja. Njihova izhodiščna kultura je bila pod pritiskom države, ki jo je načrtno brisala iz javnega življenja in jo hotela izbrisati tudi iz družinskega okolja. Izšli so iz primeža, v katerem se je manevrski prostor izražanja identitete pospešeno krčil in se iztekel v ilegalno politično delo in vojaško rezistenco. Prišli so v politično odprt prostor, ki je omogočal kulturno avtonomijo, sami pa so se znašli v ekonomskih pogojih, ki so zasedli večino njihove eksistence. Migranti na začetku svoje preselitve niso imeli časa za nič drugega kot fizično preživetje. Kljub temu so ustvarili družbene in socialne institucije, ki so zahte-

²² Elektronsko pismo, 27. 3. 2006.

vale ogromen finančni vložek vsakega člana skupnosti, pa tudi delo v prostem času. Za njihovo ohranitev in razvoj je bilo nujno brezplačno kontinuirano, intenzivno delo cele skupnosti skozi več generacij. Cerkve, šole, narodni domovi, rekreacijski centri, poslovne zgradbe, banke, knjižnice in čitalnice, časopisne hiše, dramske skupine, pevski zbori, snemalni studiji in glasbene skupine so nastajali in se razvijali, gradili in financirali izključno s prihranki slabo plačanih slovenskih migrantov.

Razrešitve obeh izhodiščnih položajev so danes jasne. Kulturna identiteta je preživela v obeh. V sto letih je na enem koncu Atlantika nastala nova država, na drugem pa nov narod. Migranti so v Združenih državah elemente svoje preseljene identitete rekonstruirali v novo kulturno identiteto, ki je skupaj z elementi kulturne identitete iz drugih regij in vsrkavanjem ameriške kulture oblikovala nov narod. Ta nima samo specifične kulturne identitete, temveč natančno določene geografske lokacije, narodne institucije, muzeje, arhive, društva in različno profilirane politične organizacije. Ima tudi svojo zgodovino, ki je tako kot zgodovina izhodiščne identitete podvržena različnim ideološkim interpretacijam. Ima tudi tipično heterogeno politično, razredno, spolno in svetovnonazorsko sestavo. Ta je odvisna od tega, od kod so migranti prišli, s kakšnimi ambicijami in sposobnostmi, družinskimi in sorodstvenimi mrežami podpore, političnimi in verskimi prepričanji ter v katerem obdobju življenjske poti.

Izhodišče in rezultat sta transparentna. Postavlja pa se vprašanje, kaj se je dogajalo na prehodu. Kako sta na migrantkini individualni ravni potekala paralelni proces akulturacije v novo okolje in ohranitev tistih elementov identitete, ki so preživeli pot skozi filter Atlantskega oceana. Kako je bil zabeležen? Ključen je problem verodostojne dokumentacije prehoda. Ta ga v pričujočem besedilu razrešuje skoraj v celoti ohranjen arhiv družinske korespondence, ki sem ga zbrala in rekonstruirala v petletnem obdobju skrbnega raziskovanja. Mesec za mesecem nam pripoveduje zgodbo o ločitvi ene identitete na dve ter njenem nikoli prekinjenem dialogu. V omenjenem procesu so sodelovali moški in ženske ter njihovi otroci. Rekonpozicija identitete in prenos na mlajše generacije sta potekala po vzporednih tirih, ki so se pogosto križali, pogosto pa so se srečali šele pri otrocih, ki so v drugi ali tretji generaciji postopek obnovili v presenetljivih interpretacijah svoje identitete. Postavi se vprašanje vezi, dialoga, sprotne evokacije spomina. V besedilu sem ta dvojni proces analizirala skozi korespondenco družine Valenčič-Udovič-Hrvatini iz vasi Jelšane na Primorskem. V središče sem postavila žensko zgodbo, roman v pismih in paketih, ki ga je napisala Pepica, Pepa, Josephine, Josie, žena, mati, snaha, hči, delavka, prostovoljka, pevka, sestra, Slovenka, Italijanka, Američanka, Primorka. V

njem se razkriva hkratni vpliv kulturnega vztrajanja in spreminjanja skozi poti prehodov, ki so način življenja, ne pa destinacija na vozni karti. Kaj si je Pepica mislila, ko je iz vlaka v objektiv fotoaparata še zadnjič ujela bratovo podobo, ko ta stoji na železniški postaji?

Od doma je odhajala domov. Pepica iz Jelšan, državljanka Združenih držav Amerike, svetovljanka z znanjem treh jezikov, na vlaku do francoskega pristanišča, s karto za udobno potovanje z ladjo do New Yorka. Kaj si je mislila v trenutku, v katerega so se združila desetletja ohranjanja vezi med dvema vedno bolj definiranimi in vedno bolj ločenima identitetama, ko se je poslovila od kraja, ki ga ni nikoli več videla? Razen v sanjah, mislih in podobah na intimnih poteh spominov.

LITERATURA

- Baily, Samuel L. in Franco Ramella (ur.) (1988). *One Family, Two Worlds: An Italian Family's Correspondence across the Atlantic, 1901–1922*. New Brunswick in London: Rutgers University Press.
- Baily, Samuel L. (1999). *Immigrants in the Lands of Promise: Italians in Buenos Aires and New York City, 1870 to 1914*. Cornell: Cornell University Press.
- Blegen, Theodore (ur.) (1955). *Land of Their Choice: The Immigrants write Home*. Minneapolis in Oxford: University of Minnesota.
- Bodnar, John (1985). *The Transplanted: A History of Immigrants in Urban America*. Bloomington: Indiana University Press.
- Bruce S., Elliot, David A. Gerber in Suzanne M. Sinke (ur.) (2006). *Letters across Borders: The Epistolary Practices of International Migrants*. New York in Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Drnovšek, Marjan (2001). Izseljenc: življenjske zgodbe Slovencev po svetu. *Izseljenc: življenjske zgodbe Slovencev po svetu*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine, 9–17.
- Kalc, Aleksej (ur.) (2002). *Poti in usode: selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper in Trst: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče RS Koper in Narodna in študijska knjižnica Trst.
- Kalc, Aleksej (2004). Pisma in magnetofonski trakovi kot komunikacijska sredstva in viri za preučevanje izseljevanja: primer tržaške družine v Avstraliji. *Dve domovini / Two Homelands*, 20: 153–174.
- Kaplan, Carla (ur.) (2002). *Zora Neale Hurston: A Life in Letters*. New York, London in Toronto: Doubleday.
- Gabaccia, Donna (1994). *From the Other Side: Women, Gender, and Immigrant Life in the U.S., 1820–1990*. Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press.
- Gabaccia, Donna (2001). When the migrants are men: Italy's women and transnationalism as a working-class way of life. *Women, Gender and Labour Migration: Historical and global perspectives* (ur. Pamela Sharpe). London in New York: Routledge, 190–208.
- Gerber, David A. (2006). Epistolary Masquerades: Acts of Deceiving and Withholding in Immigrant Letters. *Letters across Borders: The Epistolary Practices of International Migrants* (ur. Bruce S. Elliott, David A. Gerber in Suzanne M. Sinke). New York in Hampshire: Palgrave Macmillan, 141–157.
- Luthar, Oto (2000). *O žalosti niti besede: uvod v kulturno zgodovino velike vojne*. Ljubljana: Založba ZRC.

- Maljevac, Dušan idr. (1998). *Jelšane skozi čas*. Jelšane: Vaška skupnost Jelšane.
- Portelli, Alessandro (1991). *The Death of Luigi Trastulli and other Stories: Form and Meaning in Oral History*. Albany: State University of New York Press.
- Thompson, Paul (1988). *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Sharpe, Pamela (ur.) (2001). *Women, Gender and Labour Migration: Historical and global perspectives*. London in New York: Routledge.
- Verginella, Marta (2004). *Suha pašta, pesek in bombe: vojni dnevnik Bruna Trampuža*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Zempel, Solveig (1991). *In Their Own Words: Letters from Norwegian Immigrants*. Minneapolis in Oxford: University of Minnesota Press.

SPREJMI MOJ NAJLEPŠI POZDRAV OD TVOJE TE LJUBEČE IN ZVESTE ŽENE FRANCKE

Ženina pisma možu na Nizozemsko leta 1929/30

Marjan Drnovšek

Vreme imamo zmeraj lepo, malo dežja in spet gorko solnce tako hitro mineva čas hitro bo spet zima za v, Holland, nismo nič kaj podobni (verjetno sposobni za odhod, op. avt.), ker ta mal še ni za v svet, oh kako rada bi že govorila s Teboj, pa nevem kdaj boše tisti čas prišel, sem Te, tudi skoro gotovo nebo, ali pridi jast zelo rada vidim če prideš Ker meni je še zmiraj tako dolgčas po Tebi, saj simje sajnalo nocoj dasi prišel domov, in nič pisal pred da prideš kar stopil si v hišo, jaz sem pa ravno Lojzka previjala, pa si naj pred tele, besede spregovoril, kje si bla dasi taka kakor ena čola, nevem kaj si mislil jast pa sem sepa malo posmejala Tvojim besedam in sem se zbudila. Sedaj Te, pa še en krat prav srčkano lepo pozdravljam in gorko poljubljam pozdravita Te, tudi ta mala dva otročička in oče in posebno še jast Tvoja vedno Te, ljubeča in zvesta ženka Francka. (38/ 10. avgust)

UVOD

Ohranjenost enainšestdesetih pisem, ki jih je v slabem letu dni, od 1. marca 1929 do 26. januarja 1930, napisala žena Francka možu Maksu na Nizozemsko, nam omogoča vpogled v njuno življenje na mikroprostorski in časovni ravni. Več izvemo o Franckinem življenju na relativno majhnem delu Gorenjske kot o moževem bivanju v Heerleheidu na Nizozemskem. Moževa pisma se (verjetno) niso ohranila.¹ Franckina pisma so osebnoizpovedna, kar zahteva občutljivo obravnavo, saj nas seznanjajo z osebnimi in mestoma intimnimi zadevami, ki v nobenem pogledu niso bile namenjene tretjemu paru oči. Kot se rado zgodi, se je tudi v tem primeru usoda poigrala in pisma so prišla v roke tujim ljudem, nazadnje v roke raziskovalcu selitev. In po kakšni poti? Kupljena so bila na boljšem trgu v Ljubljani.² Pri prelistavanju Franckinih pisemskih zapisov se mi je odprla paleta tem, ki jih zasledimo v podobni

1 Iz Stadshistoricus Rijckheyt-Centrum voor regionale geschiedenis, Heerlen, so mi sporočili, da ne hranijo slovenskih izseljenskih pisem. Informacija je posredoval Roelof Braad iz omenjenega arhiva.

2 Pisma mi je posredoval Zmago Tančič.

izseljenski korespondenci, v našem primeru skozi oči žene, ki je ostala doma, refleksijo moževih misli pa zaznamo iz nanj zastavljenih vprašanj in njenih odgovorov življenjskemu partnerju. Kot raziskovalec in arhivist sem se vprašal o etičnosti brskanja po njunih pisnih pogovorih. Bil sem v dilemi, kako analizirati pisma, saj bi bila analiza z neupoštevanjem intimne/osebne strani tematsko osiromašena. Po sedanji arhivski zakonodaji v Republiki Sloveniji postane javno arhivsko gradivo, ki vsebuje občutljive osebne podatke, tj. podatke o rasnem, narodnem ali narodnostnem poreklu, političnem, verskem ali filozofskem prepričanju, članstvu v politični stranki in sindikatu, zdravstvenem stanju, spolnem življenju, vpisu ali izbrisu v ali iz kazenske evidence itd., dostopno za uporabo petinsedemdeset let po svojem nastanku ali deset let po smrti osebe (Arhivski predpisi 2007: 71). Ker so pisma iz leta 1929 in začetka naslednjega leta in ker je bila Francka rojena v izteku devetnajstega stoletja, sta obe zahtevi zakona glede rabe nedvomno doseženi. Vendar me bolj kot predpisi vodi prepričanje, da so intimna osebna pisma dragocen kamenček v izseljenski korespondenci (Drnovšek 2004: 113–151; Kalc 2004: 153–174). Pogostost in odkritost pisanja, gostobesednost in večkratno ponavljanje osebnih tem nam omogočajo spremljanje številnih nihanj v odločitvah ali dvomih, velika odkritost in še kaj pa dajejo Franckinim pismom dodatno raziskovalno vrednost. Njena pisma nam ne govorijo o velikih narodnih, kulturnih in političnih dejanjih, ampak o življenjskih poteh in dilemah, ki jih je imela družina v obravnavanem obdobju zaradi ločenosti. Skratka, gre za zgodbo malih ljudi z velikimi in drobnimi osebnimi in širše življenjskimi problemi.

Pismom daje pečat Franckin porod med moževo odsotnostjo, vzdrževanje družine in nenazadnje dilema: iti za možem na Nizozemsko ali ostati doma. Zaradi vsega tega sem se odločil, da ne bom navajal osnovnih in razpoznavnih dejstev, zlasti priimkov, oziroma da bom uporabil samo njihovo začetnico. Enak kriterij uporabljam pri imenih domačih krajev, s čimer do neke mere oba zaščitim, samega pa razbremenim možne samocenzure. Poudariti moram, da sem pri analizi pisem spoštljiv do obeh nenadejanih akterjev v omenjeni zgodbi. Želim ju spoznati in predstaviti z vidika selitvenih dogajanj tik pred izbruhom velike gospodarske krize konec dvajsetih let prejšnjega stoletja. Zgodba njunih medsebojnih pisnih stikov traja samo enajst mesecev. Kratkih? Da, vendar po vsebini zelo bogatih.

OD AMERIKANCA DO HOLENDERJA³

Slikar Maksim Gaspari je naslikal razglednico z motivom popotnika s culo na rami, ki se pred vaškim cerkvenim znamenjem poslavlja od doma, in s pomenljivim napisom: »Zdaj vse minulo je, nič več pev ne bom, ker ni več moj dragi, ljubi dom!« Slovo je bilo stresno in čustveno občutljivo v vseh obdobjih in smereh odhajanja, tako tudi na Nizozemsko. Da je imel Maks na začetku velike prilagoditvene težave, je razvidno iz Franckinih pisem. In to kljub temu, da je že imel izseljenske izkušnje iz Združenih držav Amerike in Nemčije. In tudi ni bil prvi v svoji izvorni družini, ki je izkusil tujino. Brez nje niso bili niti Franckini predniki.

S pomočjo popisa prebivalstva v eni od gorenjskih občin leta 1890 lahko spremljamo Franckino družino, ki je živela v manjšem kraju na Gorenjskem. Živa sta bila »oča« Luka Č. in dve leti mlajša »mat« Marija, ki sta se rodila v drugem desetletju 19. stoletja. Mladi Luka je poiskal nevesto v bližnji vasi. Oba sta bila ob popisu leta 1890 »zakotnika«, tj. preužitkarja v domači hiši. Nista znala ne brati in ne pisati, če to sodim po popisnih rubrikah. V družinski hiši je postal hišni in zemljiški posestnik njun sin Jožef, rojen sredi 19. stoletja, ki mu popis daje oznako, da je stalno odsoten in »rudokop« v Ameriki, žena Špela pa je označena kot stalno prisotna »poljedelka«. Jožef je znal brati in pisati, medtem ko je žena znala samo brati. Jožef in Špela sta imela enajst otrok, najstarejšega sina Jožefa in osem hčerk, to je Marjano, Marijo, Ano, Franco, Terezijo, Katarino, Jero in Ivano, tj. Francko iz naše zgodbe; v prvih letih dvajsetega stoletja sta se rodila še Jakob in Katra. Jožef, star devet let, je že znal brati in pisati, njegove sestre in brat so bili mlajši, zato ta rubrika v popisu ni bila izpolnjena. Otroci so se rodili med letoma 1881 in 1903. Oče Jožef je imel mlajšega brata Janeza, ki je bil tudi »rudokop« in stalno odsoten v Ameriki, in tri sestre, Marijo, Lucijo in Ivano, ki so vse znale brati in pisati. Prvi dve sta bili stalno prisotni v Ljubljani kot kuharici, poklica tretje in najmlajše Ivane ne poznamo; pozneje se je omožila v Gotenico na Kočevsko.

Družinski list iz pomladi 1931 nam razkrije novo družinsko stanje. Ne daleč od domačije Franckine družine je v obcestni hiši gospodaril novi hišni »poglarar« Maks S., rojen v letu velikega ljubljanskega potresa, poročen z dve leti mlajšo Jožefovo hčerko Ivano oziroma Francko. Zakaj se je v pismih možu podpisovala kot Fani ali Francka, ne vem, vendar za bistvo naše zgodbe to tudi ni pomembno. Uradna popisovalka je Maksa zapisala kot »poljedelec«. Do takrat sta se jima rodila Ema (Emica) in Alojzij (Lojzek), pri hiši pa je živel odvedeli Ivanin, tj. Franckin oče Jožef. Dve leti pozneje so na družinski list

3 Udomačeno ime za izseljence na Nizozemskem.

pripisali, da je Jožef »užitkar«, Francka in njena hči Ema pa sta označeni kot »poljedelki«. Maks je imel izseljenske izkušnje, saj je kot Max S. delal v premogovniškem Rock Springsu, Wyo. (ZDA). Skupaj z bratom Ignacem sta bila del izseljenskega vala v Združene države pred prvo svetovno vojno. Ignac se je poleti 1919 vrnil v »stari kraj«, naslednje poletje pa tudi Maks. V obeh primerih je vrnitev organiziral Frank Sakser iz New Yorka, ki je posredoval potnike in denar na obe strani Atlantika. V ostankih dokumentov, kupljenih na boljšem trgu, se je ohranilo denarno potrdilo, s katerim je še samski Maks sredi maja 1920 poslal svojim domačim sto dolarjev.

Skratka, Maks se je na Nizozemsko odpravil s selitvenimi izkušnjami in pridobljenim rudarskim znanjem. (Mimogrede, v enem od pisem je omenjeno, da je Maksova mati dobivala njegova pisma iz Nemčije, kjer je verjetno rudaril pred odhodom na Nizozemsko (15/ 4. maj)).⁴ Tam je postal eden od »Holenderjev«, kot so jih imenovali rojaki doma. Ne vemo, ali je bil vključen v kako slovensko društvo, ni nam znana njegova morebitna ideološka opredelitev, ki je bila na Nizozemskem v tem času razprta med katolištvom in komunizmom. Ni nam znano, ali je bral katoliški *Rafael* ali levičarsko (komunistično) glasilo *Slovenska delavsko-kmečka republika*, ki sta izhajali v Heerlenu? (Drnovšek 1992: 287–288, 298–299). Po slabem letu dopisovanja je Francka vprašala moža, ali je naročen na časopise in na katere? Da mož ni dosti bral, sklepam po njenem opozorilu v pismu, da se ji ne bo zlagal glede tega. Sama je brala *Domoljuba*, kot lahko sodim iz njenih pisem. In ne čakajoč na možev odgovor sklene, da mu bo za tri mesece naročila sobotnega *Slovenca* (59/ 27. december). V naslednjem pismu mu je poslala še *Slovenčev koledar* (60/ 5. januar).

Za kmečko ženo je bila vloga matere in gospodinje ne samo samoumevna, temveč je bila neločljivi del delovne sile na kmetiji (Barbič 2000). Vodilna vloga možkega, tj. moža in gospodarja je bila tradicionalna. Stvari pa se spremenijo, ko možki/gospodar odide na delo v tujino, kot je to v primeru našega Maksa. Francka je morala prevzeti breme dela na kmetiji, čeprav se iz njenih pisem vidi, da je odločanje o pomembnih zadevah poskušala stalno prenašati na moža, kot je bilo to v vsakdanji praksi v kmečki družini. Izkazala pa se je kot skrbna kmečka gospodarica kmetije, ki ni bila velika, vendar je ob viških obdelovanja, tj. spomladi in med pobiranjem pridelka potrebovala dodatno delovno silo, ki jo je morala tudi plačati. Enako je veljalo za zimska gozdna dela. Skratka, Francka je bila »poljedelka« in se je posvečala kmetijskim opravilom. Zato je podrobno obveščala moža o vremenu, sajenju in košnji, cenah

4 Maksov odnos do matere je bil hladen. Ali je to posledica dejstva, da je odklanjala tudi Francoko? Na sina je bila jezna, ker je odšel v tujino, češ naj bi ostal doma in delal, saj je imel konja in bi z njim lahko vozil (*fural*) in s tem služil svoj kruh (Pismo 15/ 4. maj 1929).

pridelkov, plačilu delavcev na poljih in v gozdovih, ipd. Podrobno mu je navedla tudi prodaje pridelkov in lesa ter nakupe za kmetijo. Krave ni imela, v času odhoda moža na Nizozemsko pa je prodala tudi konja, kar je pri nekaterih sovaščanih sprožilo dvom v pravilnost njene odločitve. Odvisnost od ljudi je bila tako večja. Skratka, Francka je bila vezana na kmetijo.

Mož Maks se je prijavil v občini Heerlen 6. marca 1929 in odjavil 30. marca 1931, ko je odšel v občino Geleen, nekaj kilometrov proti severu. Verjetno se je takrat zaposlil v rudniku Maurits in bival v kraju Lutterade, ki je bil del občine Geleen. V občini Heerlen oziroma v kraju Heerlerheide je živel na naslovih (v naslednjem zaporedju) Heerenweg 199, Kampstraat 37, Pappersjans 10 (8. aprila 1930) in Kampstraat 8 in 26 (26. maja 1930), nato se je vrnil na Heerenweg 199 (11. septembra 1930). (Na prvi kuverti se pojavi tudi naslov Hof Kolonie 10, kraj Terwinselen.) Na ulici Kampstraat je bivalo več slovenskih izseljencev. To je bila prava slovenska ulica, kjer je živelo veliko Primorcev, zlasti z Bovškega, in Zasavcev iz Trbovelj ter Hrastnika in z območja zahodno od Zasavja. Kot večina tam živečih rudarjev je tudi Maks delal sprva v zasebnem rudniku Oranje Nassau III, kjer je bil zaposlen kot 'vajenec kopač' (*leerlinghouwer*). Neizučeni delavci so najprej delali kot t. i. *sleper*, kar izhaja iz nemškega *Schlepper*. To so bili rudarji, ki so skrbeli za odvoz premoga in odpadnega kamenja. Izučeni rudarji so navadno začeli kot *leerlinghouwer* ali *houwer*. Maks je imel rudarsko prakso iz ameriškega obdobja, zato je lahko preskočil stopnjo neizučenega delavca. Na Nizozemskem se je začela gospodarska kriza leta 1931 (po drugih navedbah 1932), torej z majhno zamudo v primerjavi s sosednjimi državami. Rudnik Oranje Nassau III je raje zaposloval tujo delovno silo. Državni rudniki pa so bili bolj kritični pri zaposlovanju.⁵ Kljub razmišljanjem, da bi odšel na delo v tovarno ali tja, kjer bi bilo delo lažje in razmere boljše, se to vsaj za čas ohranjenih Franckinih pisem ni zgodilo. V primerjavi z ženo je imel več možnosti, saj je bil rudarski poklic mobilni in časovno povezan z določenim številom ur v jami, nato pa je bil prost. To Francka kar nekajkrat poudari in primerja s svojim celodnevni delom in z obremenitvijo z vzgojo otrok.

PROSIM, KMALU MI ODPIŠI

Ni Franckinega pisma, ki se ne bi končalo s prošnjo za možev odgovor. Med ločenostjo dveh bližnjih oseb prevzamejo pisma vlogo vsakdanjega pogovora o osebnih, družinskih in gospodarskih zadevah ter drugih za oba korespondenta aktualnih temah. Žal je v našem primeru to enostransko nago-

⁵ Podatke je posredoval Frank van Kreveld iz nizozemskih arhivov.

Veletrgovina z železnino in poljedelskimi stroji			
FR. STUPICA			
Ljubljana, Gosposvetska c 1.			
192	Cena	Din.	p.
<i>M/10</i>			
<i>1 sesalka</i>			
<i>195</i>	<i>5.60</i>		
<i>10 dinarjev sivi črnle lesa</i>			
		<i>10</i>	
		<i>4.8</i>	
		<i>4.8</i>	
<i>Železo je kajina.</i>			
01027			

Račun za vodno sesalko, ki ji je olajšala prenos vode od vodnjaka do hiše (19/ 22. maj).

ranja kot njen mož Maks, če sodimo po njenih prizadevanjih in prošnjah, nanj ji redno odpiše. Želela je, da bi dobila moževo pismo in nanj odgovorila vsaj enkrat tedensko. Pozivala je k vzorcu, da ji na vsako pismo takoj odgovori, kar je blizu omenjenemu dialogu oziroma pogovoru. Nekajkrat se je razjezila, ker mu je morala večkrat postavljati ista vprašanja, na katera ji ni odgovarjal, kar jo je dodatno obremenjevalo, žal pa ji je bilo tudi papirja. (Žal ji je papirja za teme, ki jih je bila prisiljena ponavljati, ker ji mož nanje ni odgovarjal.) Vtis je, da je mož manj zgovoren oziroma pišoč, in čeprav ne poznamo njegovih pisem ženi, se na njena dejansko ni dovolj odzival.

varjanje in spraševanje in le posredno spoznavamo reakcije z moževe strani. Francka in Maks sta imela dialog, podoben razgovoru za domačo mizo ob nedeljskih popoldnevih. Pisna pot je bila edina možnost kontinuirane izmenjave informacij, saj sta bila dopisovalca geografsko ločena. Pisma so le okrnjena komunikacija, saj nikoli ne morejo zamenjati osebnega stika oziroma pogovora kot takega, zlasti še, če sta oba akterja manj veščta v pisanju. Franckino pisanje je bilo na ravni ljudskošolske izobrazbe, saj je imela težave z ločili, s pisanjem velikih začetnic in stavčnim zaporedjem. Vendar nas v naši zgodbi bolj kot jezikovno-slovnična zanima vsebinska stran dogajanja. Glede na pisanje je bila Francka mnogo bolj dejavna in sistematična pri spremljanju pisnega komuni-

Franckina pisma so v kuvertah velikosti 14 x 9,5 cm, z notranjim vijoličastim mehkim ovojnim papirjem, ki je zaradi hranjenja v vlažnem prostoru oddajal barvo; zato je berljivost marsikdaj otežena. Pisala je na prepognjeni papirni poli velikosti 27 x 17,5 cm. Z redkimi izjemami je pisala s peresom in izrabila vsak prosti del papirja na način, da je pripisovala stavke na zgornji, srednji upognjeni ali spodnji rob papirja. Običajno je s pisanjem napolnila eno polo ali polo in pol na način, da je prazni del druge pole odtrgala. Redko se pojavijo dodatki, na primer računi ali odstopanja v formatu papirja, recimo v primeru obvestila možu o rojstvu otroka (30/ 5. julij).

Večkrat omenja, da je pismo pisala zvečer ali ponoči, kar ni presenetljivo, saj je bil dan namenjen delu na kmetiji in vzgoji hčerke ter pozneje negovanju novorojenčka. Tako zapiše, da ji je vzelo kar dve uri za pismo, ki je bilo dolgo polo in pol (8/ 31. marec). Zanimiva je časovna stran tako pisanja kot branja pisem. Ne verjamem, da si je delala koncepte, saj je varčevala s papirjem. Njena pisma so čistopisi z majhnim številom popravkov. Zato predvidevam, da jih je pisala neposredno, vendar počasi in z razmislekom. Velikokrat se pokaže, da je izgubila nit pripovedi, kar privede do nenadejanih miselnih preskokov zapisov. O obsegu pisanja večkrat zapiše, da je napisala veliko, *da bo imel (Maks) brati par ur* (4/ 12. marec). Večkrat ga prosi, naj ji ne zameri, ker piše *slabo* in prehitro (*sej veš moja navada da hitim pa če odložim pisavo pa endan poznej dobiš pismo*). Tako eno od pisem konča: *Nocoj sem Ti zelo slabo pisala nisem snoči kaj spala. Lahko noč srčk*. Ne samo enkrat ga vpraša, ali tudi on težko pričakuje njeno pismo? (5/ 16. marec).

Prvo pismo je Francka datirala s 1. marcem 1929. Poštni žig, 2. marca, nam pove, kdaj je bilo pismo oddano na lokalni pošti. Dotlej je dobila od moža že dve razglednici, ki se nista ohranili, eno iz Ljubljane in drugo iz Münchna, prvo 26. in drugo 28. februarja. Maks ju je poslal s poti na Nizozemsko. Zadnje ohranjeno pismo je od 26. januarja 1930. Kontinuiranost dopisovanja je bila večkrat kršena z moževe strani. Očitno pa je, da zadnje pismo ne kaže na prekinitev komunikacije. Skratka, zbirka enainšestdesetih Franckinih pisem ni kompletna. Ker je bila kupljena na boljšem trgu in manjkajo maloštevilne razglednice, nam kaže, da je vanjo posegla tretja roka, kar nam dokazujejo tudi prazne kuverte v sami zbirki (devet po številu).

Kot po določenem vzorcu se na začetku pisma možu najprej zahvali za njegovo pismo, kadar ga je prejela, na primer z večkrat ponavljajočo frazo *Tvoje, meni drago pismo sem prejela, ki sem ga tako težko pričakovala prav lepa hvala zanj* (5/ 16. marec). Na koncu pisma se pogosto pojavi njena prošnja, naj ji odgovori, *saj veš kako težko čakam pisma* (3/ 7. marec) ali *Prosim Te, dragi Maks! Kmalu mi odpiši* (6/ 21. marec). Kot reakcija na verjetno kratko moževo

pismo ga prosi, naj ji piše ne samo kmalu, ampak tudi *veliko*. Pogosto ga okara, da ji premalo piše in da se za nič ne zanima (12/ 19. april). Sredi maja 1929 se razjezi nad njim, ker ji ni pisal oziroma odgovarjal na njena pisma. Francka ugiba, če ji je kaj zameril oziroma ali ga je mogoče užalila in kot zadnjo možnost omeni, da se je pričakovano pismo verjetno izgubilo. Iz njenega pisma, napisanega dvanajstega maja, občutimo, da željno pričakuje njegov odgovor. In čeprav ga ni dobila, se pogosto in tudi v tem primeru s kančkom užaljenosti le odloči, da mu piše. Da je bila željna moževega pisma, dokazuje zadnji stavek v enem od njih: *Prosim, prosim kmalu odgovora, odgovor brž brž* (16/ 12. maj). Čeprav ne poznam moževih pisem, lahko predvidevam, da je lažje pisala tako, kot da odgovarja na njegova vprašanja. Skratka, vztraja na dialogu po pisni poti. Da pričakovanega odgovora ni bilo, se ji je razkrilo v Maksovem pismu z njegovo trditvijo, da njenega pisma z dne 28. aprila ni dobil (14/ 28. april). Čudilo jo je, da bi se izgubilo, saj ga je osebno oddala, ko se je z avtobusom odpravljala v bližnje mesto in ga je poštar s preostalo pošto prinesel na avtobus. Zato za njegovo izgubo krivi tujo pošto (17/ 15. maj). Podobno se zgodi konec maja 1929, ko celo zatrdi: *vem da si ga prejel toda žali bog jaz pa pričakujem vsaki dan pa nič! Sedaj sem pa spet morala kar tako pisati, nevem česi mi odgovoril, ali neč ali seje spet pismo izgubilo*. Francka ga prosi, naj ji, kadar ji piše kaj pomembnega, pošilja priporočena pisma, in nadaljuje: *jast nevem dase nisi že zrajtal sam, ker veš kako je dase tako pismo izgube potem človek čist zastonj piše jast pa tudi sama nevem ali mi ne odgovoriš ali se res izgube*. Zato zahteva, naj ji pošlje priporočeno pismo. Da naj se le spomni, kako ga je skrbelo, ko je pred odhodom oddajal pismo za Nizozemsko. Sama ga prosi, naj ji pogosteje piše, *pa je vse zastonj*, in nadaljuje: *ko bi jast imela toliko časa kakor ga imaš Ti, bi ti večkrat pisala, pa saj vem da boš rekel baba sitna*. Ve pa tudi, da mu ne bi bilo prav, če mu ne bi pisala. Sama potrebuje stik z njim, ker ga za vsako stvar vpraša, kako naj jo naredi. Še vedno pa ima v mislih možnost izgube pisem, saj ji ni povšeči, da bi jih drugi brali, in konča: *Prav lepo Te prosim dragi moj Maks! Naredi mi tako kakor sem Ti pisala!* To je eno od Franckinih pisem, polno obupa, ker ji mož ni odgovoril na njena vprašanja, obup pa je bil nedvomno posledica njenega poznega nosečniškega stanja (21/ 31. maj). (V naslednjem pismu se mu opraviči za ostri ton pisanja!) Zahteva po priporočenem pošiljanju pisem in strah, da bi pismo prišlo v druge roke, se v Franckinih pismih še večkrat ponovita.

Ko je še ležala po porodu, je celo pismo posvetila negotovosti, ker ni bilo pisnega odziva z moževe strani; to je trajalo od 30. junija, ko ji je pisal zadnje pismo, do 26. julija, ko ga je Francka le prejela. Vmes je 3. julija rodila sinčka. Že s porodne postelje mu je poslala novico o sinovem rojstvu (29/ 3. julij). Dva

dni pozneje, 5. julija, je ta dogodek še nekoliko širše opisala (30/ 5. julij). Po tednu dni, 12. julija, se je ponovno razjezila. Nagovorila ga je z vso vljudnostjo (*Dragi moj ljubi mož Maks!*), nato pa omenila možnost njegovega slabega zdravlja in mu v isti sapi očitala, da v času, ko je ležala v porodni postelji, od njega ni dobila nobenega pisma. Svoje pismo je posvetila vprašanju njegovega molka in ponovno izrazila bojazen, da je morebiti bolan oziroma da so se pisma izgubila. Ponovno mu je očitala, zakaj ji ne pošilja priporočenih pisem. Pristala je na to, da ji manj piše, vendar naj pisma vsaj pridejo do nje. Če mu je škoda denarja za priporočeno pismo, lahko manjkrat piše. In konča: *sem tako užaljena*, ker ji v tem času ni pomagal s svojimi pismi, in nadaljuje:

*Danes Te še prosim če pa zdaj me ne boš ubogal potem Te, pa ne bom nikdar več prosila v tem oziru! Če bom dobila bom čene bom pa kar tiho semi že zamal zdi ker sem Ti, že tolikrat pisala. Sprejmi odnas vseh naj lepši pozdrav in poljub posebno od Tvoje vedno Te, ljubeče Francke.
Prosim odgovora (31/ 12. julij).*

Njeno naslednje pismo je bolj umirjeno, v njem ponavlja svoje zamisli glede pošiljanja pisem in hkrati izraža žalost, ker ne dobiva njegovih odgovorov. Ponovno pa poudari svoje stanje po porodu (32/ 16. julij). Končno je le dočakala njegovo pismo. Skoraj opraviči se mu, ker mu ni dala miru, hkrati pa ponovno potarna, da ji v času, ko je bila v porodni postelji, ni poslal pozdravov, da ji je bilo čudno, *dolgčas*, dnevi, ko je bivala v prazni domači hiši, pa so se ji vlekli. Ker ni dobila njegovega pisma, se je sredi noči zbudila iz strahu, da se mu je kaj zgodilo. Skratka, kot zadnje zatrdi, da je njegovo pismo dobila, ker je bilo priporočeno (34/ b. d.). Ob koncu naslednjega pisma ji nezadovoljstvo ponovno privre na dan in očita mu, da se mu ne ljubi več pisati, *še vsaki teden enkrat ne*, čeprav se je vsakega njegovega pisma veselila (33/ 19. julij). Da bi bila še bolj sigurna, je predhodno poslala *ekspres priporočeno* s povratnico, ki jo je tudi dobila nazaj z njegovim podpisom. Prosi ga, da ji ne zameri, ker ga je poslala na ta način. Zanj je morala plačati (kar) devet dinarjev. Skratka, bilo je dražje, kar pri Maksu skuša omiliti s prvim nadaljnjim zapisom: *Kakor mi pišeš pa sedaj že dobro zaslužiš* (35/ 27. julij). V enem od njih poveže njegove zaostanke v odgovorih z dejstvom, da je Maks pisma pisal v kuhinji in spravno zapiše: *res ni tako lahko pisati v kuhinji, ker vem da so tudi ravno tako firbčni kaj pišeš! Kaj pa kader pismo prejmeš ali Ti kaj rečejo kolikokrat ga dobiš! Prosim piši mi to!!!* (54/ 26. november).

Do zadnjega ohranjenega Franckinega pisma, 26. januarja 1930, je bilo izraženega več zadovoljstva nad potekom njunega pisanja kot ne, čeprav so

bile izrečene tudi kritične besede na račun moževe neodzivnosti. In prav v zadnjem ohranjenem pismu je prišlo do blažjega kratkega stika, saj mu Francka očita, da sicer rad dobiva pisma, nanje odgovoriti pa mu je težje. Sklepa, da ji najraje odgovori, ko prejme eno ali dve pismi (*kaj ne da je res tako?*) in nadaljuje: *No pa le jaz Ti le še zmiraj pišem če le morem, dobim pa tudi rada saj veš, od svojega možička!* (61/ 26. januar). Ker so bila Franckina pisma osebna, mu v primeru zapisov (*govoric*) iz njenega domačega okolja nekajkrat zabiča, naj molči o tem, kaj mu piše (43/ 23. september). Včasih se obregne, ker marsikatero novico iz Nizozemske sliši od sosedov in ne od njega. Izgleda, da je bila lokalna trgovina središče novic in opravljanj. Poudari, da bi mu še marsikaj pisala, *kar se tukaj sliši in godi*, pa ni prepričana, ker ne ve, ali mu je to prav ali ne. Da to dela iz zaupanja in ljubezni in da: *bi se rada večkrat kaj pogovorila pismeno s Teboj, četudi me pisma koštajo pa vse gljih mi pride nekoliko kratkočasneje kadar prejmem kaj pisem od Tebe* (8/ 31. marec).

TAM V TUJINI SE MATRAŠ V TISTI NEVARNI JAMAH

Iz Franckinih odgovorov možu lahko predvidevamo njegova vprašanja oziroma opisovanja razmer v novem življenjskem in delovnem okolju. Po njenih pismih je bil prvi njegov postanek v Terwinselenu (Limburg), Hof kolonije 70, nedvomno pri L. družini. Francka se v prvem pismu zahvali za pozdrave Marjane in Mici L., kjer se je nastanil njen mož. Kot redoljubna žena ga vpraša, ali je vse, kar je odnesel s seboj, tja tudi prinesel? Ugotavlja, da je srečno prišel, zanima pa jo, kam bo šel naprej in ali tam živijo tudi Slovenci (2/ 7. marec). Dejansko se je kmalu odpravil v Heerlerheide.

Zanima jo, kako je v *jami*, ali so mokre ali suhe? Ali se tam koplje premog ali kaka druga ruda? Kakšen je tamkajšnji jezik (*govorica*), ali je bolj nemški? In nato preskoči na *govorico*, da je moral Maks za odhod plačati kavcijo za pot na Nizozemsko, kar je označila za laž oziroma izmišljotino (Nedvomno jo je beseda *govorica* kot pogovorni jezik spomnila na *govorico* kot opravljanje.) (3/ 7. marec). Prvi koraki v novem okolju so bili težavni. Sredi marca 1929 Francka tolaži moža, ki ji je pisal o (verjetno težkem) jamskem delu in nerazumevanju jezika. Prepričuje ga, da naj malo *potrpi*, kljub temu, da je v stalni nevarnosti, se pa pri tem zboji, kaj bodo rekli ljudje, če se bo kmalu vrnil domov. (Pozneje je izvedela, da se je že takoj po prihodu hotel vrniti domov. Iz pripovedi sovaščanke A., ki ji je pisal Franc P., je izvedela, da se je Maks hotel vrniti domov po petih dnevih bivanja na Nizozemskem. Kar razjeczilo jo je, da je to izvedela po tej poti in mu svetovala, da se čim manj družijo z njim in mu tudi ne pove nobene reči, ker naj bi omenjeni Franc P. vse pisal svoji *babi*. Vendar je novica o tem zaokrožila in Francki to ni bilo po volji.) In pismo zaključijo, da so mnogi

7. 3. 29.

Dragi moj mož Meaks!!

Tvoje pismo sem prejela danes 6. marca
tistega tvojega pisla dne 1. marca. Nadalje
Te najlepši pozdravljam in pozibljam.
Tises mi da si se seeno pri rajal v
Holland, pa kakor vidim slabos v
drugem kraju kakor so kuhove bos
pa nekje drugod na stavovauji ali
so tudi slovenii tam kjer bos na
stavovauji ali Tije kaj dolgeas po mani
Tije gotovo mi veliko je Tije po kucini
kaj z manj pare tako dolgeas pravu
kdeji mi kaj nehala bit precez koscu
ostavem v huse sem tako cudno
widi prarno po huse, pa kar spat
nemorem, oh tuje dolgeas, le pisi

Prva stran Franckinega pisma možu (2/7. marec).

iz domačega okolja srečni ko so začutili da se nič ne pohvališ tam dragi Maks!!! (8/ 31. marec). Srečamo se s tipično nevoščljivostjo in z veseljem nad težavami drugega. Upa, da se bo privadil in mu bo lažje.

Dobra stran za Francko je bila njegova plača. Naredi primerjavo s Trbovljami, kjer bi malo zaslužil. Da so trboveljski rudarji siromašni, *tako vsak pove*, imajo premajhno plačo in kot piko na »i« njenega prigovarjanja možu doda, da imata kar velik dolg, čeprav varčuje (*špara*). Le kako ga bosta odplačala, če ne bo več zaslužil, se vprašuje. Ob tem znova naredi miselni preskok: *če le ni preveč nevarno ... toliko časa le ostani tam da boš za vožno zaslužil potem če ti ne le ne bo boljši pa pridi domov*, da bosta zopet obdelovala zemljo. In doda:

Se jast bi ž še bla pa ti nisi bil doma tudi zadovoljen sem mislila da boš tam bolj, pa tudi tam ti, ne ugaja en čas ostani tam da boš malo zaslužil, potem pa pridi nazaj h meni saj vem da tije tudi dolgčas kakor je meni po Tebi, pa že morava potrpeti kakor si že moreva saj bo vse minilo, mogoče prav Kmalu (4/ 12. marec).

Da se je zanj bala, je iz pisem razvidno, ko pa ob omenjanju novic o drugih preskoči na misel, da sam doma ni bil nič zadovoljen in srečen, jo razžalosti: *zdaj pa tam v tujini se matraš v tistih nevarnih jamah, me skrbi kadar se spomnem na Tebe, v kakšni nevarnosti si ... midva sva mislila da bo mnogo boljše kot je v resnici ratalo (8/ 31. marec)*. Strah jo je, da bi se mu v jami kaj zgodilo, kar jo mori celo ponoči. Svetuje mu, da zmoli kakšen očenaš in čaščeno Marijo, čeprav ve, da na Nizozemskem ne hodi k nedeljski maši. Zanima jo, kaj sploh počne ob nedeljah, kakšno vero imajo na Nizozemskem in ali so tamkajšnji ljudje *gospodski?* (5/ 16. marec). Ko mu piše o obdelavi zemlje, mimogrede omeni, da bo vse obdelala in bo poleg ovsu posadila tudi koruzo v upanju, *če bi pa mogoče le Ti čez leto prišel domov*. Kaj je hotela povedati? Kriza pri možu se ni umirila. Ponovno ji je pisal o nevarnosti jame zaradi plina in nizkega stropa v rovih. Kot že večkrat, mu je svetovala, naj nekaj zasluži in nato pride domov. Da bi le dolg poplačala, prihranila nekaj denarja in si kupila kravo, Francka izrazi svoje želje (6/ 21. marec). Strah jo je, ker dela v globokih jamah in to poveže z bojznijo: *Jast ne vem sama, kaj bi začela z otroci, če bi Tebe le kakšna nesreča zadela, zmiraj mi to stoji pred očmi (7/ 25. marec)*. Na začetku aprila ji je pisal, da bo prišel čez leto domov. (Verjetno je mislil v teku leta.) Odločitev prepušča možu, če pa sodi, da so tam nevarnosti, *boš pa pustil delo saj imaš kam domov, bojim se te tudi neč ne, če prideš, boljši je kakor si življenje vagati notri po jamah*. V istem pismu nejasno izrazi up, da bo mogoče prišel, če ne, bo pa že sama zmogla na kmetiji. Hkrati Francka poudari pomanjkanje denarja in stalne stroške (9/ 4. april).

Maks ji je pisal o eksploziji v enem od rudnikov v Belgiji, kjer so izgubili življenje trije Slovenci. Francka mu odgovarja, da je o tem brala v *Domoljubu*. Strah in groza jo je ob takih novicah (10/ 8. april).⁶ Francko skrbi, o njem razmišlja ponoči in podnevi in se boji, da se bo ponesrečil (10/ 8. april). Hkrati večkrat ponovi, da doma ne bi nič zaslužil. V ozadju je čutiti njeno željo, da bi ostal na Nizozemskem, če bo le pri zdravju in druge razmere ne bodo slabše. Prosi ga, naj ji o tem piše, saj je tako željna novic, zlasti ob nedeljah in praznikih (12/ 19. april). Ob sporočilu, da ga boli noga, se zboji, da gre za poškodbo v jami (*Te je vdarilo v jami?*). Boji se zanj in potarna, kaj bi jaz doma z otroki, *ko bi ata ne imeli*. Ob tem ponovno niha med odločitvama, vrniti se domov ali ostati. Vendar v isti sapi omeni, da imata dolgove. Svetuje, naj se varuje, in zapiše: *je pa res tako da za vse ni nikjer tam se zasluži pa si v nevarnosti, dolgo že ne boš ostal tam, kaj ne da!* (13/ 22. april).

Zadovoljna je, ker se je vrnil na delo v jami. Kot tudi s tem, da je imel v času odsotnosti plačane *ših*te po 4 guldne (88.80 din) na dan. Tako je že neka-ko preživel, če ga le ni preveč bolelo. Verjame Maksu, da so tam kuhinje mrzle, zlasti podi iz betona (*cementa*), o čemer ji je pisal. Sami bi bilo *teško doma pustiti in hoditi v tuje kraje ker človeka ni nobenega takega da bimu bilo za dati (dom) iz rok, in še vse se uniči in razpade in vse orodje se raznese in zgubi. Jeres tako težavno da ni tako za pustiti dom ker sva ga komaj malo nared djala* (15/ 4. maj). Da ima vedno skrb, ali je še živ, je ponavljajoča njena misel. Njeno pismo je obupana prošnja, naj ji piše, zato je razumljiva misel: *Saj kadar mene ne bo ne boš imel nikogar da bi imel tako skrb zate, četudi imaš oziroma boš imel otroke!* (16/ 12. maj).

Izgleda, da ji je Maks pisal, da tudi na Nizozemskem ni težko samo delo, ampak tudi zaslužek ni zlahka pridobljen. Francka mu odgovarja, da so tudi kmečka dela obsežna in da ga tam ne čaka toliko hudega kot njo, da on odsluži ure, nato pa je prost. Tega si ona ne more privoščiti (24/ 16. junij). Gre za primerjanje teže dela na eni in drugi strani. Konec julija ji piše o dobrem zaslužku, veliko boljšem kot doma. Zapiše tudi, da bi odšel v Belgijo, če bi znal francosko; tam bi bilo boljše, ker je hrana cenejša in bi tudi lažje živel (*shajal*). Ker ne zna jezika, mu Francka svetuje, naj ostane tam, kjer je (35/ 27. julij). Ponovno ji piše, da bo skušal oditi drugam. Francka mu odgovori, da naj se sam odloči. Predlagala mu, da če je v državnih jamah večji red, naj tam poskusi dobiti delo, če mu v zasebnih jamah ni všeč (36/ 31. julij). V začetku avgusta ji ponovno piše, da v jami trpi. Načrtuje, da se bo spomladi zaposlil v tovarni

6 Dejansko je v rudniški eksploziji na velikonočno soboto, 2. aprila, v Zwartberg-Vaterscheiju izgubilo življenje osem slovenskih rudarjev, od tega kar šest oženjenih. Pogreba se je udeležilo okrog 10.000 ljudi, belgijska kraljica pa je obiskale ponesrečene družine (HDA, IK, šk. 566).

(fabriki). Delo bi bilo *boljše* kot v jami, kjer je polno nevarnosti. Da bo do takrat, meni Francka, že bolje razumel tudi jezik (37/ 5. avgust). Konec avgusta ji je Maks pisal o zaščiti rudarjev. Presenečena je, da je *zelo fain vrejeno tam v Holland za Rudarje*, vsaj v primeru smrti (če jih *pobije*) in nezgod (*potolče*), ko rudniška družba plača stroške in v primeru smrti in nezgode skrbi za ženo in otroke. Meni pa, da ji ni vseeno in se boji zanj, čeprav je za vse dobro preskrbljeno. *Čega zgubim tukaj ni nikjer ga več ni takga kakor je moj Maks!* še zatrdi Francka v pismu (41/ 29. avgust).

KAJ GA ŽENE LE NAPREJ V SVET?

Sredi marca mu piše, da ljudje zelo težko čakajo novic o tem, ali je dobil delo in ali bo tam lahko ostal. To Francki deloma godi, na drugi strani pa je nejevoljna zaradi pritiska nekaterih sovaščanov, da jim mora pripovedovati o Maksovem življenju na Nizozemskem (5/ 16. marec). Ob začetku moževega bivanja v novem okolju Francko zanimajo njegova nastanitve in novice o tam živečih in njej znanih sorodnikih, prijateljih, znancih in predvsem sovaščanih. Celo več, ne samo na Nizozemskem, ampak tudi o njihovem bivanju v Belgiji in Franciji. Tako za enega sprašuje moža, ali misli še naprej *odrajžat* v Francijo in če je tam res bolje (2/ 7. marec). Zahvaljuje se možu za dobro opisane razmere, posebej pa jo prevzamejo *strogosti*, ki veljajo na Nizozemskem. (To je verjetno veljalo tako za rudarski red glede urejenosti okolja in moralnega obnašanja.) To ji bo koristilo, meni, če jo bo kdo vprašal o tamkajšnjih razmerah. Mobilnost znanih ji sproža vprašanja, zakaj mislijo drugam, ali jim tam ne ugaja ali odhajajo dalje zaradi premajhnega zaslužka? Konkretno misli na Janeza P., ki je bil pri Maksu in za katerega se sprašuje, kaj ga *žene le naprej v svet?*

Odhod posameznika iz ožjega prostora v svet je vzbudilo up mnogim sorodnikom in znancem, da bi za njim odšli tudi sami. Maks je bil zanje oseba, na katero so računali. Komaj je odšel, so se nekateri že zanimali za možnost, da bi jim pomagal priti na Nizozemsko. Že v prvem Franckinem pismu se razjezi nad domačinom C., ki je junija načrtoval odhod na Nizozemsko in računal na to, da mu bo pri tem pomagal Maks, čeprav je sam komaj prišel tja (1/ 1. marec). Že v naslednjem pismu Maksu naznani, da C. povsod pripoveduje, da mu bo pripravil odhod (2/ 7. marec). V *Domoljubu*, sredi marca 1929, je prebrala, da ni več mogoče izseljevanje na Nizozemsko, ker naj bi pri pridobivanju dela zaradi velike brezposelnosti v Nemčiji imeli prednost sosednji Nemci. Da sedaj *glavarstvo* (uprava) ne bo smelo izdajati potnih listov, meni Francka, razen če bo nizozemski konzul izstavil potrdilo, da ima določena oseba delo in zaslužek. To ji je bilo všeč, saj so jo stalno nagovarjali, naj mu piše za pomoč

pri odhodu. Želela je zaščititi sebe in Maksa pred pritiski domačega okolja in pričakovanji zainteresiranih, češ saj mi bo pomagal, da tudi sam pridem na Nizozemsko. Iz nadaljnjih pisem je jasno, da se je interes močno povečal in je Nizozemska postala nekakšna obljubljenega dežela. V drugem delu istega pisma ponovi, da mnogi težko čakajo, kaj bo pisal o možnostih dela na Nizozemskem. Kaže, da je bilo zanimanje za odhod veliko (5/ 16. marec).

Zanimala jo je mobilnost ljudi, ne samo v Belgijo in Francijo, ampak celo Kanado, kar se ponovi v več pismih (9/ 4. april; 10/ 8. april; 13/ 22. april; 15/ 4. maj). In ne samo delo v rudnikih, ugotavlja, da so zaslužki mogoči pri gradnjah kanalov na Nizozemskem, kar je verjetno izvedela iz moževega pisma. Omenjena dela so se začela spomladi, delavec pa je za osem ur dela zaslužil štiri guldne na uro (13/ 22. april). Moža sprašuje, zakaj ji ne piše o tem, da se je ta in ta preselil v Belgijo, da je ta in ta ženi poslal kartico iz Belgije, na podlagi katere sklepa, da je šel pogledat, kako je tam z delom. Kot da bi hotela Maksa spodbuditi, da tudi sam postane bolj mobilni. Občutek dobimo, da je bila zelo radovedna in hkrati oprezna, da ji ne bi kaj ušlo, kar bi Maksu škodilo ali koristilo. Maksov brat ji je ob izročitvi dednega deleža po materi omenil, da ga je Maks vabil na Nizozemsko. Da mu je celo poslal garancijsko pismo. Bila je presenečena, ker ji mož tega ni povedal. Ko ga je vprašala, ali kaj piše svojim domačim, ji je odgovarjal, da ne. Čudi se, da ji tega ni omenil, čeprav bi temu ne nasprotovala. Vseeno bi ji bilo, če bi tudi brat odšel k njemu. Prepričana pa je, da ne bi odšel, kakor ga pozna, ker ima bolešno ženo (32/ 16. julij).

POGREŠANJE MOŽA, ZVESTOBA IN PREHRANA

Oh, tu je dolgčas

Takoj ob Maksovem odhodu Francka popiše občutek praznine v hiši in svojo nespečnost zaradi njegove odsotnosti, kar je v številnih pismih izrazila z: *oh, tu je dolgčas*. Osamljenost poveže z zimskimi razmerami, s sneženjem in z burjo. (Vreme je bilo pomemben dejavnik in tema razgovora z možem, saj je bilo odločujoče v kmetijstvu.) Zato ga povpraša po vremenu na Nizozemskem (v *Holland*) in upa, da je boljše. Nato ga prosi, naj ji velikokrat piše, da ji bo lažje (2/ 7. marec). Francka velikokrat uporablja besedico *dolgčas* v več pomenih, dejanskem, nato pri pogrešanju moževe bližine in na način negativnega pogleda, na primer, saj vem, da me ti *gotovo ne pogrešaš, mogoče le hčerko* (2/ 7. marec). V vseh pismih ga v začetnem delu lepo pozdravlja tudi v imenu hčerke Emice, občasno tudi očeta. Izrazi topline se kažejo v njenih željah, da ga pismo najde v najboljši volji in pri zdravju, želi mu srečo pri delu in mu pošilja poljube. Hkrati se zahvaljuje za njegova pisma in poslana poljube in pozdrave. Kmalu se prikradeta besedici, da je *težko pričakovala* njegovo *drago*

in *ljubo ji* pismo, kar je posledica njegove že omenjene neodzivnosti na njena pisma. Opozori ga tudi na obletnico njegove enomesečne odsotnosti, *zato sem ti namenila pisati en par vrstic*. Marsikdaj se iz njenih pozdravov razbereta globoka ljubezen in radoživost, ko na primer zapiše, da ga *srčkano lepo pozdravlja*. Večinoma začne novi del pisma z besedami *Dragi moj, ljubi mož Maks!* Tudi slovo v pismu je polno topline, iskrenih pozdravov in gorkih poljubov, izrazov njene ljubezni kot ljubeče in zveste žene in poudarjeno tudi hčerke Emice, ki ga ne more pozabiti. Po rojstvu Lojzka tem pozdravom priključi tudi njega.

Zlasti je čutila praznino ob praznikih, na primer ob sv. Jožefu in veliki noči (7/ 25. marec). V drugi polovici aprila ponovi vprašanje, kako preživlja nedelje, saj je njej ob nedeljah in praznikih zelo *prazno* v njeni hiši in kar solze ji zalijejo oči, ko posluša svojo hči, ki sprašuje po očetu (12/ 19. april). Ko ji za božične praznike leta 1929 ni poslal pisma, se razjezi:

Dragi moj ljubi mož Maks. Predno Ti kaj pišem Te prav lepo pozdravim in poljubim in kakor tudi tamala dva otročička in oče. Nadalje Te uprašam. Kako da mi ne daš nobenega odgovora na moja pisma ... Jaz ne vem zakaj ali si pa mogoče kaj hud name? Da mi zato neč ne pišeš ali kaj je za en vzrok. Maks piši mi le kaj je? Jaz sem bila zelo žalostna ker skozi vse praznike nisem nič prejela nobenega voščila ne za novo leto nič ali misliš nas zapustiti ali kaj? (60/ 5. januar).

Božične praznike je preživela na peči in zanjo so bili izredno dolgi (59/ 27. december). Po običajnih pozdravih ga ponovno prosi, naj ji *takoj* odgovori, in konča *Tvoja vedno zvesta ženka Fanika*. V večini pisem hrepeni po njem. Da živi zase in za svoje otroke, večinoma po cele dneve ostaja doma. Takrat ji postane *dolgčas* po možu, kar izrazi z besedami: *veliko jih gre mimo, mojga pa ni od nikoder! Res je tako da je takole človek čisto osamljen, samo pomagat si ne morem, bo že kdaj drugače, kaj ne Maks!* (42/ 2. september). Večkrat potarna nad otroki in osamelostjo doma in mu pravi, da je njemu bolje, saj ima *delo in družino* (34/ b. d.).

Ko je bila še mlada mati in se ji nosečnost še ni poznala, so se nedvomno okoli njene hiše vrteli moški. O tem ne piše, mogoče le nekajkrat namigne. Ker je drva kupila pri drugem prodajalcu kot običajno, se je verjetno stari dobavitelj Lipe razjezil; Francka ob tem zapiše: *Jast še rajši vidim da je malo jezen da ne bo hodil notri ko ni Tebe doma bi hmal kdo mislu kaj imam žnjim saj sem jast zmiraj šla preč od hiše kadar sem vedla da je prišel doli, nisem neč marala ali pa vrata sem zaprla, on je tičk* (18/ 18. maj). Skratka, Franckina osamljenost v opravljivem in privoščljivem vaškem okolju, v hiši, kjer je poleg obeh otrok živel njen oče, ki je prerad pogledal v kozarec, je vplivala na njeno počutje.

Ni več zvestobe in ne ljubezni

Francka stalno ponavlja prošnjo, naj ji ostane zvest in nadaljuje: *zato, ker v tujem kraju so tudi možje le bolj kakor fantje, vendar upam da Ti nisi med tistimi, kaj ne da ne!* (22/ 2. junij). Vsa Franckina pisma so polna izrazov zvestobe in ljubezni do moža. Marsikdaj spregovori o sebi, zlasti v času poroda in po njem:

Ja dragi moj Maks! Jaz ga nimam mira ne podnevi ne ponoči zmiraj me nekaj hudo skrbi tako da težko diham moje življenje ni kar kje ve endan, meni težko življenje dela bolečine, saj drugače nimam bolezni sama skrb prevelika ta mene mori ... že pride kaj da težko živim, kar nije vesele ure zame, saj zdaj bom pa takole doma samevala kar brez vsega veselja, saj veš, čebi pa kam šla bi pa hmal kdo reku, da imam rada druge (34/ b. d.).

Občasno izrazi ljubosumnost, ker so iz vaškega okolja prihajale vesti o številnih nezvestobah na obeh straneh, tako v domačih logih kot v izseljenstvu. Bila je kritična do mož in fantov v Maksovem okolju na Nizozemskem. Za A. iz njegove družine trdi, da je zanikrn, *falot* in ženskar, in se boji, da bo še Maksa pokvaril (*spridl*). Že doma je bil ženskar, kar je Francki povedala babica, ki je to slišala od zdravnika. Nič ji ne piše, sama pa mora živeti z dvema otrokoma. Da je uboga, ker ji tudi denarja pošilja malo. V nedeljo jo je obiskala njegova žena. Da je A. zato tiščal v svet, da bi imel druge ženske. Vendar tudi on ne bo večno mlad in lep, zapiše Francka, in konča razmišljanje: *oh kakšen je zdaj svet nobene zvestobe nobene prave ljubezni ni v zakonih več kaj bo* (34/ b. d.).

Tudi Maks ji piše o ostarelem P., ki si je na Nizozemskem dobil novo ljubicu Pavlo. Francka meni, da bo njegovi ženi hudo. In tudi denar bo šel na dva konca. Da je že večkrat poskusil, imel je tudi sedem otrok in ni bil več mlad. In Francka pravi: *ja res so zmešnjave na svetu da ni več zvestobe in ne ljubezni v zakonu in otroci so reveži*. Francka je kritična tudi do žensk, ki gledajo za moškimi. Tako je M. vrgla oči na moškega in je menda rekla *da jo že ima rajši kot ženo, tak smrklj pa že za vsakim gleda orožniki se tudi malo norca delajo žnje ker vidjo daje precej živa* (40/ 22. avgust). Na začetku septembra ji je Maks sporočil, da je Pavla prišla na Nizozemsko. Francka meni, da bo verjetno pri omenjenem P., da mu bo kuhala in opravljala ženska dela. Skrbi pa jo za njegovo ženo A., ki ji je že prej malo pisal in pošiljal malo denarja, zdaj ji bo še toliko manj. Francka sklene, da bo moral ostareli P. res *fain* delati za dve ženski. In če bi s slednjo, ki jo je dobil, dobil še otroka, še toliko bolj (42/ 2. september). Skratka, Franckino kritično oko je zaznalo marsikaj v vaškem okolju in te govorice je vestno sporočala Maksu.

Da imaš slabo oziroma le postano hrano

Komentira še Maksove trditve o slabi hrani, ki je povrh tega še draga kot tudi vsa druga oskrba. Ve, da ne bo zapravljaj, kar pa mora plačati, pač mora plačati. Hrana na Nizozemskem je bila po Maksovem mnenju draga. Po poslani fotografiji ugotavlja, da je še vedno suh, sama pa meni, da ima dobro in veliko hrane (23/ 5. junij; 47/ 15. oktober), čeprav ji mož piše, da je ta slaba in postana. Francka komentira: *Kakor mi pišeš dragi moj Maks!! Da imaš slabo oziroma le postano hrano toje pa res hudo ker prideš ves zmučen od dela potem pa še hrana taka dajo teško uživaš ker jele postano nima tistega okusa kakor, če je gljih, kuhano* (52/ 12. november). Francka se razpiše o tem, da drugi, tuji ljudje nimajo take skrbi za človeka kot domači človek. Tuje ljudi zanima samo plačilo. Zato se mnogi ženijo, da imajo vsaj hrano, kakor si jo želijo. Mož ji piše, da naj pride spomladi na Nizozemsko, da bi mu kuhala. Opomni ga, da ne zna tako kuhati, kot kuhajo po svetu. Pa njemu bi že skuhalo, pa še *frišno* bi bilo. In kava tudi ne bi bila pogreta (52/ 12. november).

PIŠI MI, ČE SI KAJ VESEL: EMICA, POROD IN LOJZEK

Hčerka Emica se stalno pojavlja v Franckinih pismih. V enem zapiše, da je po značaju in podobi podobna očetu in njegovim. Je punčka, ki jo človek mora imeti rad, okrogla in rdeča, svetlo gleda in samo meso bi jedla in vinčkov čaj pila, ves čas pa prosi za kruh in kavo; Francka ji pripisuje dober spomin, tudi na čas, ko je *ata* še bil doma pri mami (13/ 22. april). Na poti pa je bil nov otrok.

Francka je zanosila jeseni 1928. Že takrat se je bala, kako bo prenesla nosečnost (14/ 28. april). V pismu je že 25. marca potarnala nad bolečimi nogami in kožnimi *bulami*, kar je povezala z nosečnostjo. Plod jo je težil. Zapisala je: *ta otrok je pa kar kot skala in kot mrtev in težak* (7/ 25. marec). Glede nosečnosti same ne ve, ali sovaščani kaj vedo o njej, ker še nobenemu ni nič povedala. Konec aprila je ponovno ugotavljala, da je bila uresničena njena bojazen o težki nosečnosti, ki jo je predvidevala že jeseni 1928. Sedaj se tolaži z ljudsko vdanostjo: *naj bo že kakor bo ni za pomagat*. Spoznava, da bo prihajajoči otrok *močan in velik*, še zapiše (14/ 28. april). Konec maja 1929, v dobrem mesecu pred predvidenim porodom, omeni možu, da ji velikokrat pride na misel njegova jeza, ko je zanosila (21/ 31. maj). Upoštevati moramo tudi vsaj dva poroda pred tem, Maksa mlajšega, ki je verjetno umrl, in Emice. Pri hiši je živel še ostareli Franckin oče, ki je občasno pomagal pri delu in se igral z Emico. Tako za pomoč na kmetiji kot za čas rojstva je iskala pomočnico (*deklo*), ki niso bile poceni. Odnosi z moževo družino, ki ni bivala daleč od njune kmetije, so bili hladni (10/ 8. april; 11/ 13. april). Prizadele so jo tudi novice o težkih

porodih oziroma mrtvorjenih otrocih v soseščini. Pretresla jo je smrt otrok, ki so umrli za nalezljivo škrlatinko. V pismu možu podrobno piše o treh sestrah, starih deset, petnajst in sedemnajst let, ki so za njenimi posledicami umrle v tednu dni (5/ 16. marec; 9/ 21. marec). Bala se je zlasti zadnjih dveh mesecev nosečnosti, tj. maja in junija, ki sta bila zahtevna tudi zaradi obdelovanja kmetije (13/ 22. april). Izrazi bojazen, da jo bo mož pozabil. (*Prosim Te, nikar ne spozabi mene posebno zdaj v tem težkem času ne!*) V pismih jadikuje, da nima nobenega človeka, ki bi ji pomagal, da težko dela, kar potrebuje, mora plačati, povrh vsega pa ji je še *dolgčas*, tj. pogreša moža. Nobenemu ne more potožiti o svojih težavah ... in čaka samo na konec

(nosečnosti), kakršen že bo (16/ 12. maj). Ko jo je mož vprašal, kdaj misli *kupiti*, mu je odgovorila, da takrat, kot sta skupaj izračunala, tj. enkrat do 20. junija. Potoži, da je zapuščena, da ne more spati in sama ne more delati, kakor bi rada. Nosečnost je bila težka. Rada bi možu večkrat potožila o nosečniških težavah, vendar si tega ni upala, *ker moški ne veste kaj je to če sami ne skušate, potem pa ne vrjmeta radi* (17/ 15. maj).

Zelo rada je načrtovala prihodnost, zato ga je vprašala, kako želi, da mu sporoči rojstvo otroka, pisno ali s telegramom? Sama meni, da vsaj teden dni ne bo mogla pisati. (Dejansko je napisala kar dve pismi, prvo na dan poroda in drugo po dveh dneh.) Želela je, da izbere otrokovo ime, naj bo fantek ali

Ko je bila Francka na obisku v bližnjem mestu, je možu poslala razglednico s skupino otrok (49/ 23. oktober).

punčka. Boji se smrti ob porodu in posledično usode otrok, ki bi prišli v *druge roke* in ne bi uživali materinske ljubezni, kot bi jo jima nudila sama. Strah pred smrtjo je bil večkrat izražen (*zmiraj mislim drva sem veliko pripravila ali Bog zna če jih bom tudi jast kurila ali ne?*). Za moža ve, da jih ne bi mogel *rihtati*, ker so (pre)majhni, imeli pa ne bi tudi *ljubezni materne* in bi prišli v *druge roke* (18/ 18. maj). Boji se tudi zamika poroda. Konec maja potoži, da se boji konca nosečnosti in poroda samega, saj ni malo primerov, da k porodu zaradi komplikacij pogosto kličejo zdravnika. Strah jo je, ker je sama in mimogrede ji je žal, da je moža *spustila od doma v takem času*. Hudo ji je, ker ne živita skupaj, češ da ji je *dolgčas* in da *nekeje manka ker Tebe, ni doma* (20 / 26. maj). Se pa razjezi, ker mu v pismih natančno opisuje svoje stanje, od moža pa ne dobi nobenega odziva in ne komentarja na njene težave, zato se sprašuje: *zakaj?* Hoče biti pripravljena za vsak slučaj, če si ji kaj zgodi. (Vedeti moramo, da je bilo rojevanje doma ob pomoči babice v tem času bolj nevarno kot v bolnici.) Maksovo mlačno odzivnost je povezala z njegovo nejevoljo v času, ko je zanosila. Francka zapiše, da ji je ob zanositvi rekel, *da ne bo maral zanj*. Otrok z moževe strani torej ni bil zaželen, kar poleg navedenega potrjuje tudi njegov odziv na Franckino vprašanje, ali naj mu ob porodu pošlje telegram o porodu, na katerega je odgovoril nikalno (21/ 31. maj). Prvega junija je dobila moževo pismo z njegovo fotografijo in pomirjajoče ponovila svoja vprašanja iz predhodnega pisma. Glede zanositve mu je mirno zapisala, da sta zanjo oba *kriva*. Vztraja, naj se odloči tudi za otrokovo ime. Babica ji je zaradi plodove lege napovedala kompliciran porod; zapiše, da je bil pri prvem sinu in hčerki normalen. Mož ji je namignil, naj bi rodila v bolnici, vendar se ji je to zdelo preveč potratno, povrh vsega pa so imeli pred vrati še košnjo. Ravno v dneh pred porodom so kosili in sušili seno in deteljo. Zaskrbljenost včasih nadomesti njen optimizem zaradi prihajajočega *novega člana* družine v tednu dni (pismo je napisala 16. junija). V naslednjem pismu ga obvešča, da še ni *kupila*, in ve, da bi Maks raje imel fantka (25/ 21. junij). Za porod še vedno upa, da bo do njega prišlo okrog 20. junija. Nato ponovno pade v depresijo z izrazi bojazni, da bo *vse narobe* in ker se vse zavlačuje ... otrok pa je vedno večji in močnejši, zato jo skrbi, kaj bo z njo. Da ne ve, kdaj mu bo poslala novico o rojstvu (27/ 25. junij). (Predvideni datum rojstva se je zavlekel, kar je vplivalo na njeno duševno stanje.) Odloči se, da pošlje domov dekle, ki ji je pomagala, ker nič ne ve: *kdaj bom kaj kupila tako bi se že rada rešila pa Bog ve kdaj bo tisti čas že prišel!*

V zadnjem delu pisma, napisanega tri dni pred porodom, je izrazila nekaj temnih misli glede kmetije, ki jih lahko umestimo v predporodno depresivno stanje. Maksu piše, da ne misli obdelovati njiv, če njega ne bo (nazaj),

ker tega sama z otroki ne bi zmogla. Da to leto ne bodo imeli ne krave in zagotovo ne prašiča. Ob tem naredi vprašaj, kar naj bi bilo bolj možu namenjeno vprašanje. Da ima dosti zabele, za meso ji ni. Samo krompir in nekaj ovsa bo posejala, *druzga pa neč*. S tujimi ljudmi obdelovati zemljo tudi ni nič. Njuna lastna izkušnja z delom na zemlji je pokazala, da sta imela veliko dela, denarja pa ne. Vedno sta bila *suha*. Da je bil Maks nanjo nejevoljen in hud, čeprav ni bila ona kriva, da nista nič imela. Tudi kokoši ne bo imela, le nekaj za domačo rabo. Raje bo prodala ves oves, ker ne bo živine in hlev bo ostal *mrzel*, da tudi kokoši ne bodo nesle jajc. *Sedaj pa končam to pismo* (28/ 30. junij).

Tretjega julija popoldne je povila sinka Alojza. Isti dan je o tem dogodku možu poslala pismo.

Tega dne je do tretje ure popoldne sušila seno in bila uro pozneje v kozolcu, ko so se začeli popadki. Rodila je petnajst minut pred osemnajsto uro zvečer (34/ b. d.). Že 5. julija mu je poslala pismo z optimistično noto: *Sprejmi moj pozdrav iz Rima*, in se zahvalila za njegovo pismo, ki ji je ga poslal 30. junija. Možu piše, da sta zdrava, da je fantek lep in tak kot on (*cel Maks*), vsi trije so njegovi. Da ga je Emica začudeno gledala, zlasti ker je jokal (30/ 5. julij). Po desetih dnevih, ko je vstala iz porodne postelje, ni od njega dobila nobenega pisma. Izraža užaljenost. Da ga *danes* še prosi, če pa je ne bo ubogal glede odgovorov na njena pisma, ga ne bo nikdar več prosila (31/ 12. julij). Prvo njegovo pismo po porodu je prišlo na njen naslov med 19. in 27. julijem. Pozno! Težko je z gotovostjo reči, zakaj tako pozno. (Na podlagi dosedanjega vedenja o njunih odnosih lahko sklepam, da njegov molk ni bil naključen in verjetno posledica njegovega odklanjanja otroka.)

Po porodu sina Lojzka se je začela rediti, kar jo je skrbelo, saj je vedela, da mož ni imel rad debelih žensk. Sam je bil še vedno vitek, kot se je lahko prepričala na fotografiji, ki ji jo je poslal iz Nizozemske. Zaradi načrtov o odhodu na Nizozemsko je upala, da bo shujšala (48/ 22. oktober). (Sprva je imela sedeminpetdeset kil, v začetku oktobra pa že enainsedemdeset.) Temu pridobivanju teže se je čudil tudi zdravnik, saj je še vedno dojila (50/ 29. oktober). Sama se temu čudi, saj je v glavnem uživala kavo, kruh, govejo juho in krompirjeve žgance (51/ 2. oktober). Francka je Maksu poslala svojo fotografijo (*sliko*), ki jo je mož *otadlal*, kar jo je malce razhudilo, češ da sama dobro ve, kaj ji manjka. Da se pred fotografom ni hotela držati preravno, ker bi prsa preveč izstopala (*jih nečem tako skazovati, ker so oddana, ne bojo več za sejm*), še zapiše. Zabiča mu, da je ne kaže drugim. Pozneje v istem pismu le izbruhne in užaljeno zapiše, da ne ve, če bi prišla k njemu spomladi naslednje leto, in se vpraša, če je bil glede nje tako natančen tudi takrat, ko se je z njo ženil. Da se ne takrat in tudi sedaj ni nikoli posebej *štimala* (53/ 15. november).

Dragi Maks!

Sporočam Ti veselo
vest, da sem danes
dno 3/7. popoldan
porodila skleno
sina in da sta
za enkrat oba
zdrava.

Kadar bom mogla
povprašati, Ti pisem
krajčič.

Skleno se pozdravljaj
Tvoja žena
3/7 Franca.

Pismo o rojstvu s porodne postelje (29/ 3. julij).

Zaradi poporodnih težav je odšla k zdravilki (*babi*), ki ji je rekla, da je verjetno znova noseča. Francka je to zanikala, češ saj nima doma moža, narkar ji je odgovorila, da je ona lahko poštena, vendar se veliko žensk prepusti spolnemu življenju ob odsotnosti svojih mož (54/ 26. november). Mimogrede: v Franckinih pismih je veliko vaških govoric in novic in mnoge od njih se dotikajo *skakanja čez plot*, ki je bilo vsakdanje med vaščani in vaščankami, kot tudi v primerih, ko so bili možje na delu v tujini. Kar nekaj teh zgodb natrese Francka v pismih svojemu Maksu in nemalokrat doda svoje upanje in izrazi zaupanje, da je njej zvest tudi na Nizozemskem.

Verjetno zaradi govoric in namigovanj se Francka pisno pogovarja z Maksom glede intimnih odnosov, ki se v njeni pogovorni *govorici* označujejo tudi s pojmom *dolgčas*. Hrepenenje po možu je kljub občasnim nesporazumom in zameram vedno prisotno. In kadar je sanjala o obisku moža na Nizozemskem, se ne enkrat hitro zave in zapiše, da ga ne želi obiskati zaradi *tistega*, saj jo dobro pozna, da je lahko vzdržljiva.

Do rojstva sina Alojza oziroma Lojzka je v uvodnih in zaključnih delih pisem – marsikdaj kar sredi pisma – obveščala moža o hčerkinem razvoju, boleznih in njeni podobi očeta v tujini. S sinom je razširila obveščanje tudi o njem. Vzorec, da ga pozdravlja sama, na drugem mestu hčerka in nato šele njen ostareli oče, se redno pojavlja v pismih. Takoj po odhodu ga sprašuje, če kaj pogreša hčer. Sama ga omenja vsak dan, čeprav ne več z besedami, da je *ata* odšel na delo, ampak da piše domov (3/ 7. marec). Večkrat ponovi, da ga hčerka ni pozabila. Da je zrasla, že sama odpre hišna vrata in govori že precej dobro (15/ 4. maj). Da postaja vedno bolj podobna očetu, je zdrava in podobna njemu in ve, da bo *ta malu* ravna taka kot on (17/ 15. maj). Hči ga pogreša, spominja se ga vsak dan in rada gleda njegovo fotografijo; stalno sprašuje, kje je *ata*, da še ni pozabila, da je mamica spala pri njem, saj otrok *vse dobro ve, otrok (se) vse dobro zapomni (in) ima dober spomin* (18/ 18. maj). Francka prenaša hčerine besede in stavke v otroški govorici, da bi možu čim bolj približala njeno čebljanje in misli. Se igra na dvorišču z mačkami in s piščanci. Družbo ji dela stari oče, s katerim se dobro razume. Izjavila je, da bo šla kar sama k *atu*, spala pri njem in dobila od njega kak *sovd* (19/ 22. maj). Sčasoma hčerka sprašuje, kam je dala *ata*, da ga nič ni. Pomaga ji nositi drva v kuhinjo, veliko govori, je zelo drobna in visoka, *cel ata čisto je podobna Tebi* (27/ 25. junij). Kadar je Francka dobila moževo pismo, je hči kar vedela, da prihaja od očeta. Poudarja njeno pridnost (*tako mlada pa že tako pridna*), da se stari oče čudi. Francka zapiše, da je ravno taka kot on, saj rada je jajčka in le kaj boljšega ji gre v slast: *čist Tvoja je ravno taka* (28/ 30. junij). Po porodu v začetku julija, v času Maksovega molka in njenih ter Lojzkovih zdravstvenih

težav, stopi v njenih pismih Emica za trenutek v ozadje. Nad novorojenčkom je bila sprva začudena, pozneje ga je sprejela. Francka zapiše: *Emica me zmiraj vpraša zakaj pa ata ne pride nič pogledat (novorojenčka). Lohka ker je tako lep. Tako mi je rekla danaj atu pišem da spančka v zibki (34/ b. d.).* Nadaljuje se hčerino spraševanje, kdaj se vrne oče, da bo prinesel kolače (37/ 5. avgust).

Dobre tri tedne po porodu piše možu, da so zdravi, tako tudi *tamal*. Sama potarna nad utrujenostjo in pomanjkanjem počitka. Tu so otroci, je sama za delo v hiši, vendar zunaj še ne more delati. Sin se krepi: *je lep in tak debevček je tako (se) že ogleduje po hiši, tako ga imam rada, jast sem ga bila zelo vesela ko je bil fantek da imava punčko in fantka zdaj jih imava pa že skoraj dosti kaj ne!! (35/ 27. julij).*

Da se je Lojzek po šestih tednih začel smejati, je zdrav in *fletkan* (39/ 16. avgust). Francka mu piše, da se je Lojzek razbolel (trebušček), zato meni, da ga ne sme odstaviti, kar ji svetujejo tudi druge ženske (40/ 22. avgust). Potarna Maksu, da ima veliko dela z otroki, s pranjem in zlasti s sinčkom, ki premalo spi podnevi, skratka, *z otroci so težave nikdar niso poštmani (42/ 2. september).* Opisuje sinčkovo bolezen, omenja njegovo nespečnost in bolečine in nadaljuje: *o meni je sto in sto krat gorje za tiste minute ki sva jih imela midva lepe, pa saj upam da bo že kaj na boljši obrnilo, če pa ne pa tudi ne vem kako bom mogla obstati mu noč in dan.* V istem pismu še enkrat spregovori o težavah z otroki in se opravičuje možu, če mu kdaj pa kdaj potoži. Komu drugemu, če ne njemu. In konča: *Tako je na svetu da se človek samo matra na ta ali drugi način kaj ne Maks! Da je res tako (45/ 1. oktober).*

Lojzkova kožna bolezen je bila trdovratna. Francka se vprašuje, ali bodo očeta imeli otroci tako radi, kot ga ima ona sama (*jast sama Tebe imam še zmiraj tako v čast*). V stiski zaradi otrokove nespečnosti zavida možu, da ima vsaj ponoči mir, ki ga sama ne uživa (47/ 15. oktober). Konec oktobra se je Lojzkova bolezen nekoliko unesla, čeprav še ni bil zdrav. Po štirih mesecih se že drži pokonci, piše možu. Emica pričakuje od očeta, da bo Lojzku kupil klobuk in hlače. Še vedno prinaša drva v *škudri*, češ da bo mamica skuhala *župco* in kavo. In zapiše: *Če jo kdo praša ki je pa ata, pa pravi moj ata je v Holandji kolm koplje bom šla hnjim da mi bo kolače kupu.*

Ob tem se Francka naveže na Miklavža (ki ni bil še tako blizu) in namigne možu, da mu je lansko leto *nastavila*, pa ji je letos prinesel Lojzka: *zdaj pa nič prav dosti več ne porajtam za take darove ker so take težave žnjimi in opravi! Če bo mogoče jih imava že dosti kaj ne!! (50/ 29. oktober).* Težave s sinovim zdravjem so se nadaljevale. Da ga še vedno doji, sama pa je zdrava, zato lahko še doji. Hkrati omeni, da sedaj lažje in boljše živi kot včasih. Ko je rojevala Emico, se je bala, da bo umrla, kar ji je škodovalo, tudi glede postave. Skrbi jo

le Lojzek, ki je še vedno bolan. Sama ne ve, kaj bi bilo z njim, če bi umrla. Mož in Emica bi jo lahko pogrešala, težje bi bilo za Lojzka, ko je še tako majhen. Predvideva, da bi Maks dobil drugo žensko. Nato v pismu preskoči na drugo temo. Na koncu se vrne k Emici, ki jo malo okara, da postaja neubogljiva, zato bi potrebovala očetovo vzgojo, saj se nje ne boji dovolj. Še ko je ležala v porodni postelji, ji je nagajala in skakala po hiši, da se je vse treslo (51/ 2. november). Emica je bila radovedna, kadar je pisala možu, in je ves čas spraševala, kaj mu piše, zato je dopisala, da ga posebej pozdravlja (55/ 12. december). V pismu, ki ga je pisala v soboto zjutraj ob štirih, 21. decembra, mu je posredovala Emičino željo, da bi šla na Nizozemsko k očetu in da bi videla holandske jaslice (57/ 21. december). V Emičinem imenu je poslala novoletno čestitko otrok:

Dragi moj ata!! Vam želiva oba z Lojzkom. Vašo kartico sem prejela lepa hvala. Nadalje vam pošiljava prav srčne pozdravčke in poljubčke za novo leto. Meni je dobro mi je mamca spekla veliko potičko jo maham in na peč sedim. Vas pozdravljata Vaša Emica in Lojzk! (26. 12. 1929).

Francka je še pripisala, da je prejela njegovo pismo in mu bo kmalu odpisala (58/ 26. december). V začetku januarja 1930 je možu pisala, da še vedno doji sina in ne ve, kako bi ga odvadila, saj noče piti nič drugega. Še vedno je imel tudi kožno bolezen (60/ 5. januar). Na Franckino vprašanje, ali je kaj vesel, da se mu je rodil sin, pa ni dobila pravega odgovora.

SPOMLADI BODEVA PRIŠLI V HOLLAND

Sredi aprila 1929 obvešča Maksa o barvanju otroške posteljice in vrat, in načrtuje, da bo v tem letu dala narediti novo mizo v hiši. In nadaljuje: *saj vem da v Holland ne bomo šli, boš rajši Ti, prišel nazaj h meni domov kaj ne! Jast navse varjem doma imam vse v redu orodje in vse ravno tako* (11/ 13. april). Konec aprila ji je pisal, da bo prišel domov za *mlatiča* ovsa, ko bo ta zrel. In Franckin odziv? Nejasen, saj najprej poudari, da ga je veliko zasejala, da bi ga rada sicer videla, in nadaljuje: *boš videl no, kako bo Ti, kazalo, za naprej še človek neve, kako mu pride*. In nato mirno nadaljuje pismo z opisom svojega dela na kmetiji (14/ 28. april). V pismu, ki ga je Francka dobila 1. junija, ji Maks namigne, da bi jeseni prišla na Nizozemsko. Bi šla, mu odgovarja, če bo zdrava, vendar v nadaljevanju zapiše, da je tu Emica in eden otrok še na poti. Razpiše se o problemih dojenja in kuhanja mleka. (Mleko ima posebno mesto v Franckini zgodbi. Od prvega do zadnjega pisma se občasno dotakne mleka, ki ga je kupovala pri najcenejšem ponudniku in ob tem pretrgala stike z dotedanjim dobaviteljem, ki je bil užaljen, in verjetno še iz vrst sorodnikov. Dote-

danji dobavitelj ji tega ni odpustil. Tudi ko je dojila in si dopisovala z možem o obisku, je poudarjala vprašanje mleka in kako bo šele z njim na Nizozemskem? Poudariti moram, da pri hiši kljub dvema otrokoma niso imeli krave, mleko pa je bilo zanje osnovno živilo.) Maks jo je s tem povabilom zmedel, zato bo še premislila. Da bi rada prišla k njemu, vendar zadržki so očitni, pri čemer se dotakne tudi spolnosti:

saj veš ljubi moj Maks! Da jast bi rada (kot rada) prišla k Tebi, ko le me druge razmere ne zadržavale, saj mi je tako dolgčas doma, po tebi, nič ne vem da se ne morem privaditi tega, da ne boš mislil da sem v drugem oziru tako potrebna, da bi Te tako želela, zaradi tistega bi lahko bila leta in leta sama saj me že poznaš kaj ne Maks! Tistih skrbi Ti ni treba neč imeti, no saj vem da jih nimaš, jih imam jast zate več kako boš prestajal le piši mi tudi kaj o tem!

In ob tem omeni odhod žene enega od Maksovih kolegov: *Srečna je ko je prišla k možu saj vem kako je, ona vem da ni imela neč domačije doma je lahko (vse) pustila (22/ 2. junij). Med razlogi, da ne more priti, v ospredje postavlja novorojenca. Za obisk na Nizozemskem niso pripravljeni, ker je Lojzek prem-lad (ta mlad še ni za v svet).*

Razmišljanje sklene, da bo enkrat pripeljala otroke, če bodo zdravi, saj Emica vedno vprašuje po *ateju*, videl pa bi tudi Lojzka (35/ 27. julij).

V začetku avgusta ji je Maks znova pisal, da bi z Emico prišla jeseni k nje-mu. Odgovorila mu je, da zelo rada, vendar mu ne more potrditi, ker ne ve, kaj naj naredi z Lojzkom. Katra ga bo sama imela in tudi stanovanje ima majhno, Reza ima delo, pa tudi zdrava ni. (Obe sta bili verjetno sorodnici!) Otrok pa zahteva svoje. Rada bi šla, res pa je, da ne zna nemškega jezika, kar bi oteževalo njeno potovanje (*rajžo*). Zato mu predlaga, da bi on prišel za določen čas domov. Manj bi stalo in lahko bi se odpočil. Sigurna je že sedaj, da sama ne bo mogla še to leto priti na Nizozemsko. Vesela pa bi bila, če bi prišel. *Le piši mi dragi moj Maks! Da prideš !!!!! (37/ 5. avgust).* Vendar ji je sredi avgusta odgovoril, da ga v tem letu ne bo domov. *Saj jast nisem mislila da bi ostal tukaj,* reagira Francka in nadaljuje: bom pa prišla k tebi naslednjo pomlad (39/ 16. avgust). Vendar že v naslednjem pismu ponovno piše glede *rajže v Holland*. Zagotavlja, da bo skoraj gotovo prišla na pomlad 1930. Da morata potrpeti, saj bo spomladi zagotovo prišla, mogoče že marca, in če bi bilo lepo vreme, mogoče še malo prej. Da se bo pripravila na obisk, si popravila zobe, in ker se je malo zredila, bi se rada uredila, da bi bila bolj spodobna za v svet. Poudarila je tudi, da mora čim dlje dojiti otroka. Če pa bo dobil kakšno delo za dlje časa: *bom pa prišla čez kakšn čas tje, da bodemo skupaj da Ti bodem jast malo bolj*

postregla saj vem da Te zdaj nobeden ne vpraša Maks kaj boš pa jedel moreš le kar Ti pripravijo (40/ 22. avgust).

Že v naslednjem pismu ponovi, da bosta spomladi prišli na Nizozemsko. (Nedvomno misli nase in hčerko Emico, sin Lojzek pa bi ostal doma.) Boji se le tega, da je na pomlad ne bi pičila kakšna kača in ga vpraša, ali jih je kaj tam? (Strah pred kačami izrazi večkrat, hkrati pa jih omenja tudi v bolj nejasnem kontekstu, kot nekaj slabega in obenem namigujočega oziroma grešnega!) (41/ 29. avgust). Svojo odločitev o pomladi v pismih večkrat ponovi. V tem času ji omenja možnost stalne priselitve družine na Nizozemsko. Odgovarja mu, da bi rada prišla, vendar nima nikogar, ki bi mu izročila *dom*, in: *ko bi očeta ne blo bi jaz čist gotovo prišla k Tebi, ker tukaj bi jast ne bla rada sama z otroci, in še posebno ker je danes tak svet dasi res človek kar misliti nemore*. Zato mu ne more potrditi, da bi prišla za dlje časa. *Torej spomladi nasvidenje, še zapiše in konča, da je vesela, da dobro zasluži in ker lahko dela vsak dan* (42/ 2. september).

Sledijo pisma, ki tej temi posvečajo stalno pozornost. Zadržke vidi v zdravstvenih težavah pri novorojencu in njegovem varstvu v primeru, če bi odšla k njemu na obisk spomladi naslednje leto (43/ 23. september). Želi si, da bi Emica videla očeta. Načrtovala je celo, da bi prišla na Nizozemsko z Maksom bratom Ignacem, ki je želel oditi k Maksu (44/ 26. september). Kot oviro za odhod na Nizozemsko omenja denarne težave. Stroški so vedno večji, tudi zob si še ni dala popraviti, ker računa, da bo zelo drago. Odgovarja na Maksov predlog, da bi prišli k njemu čez zimo. Vendar *tam* ni peči, odgovarja Francka, na kateri se je rad pogrel lansko zimo, ko se je odpravljal na Nizozemsko (45/ 1. oktober). Da bo kupila nov plašč, ko bo spomladi odšla k njemu (46/ 7. oktober). Tako mu konec oktobra piše, da je kupila blago za plašč, ki ga bo imela za Holandijo. Klobučka ni kupila, ker bo že iz mode, preden bo prišla v Holandijo. Maks ji je pisal glede klobuka, da ga bo na Nizozemskem morala nositi. Francka naplete celo zgodbo o klobuku, češ da ga ne zna nositi, kaj ji bo potem ... Spomladi, če Bog da, se bosta videla, pa čeprav brez klobuka (51/ 2. november). Občasno se pojavijo v njenih pismih načrti o daljši oziroma stalni naselitvi družine na Nizozemskem. Njena postava je postala stalnica pisnega komuniciranja, saj jo je Maks *otadlal*, ko je dobil njeno fotografijo. Izgleda, da kritično. Tako, da ne ve, ali naj pride spomladi na Nizozemsko *ali bi pa rajši doma ostala, kaj praviš Maks!* Da se ne spomni, če je bil tudi tako natančen, ko jo je ženil, ker se tudi takrat ni *štimala*, to je sigurno. Da je bila odločitev za stalno odselitev družine aktualna, kaže njen pogovor z Jožetom F., če bi bil pripravljen prevzeti njuno *domačijo* v oskrbo? Je pristal, Maksu pa je prepustila odločitev. (Maksova patriarhalna vloga je očitna, čeprav na daljavo.) Zanima jo, kakšna so stanovanja na Nizozemskem, kuhinje, kakšne so peči. Naj malo

opiše tamkajšnje razmere, če bi res le šla ... no se me ne žene v svet radovednost ali pa da bi bila rada gosposka bog ve da ne, jast če bom šla kam le zaradi Tebe, ker tožiš zaradi hrane (53/ 15. november). Tem načrtovanjem sledijo oklevanja, zlasti v povezavi s stalno preselitvijo. Razmišlja, ali bi šla ali bi raje ostala doma. Kako misli on, ga stalno sprašuje. Skrbi jo, da se doma ne bi uničilo veliko stvari (verjetno v primeru najema kmetije) in če bi vse prodala, bi za vse malo dobila. Na novo začeti na Nizozemskem pa ni lahko in kadar bi se od tam vrnila, bi morala vse prodati. In doma spet na novo začeti ne bi bilo lahko. Njene skrbi so razumljive, zato zapiše, da je treba premisliti vse skupaj (56/ 15. december). Konec decembra 1929 ji je mož pisal, da so stanovanja in oprava na Nizozemskem draga stvar. To mu Francka pritrdi zato, ker je tam že veliko *ljudstva*, kot zapiše, in še prihajajo, zato verjame, da bodo še bolj draga, v isti sapi pa pravi, da ji ni lahko doma zapustiti in po svetu iti. Težko bi odšla z majhnimi otroki na Nizozemsko, jezika pa tudi ne zna. In doda, da je do pomladi še dolgo ... in obenem zapiše, da skoraj zagotovo ne bo prišla. Doma ji nič ne manjka, je zdrava, le pogreša ga. Na znanje vzame, da je zamenjal stanovanje (sedaj na Papperjans straat 10). Upa, da mu bo kaj bolje, saj je res težavno se drugje potikati, pa še *oprava* kot stanovanja niso poceni. Le bežno omenja, da si verjetno tudi sam želi, da bi bila skupaj (59/ 27. december). Žal nadaljevanje zgodbe ni znano. Vemo le, da je bil leta 1931 še vedno v tujini, Francka z obema otrokoma pa je živela doma.

SKLEP

Lahko zapišem, da je zgodba Franckine družine in le bežno preostalega sorodstva in sovaščanov tako doma kot na Nizozemskem le utrinek, ki nam približa delček življenja in usode razdeljene družine. Bolj kot začetek manjka konec zgodbe. Vseh vprašanj, ki se nam ponujajo ob branju pisem, nisem zajel, osredinil sem se na tista, ki so povezana z osebnimi in migracijskimi vsebinami. Nepoznavanje pisem moža Maksa, odkritost Franckinih pisem, njihova številčnost v relativno kratkem času, skrbnost njihovega pisanja, ponavljajoča vprašanja in informacije ... in zlasti njihova človeška toplina, izrazi veselja in še bolj razočaranj, vključevanje otrok, zlasti Emice, ki odkriva otroško hrepenenje in pričakovanja do očeta, dajejo zgodbi osebni in prizadeti pečat. Skozi njena pisma se srečamo z vsakdanjikom ženske, žene in matere, katere mož je na delu v tujini. Na kratko lahko zgodbo opredelim kot Franckino zgodbo, zgodbo ženske, ki ima na svojih plečih kmetijo, bolj ali manj neprijazno, da ne rečem sovražno sosedstvo, povrh vsega pa še nosečnost in porod. Najbolj presenetljiv je možev odnos v bližnjem predporodnem, porodnem in poporodnem času. Pisemski molk moža je bolj ali manj očiten, Franckin strah in

obupavanje izrazito izpovedna. Kljub temu pa se zadnje ohranjeno pismo z dne 26. januarja 1930 začne in konča z naslednjimi stavki: *Dragi mi ljubi mož Maks! Srčno Te pozdravljam in poljubljam in enako oba mala otročička ... Torej sprejmi od nas vseh prav lep pozdrav in poljub, posebno še od mene Tvoje zveste Te ljubeče Francke* (61/ 26. januar).

VIRI IN LITERATURA

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enote za Gorenjsko,

AS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana,

HDA – Hrvatski državni arhiv, Zagreb,

Zbirka pisem in osebnih dokumentov (avtorjeva last).

Citat pisma v oklepaju pomeni 1. številko pisma (61) in navedbo dneva in meseca (26. januar).

Arhivski predpisi (2007). *Arhivski predpisi v Republiki Sloveniji* (ur. Vladimir Žumer). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.

Barbič, Ana (2000). Kmetica in kmečka družina v tranziciji: teoretična razmišljanja in empirične ugotovitve. *Družboslovne razprave*, 16(34–35): 97–125.

Brassé, Paul in Willem van Schelven (1980). *Assimilatie van vooroorlogse immigranten. Drie generaties Polen, Slovenen, Italianen in Heerlen*. Heerlen: Ministerie van Cultuur.

Dieteren, Remigius (1959). *De migratie in den mijnstreek 1900–1935*. Maastricht: Sociaal-historisch centrum voor Limburg.

Drnovšek, Marjan (1992). Izselskno in drugo časopisje med Slovenci v zahodni Evropi do leta 1940. *Dve domovini / Two Homelands*, 2–3: 265–316.

Drnovšek, Marjan (1996). Slovenska izseljenska društva v zahodnoevropskih državah med obema svetovnjima vojnama. *Dve domovini / Two Homelands*, 7: 33–49.

Drnovšek, Marjan (2004). Osebno in javno v izseljenski korespondenci. *Dve domovini / Two Homelands*, 20: 113–151.

Kresal, France (1999). Gospodarska kriza 1929–1933. *Gospodarske krize in Slovenci* (ur. Neven Borak in Žarko Lazarevič). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Zveza ekonomistov Slovenije, 77–95.

Kuhar, Alojzij (1939). Slovenci na Nizozemskem. *Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije* (ur. Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele). Ljubljana: Založba Jubilej, 533.

Lipoglavšek-Rakovec, Slava (1950). Slovenski izseljenci: geografski pregled predvojnega stanja. *Geografski vestnik*, XXII: 1–58.

Premrov, Jože (1941). *Izseljenska čitanka*. Ljubljana: Mladinska založba.

Selič, Rudolf (1934). *Naši v Holandiji*. Heerlen: Uprava izseljeniškega glasila *Rafael*.

BILA JE PREPROSTO SREČA, DA SEM PRIŠLA V KANADO O razlogih za selitve skozi Stankino življenjsko zgodbo

Urška Strle

Hotela sem boljše življenje. Želela sem si kupiti boljše čevlje, lepše obleke in druge potrebščine. Nisem marala kraja, v katerem sem živela, življenjske razmere so bile zelo slabe. Želela sem si svobodno izbiro glede tega, kje bom živela, kam bom potovala. Želela sem imeti možnost, da si sama izberem, kaj in kje bom delala. Enostavno nisem več trpela omejitev v svojem načinu življenja. (...) Kakšno leto sem razmišljala o tem, da zapustim dom. Živeli smo tik ob italijansko-jugoslovanski meji. Po nekaj mesecih smo se seznanili z graničarji, celo pogovarjali smo se in se poznali po imenu. Z našega balkona smo lahko videli delovanje graničarjev na obeh straneh meje. (...) Pazljivo sem opazovala, kdaj so se menjali jugoslovanski graničarji in ko je bilo varno, sem ušla čez. Bilo je okoli tretje zjutraj in precej megleno. Ko sem bila enkrat na drugi strani, so me italijanski graničarji sprejeli medse in mi ponudili zajtrk. Nikomur nisem povedala, da bom šla. Domači so najprej mislili, da sem utonila, ker je bila Idrija zaradi dežja precej narasla.¹

Devetnajstletna Stanka je štirinajstega marca 1951, okoli tretje ure zjutraj, kradoma odšla z rodne domačije na dolgo pot le s culo oblek na hrbtu, da bi zaživela *boljše življenje*, kot ga je imela v svojem domačem okolju, in se potem še večkrat selila. Na prvi vtis morda »čisto navadna« ženska, je Stanka vendarle edinstven človek, ne le z imenom in s priimkom, ampak z lastnim načinom razmišljanja, vrednotenja, obnašanja. Skozi subjektivno doživljanje, ki ga zasledujemo v njenih pripovedih, lahko razberemo, kako so nastajali razlogi za njene odločitve glede selitev. V tem oziru se približujem spoznanjem tvorcem t. i. nove ustne zgodovine, ki enačijo zgodovinske dogodke s pomeni, ki so jih ljudje pripeli na dogodke v svojem življenju (Laperierre idr. 1996: 49–59). Izhajajoč iz osebnih pripovedovanj ugotavljam, da se razlage »navadnih ljudi«²

1 Gre za del pogovora s Stanko, ki sem ga prevedla iz angleščine in priredila v standarden prozni zapis prav za pričujoči prispevek. Pogovarjali sva se januarja 2008 na njenem domu v Edmontonu, kjer sem med svojim terenskim in raziskovalnim delom v Kanadi tri tedne tudi stanovala.

2 S sintagmo »navadni ljudje« (pogosto se uporablja tudi izraz »mali ljudje«) označujem tiste posameznike, ki jih v političnih in kulturnih zgodovinah poimensko ni nikjer zaslediti, s tem

o zgodovinskih dogodkih pogosto razlikujejo od spoznanj uveljavljenih znatnosti, ki se jih drži etiketa monopola nad interpretacijo preteklih dogajanj. Pri slednjih pogosto umanjka uvid v raznolikost doživljanja in vrednotenja dogodkov in procesov, kar je pravzaprav največje bogastvo ustnih virov.

V skicah Stankine življenjske poti razberemo nekatere elemente, ki postavljajo izziv stereotipnim predstavam o izseljevanju in izseljencih, izhajajočih zlasti iz raziskav z makroperspektive. Številni vidiki raziskovanja izseljevanj ostajajo brez odgovora na vprašanje, zakaj se iz nekega okolja niso izselili vsi, čeprav so bili načeloma podvrženi enakim pritiskom. Prav tako ne razložijo, zakaj ljudje za svoj »cilj« izberejo prav določeno deželo. Odločila sem se, da skozi študijo Stankinega primera predstavim ravno to, torej dejavnike, ki so vplivali na njeno odločitev, da sploh zapusti dom, in smerokaze pri njenem nadaljnjem preseljevanju. Na dolgotrajni poti od prebega do pridobitve statusa kanadske državljanke se bom ustavila ob številnih postajah, razpotjih in poskusila približati vzroke za nadaljnje selitve, na katere je imela Stanka različne stopnje vpliva.

Z analizo osebne ravni se lahko dokopljemo do kompleksnosti, prepletenosti in protislovnosti v procesih, ki zadevajo izseljevanje in priseljevanje. Takšen vidik poudarja nezmožnost postavljanja gotovih definicij med različnimi, medsebojno pogosto prelivajočimi se kategorijami; slednjim je na drugi strani spet treba priznati pomembno analitično vrednost. Skozi takšen zorni kot, ki se pravzaprav sploh ne ukvarja z »normalnostjo« ali s »povprečnostjo«, raziskovalni objekt postane živ in ne razosebljen, njegove življenjske odločitve pa razkrivajo prepletenost različnih vzrokov *za* in *proti*, ki jih posameznik pri odločanju ves čas postavlja na tehtnico. Individualna perspektiva prepoznava v posamezniku – migrantu osebnost, ki v mejah svojih zmožnosti načrtuje, se odloča ter ga tako osvobaja deročih migracijskih valov in tokov, ki utopijo njegovo posebnost. Na ta način se izpostavijo tisti elementi, ki so za razumevanje in pojasnjevanje različnih aspektov migracijskih procesov še kako pomembni, a vendar ostajajo ob drugih metodologijah pogosto prezrti; gre za posameznikove želje in strasti, razumevanja, ambicije, vrednote ter strahove, negotovosti in celo naključja. Ti momenti nam hkrati namigujejo, da je treba za razumevanje pogosto medsebojno zveržene množice motivov, vzrokov in posledic dejavnikov, ki vključujejo selitve, poseči na področja, kamor slovenski zgodovinarji premalo posegamo; na tla psihologije oziroma mentalitete tako posameznika kot množic ter na poglobljeno in večplastno raziskovanje

pa nikakor ne želim zmanjšati veljave njihovih izjav in izkušenj ali jih kakorkoli podcenjevati, saj menim – kar skuša prikazati tudi ustna zgodovina – da vsak sooblikuje dobo, v kateri živi.

okolja in časa, iz katerega izhaja in v katerem se giblje posameznik. Pri tem naj opozorim na pomen medosebnih stikov ter možnosti informiranja in pomoči, ki iz njih izhajajo.³ Posameznik je vedno vpet v svet, v katerem deluje, njegove odločitve pa je treba razumeti kot nezavedno ali zavestno pogojene z okoljem ter zlasti z vrednotami in ustaljenimi normami, torej, pričakovanji okolice.

Kot vsak drug zgodovinski vir imajo tudi ustni viri šibke točke. Eno najpogostejših vprašanj, ki si jih raziskovalec pri pretresu ustnih virov zastavi že v samem začetku, se glasi: V kolikšni meri je sodobno (sedanje) razlaganje dogodkov iz preteklosti sploh skladno s preteklo realnostjo? Gre za vprašanje, ki se nanaša predvsem na odnos med pripovedjo in spominom. Dejstvo je, da se pri pripovedovanju o preteklosti skozi čas pojavijo določena odstopanja. Primo Levi to delno razloži s trditvijo, da »naši spomini niso vklesani v kamen, marveč z leti bledijo, pogosto pa se spreminjajo ali celo razraščajo, ker vsrkavajo tuje prvine.« In nadaljuje: »Res pa je tudi, da spomin, ki ga prepogosto obujamo in o katerem prepogosto pripovedujemo, rad okosteni v stereotip, v togo, izpolnjeno in olepšano obliko, ki se je izkazala za učinkovito; ta izpodrine nepredelani spomin in se razbohota na njegov račun« (Levi 2004: 17). Pripoved podaja nekakšno popačeno sliko preteklosti, obarvano z barvami sedanosti. Z drugimi besedami, opis posameznikove lastne preteklosti je vedno treba vrednotiti skozi prizmo tega, kar je opisovalec postal, oziroma s tem, kar zanj z današnje perspektive deluje prepričljivo. Prav zato je za poglobljeno analizo ustnega vira treba upoštevati ne le pripovedovalčeve preteklosti, ampak njegovo sedanost, zlasti načine razmišljanja in vrednotenja, ki prav tako »niso vklesani v kamen.«⁴ Če priznavamo, da sta za ustni vir značilna izmuzljivost in krhkost, moramo v isti sapi priznati, da je krhkost značilna tudi za (t. i. primarni) pisni vir, pri čemur obstaja največja nevarnost, če vanj slepo verjamemo.

IZVIRI STANKINE ŽIVLJENJSKE ZGODBE

Temeljni nastavek za pričujoči prispevek sem našla v Stankini kratki življenjski zgodbi,⁵ ki mi jo je sredi aprila 2006 po elektronski pošti poslala Doris

3 Omenjena pojma vključujeta tudi svoja nasprotna pola: zavajajoče informacije in oviranje.

4 Problematicizaciji spomina, zlasti iz spomina izhajajočih zavestnih ali nezavednih preobrazb pripovedovanja, ki so gotovo posebno pozornost zbujujoča tematika znotraj ustne zgodovine, se ne posvečam, saj se mi za rdečo nit prispevka ne zdi bistvena. Na ta fenomen opozarjam zaradi že znane ugotovitve, ki se mi je v primeru te študije potrdila preko različnih informatorjev, da pripovedi o preteklosti nihajo skozi čas in prostor ter se spreminjajo glede na to, komu so pripovedovane. Tako izpeljujem tudi potrebo po določenem pretresu, distanci v zvezi s povedanim, katere izbira tukaj navedenih citatov in moja interpretacija že upoštevata.

5 Zaradi jasnosti bo konkretna zgodba z naslovom *The life and immigration of Stella and John*, ki jo v besedilu navajam v lastnem prevodu, v ležeči pisavi.

Hutniak. Omenjena zgodba s preprostim, a povednim naslovom *The life and immigration of Stella and John* je bila pozitiven odgovor na mojo prošnjo, naslovljeno na Stanko, da bi mi s svojo življenjsko zgodbo pomagala osvetliti nekatere vidike za študijo njenega, danes že pokojnega moža Janka Velikonje; ta je bil tudi mlajši brat moje stare mame Suzane Krivec, povojni primorski izseljenec, ki se je podal v Kanado, in eden prvih protagonistov moje raziskovalne teme Slovenci v Kanadi. *Zgodbo*, ki jo je po Stankini pripovedi napisala njena najmlajša, že omenjena hči Doris, mi je pravzaprav zastavila več vprašanj kot odgovorov in odprla celo kopico dilem, kako se lotiti raziskovanja in pisanja. Dodaten vpogled v Stankino življenje sem dobila preko številnih sogovornikov iz vrst njenih vrstnikov, družinskih članov, preko dostopne korespondence, župnijskih registrov in literature (tudi filmskem materialu) za tozadevne problematike – glavnina omenjenega dela pa je skupaj z vtisi iz lastnih raziskovalnih dnevnikov položeno v interpretacijo intervjuja z njo.

Rdeča nit poslane *zgodbe* je ljubezenska zgodba med njo in njenim možem Jankom. Pripoved hitro stke usodi omenjenih dveh ljudi in od tedaj nastopata v paru, o čemer priča pogosta besedna zveza v zgodbi *Janko in Stanka*. Zgolj z vidika te *zgodbe* je težko izolirati Stankino individualnost, saj takšna pripovedna oblika v veliki meri zastrinja njeno (p)osebnost. Šele neposredni stik v živo mi jo je razkril kot osebo, ki je pogosto delovala samoiniciativno, s konkretnimi cilji in zavedanjem, česa ni hotela. Moč so ji omogočili njen družbeni položaj, ki jo je postavil pred nove vloge, ter njena delavnost in iznajdljivost. Študija Stankine življenjske zgodbe je nekakšen izziv pogosto prikazovanih podob o izključevanju interesov in individualnih strategij med moškim in žensko, možem in ženo, očetom in materjo, kar seveda ne pomeni, da v njenem življenju tovrstnih trenj ni bilo.

Pripoved v *zgodbi* je obarvana z optimizmom in odsotnostjo neprijetnih življenjskih epizod; na podobno držo sem naletela tudi v pogovorih s Stanko, čeprav so mi ti dali bolj plastičen uvid v njeno življenje. Primo Levi, ki pripoveduje o (nezavedni) filtraciji spomina, ugotavlja, da se ljudje »ob pripovedovanju o svoji preteklosti raje ustavljamo ob predahih, trenutkih olajšanja in grotesknih, čudnih ali sproščenih premorih, medtem ko preskočimo najbolj boleče dogodke. Teh ne priključimo radi iz globin spomina, zato se sčasoma zameglijo in zabrišejo« (Levi 2004: 24).

Tako kot za Stanko se opazka o optimizmu v pripovedi v določeni meri nanaša na zapisovalko pripovedi, hči Doris, ki je z izbiro dogodkov in njihovo interpretacijo postavila *zgodbo* v svoj okvir in zagotovo vplivala na pripovedne nianse. Posrednost zapisa preko tretje osebe vzbuja sum, da je *zgodba* doživela spremembe v smislu izraznosti čustev, poudarkov in v dogajalnem toku, torej

da je Doris poleg materinih občutij *zgodbi* dodala lasten pečat. Kot *hči* je Doris najverjetneje na takšen ali drugačen način že poznala različne epizode iz življenja staršev. Pogosto se dogaja, da skušajo starši svojim otrokom skozi lastno izkušnjo posredovati zaželene vzorce in ideale oziroma zamolčati dejstva, ki utegnejo biti s strani okolice bodisi z njihove lastne perspektive negativno ovrednotena. Dorisina pripomba, da starša nikoli nista delila njunih življenjskih tegob z otroki, dodatno osvetli Stanko kot vir.

Kot pomembne informatorje moram omeniti Stankine sorodnike, vrstnike in sokrajane, ki so mi posredovali raznovrstne orise preteklih razmer, podali številna izhodišča za razmislek ter dodatna pojasnila za razumevanje Stankinih odločitev.⁶ Vzporedno je zanimivo slediti njihovim vrednotenjem lastne preteklosti in opazovati neskladja njihovih videnj in vrednotenj preteklosti z uveljavljeno zgodovino. Večkrat sem se soočila z molkom, ki priča o precejšnji tabuizaciji določenih sfer, zlasti intimne; pripovedi o spolnosti, mrtvorojenih otrocih, odnosih med staršema ipd. je povsem umanjala ali je bila le nakazana. Pogosto molk odraža momente, ki v določeni skupnosti, zlasti v družinskem okolju, veljajo za nespodobne, hkrati pa je precej zgovoren, saj izraža vrednote.

Določen uvid o Stankini življenjski zgodbi sem poskušala dobiti skozi pisma (in fotografije), izmenjane med družinama Velikonja in Krivec. Pisma sta si v imenu družin pisali predvsem svakinji, Janko je sestri Suzani po poroki postopoma nehal pisati pisma. Ohranjena oziroma meni dostopna korespondenca med Suzano in Stanko je na prvi pogled povsem formalna. Pisma sta si izmenjavali ob zanju pomembnih priložnostih, kot so božič in novo leto, velika noč, rojstni dnevi. Vsebina pisem, polna ustaljenih formulacij, nakazuje, da je njihov primarni namen bolj ohranjanje vezi med družinama Velikonja in Krivec kot samo izpovedovanje ali realistično opisovanje življenjskih vzponov in zlasti padcev (prim. Gerber 2006: 143–151). Slednji, pa naj bodo to bolezn, brezposelnost, nesoglasja v družini, slabo finančno stanje, v korespondenci povsem izostanejo. Družinske fotografije in kanadski dolarji, ki jih moja stara mama še vedno prejema, so del prikazovane zgodbe o uspehu in blagostanju v Kanadi in merijo na to, da je bila njihova odločitev za izselitev pravilna. S tem je tvegani prebeg, ki ga družina ni odobrvala, postal utemeljen, hkrati pa sta

6 Žal je večina informatorjev, ki bi mi znali povedati še veliko več, že pokojnih ali pa niso bili pripravljene govoriti. Ustni viri so zgolj potencialni viri in vedno obstaja možnost, da naši sogovorniki ne bodo pristali na pogovor, če si to še tako želimo. Zavrnitev, na katero moramo v sferi ustne zgodovine vedno računati in jo sprejeti, je del njenega in nenazadnje tudi splošnega etičnega kodeksa. Vsi ustni viri, z izjemo Stanke in Suzane Krivec, rojene Velikonja, so želeli ostanati anonimni, njihova imena so izmišljena.

prebežnika v očeh rojakov pridobila na ugledu. Vsebinsko skopost v pismih si lahko do neke mere razlagamo kot obliko samocenzure zaradi izogibanja nevarnostim, zlasti na področju politike pa kot posledico strahu in nezaupanja (prim. Goldberg 2006: 163). Stanka označuje nekdanji jugoslovanski režim kot izrazito represiven, s svojo pripovedjo pa razkriva slabo poznavanje političnih razmer.

Pogovori s Stanko so januarja 2008, ko sem bivala pri njej in njenem drugem možu Alanu v Edmontonu, potekali v več intervalih. Veliko informacij je pronicalo kar sproti, skozi vsakdanje pogovore in pripovedovanja, pojasnila ter ob gledanju slik, česar nisem snemala.⁷ Intervju sam je v primerjavi z barvitostjo in informacijsko nasičenostjo vsakdanjih pogovorov dokaj skop, čeprav vseeno razkriva Stankino osebno filozofijo, njeno vrednotenje in njene načine odziva na različne situacije. Pozna se, da je prisoten snemalnik; zlasti v začetku se je Stanka nanj odzvala zelo zadržano. Njen govorni jezik je neizpiljena pogovorna angleščina, ki je posledica socializacije v Kanadi. En dan manj kot štirideset let zakona z možem Jankom, do njegove nenadne smrti leta 1992, je pogojevalo predvsem komunikacijo v slovenščini oziroma gornjem posoškem dialektu in delno v angleškem jeziku. Sedaj ko je že dobro desetletje v zakonu z rojenim Kanadčanom Alanom, je raven njene slovenščine upadla do te mere, da lažje komunicira v angleškem jeziku; angleško se pogovarja tudi s hčerka-ma.⁸ Eventualni prevodi njenih izjav v slovenščino bi nemara precej izgubili na pomenu, zato se citiranju intervjuja poskušam izogibati. Ugotovitve, ki sem jih izpeljala iz posnetega intervjuja in svojih lastnih študijskih dnevnikov, so predvsem moja interpretacija.

Odstiranje življenjske zgodbe pomeni obujanje spominov, ki so pogosto zabavni, velikokrat pa boleči. Rosno oko je bila stalnica pogovorov o preteklosti s Stanko; večkrat nisem imela srca brskati dalje, ne glede na to, kako bi mi morda informacije pojasnile določene procese, aspekte. Opazila sem nekatere neusklajenosti njene neposredne pripovedi z napisano življenjsko zgodbo. Ravno te med drugim nakazujejo, kako spraševalec s svojo prisotnostjo soustvarja vir, kako na potek zgodbe vplivata prostor in neposrednost pogovora

7 Etično sporno se mi je zdelo loviti vsak možen indic o njeni življenjski, torej pretežno izseljenški izkušnji na magnetofonski trak; počutila bi se kot nekdo, ki je zavoljo informacij pripravljen pozabiti na to, da so za njegovim raziskovalnim objektom vendarle ljudje, posamezniki s svojo intimo in travmami, ki jih ne želijo deliti z javnostjo. Zanimivejše vtise iz neformalnih pogovorov sem strnila v svoj raziskovalni dnevnik.

8 Stankina najstarejša hči Silvia mi je omenila, da do prvega razreda sploh ni govorila angleško; kritične opazke učiteljev so oba starša spodbudile, da so se doma začeli pogovarjati v angleškem jeziku. Slovenščina je ostajala jezik komunikacije predvsem med Stanko in Jankom ter med Slovenci v slovenskem društvu v Edmontonu, kamor sta pogosto zahajala.

ter razkrivajo dinamiko spomina. Neuskklajenosti med zgodbo in pripovedmi so se pojavile zlasti v tistih delih, ki jih Stanka razume kot nesposodne ali travmatične. Zelo zgovoren je njen smeh, premolki ter izmuzljive sintagme kot *saj veš, to in ono ...* Kot zelo ilustrativno prikaže Stud Terkel, je »smeš lahko izraz bolečine in tišina je lahko krik. In bog ve, koliko različnih pomenov lahko pripišemo nasmehu« (Thompson 2004: 124).

Pri raziskovanju življenjskih zgodb je pomemben akter raziskovalec sam, ki prispeva k njihovi podobi in svoje domnevno nevidne navzočnosti ne more izključiti iz procesov, ki jih proučuje. Sorodniška vez, ki me povezuje s Stanko, ter dejstvo, da je Stanka kot protagonistka moje zgodbe še živa, bistveno vpliva na strukturo in tudi vsebino pričujočega prispevka. Kakor vsak od nas, imajo tudi naši informatorji, osrednji liki naših raziskovanj, skrivno polje stališč in preteklih izkušenj, ki jim nehote »uidejo« ob pripovedovanju. Prioriteta, da spraševanci sami določijo, kaj lahko objavimo in česa ne, je najvišji imperativ etičnega kodeksa v sferi ustne zgodovine, ki ga ne sme zapackati niti načelo slavnega reka, da namen posvečuje sredstva.

Glede na to, da je mi je Stanka posredovala informacije na *mojo željo*, da sem *Slovenka* in pravzaprav *tujka*, čeprav po mami *sorodnica Stankinega moža*, je verjetno, da so vsi našeti momenti prispevali k takšni orientaciji kot tudi dinamiki njenih pripovedi, kakršna je nastala. Omenjena dejstva imajo svoje prednosti in omejitve. Sorodstvena bližina mi omogoča lažje razumevanje določenih vidikov njenega življenja, obenem pa mojo pozicijo zamegljuje predpostavka, da sem manj nevtralna in bolj dovzetna za sodbo; kot prva sorodnica po Jankovi strani, ki je Stankino družino obiskala v Kanadi, sem v njenih očeh pravzaprav nekakšen glasnik njenega življenja za sorodnike in znance iz izvorne dežele, med katerimi se je spletel medel, predvsem formalen stik. Ker sem Stanki naznanila, da gre za zgodbo, ki bo predstavljena ožji in širši *javnosti*, je treba upoštevati ta dejavnik, za katerega pa ne smemo soditi, da bo neogibno deloval omejevalno.⁹ Pogosto se zgodi, da ljudje svoje spomine na izkušnje in razumevanje svoje vloge v življenju pogosto lažje in bolj neobremenjeno pripovedujejo človeku, ki ga ne poznajo in s katerim ne živijo (Visočnik 2004: 113). Stankina pripoved je prešla skozi več filtrov, pogojena je z različnimi stopnjami socialne zaželenosti in usklajenosti z njenimi lastnimi vrednotami, zavedanji o družbeni primernosti in željo po čim manj sporni predstavitvi lastnih življenjskih izkušenj in spoznanj, obenem pa z željo po izstopanju.

9 Raziskovalci življenjskih zgodb pri intervjujih pogosto opažajo, da jim pripovedovalci včasih razkrijejo skrivnost, o kateri niso vedeli niti najbližji. Prim. dokumentarna filma *Spomini* (Verginella 2004), *Čas vojne* (Možina 2005), moje lastne intervjuje, ki so še v analizi.

In če je ustni vir izmuzljiv že sam po sebi, je interpretacija vira še težja. Vselej obstaja možnost, da spraševalec iz spraševančeve pripovedi ne razvozla kompleksnosti odgovora; ta se pogosto skriva v neko frazo, kot je na primer *boljše življenje*.¹⁰ Zgodovinarjeva interpretacija vsakršnega vira, torej življenjske zgodbe, temelji na njegovi lastni intuiciji in sposobnosti, da prodre v tok zavesti in razmišljanja pripovedovalca. Nenazadnje raziskovalec sam deluje kot »občutljiv raziskovalni instrument« ter skozi lastna čustva in miselne vzorce vpeljuje svojo interpretacijo, spoznanja o proučevanem predmetu (Visočnik 2004: 111–113; Bloch 1996: 74).

Pogosto se dogaja, da ljudje svoje preteklosti ne enačijo z uradno zgodovino; na območju današnje zahodne Slovenije, ki je v 20. stoletju pripadalo petim različnim političnim tvorbam, jih je vsaka od njih učila svojo verzijo zgodovine. Za boljše razumevanje vzvodov, ki so vplivali na odločitve izseljencev, je treba predstaviti časovni in prostorski okvir in poseči daleč nazaj, torej praktično v otroštvo in mladost izseljenca; vzgibi za izselitev pogosto nastanejo skozi dožemanje posameznikove lastne preteklosti in pričakovane oziroma zelene prihodnosti. Izselitev so pogojevale tako zunanje razmere na državni ter meddržavni ravni, vpliv širše in neposredne okolice (vključno z geografskimi danostmi), družine, prijateljev in znancev ter povsem notranji, osebni vzgibi. Z drugimi besedami, poleg kontekstualne je treba nujno upoštevati individualno komponento in seveda oba analitična koncepta razumeti kot tesno prepletena.

TINCOVA

Stankin rojstni kraj je majhna vasica Podravne, bolje rečeno nekdanji zaselek, od katerega so ostala le tri podrta, z robido in bršljanom obrasla poslopja; nahajal se je v precej odročnem koncu, nekaj kilometrov stran od razpotegnjene hribovske vasi Kambreško, na strmem levem bregu Idrije. Ta rečica loči območje Kambreškega od Beneške Slovenije, od vojne pa po njej poteka nekaj več kot 20-kilometrski meja z Italijo.¹¹ *Če z dvorišča domačije vržeš kamen*

10 Besedna zveza »boljše življenje« ima v kontekstu izseljevanja številne pomene, vendar se jo pogosto razume predvsem skozi prizmo ekonomskih razmer, kar pomeni boljši zaslužek oziroma višji življenjski standard. Vendar to razumevanje zamegli druge dejavnike, ki lahko označujejo to pogosto sintagmo: svoboda (gibanja, dela, izražanja, vere, načrtovanja prihodnosti, ipd.), varnost, umik od konfliktnih razmerij, dolgočasnega, nestimulativnega okolja, primernejše okolje v fizičnem smislu (klimatske razmere), višja izobrazba, če naštejemo samo najbolj očitne.

11 Po rečici Idriji je že v letih 1866–1918 potekal del meje med Italijo in habsburško monarhijo. Prepustnost te meje od leta 1947, ko je bila ponovno določena za ločnico med Italijo in Jugoslavijo, do današnjih dni, zrcali zanimivo dinamiko, pogojeno s politično realnostjo. Sprva je

v grapo, se odkotali v Italijo, mi je pojasnila moja stara mama Suzana Krivec, Stankina svakinja. Širše območje tega nekdanj bistveno manj gozdnatega, z globokimi grapami vklesanega območja, je bilo skozi celotno 20. stoletje – in je še danes – priča izseljevanju. Oviran položaj ob meji, odrezanost od tradicionalne naveze s Furlani,¹² prometna odmaknjenost, oddaljenost od zaposlitvenih središč in uničujoči potres leta 1976 so glavni razlogi, ki so pokrajino po drugi svetovni vojni pahnili med najbolj demografsko ogrožena območja v Sloveniji.

Stanislava oziroma Stanka Perkon se je rodila 20. junija 1932 Frančiški in Valentinu Perkon v hiši, ki se ji je reklo pri Tincovih. Pri hiši je bilo devet otrok iz dveh zakonov Frančiške Perkon, rojene

Bevčar, vdove po Štefanu Ravniku. Stanka je kot najmlajša med otroki izgubila mamo v svojem šestem letu starosti. Tincovi so posedovali kakih 25 ha zemlje, pokrite z gozdom, sadovnjaki, travniki in orno zemljo, imeli so hišo, hlev z živino in nekaj panjev. Življenje je bilo težko, zapolnjeno z delom, v katerega so precej zgodaj vključili otroke. Stanka je do desetega leta obvladala gospodinjska dela, kuhala je, čistila in skrbela za domačo živino. Oče Valentin je bil med redkimi v tistih krajih, ki je kot vojni invalid dobival skromno pokojnino. Prejemanje denarja v obliki pokojnin tedaj ni bila ustaljena praksa, sokrajani so največ denarja pridobili s prodajo svojih lastnih pridelkov in izdelkov. Tudi Tincovi so imeli dovolj pridelkov, da so jih lahko prodajali – zlasti v Benečijo.

Med fašistično zasedbo Primorske je Stanka le dobro leto obiskovala italijansko osnovno šolo na Kambreškem; še preden je dopolnila devet let, se je

Šestletna Stanka pri obhajilu leta 1938, najmlajša med svojimi brati in sestrami (hrani Silvia Velikonja).

bila meja (vsaj formalno) popolnoma zaprta, vendar je na podlagi sporazumov, utemeljenih na tradicionalni povezanosti z mejo ločenih območij od leta 1955 postajala najbolj prepusten del železne zavese. Od decembra 2007 je meja prosto prehodna.

12 Domačini jim pogosto pravijo Benečani.

začela druga svetovna vojna, čas, ki je zanjo pomenil nenehen strah in veliko žalost, zaznamovan s stalnim streljanjem in bombardiranjem ter uboji bližnjih prijateljev in sorodnikov.¹³ Med vojno je Perkonova družina po svojih zmožnostih pomagala partizanom; oče Valentin je bil partizan in zaveden Slovenec. Njegova hči Helija (Stankina polsestra) je skupaj s šestimi bolničarki oskrbovala ranjence v premični brigadni bolnišnici, ki je nastala v Podravnah. Tja so na obhod večkrat prišli italijanski vojaki. Jelka Peterka omenja, da so sredi februarja 1944 na njihovo domačijo prišli nemški vojaki in iz Tincovega hleva vzeli 250 kg težkega prašiča ter ga živega odpeljali s seboj (Peterka 2000: 109). Stanka se spominja, *kako so v njihov dom vdrli nemški vojaki in vzeli še tisto malo hrane, ki so jo imeli, torej vso perutnino in prašiče. V svoje tabore so vojaki odpeljali veliko deklet, kjer so morale kuhati, bile pa so tudi spolno zlorabljene.*¹⁴ Strah pred negotovostjo in ogroženostjo se je tedaj naselil vanjo, in kot sama pravi, jo spremlja še danes. Na splošno Stanka o svojem otroštvu in vojni dobi ni želela veliko govoriti.

Prva povojna leta so bila zelo težka, življenje se je iz izrednega vojnega stanja le počasi vračalo v ustaljene tire. Izkušnja vojne je izjemno zaznamovala celotno evropsko populacijo; zaradi izgub, strahu in splošnega pomanjkanja so bili poraženci vojne skoraj vsi. Posledice ekonomskega razsula in številnih osebnih tragedij so se mešale s trpkim okusom med vojno obljubljenega, pričakovanega, a še neizpolnjenega blagostanja; nezadovoljstvo spriči tedanjih razmer je razvidno iz Stankine pripovedi. Doba neposredno po vojni je odsevala podaljšano gospodarsko in socialno krizo iz vojnih časov, posledico človeških izgub ter ogromne materialne in nematerialne škode. Območje Kambreškega je bilo z novo mejo iz leta 1947 odrezano od beneškega zaledja, kamor so krajanjani ponavadi prodajali svoje pridelke, zlasti les (Malnič 2001: 235).¹⁵ Od tam je prihajala dninarska delovna sila, ki je bila za Tincove bistvenega pomena.

Pričevanja »navadnih ljudi« o povojni dobi se pogosto in v marsičem razlikujejo od tedanje uradne podobe ter zrcalijo celo protislovnost v percepciji in spominu o vojni in povojni dobi, ki jih dogodki dobijo skozi različne perspektive. Dokler je bilo območje Kambreškega v coni A Julijske krajine pod nadzorom anglo-ameriških vojakov, je tamkajšnje prebivalstvo gmotno relativno dobro živelo, ko pa je ozemlje oktobra 1947 pripadlo Jugoslaviji, se je za »navadne ljudi« začelo težko življenje.¹⁶ Na takšno interpretacijo nisem

13 Iz zgodbe o Stankinem življenju.

14 Iz zgodbe o Stankinem življenju.

15 Tudi v pogovoru s Stankinim sokrajanom; zvočni zapis hrani avtorica prispevka.

16 To zanimivo vrednotenje, ki se je večkrat ponovilo v mojih pogovorih s sodobniki povojne dobe, da se je relativno dobro živelo v bližini anglo-ameriških zavezniških enot, ki so nadzoro-

naletela zgolj v intervjujih za omenjeni primer, ampak v vsakdanjih pogovorih s številnimi starejšimi znanci. *Vsega je bilo dovolj za dve leti, se spominja prisotnosti zavezniške vojske v coni A Julijske krajine Suzana Krivec, ko pa so te enote odšle, je čez noč udarila revščina.* Ni bilo dela, ne denarja, ljudje niso imeli več tradicionalnega zaledja onstran meje. Čas pod zavezniškimi enotami, ki so ga ljudje pozneje pogosto razlagali kot čas izobilja, je dal slutiti, da se drugod bolje živi. Od vojakov so dobivali priboljške, obleko in obutev (Miklavčič-Brezigar 1998: 372–374). Kot je povedala Stanka, je nekaj lokalnih deklet odšlo za zavezniškimi vojaki (prim. Miklavčič-Brezigar 1998: 374). Z ekonomskega vidika je življenje pod novo jugoslovansko oblastjo za mnoge prebivalce obmejnega pasu pomenilo korak nazaj – celo v primerjavi s fašističnim obdobjem; tako povedujejo Stankini sokrajani in tudi Stanka sama. Takšne izjave je treba gledati tudi skozi prizmo dejstva, da imajo omenjeni pričevalci danes pogosto negativno mnenje o jugoslovanskem režimu, ki je zlasti v prvih povojnih letih deloval na ljudi represivno, negativno vrednotil njihovo (katoliško) tradicijo¹⁷ ter pogosto ni zagotovil minimuma za preživetje. Ljudje so povojno pomanjkanje in na novo uvedene vedenjsko-vrednostne normative povezovali z jugoslovansko oblastjo. Hkrati je treba upoštevati dejstvo, da so bili moji sogovorniki med italijansko okupacijo še otroci in fašističnega pritiska najverjetneje niso doživljali kot hudo breme. Posameznikove lastne izkušnje in trenutna politična ideologija močno vplivajo na tvorjenje spomina.

Stanka leta 1949, stara 17 let, v času, ko se je seznanila z njenim bodočim možem Jankom (hrani Silvia Velikonja).

vali zahodni obmejni pas, je v ostrem nasprotju z uradnim zgodovinoepisem tedanjega časa, ki je omenjeno upravo označevalo kot restriktivno. Oznaka restriktivno je izraz perspektive tedanje oblasti, njenih interesov in tudi dela tedanje miselnosti, ki se pogosto nekritično povzema tudi danes. Beseda nekritičnost ni povezana s prikazim o odporu do zavezniških enot, ampak o umanjkanju tedanje perspektive, ki poudarja naklonjenost do njih.

17 Kot piše Inga Miklavčič-Brezigar, so bili z letom 1947 kot »nepravilni in zastareli« uradno ukinjene miklavževanje in božični prazniki in nadomeščeni z institucijo dedka Mraza, začelo se je preganjanje javnega izražanja vere in duhovnikov. Kljub vsemu je s formalno, na novo uvedeno kulturo, tradicionalna ves čas sobivala (Miklavčič-Brezigar 1998: 382–383).

Stanka je po vojni končala osnovno šolo na Kambreškem. Več kot osnovnošolske izobrazbe ni pridobila, saj ni bilo denarja, dela doma je bilo precej, moške delovne sile pa razen očeta ni bilo; brat Angel je bil pri vojakih, brat Štefan se je že pred vojno odselil v Logatec, starejše sestre pa so se poročile drugam. Doma so ostali le Stanka, Anica, Zofija in oče Valentin. Vez s furlanskimi dninarji je bila prekinjena. Sestra Olga se je že pred vojno poročila s Furlanom v bližnjo zamejsko vas Gnidovica/Gnidovizza. Meja, ki je bila določena v mirovni pogodbi z Italijo septembra 1947, jo je odrezala od lastne družine. Prav tako je na italijanski strani meje ostalo nekaj hektarjev Tincovih posestev. Ne-perspektivnost okolja je postopoma spravila od doma praktično vse družinske člane, čeprav njihovi razlogi za izselitev niso bili identični, niti ne zreducirani ne en, torej pripisan jim ekonomski vzrok.

Nekega dne, ko je bila stara 17 let, je Stanka odšla v trgovino v bližnji Ročinj. Tam je srečala Janka¹⁸ Bil je na vojaškem dopustu in na poti domov, ko sta se srečala. V trgovini sta se začela pogovarjati in v družbi drug drugega zelo uživala. Kmalu zatem je Janko obiskal Stanko na njenem domu. Stankinemu očetu je bil Janko všeč, zato ga je povabil v hišo. Tam so uživali v hrani in vinu in si pripovedovali zgodbe. Ni trajalo dolgo, ko sta se Janko in Stanka zaljubila.¹⁹

PREBEŽNICA

Izseljevanje iz zahodnega pasu slovenskega ozemlja ima zaradi relativno periferne lege zelo dolgo tradicijo. Prostor, ki je že stoletja stičišče različnih etničnih kultur, je bil v zadnjih dvesto letih priča peštrim migracijskim procesom in večkratnemu spreminjanju meja. S koncem druge svetovne vojne je prišlo do precejšnjih političnih, ideoloških ter ekonomskih sprememb, ki so še leta povzročala velike selitve ljudi. Meja, ki je zahod Jugoslavije na novo spojila z Italijo, ni pomenila le državne meje, ampak tudi nacionalno in ideološko-politično mejo. Državna meja je kot slabo prepustna ločnica močno zarezala v individualna življenja, razdelila družine in sorodnike, hkrati pa je njeno zaprtje temeljito poseglo v dotedanjo strategijo preživetja obmejnih prebivalcev, ki so bili gospodarsko, politično in kulturno vezani na Tržaško, Goriško in Furlansko. Območje neposredno ob meji je bilo zaznamovano s precejšnjim psihološkim pritiskom na domače prebivalstvo, gibanje je bilo zlasti v stometrskem obmejnem pasu močno nadzorovano (Malnič 2001: 249). Vsestranski

¹⁸ Janko Velikonja se je rodil leta 1929 v kmečki družini na Kozarščah, v manjši vasi med Mostom na Soči in Volčami.

¹⁹ Iz zgodbe o Stankinem življenju.

– bodisi prisilni ali prostovoljni – povojni premiki ljudi s širšega obmejnega območja označujejo zelo kompleksen karakter vzrokov za selitev, od narodnih, političnih, ideoloških, ekonomskih in drugih (Kalc 2002: 119).

Izseljevanje se je ohranilo v zavesti primorskih Slovencev kot eden od načinov za izboljšanje težkih življenjskih razmer, saj je bilo *vzorov* na pretek. Preko pisem in govoric se je širila predstava o blagostanju v tujini, ljudje, ki so se vračali v domovino, pa so preko različnih materialnih in nematerialnih znakov izstopali in imeli na pretek zanimivih zgodb. *Dobiš pismo nazaj... se imajo dobro, bolje kot mi, ne ...*²⁰ Pošiljanje denarja v domovino je v očeh teh, ki so ostali, izseljence obarvalo kot tiste, ki so v tujini materialno uspeli. Težko povojno življenje in občutek brezizhodnosti sta ljudem, ko je izginil še kdo, pogosto vzbudila vprašanje tipa *Ma, kaj če bi šli tudi mi?* (v Batič 2003: 185).

Odločitev za prebeg je dozorela v pogovoru mladih zaljubljenecv skozi njuna razmišljanja o prihodnosti. O razlogih, kaj je sililo Stanko in Janka v svet, v omenjeni *zgodbi* priča zgolj stavek, da *sta vedela, da morata pobegniti iz te dežele, če želita bolje živeti*. »Boljše življenje« je pravzaprav poenostavljen izraz, sintagma v vsakdanji rabi, ki skriva v sebi pisano paleto pomenov. Omenjeni izraz se v njunem primeru povezuje predvsem z ekonomskimi vzroki, čeprav se lahko razume, da je bila takrat zanju moteča še precej napeta politična situacija. Dejstvo je, da sta oba videla možnosti za dostojnejše življenje le zunaj meja Jugoslavije, čeprav je bilo to povezano z velikim tveganjem.

Odhod, o katerem je Stanka razmišljala več kot leto dni, je postavila tako na materialno kot na nematerialno tehtnico. *Poskusi se postaviti v mojo kožo*, pravi, *junija 1951 bi imela 19 let. Doma nisem bila zadovoljna, življenjski pogoji so bili borni, tudi kmetovati nisem želela. Preveč je bilo omejitev svobode, jaz pa sem bila mlada, avanturističnega duha*. V Stankini pripovedi lahko opazamo, kako se v dojemanju lastnega položaja tesno prepletajo različne prvine in se vrednotijo z osebnega stališča. Vzpostavitev meje in posledično omejevanje gibanja v okolju, kjer so se nekdaj lahko nemoteno premikali, je na Stanko delovalo utesnjujoče. Večkrat je omenjala prepoved kopanja v rečici Idriji, ki je s pariško mirovno pogodbo postala mejna, in občutke strahu spričo ostre ideološke klime. A vendar enega najpomembnejših razlogov za njeno razmišljanje o izselitvi vidim v omejevalnem družinskem okolju, ki ji je zapovedovalo način življenja; želela si je poiskati delo, da bi zaslužila denar, oče pa je hotel, da se čim prej poroči in se posveti delu na domači kmetiji. Njen cilj ni bil samo ta, da si kupi boljše čevlje, obleko in druge dobrine, torej ne zgolj to, da bi si izboljšala življenjske pogoje v ekonomskem smislu. Predvsem si je želela svobodo in

20 Intervju s go. Klaro, okt. 2007.

večjo možnost izbire glede kraja bivanja, dela, gibanja in življenjskega sloga nasploh. S tem se je med Stanko in očetom ustvaril konflikt interesov; očetova avtoriteta je delovala proti Stankinim osebnim željam in Stanka je našla rešitev za svoj položaj v tem, da gre zdoma. Očetova želja je delovala tudi proti načrtom njenega izvoljenca Janka, ki prav tako ni želel ostati na kmetih. Kot pravi njegova sestra Suzana Krivec, je *bil Janko rad štman*,²¹ v bornih socialnih pogojih, v katerih je bila tedaj Tolminska, pa pogosto ni mogel kupiti niti osnovnih dobrin. Bil je jezen, ko je nekoč skoraj do jutra čakal na blago za hlače, pa ga ni dobil. Po Suzaninem mnenju je tedaj začel razmišljati o odhodu. Vedel je, da kot najmlajši sin kmetije ne bo dedoval.²²

Stanka je razmišljala o izselitvi, ko so bile meje uradno zaprte in so bili vsi prestopi v očeh oblasti razumljeni kot ilegalno in kaznivo dejanje, čeprav v praksi meje le niso bile povsem nepropustne; prehod meje je bil dovoljen imetnikom posebnih dvolastniških dovoljenj oziroma podvržen samovolji stražarjev.²³ A kriminalna komponenta prebega in težko sankcioniranje same namere o prebegu sta v ljudeh zbujala nezaupljivost in strah. Ponavadi so se z mislijo o prebegu ukvarjali sami ali pa v okviru tiste skupine, ki se je odločala zanj. Stanka je svojo namero zaupala samo Janku. Izkoristila je čas, ko družinskih članov ni bilo v bližini. Dejstvo, da je živela neposredno ob meji, ji je položaj glede prebega precej olajšalo. Dobro je poznala območje, ki pred vojno ni bilo mejno, in je lahko z domačega balkona opazovala aktivnosti obmejnih stražarjev, ki so poznali domačine.²⁴ Izkoristila je trenutek menjave straže in ušla v Italijo. Italijanski obmejni stražarji, ki so jo poznali po imenu, so jo sprejeli medse, ji ponudili zajtrk in jo poslali v Videm, kjer so več dni preiskovali njeno morebitno kriminalno preteklost.

Ve se, da je o prebegu razmišljalo večje število ljudi, kot jih je dejansko pobegnilo. Psihološki dejavniki, ki pogojujejo motivacijo za izselitev, so izredno kompleksni in med seboj delujejo vzporedno, pogosto pa v nasprotni smeri (Eitinger 1981: 86–87). Pričevanja razkrivajo, da vedno obstaja določen psihološki dejavnik odpora do izselitve. Tudi Stankina življenjska zgodba razkriva momente, ki so v njeni odločitvi delovali zaviralno, zlasti slovo od

21 Narečni izraz iz tolminskega okolja, ki pomeni urejen, lepo napravljen. Navezuje se na pogovorno besedo nemškega izvora *uštman*.

22 Informacije je sredi aprila 2006 posredovala Stankina svakinja, Suzana Krivec.

23 O tem nam pričajo številna pričevanja ljudi, živelih ob meji, stereotip o naglo bogatečem cariniku in delno tudi dokumentarni film o življenju ob meji *Sešivalnica spomina* (Velušček in Medved 2006).

24 Interakcije med obmejno stražo in lokalnimi prebivalci so bile pravzaprav precej intenzivne. Tudi obe še živeči Stankini sestri Zofija in Anica sta si ustvarili družino z graničarjem oziroma oficirjem.

prijatelj in družine, nevarnost, da bi jo ujeli, negotovost in strah pred novim. Vedelo se je, da so oblasti ujete prebežnike aretirale, prav tako so praviloma sankcionirale svojce prebeglih, jih pogosto pridržale na zaslišanju, nekatere so celo zaprle. Ob številčnejših prebegih je »huda ura« doletela vse okolišane, gibanje je bilo omejeno in podvrženo nadzoru. Ko je na italijansko stran pobegnila Stanka, so njenega očeta ter sestri Anico in Zofko zaslišali, vendar zaradi očetovih dobrih odnosov z oblastmi niso utrpeli hujših posledic.

Kljub temu da sta Stanka in Janko o odhodu od doma razmišljala dobro leto, sta se na pot podala ločeno. Tako je bilo zanju varneje in enostavneje. Njun prvi cilj je bil prebeg v Italijo, o Kanadi sploh nista razmišljala. Stanka je imela na italijanski strani sestro Olgo, pri kateri je mislila na novo začetni svoje življenje. Kot veliko izseljencev se je tudi ona podala na pot v neznanu, brez jasne strategije kako in kam. Pogosto so se te predstave pokazale kot iluzorne, botrovalo jim je pomanjkanje znanja oziroma izkrivljene informacije ter določena pričakovanja. Prav tako v tistem momentu ni bilo vedno jasno, ali bo prebežnik v tujini ostal za stalno ali le začasno. Pomembno je upoštevanje dejstva, da človek, ki je razmišljal o izselitvi, ni imel vedno celotnega pregleda nad alternativami za emigracijo. Stanki so na policijski postaji v Vidmu pojasnili, da je gospodarski položaj tudi v Furlaniji zelo slab in da je bolje, da se odseli drugam. Poslali so jo naprej v srednjo Italijo, v begunsko taborišče Farfa Sabina.

Medtem, slab mesec kasneje, aprila 1951 je načrtoval prebeg v Italijo (tedaj 23-letni) Janko. Preden je odšel, je želel obiskati svojo sestro Suzano, vendar ji ni hotel povedati za svoj načrt, ker se je bal, da bi ga kdo odkril in da bi bil ustreljen. Previdno je prebegnil v Italijo in bil poslan v kamp Farskti,²⁵ kjer so pristojni organi zbirali fante.²⁶

BEGUNKA

Povojna Italija je bila prepredena s skoraj dvesto begunskimi taborišči v okolici več kot stotih italijanskih mest. V okolici Trsta je bilo preko dvajset begunskih taborišč, namenjenih pretežno istrskim in dalmatinskim ezulom in optantom (Gombač 2005: 65–67). Večino ilegalnih prebežnikov so odpeljali v notranjost Italije. Stanko so poslali v begunsko taborišče Farfa Sabina pri mestu Rieti, kjer so bila nastanjena dekleta in družine. Tam je nekaj časa delala

²⁵ Po pričevanju mojih informatorjev je šlo za kamp Fraschetti di Alatri v provinci Frosinone, ki je bil italijansko koncentracijsko taborišče za otroke in ženske že med vojno (1942–1943).

²⁶ Iz zgodbe o Stankinem življenju.

kot hišna pomočnica pri družini nekega oficirja; ta jo je želel zaposliti za stalno, ona pa tam ni hotela ostati, čeprav je takrat še razmišljala o ustalitvi v Italiji. *Delovno okolje je bilo moreče, bili smo obdani z visoko železno ograjo, ni mi bilo prijetno. Sicer so bili z mano prijazni, se spominja Stanka.*

Kmalu zatem so organi odločili, da bodo oba kampa združili v bližini Neaplja,²⁷ kjer sta se Stanka in Janko zopet srečala. V tem kampu je Janko delal kot stražar, Stanka pa je delala v kuhinji. Spominja se, da je zbolela za ošpicami in nekaj dni je morala preživeti v bolnišnici. Ko je zopet ozdravela, je začela delati kot asistentka pri medicinskih sestrah in skrbela za bolne otroke. Spominja se, da je za to delo zaslužila 10.000 lir na mesec, s katerim je komaj kupila konzervo fižola. Janko in Stanka sta se občasno videvala in se pogovarjala o tem, da bi se ustalila v Italiji. Do tega časa je na to območje prišlo veliko Slovencev in oblasti so jim predlagale, naj se izselijo naprej v druge države.²⁸

Kot v številna druga evropska begunska taborišča so prihajale različne državne komisije tudi v eno večjih zbirnih taborišč Bagnoli pri Neaplju. Od tam so novačile begunce v svoje države, zlasti v Avstralijo, na Novo Zelandijo, v Argentino in nekatere druge južnoameriške države ter Kanado. Začetna zadržanost slednje do vojnih in povojnih evropskih beguncev je bila posledica razklanega mnenja glede priseljevanja na vseh ravneh kanadske družbe (Kelley in Trebilcock 1998: 315–316; Hawkins 1988: 118; Knowles 2007: 92–93). Šele z letom 1947 je Mackenzijeva vlada uvedla program o pogodbenem delu, preko katerega so delodajalci v rudarstvu, gozdarstvu in agrikulturi posredovali Ministrstvu za delo zahteve po številu delavcev. Kmalu so program razširili na druga gospodarska področja (Harney 1989: 56; Kelley in Trebilcock 1998: 252–256). Za sprejemanje delavcev, zlasti beguncev iz povojne Evrope, so v vladnih krogih lobirali predvsem predstavniki velikih kanadskih podjetij, etničnih skupin, različnih cerkvenih skupnosti in humanitarnih organizacij. Potreba po poceni delovni sili je sovpadala s podobo humanitarno orientirane Kanade v svetu (Harney 1989: 58–59).²⁹ Praviloma so morali priseljenci iz begunskih taborišč v Kanadi odslužiti enoletno pogodbo za podjetje oziroma

27 Po pogovoru s Stanko in z gospodom Valterjem je šlo za taborišče Bagnoli.

28 Iz *zgodbe* o Stankinem življenju.

29 Kanadska imigracijska politika je bila do srede šestdesetih let v rasnem in etničnem oziru izključevalna. Izključevanje je potekalo predvsem po načelu zaželenosti, ki sta ga oblikovala faktorja delovnih veččin in etničnosti/rasnosti. Hierarhija etnične zaželenosti je na prvo mesto postavljala angleške in ameriške priseljence, sledili so priseljenci iz Severne in Zahodne Evrope. Priseljenci, zlasti begunci iz Srednje, Južne in Vzhodne Evrope so prišli v poštev, ko je začelo primanjkovati druge delovne sile, medtem ko »nebelci« do leta 1962 uradno niso bili zaželeni. Prepoved priselitve Nemcev in Italijanov je bila opuščena leta 1952.

družino, ki jim je nudila stanovanje in hrano ter minimalno plačo. Sponzorsko družino so priseljencem izbrali imigracijski uradi glede na njihove poklice, delovne veščine in okolje, iz katerega so izhajali.

Odhod v Kanado, deželo, ki je bila med taboriščnikovih precej popularna, je bil zaznamovan s selektivnim odbiranjem mladih, zdravih, krepkih in samskih fantov in deklet, ki niso imeli vprašljivih političnih hotenj. Del procesa odbiranja »perspektivnih imigrantov« za Kanado je bil temeljit medicinski pregled, ki je vključeval tudi pregled psiholoških oziroma karakternih lastnosti. Stanka in Janko sta se na podlagi izbire med Kanado, Avstralijo in Argentino ogrela za Kanado, ker so šli tja njuni številni znanci in *ker je bila blizu Amerike*. O Kanadi Stanka ni vedela dosti: *Podala sem se na avanturo v deželo, o kateri nisem vedela ničesar. Bila je preprosto sreča, da sem prišla v Kanado*. Ker je izhajala iz kmečke družine, je bila dodeljena sponzorski družini, ki je kmetovala.

Stanka in Janko sta v taborišču načrtovala poroko, vendar so jima znanci to odsvetovali. Kanadske oblasti so zanimali predvsem samski delavci, družine so pogosto zavrnilo. Stanka je povedala, da bi v primeru poroke v Italiji Janko moral sam oditi v Kanado, izpolniti enoletno pogodbeno delo, nato pa jamčiti za Stanko in ji plačati stroške prevoza v Kanado. Tako sta se odločila, da se na pot raje odpravita hkrati in se pozneje, ko izpolnita enoletno pogodbeno delo, poročita v Kanadi. Trajalo je približno osem mesecev, preden so jima odobrili vse dokumente v zvezi z izselitvijo. Urejeno je bilo, da se najprej z vlakom odpeljeta do Bremenhavna v Nemčiji in nato od tam odplujeta v Kanado. Vmes sta nekaj tednov preživela v bremenskem zbirnem taborišču. Begunski status je omogočal, da jima stroškov potovanja, izdelave dokumentov in hrane ni bilo treba kriti iz lastnega žepa. V sledenju svojih ekonomskih ciljev je Kanada z državami, ki so nudile zatočišče izseljencem oziroma beguncem, podpisala bilateralne pogodbe glede uvoza delovne sile. Vse potrebne dokumente in potne stroške so pripravili italijanski in kanadski organi s sodelovanjem IRO.

Z zelo malo denarja, vsak s po enim kovčkom in z oblekami na sebi sta začela potovanje v Kanado. Ker še nista bila poročena, nista smela potovati skupaj, dodelili so jima ločene prostore. To je zanju pomenilo zelo osamljeno pustolovščino. Stanka se spominja, da se je vkrcala na ladjo z imenom »Firesea«. Kapitan je potnikom ladje povedal, da so imeli za časa te plovbe najslabše vreme, kar jih je doživel. A kljub razburkanemu morju in osamljenosti je njuna ljubezen ostala močna, oba sta držala obljubo, da se bosta nekega dne spet našla. Takoj so se srečali z ostrim mrazom kanadskih zim. Sedmega januarja 1952 so dosegli obale Halifaxa v Kanadi. A Stanki to ni bilo mar, vse, kar ji je hodilo po glavi je bilo to, da je svobodna in da je

srečna. Ni ji bilo mar niti tega, da ni mogla govoriti jezika, tako hvaležna je bila, da je prišla v Kanado.³⁰

PRISELJENKA

Imigracijski uradi so Stanko iz Halifaxa z vlakom poslali v Saskatoon, od tam naprej pa jo je poroška družina odpeljala v Spalding, podeželsko naselje v osrednjem delu pretežno ruralne kanadske province Saskatchewan.

Ko je prispela tja, je bila že pozna noč. Spominja se, da so jo spraševali, če želi kaj pojesti, bila je lačna in je odgovorila »Yes!«. Pripravili so ji jajca s slanino in jo opazovali, ko je uživala jed. Družina je bila do Stanke zelo prijazna in ji je pomagala učiti se angleškega jezika. Meseci so minevali, za družino je kuhala, čistila in skrbela za njihovega sina. Delala je v bližnjem penzionu in hranila denar, da bi lahko odplačala svojemu sponzorju.³¹

Stanka, izhajajoča iz izrazito podeželskega okolja, je na nek način morda imela srečo, ker ni bila vržena v hladen in odtujen utrip hitro rastočih kanadskih mest. V študijah, ki obravnavajo delo priseljenk, je poudarjena problematika prilaganja načinom in standardom gospodinjanskega dela v urbanih, industrijskih pokrajinah ameriške kulture, s katero so se soočale ženske iz ruralne Evrope (Schwartz Seller 1994: 103–109). Kanada je v zgodnjih petdesetih letih sprejela na stotine mladih žensk, ki so kot gospodinje prišle v Kanado. Gospodinjstvo je bilo med najbolj tipičnimi oblikami zaposlitve priseljenkih žensk in je bilo za mnoge edini način, da vstopijo v deželo, ne glede na poklicno usposobljenost. Nudilo je brezplačno sobo, hrano, informacije o deželi in priložnost za varčevanje. A vendar je bil osip s področja hišnega dela precej visok, saj je bilo hišno delo dolgotrajno in brez natančnega urnika, z manj svobode in družbeno izolirano (Schwartz Seller 1994: 89–90).

Pri ruski sponzorski družini, kjer je Stanka za minimalni honorar izpolnjevala enoletno pogodbeno delo, je opravljala podobne naloge kot doma, naloge, ki jih lahko označimo kot tradicionalno ženske (kuhanje, čiščenje, pranje perila, varuštvo). Njeno delo je bilo izključno hišno, na kmetiji ji ni bilo treba delati.³² Vlogo gospodinjanske pomočnice je Stanka kombinirala s plačanim delom v bližnjem penzionu, predvsem z namenom, da si prisluži lasten denar

30 Iz zgodbe o Stankinem življenju.

31 Iz zgodbe o Stankinem življenju.

32 Na drugačne zadolžitve podeželskih žensk, kot smo jih vajeni na Slovenskem, me je opozorilo več informatorjev. Delo z živino, vključno z molžo, in na polju so v severnoameriškem okolju opravljali predvsem moški.

in si tako poveča možnost postati bolj neodvisna. Tak angažma, ki je sicer značilen za marsikatero priseljenko (predvsem samskega stanu), priča o njeni visoki motiviranosti, da vzame vajeti življenja čim prej v svoje roke. Zanimivo je dejstvo, da je v *zgodbi* poudarila učenje angleškega jezika, ki je bilo med pglavitnimi načini za aktivno vključevanje v anglofonsko družbo. To je bila zanjo po eni strani nuja, saj drugih Slovencev v bližini ni bilo, hkrati pa je pomenilo okno v svet in ji omogočalo večjo mobilnost. Spominja se, da ji je družina priskrbela knjigo za učenje angleščine.

Janko je medtem delal v quebeškem Malarticu, na večjem rudarskem območju, kjer so bila od 1935–1965 pomembna nahajališča zlata in srebra. V Malarticu je živelo nekaj deset slovenskih rudarjev, ki so se organizirali v posebno podporno in kulturno organizacijo pod okriljem Vzajemne podporne zveze Bled, njihova dejavnost pa je zamrla konec leta 1947 (Anon. 1942: 30–31; Trebše Štolfa 1993: 165). Čas, ko je v Malarticu delal Janko, je območje beležilo vrhunec izkopavanj, v mesto je bilo tedaj največje število ljudi. Stanka je najprej pisala domov Suzani, ki ji je posredovala informacijo o tem, kje živi Janko, nato je pisala njemu. Po šestih mesecih bivanja v Spaldingu je Stanka močno hrepenela po tem, da bi se srečala z Jankom, zato je prosila, če bi lahko šla k njemu pred iztekom pogodbe. Takrat je porokova žena pričakovala otroka in skupaj so se dogovorili, da lahko gre za njim, ko se otrok rodi in jim odplača preostale mesece. Čeprav je opravila komaj pol leta pogodbenih obveznosti, so Stanki dovolili oditi, da se pridruži Janku v Quebecu. Ruska družina jo je sprejela kot svojo in je želela, da ostane, a je razumela njeno stisko. Na bivanje pri njih ima prijetne spomine, a Stanki je bila najpomembneje, da se sreča z Jankom in skupaj začneta novo življenje v Kanadi. Temu je prilagodila ves svoj prosti čas in prihranke. Janko

Stanka in Janko v quebeškem rudarskem mestecu Malartic, 6. julija 1952 (hrani Suzana Krivec).

Stanka na poročni dan, 27. septembra 1952 (hrani Silvia Velikonja).

in Stanka sta se ponovno srečala julija 1952 in se v Malarticu še konec septembra poročila. Tam je Stanka delala kot hišna pomočnica v najemniški hiši rudarskih delavcev, kjer je živel Janko skupaj s skupino drugih rudarjev. Pusto rudarsko naselje v Malarticu Stanki in Janku ni zbuvalo zadovoljstva; v mestecu so živeli pretežno samski rudarji, ljudje so radi posegali po alkoholu, nasilje je bilo del vsakdanjika, rudarsko delo pa je bilo trdo, slabše plačano kot drugod in nevarno. Ko je Janko odslužil pogodbeno dobo, je bil prost.

V petdesetih letih so bili priseljenci po izpolnitvi enoletne pogodbe povečini prepuščeni sami sebi. Ni bilo institucionalizirane vladne ali nevladne pomoči, nobenih skladov niti programov za imigrante ne socialnega varstva (Brncic 1994: 92). Veliko prednost za čim boljše prilagoditev na življenje v tujini je pomenil dostop do

informacij, ki je ponavadi potekal preko socialnih mrež sorodnikov, prijateljev in znancev. Informacije, ki sta jih posredovala Jankova sovaščana, s katerimi so bili skupaj v taborišču Bagnoli, so vplivale na odločitev za nadaljnjo selitev.

Preko pisma sta izvedela, da njuna dobra prijateljca, Ciril in Roza Fortunat, ki sta se prav tako izselila v Kanado, živita v Edmontonu. Odločila sta se, da se jima pridružita, slišala pa sta, do so tam ekonomske razmere boljše; plača je bila boljša in priložnosti je bilo več. Svoje popotovanje sta tako nadaljevala v Alberto, v Edmonton, ki se jima je zdel dober kraj za ustalitev in za ustvaritev družine. Prva hčerka Silvia se jima je rodila 15. novembra 1953, druga hči Doris pa 17. oktobra 1956.³³

33 Iz zgodbe o Stankinem življenju.

Prva hiša, last družine Velikonja, leta 1955 v Edmontonu (hrani Suzana Krivec).

Stanka in Janko z najstarejšo hčerko Silvio leta 1955 v Edmontonu (hrani Silvia Velikonja).

Alberta si je leta 1947 gospodarsko močno opomogla z odkritjem naftnega polja v Leducu, nedaleč od Edmontona. Potreba po delovni sili v rafineriji nafte in vzporednih z njo povezanih dejavnostih je spodbudila priseljevanje v prestolnico te sicer pretežno kmetijske province. Prebivalstvo se je v desetih letih več kot podvojilo, mesto se je močno razširilo (Goyette in Jakeway Roemmich 2005: xxxiv–xxxv).³⁴ V Edmontonu je primanjkovalo bivanjskih

³⁴ V Edmontonu je bilo leta 1947 118.541, leta 1957 pa 238.353 prebivalcev.

objektov, prav tako pa izkušenih gradbeniških delavcev (Goyette in Jakeway Roemmich 2005: 316). Janko se je v Edmontonu kot mizar priučil tesarskih del in se ukvarjal z gradnjo hiš,³⁵ Stanka pa je ostala doma z majhnima hčerkama.

Težnja za »boljšim življenjem« je družino Velikonja po nekaj letih vodila naprej v divje, z obširnimi gozdovi in jezeri prekrto območje severne Alberte. Leta 1960 so se odločili, da se preselijo v Canyon Creek, manjši kraj ob Lesser Slave Lake,³⁶ in da kupijo kunjo farmo.³⁷ Za krznarsko obrt ju je navdušil neki znanec, ki ju je pritegnil z besedami o velikih zasluškah in idejo o delu, kjer si sam svoj gospodar. V Canyon Creeku je bilo v tridesetih letih 20. stoletja ustanovljeno pomembno področje s farmami kanadskih kun, omenjeno jezero pa je ponujalo glavni vir prehrane za kune – ribe.

Kuna je podobna podlasici in je zelo zlobna. Imeli so približno 1.200 kun, katere so morali hraniti in skrbeti zanje. Janko se je vsak dan zbudil navsezgodaj zjutraj, da je naložil ribe, s katerimi je hranil kune. Lovila sta skupaj s prijateljem Tonijem Lončaričem, prav tako Slovencem. Imela sta čoln, s katerim sta nastavila ribje mreže v vodo in jih vsako jutro potegnili. Povprečno sta ujela 1500 funtov rib. Odnela sta vsak svoj delež domov, zmlela ribe in jim dodala žito, s čimer sta nahranila kune. Jeseni je oče kunam odrl kožuh in iz njih napravil nestrojena krzna, ki so se pozneje prodala. Trgovci, ki so ta krzna ocenjevali, so prišli iz Edmontona, Britanske Kolumbije in celo iz Hudson's Bay Company. Hranjenje kun z ribjo mešanico je naredilo kožuhovino izredno zdravo in bleščečo in to so trgovci iskali. Oče je vedno prodajal kožuhovino gospodu Levinu, ker je bil pošten mož in je najbolje plačeval njegove kožuhe. Glede na kvaliteto je dobil od 20 do 50 dolarjev na kožuh.³⁸

Poleti 1967 sta se Stanka in Janko odločila, da se bosta z družino preselila nazaj v Edmonton. Povod za izselitev je bila epidemija stekline, ki je zajela celotno populacijo kun. Stanka mi je bivanje v Canyon Creeku opisala kot *sedem let, vrženih proč*. Trdo, pretežno kmečko delo na farmi in malo zaslužka, ki ni odplačal njunih naporov, stroškov in niti pričakovanj, sta bila dovolj prepričljiva razloga za odločitev, da se vrneta v mesto. Janko se je do upokojitve ponovno zaposlil v gradbeništvu, Stanka pa je kot bolničarka delala v edmon-

35 Gradnja zasebnih, v glavnem pritličnih montažnih hiš je v Kanadi pretežno mizarско oziroma tesarsko delo. Hiše so lesene, njihova gradnja do vselitve traja povprečno le od tri do štiri mesece.

36 Jezero Lesser Slave Lake meri 1.160 km² in je drugo največje jezero v Alberti. Že od 19. stoletja je igralo pomembno vlogo v trgovini s krznom, danes pa je priljubljeno predvsem pri rekreativcih in ribičih.

37 Ameriška (tudi kanadska) kuna (*Mustela vison*) je doma po celotni Severni Ameriki in ima v krznarski obrti zaradi svojega lesketajočega krzna že tradicionalno visoko ceno.

38 Iz zgodbe o Stankinem življenju.

tonski Glennrose Hospital. Dodaten razlog za preselitev sta bili hčerki; šole v Edmontonu so ponujale boljše možnosti izobraževanja, saj je imela lokalna šola v Canyon Creeku samo šest razredov.

KANADSKA SLOVENKA

Družina Velikonja se je še večkrat selila; v štiridesetih letih življenja v Kanadi sta Stanka in Janko zamenjala sedem krajev.³⁹ Vzroki so bili različni in prepleteni, zajemali so cel spekter, od želje po večjem zaslužku in boljših delovnih pogojih, prilagajanja trenutnim denarnim zmožnostim, družinske dinamike (selitve odraslih otrok, smrt), do bližine določenih institucij (šole, bolnice, delovnega mesta) in kroga prijateljev ter celo boljših klimatskih razmer. Pričujoče sklepno poglavje vključuje v premislek posledice prihoda v *drugačno okolje*, ki je pogojevalo Stankine načine vrednotenja in obnašanja ter močno vplivalo na vzroke selitev in načrtovanje življenja v nasploh zelo mobilnem kanadskem okolju.

Po travmatičnem obdobju velike depresije je Kanada v dveh povojnih dekadah doživljala izjemen gospodarski razvoj, za katerega se je zdelo, da bo stalen. Beležila je konstantno rast proizvodnje in potrošnje, zaposlovanja in dohodkov, prav tako pa povečanje števila prebivalcev in nizke stopnje inflacije (Bumsted 2007: 363). Občutek trajnega blagostanja, miru in optimizma je močno vplival na obnašanje družbe; višanje življenjskega standarda je (skupaj z močnim prilivom priseljencev) pospeševalo porast porok in rojstev (*baby boom*), to pa je povratno vplivalo na spremembe v domala vseh sektorjih kanadske družbe. Vedno večja možnost lastništva nepremičnin in premičnin, rast plač in čedalje večje udobje bivanjskih prostorov je ustvarjalo in spodbujalo fenomen tako imenovanih *kanadskih sanj*. Razmahnilo se je potrošništvo in skozi množične medije se je širil vpliv idealne podobe življenjskega stila: srečno družinsko življenje in materialno izobilje (Bumsted 2007: 374–381).

V pogostih stikih z uradniki, s predstavniki državnega aparata, ob izpostavljenosti množičnim medijem, srečevanjih z drugimi prebivalci v državi priselitve ter nenazadnje drugačnemu načinu življenja se ob hkratni odsotnosti intenzivnejšega stika z matično deželo ponavadi spremeni identiteta oziroma percepcija izseljencev o samih sebi. Razmerja med prilagajanjem novemu okolju in ohranjanjem starih vzorcev se oblikujejo skozi izredno kompleksno sociološko in psihološko podobo vsakega posameznika; ponavadi so povezani z željo po dosegu boljše življenjske perspektive v novem okolju. Spreminjanje

39 Njune selitve so potekale v naslednjem sosledju: Malartic–Edmonton–Canyon Creek–Edmonton–Toronto–Edmonton (predmestje)–Edmonton (center).

identitete lahko na simbolični ravni razumemo kot nekakšno obeležje notranje, intimne preselitve, ki pomeni prilagoditev na novo okolje, kar ponavadi traja bistveno dlje kot fizična preselitev (Ott 1996: 135).

Kanadsko okolje je Stanki po materialni in nematerialni plati omogočalo način življenja, ki si ga doma v Posočju ne bi mogla zamisliti; s prihranjenim denarjem od trdega dela in z ugodnimi hipotekarnimi pogoji je Janko že konec leta 1954 kupil novo družinsko hišo. Imeli so avto, simbol severnoameriške individualnosti in neodvisnosti, in z izjemo nekaj finančnih kriz dovolj denarja za dostojno življenje. Družbeni vzorci so se precej razlikovali od tradicionalnih vaških iz Stankine in Jankove izvorne skupnosti. Nanašali so se na moderni in potrošniški način življenja ter zlasti na starševski odnos do svojih otrok. Otrok je postal deležen osrednje pozornosti, pri čemer sta disciplino in strogost zamenjala razumevanje in popustljivost.⁴⁰ Doris o svoji materi pravi: *Bila mi je bolj sestra kot mama*. Skrb za dobro izobrazbo otrok je postajala splošna vrednota, razumljena kot pomemben dejavnik za povečanje življenjskih priložnosti v moderni kanadski družbi. To sta slutila tudi Stanka in Janko, ki sta spodbujala hčerki pri šolanju.

Opazovanje spremenjenih življenjskih razmer, ki jim je bila Stanka priča v kanadski družbi, ima tudi drugo plat medalje; gre za prepletajoč se fenomen preloma in kontinuitete, torej za upoštevanje tega, da se pri vsaki spremembi v družbi ali posamezniku določen del ohrani v tradicionalni obliki. V procesu izrazite tehnološke modernizacije, demokratizacije in individualizacije bode v oči zlasti striktna delitev dela med moškim in žensko. Za delo z živino, vključno z molžo, in za delo na polju so v severnoameriškem okolju poprijeli predvsem moški. Kmečka opravila so povečini že opravljali s pomočjo strojev, ženske so se sukale predvsem okoli gospodinjskih in vrtnarskih del. Čeprav so bile med ruralnim in urbanim območjem opazne razlike v spreminjanju tradicionalnih vrednot in norm, je bil ideal kanadskih sanj žena, ki je ostajala doma in skrbela za otroke, medtem ko je mož skrbel za dotok denarja. Institucija poroke ter tradicionalna ženska vloga matere in gospodinje sta se utrjevali skozi oglase in prispevke na radiu in televiziji. Temu idealu je sledila Stanka, ki je v družini prevzela vse dolžnosti hišnega dela, torej kuhanje, pospravljanje in skrb za otroke ter se kot bolničarka zaposlila šele konec šestdesetih let.

Zakonca Velikonja nikoli nista resno razmišljala, da bi se za stalno vrnila v Slovenijo, čeprav sta *med vsem tem časom ohranjala slovensko tradicijo*.⁴¹

40 Pomembno vlogo pri spremenjeni vzgoji otrok je imel ameriški otroški zdravnik dr. Benjamin Spock, ki je imel močan vpliv tudi v Kanadi. Njegova knjiga *The Common Sense Book of Baby and Child Care* iz leta 1946 je bila svetovna uspešnica, prevedena v 39 jezikov.

41 Iz *zgodbe* o Stankinem življenju.

Stanka je na moje vprašanje o morebitnih razmišljanjih o vrnitvi odgovorila z vprašanjem: *Zakaj bi se vrnila domov, če sem si tako zelo želela oditi?* Prvega aprila 1962 sta se Stanka in Janko odločila, da zaprosita za kanadsko državljanstvo in že naslednje leto sta zapriseгла kot kanadska državljana. *Ta dogodek sta praznovala z vsemi svojimi prijatelji, saj sta bila zelo ponosna na svoj kanadski status.*⁴² Osebni imeni sta tedaj uradno preimenovala v John in Stella Velikonja. Ime pomeni in pove veliko, je nekakšno »bistveno obeležje identitete«. Na človeka pripenja njegovo osebno in družinsko identiteto, osebno zgodovino, etnični izvor, kulturo in zakonski status (Južnič 1993: 182). Takšna praksa prilagajanja osebnega imena anglofonskemu okolju, ki je pri Slovencih v Kanadi precej pogosta, je izšla iz razlogov strateškega, praktičnega in simbolnega pomena: pogojevala je hitrejšo vključenost v družbo, ki je bila včasih življenjskega pomena (pri iskanju službe, napredovanju), Kanadčanom je omogočala lažje branje in izgovorjavo, hkrati pa sta se vanj skrili identiteti iz izvorne dežele in dežele priselitve; imeni Stankinih hčera Silvie in Doris sta v kanadskem okolju običajni.⁴³

Otroci, rojeni v državi priselitve, so za priseljence pogosto ena najpomembnejših vezi z družbo in s kulturo novega okolja, zaradi vsesplošne vključenosti v različne institucije države preselitve (vrtni, šole, interesne dejavnosti) ter zaradi stalnih neformalnih stikov (prijatelji, sošolci, znanci) pa pomemben faktor v procesu integracije. Pogosto postanejo za starše bistven razlog, da se v deželi priselitve dokončno ustalijo.⁴⁴

Močna vez Stanke in Janka z izvorno slovensko kulturo je nedvomno ostajala in se ohranjala skozi glasbo, plese, spomine in pripovedovanja zgodb, s hrano, z neformalnimi druženji s slovenskimi prijatelji, obiski dogodkov v režiji Slovensko-kanadskega društva v Edmontonu,⁴⁵ dopisovanjem s prijatelji in sorodniki in večkratnimi obiski v Sloveniji. Ob vsem tem je prihajalo do intenzivnega zlivanja s kanadsko družbo in navadami, sklepanja prijateljstev s Kanadčani in priseljenci drugih etničnih skupnosti, prevzemanja kanadskih norm in običajev. Stanka se je pet let po nenadni Jankovi smrti poročila z rojenim Kanadčanom nemškega porekla, s skupnim prijateljem Alanom Barkleyem.

42 Iz zgodbe o Stankinem življenju.

43 Moja stara mama vedno uporabljala slovenski verziji, torej Silva in Dorica.

44 Utemeljitev ustalitve v Kanadi zaradi ustvarjenja družine je bila prisotna pri večini mojih intervjujev z izseljenci.

45 V knjigi *Slovensko-kanadsko društvo/Slovenian Canadian Association* je Janko z družino omenjen na naslednjih straneh: 27, 77, 94, 187 in 196.

Ljubezen Janka in Stanke drug do drugega nikoli ni prenehala, bila sta drug drugemu in družini zelo predana. Šestindvajsetega septembra 1992, v starosti 63 let, je Janko preminil zaradi srčnega infarkta. Janko in Stanka sta delila en dan manj kot 40 let ljubečega zakona. Za Stanko je bil to hud udarec, vendar je v okviru družine našla veliko utehe. Dva meseca po Jankovi smrti je za rakom umrla žena Alana Barkleya. Oba z Alanom, užaloščena zaradi izgub in žalujoča za ljubljenima osebama, sta odkrila, da jima druženje prinaša uteho. Počasi je vzcvetela nova ljubezen in 10. decembra 1997 sta se Stanka in Alan poročila. Leta 2000 je Stanka odpeljala Alana na obisk v Slovenijo, kjer sta obiskala družino in prijatelje.⁴⁶

ODSEVI

Življenjske poti so daleč od ravne linije, gre za stalno prepletanje vzporednih dejanj in dogajanj, idej in procesov; prevod življenjske zgodbe v besede narekujejo in usmerjajo dinamika osebnega spomina, simboli in asociacije. Način pripovedovanja preteklih dogodkov je, kot sem že namignila, pogosto odvisen od trenutne (sedanje) perspektive, razlaganje preteklih odločitev nam podaja pogosto zavajajoč vtis o njihovi logičnosti in samoumevnosti, o izbranem kot posledici edinih možnih izbir, ki naj bi potekale brez dvomij, občutkov potisnjenosti v kot in v odsotnosti alternativ. Mislim, da je treba pri raziskovanju življenjskih zgodb upoštevati dejstvo, da ljudje pogosto delujemo protislovno, saj naša dejanja niso vedno v soglasju z našimi idejami in ideali, prav tako pa osebne želje niso usklajene s pričakovanji okolice ali z realnimi možnostmi. Nenazadnje posameznikove želje in težnje pogosto niso sinhrono glede na kratek oziroma dolg časovni rok.

Ukvarjanje s posameznikovo mikroperspektivo skozi pripoved ali življenjsko zgodbo bistveno spremeni zorni kot raziskovalčevega pogleda in s tem vpliva na potrebo po drugačnem jezikovnem registru. Uvrstitev ali kategorizacija določenega objekta je v različnih okoljih in časovnih obdobjih razumljena različno, mešana raba birokratskega in pravnega jezika, jezika ljudskega razumevanja ali standardnih izrazov določene akademske discipline lahko deluje nekonsistentno. Kot opozarja Peter Li (2003: 39), vsaka od perspektiv prinaša drugačne kontekste v določanju, kdo je migrant in kaj se od njega pričakuje. S stališča jugoslovanskih oblasti je bila Stanka ob prebegu bržkone uvrščena med ilegalne politične emigrantke, danes je z makroperspektive razumljena kot ekonomska izseljenka, v okolju italijanskih uradnikov je zabeležena kot jugoslovanska begunka, v kanadskih imigracijskih statistikah

⁴⁶ Alan Barkley je pod imenom (Al Barkley) skupaj s soprogo Stanko član SKD Edmonton (Trebbe Štolfa 2004: 192).

pa kot jugoslovanska priseljenka in predvsem kot delavka. Kot je sama povedala, so jo včasih v Kanadi ljudje prepoznali kot *di-pi*,⁴⁷ nekdanji sovaščani in prijatelji pa jo pogosto poimenujejo Kanadčanka ali kar Američanka. Stanka same sebe nikdar ni opredelila z nobenim od omenjenih izrazov. Podobno se problematičnost enoplastnega kategoriziranja pokaže tudi pri njenih razlogih za izselitev, kjer se, kot je razvidno iz pripovedi, kjer se politični vzroki prepletajo z ekonomskimi, s širšimi družbenimi in povsem osebnimi vzroki. Stanka je od doma odšla tedaj, ko so njeni razlogi za selitev dosegli kritično maso in ko je bil primeren trenutek za prebeg.

Obravnavanje izseljencev skozi prizmo družine in znancev, zlasti močno povezane družine z jasno določenimi vlogami v tradicionalnem patriarhalnem okolju, je v migracijskih študijah ključnega pomena (Boyd 1998: 638–670; Hoerder 1999: 78–81; Gombač 2005: 77–80). Družinsko okolje je pogosto spodbujalo izseljevanje, ki ni bilo zgolj posledica načrtovanja skupnih strategij preživetja, ampak tudi rezultat zatiranja in nenaklonjenosti do svobodne izbire posameznih članov družine. Zlasti slednje ostaja pogosto neopaženo, ker so družinski konflikti tema, ki ponavadi izostane iz pripovedi in se jih da razbrati le iz indicev. To ne preseneča, saj družinski konflikti nosijo v sebi močne emocionalne naboje, se mešajo s poljem nespodobnosti, z neprijetnimi občutki sramu in celo krivde. Poleg informacij, ki mi jih je Stanka zaupala v neformalnih pogovorih, do neke mere podpirajo moja opažanja opazni molki in očitne preusmeritve pripovedi na moja vprašanja o njeni izvorni družini. Leo Eitinger (1981: 11) v publikaciji o psiholoških vidikih izseljevanja pogosteje prepoznava razloge za selitev v osebni in emocionalni kot politični in ekonomski luči.

Moj namen ni bil spotikati se ob subjektivnost, ki veje iz spominov, ampak ravno iz nje razbrati ozadja za posameznikove odločitve in odnos do njih, ki je prepogosto zapostavljen. Življenjska zgodba zelo ilustrativno ponazarja vpogled v migracijske procese na ravni posameznika, saj jih kaže v drugačni luči. Posebej zanimivo se mi zdi v raziskovanje vplesti življenjske zgodbe »navadnih ljudi«, s čimer se nedvomno bogati razumevanje človeške zgodovine, vzporedno pa deluje kot izziv stereotipom in poenostavitvam.

47 DP, pogosto rabljena kot žaljivka, je kratica za *displaced person*, 'razseljeno osebo'.

LITERATURA

- Anon. (1942). *Help to the Soviet Union from Croatians, Serbians, Slovenians of Canada*. Toronto: Savez Kanadskih Hrvata, Srba i Slovenaca.
- Batič, Ksenija (2003). Domovina je tu in domovina je tam: raziskava med primorskimi Slovenci o njihovi vrnitvi v Slovenijo. *Dve domovini / Two Homelands*, 18: 181–202.
- Boyd, Monica (1989). Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. *International Migration Review*, 23(3): 638–670.
- Brcnic, Visnja (1994). Dual Identity: Living between two worlds, two interviews. *Unknown Journey: A History of Croatians in Canada* (ur. Marin Sopta in Gabriele Scardellato). Toronto: Multicultural History Society of Ontario, 92.
- Eitinger, Leo (1981). Feeling at home: Immigrants' psychological problems. *Strangers in the World* (ur. Leo Eitinger in David Schwarz). Bern, Stuttgart in Dunaj: Hans Huber Publishers, 84–105.
- Gerber, David A. (2006). Epistolary Masquerades: Acts of Deceiving and Withholding in Immigrant Letters. *Letters across Borders: The Epistolary Practices of International Migrants* (ur. Bruce S. Elliott, David A. Gerber in Suzanne M. Sinke). New York: Palgrave Macmillan, 141–157.
- Goldberg, Ann (2006). Reading and Writing across the Borders of Dictatorship: Self-censorship and Emigrant Experience in Nazi and Stalinist Europe. *Letters across Borders: The Epistolary Practices of International Migrants* (ur. Bruce S. Elliott, David A. Gerber in Suzanne M. Sinke). New York: Palgrave Macmillan, 158–172.
- Gombač, Jure (2005). *Esuli ali optanti?: zgodovinski primer v luči sodobne teorije*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Goyette, Linda in Carolina Roemmich Jakeway (2005). *Edmonton in Our Own Words*. Edmonton: The University of Alberta Press.
- Harney, Robert F. (1989). »So great a heritage as ours«: Immigration and the survival of the Canadian Policy. *In search of Canada* (ur. Stephen R. Graubard). New Brunswick in London: Transaction publishers, 51–98.
- Hawkins, Freda (1988). *Canada and Immigration, Public Policy and Public Concern*. Kingston in Montreal: McGill's-Queen's University Press.
- Hoerder, Dick (1999). Segmented Macrosystems and Networking Individuals. *Migration, migration history, history* (ur. Jan and Leo Lucassen). Bern, Berlin, Frankfurt am Main, New York, Paris in Dunaj: Peter Lang, 73–84.
- Južnič, Stane (1993). *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Kalc, Aleksej (2002). *Poti in usode: selitvene izkušnje ljudi z zahodne meje*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko in Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije.
- Kelley, Annette in Michael Trebilcock (1998). *The Making of the Mosaic: A History of Canadian Immigration Policy*. Toronto, Buffalo in London: University of Toronto Press.
- Knowles, Valerie (2007). *Strangers at Our Gates: Canadian Immigration Policy 1540–2006*. Toronto: Dundurn Press.
- Laperrière, Anne, Varpu Lindström in Tamara Palmer Seiler (1996). *Immigration and ethnicity in Canada*. Montreal: Association for Canadian Studies.
- Levi, Primo (2004). *Potopljeni in rešeni*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Li, Peter S. (2003). *Destination Canada, Immigration Debates and Issues*. Canada: Oxford University Press.
- Malnič, Andrej (2001). Solkanski dvolastniki 1945–1952. *Jako stara vas na Goriškem je Solkan. Zbornik ob tisočletnici prve omembe kraja* (ur. Branko Marušič). Solkan: Krajevna skupnost Solkan.
- Miklavčič-Brezigar, Inga (1998). Spomini naše mladosti: etnološki pregled povojnih dogodkov na Goriškem. *Acta Histriae*, 6: 372–374.
- Možina, Jože (2005). *Čas vojne*. Ljubljana: RTV Slovenija.
- Ott, Helmut Walter (1996). Immigration: A Personal Retrospective of an Austrian in Canada. *Austrian Emigration to Canada: Selected Essays* (ur. Franz Szabo). Ottawa: Carleton University Press.
- Schwartz Seller, Maxine (1994). *Immigrant Women*. New York: State University of New York Press.
- Thompson, Alistair (2004). Interview with Stud Terkel. *Oral history*, 32(2): 124.
- Trebše Štolfa, Milica (1993). Nastanek Vzajemne podporne zveze Bled in njenih odsekov 1933–1993. *Slovenski izseljenski koledar 1993*: 155–159.
- Trebše Štolfa, Milica (2004). *Slovensko-kanadsko društvo / Slovenian Canadian Association, Edmonton, Alberta, Canada 1964–2004*. Ljubljana in Edmonton: SKD Edmonton.
- Verginella, Marta (2004). *Spomini*. Trst: RAI, Deželni sedež za Furlanijo - Julijsko krajino, Slovenski program.
- Velušček, Nadja in Anja Medved (2006). *Sešivalnica spomina*. Šmihel: Zavod Kinoateljje.
- Visočnik, Nataša (2004). »Čustva nas in onih«: raziskovanje pregona koroških Slovencev. *Etnolog*, 14: 107–120.

O GLASU LEPIH VID

MALEDET? SCHIAVITU?

Ko oblastni glas utihne

Jernej Mlekuž

Največji slovenski pesnik – vsaj tako so nas učili v šolah – France Prešeren Pesem od Lepe Vide konča:

Vida vsak dan je pri okni stala,
se po sinku, oču, mož' jokala.
(Prešeren 1982: 190)

Vsebina nam mora biti znana iz šolskih klopi. Ženska, ki je zapustila moža in otroka, se vdala besedam zamorca, skušnjavi potovanja, tujine, se kesa, obžaluje, travmira.

Glas največjega slovenskega pesnika se ni izgubil v praznini. Lepa Vida je verjetno med najpogostejše predelanimi motivi v slovenski umetnosti. Poleg skoraj stotih pesmi, dram, romanov in kratkih zgodb, ki se navezujejo na Prešerenovo pesem ali/in ljudski izvirnik, je povrgla tudi številne glasbene, gledališke in slikarske obdelave, ki črpajo iz tematike hrepenenja po daljnem, novem, drugačnem in na drugi strani iz obžalovanja zaradi izselitve, ločitve, vdaje tujemu.¹

KAJ PRAVI OBLASTNI GLAS?

Lepe Vide – ženske, ki so odšle (delat!) na tuje – so bile zelo pogosto predmet obžalovanja, nemalokrat tudi obtoževanja. Ana Barbič in Inga Miklavčič-Brezigar (1999) ugotavljata, da je odnos do izseljevanja žensk zaradi dela, ki se od srede 19. do srede 20. stoletja odraža predvsem v pisanju moških v časopi-snih člankih, uradnih dopisih in poljudni literaturi, v veliko primerih odnos obtoževanja in obžalovanja zaradi »moralnega ter fizičnega propada« omenjenih žensk, ki mu sledita »zaslužena kazen« in kes. Podobno Marta Verginella (2006) ugotavlja za Trst, kjer, kot pravi, so slovenski liberalno-meščanski krogi veliko več zanimanja namenjali okoliškimi ženskam in njenemu pridobitnemu

¹ Vir za to je kajpada internet (Kovač).

delu kot pa ženskemu urbanemu segmentu prebivalstva. Za »narodno čuteče može«, kot jih slikovito opiše avtorica, »so bile vir sramote še posebej perice in služkinje, ki so prihajale v stik s tujim nacionalnim okoljem, z njegovo najintimnejšo in zato tudi najnevarnejšo platjo, z 'umazaniam perilom'« (Verginella 2006: 143).

Glas obtoževanja pa je bil in je vedno oblastni glas. O izseljevanju žensk zaradi dela je modroval – obtoževal glas Cerkve,² glas »znanosti«, scientima,³ glas vasezagledane veličine vsemogočih posameznikov in skupin. Takšen glas – oblastni glas se je oglasil tudi v časopisu *Matajur*, glasilu male skupnosti Beneških Slovencev, ki je bila priča množičnemu odhajanju, zaposlovanju deklet – tako imenovanih »dikl«⁴ – v italijanskih mestih.

Mi furlanski Slovenci vemo, da je delo dikl težko, poniževalno in nagobarno za vsako žensko, zlasti za mlado. Mi ne bi bili radi, da bi še nimar propadalo sto in sto naših žena in čeč, da bi se moralno pokvarjale, izgubljale zdravje, kot se to še dogaja. Nobeden še tako dober zakon ne more tega preprečiti. A meštir [poklic] je maledet [prekletstvo], tega se loti ženska samo takrat, kadar ne more dobiti drugega dela, ta meštir je suženjski, je ostanek starih časov. [...] Proti temu se morajo boriti tudi naše žene in čeče, ki so dikle. Boriti se morajo zato, da ta sramota enkrat genje, da tega našega suženjstva, te prave schiavitu [suženjstvo] ne bo več (Anon. 1958a: 2).

A temu vasezagledanemu, vehementnemu, oblastnemu glasu – glasu, ki trdno pribija, »ne morejo se zastopati, ampak morajo biti zastopane«⁵ – v tem besedilu ne bomo pustili veliko govoriti.⁶ Na dan – iz prašne preteklosti, željne

2 Besedil, ki zastopajo glas Cerkve, najdemo, zdi se, neskončno. Da pokažemo, da se ta oblastni glas ne materializira le v moških telesih, dajmo besedo gospodični Antoniji Stupca s slovensko-hrvaškega katoliškega shoda leta 1913 v Ljubljani: »Mnoga dekleta tudi žene hrepenenje po svobodi v tujino, želja po lažjem delu, udobnejšem življenju. Stremijo višje, rade bi kaj poskusile, postale imenitne, a često zabredejo v močvirje. / Na naše neizkušene mladenke prežijo mnoge nevernosti. Lahko postanejo nesrečne za čas in za večnost, lahko izgube v najkrajšem času poštenje in srečo za vselej, celo brez lastne krivice« (Stupca 1913: 183).

3 Recimo v magistrski nalogi *Ženske in delo v Istri v 20. stoletju* je avtorica Martina Orehovec ugotovila, da se istrske hišne pomočnice iz želje po privzemanju statusnih simbolov pehajo »v iskanje novih, eksistenčno nepotrebnih zaslužkov« (Orehovec 2001: 158). Gre torej za glas, ki si vzame pravico odločati o tem, kaj je eksistenčno (ne)potrebno. Gospodinske pomočnice očitno tega ne vedo oziroma niso poklicane, da bi o tem presojale.

4 »Dikla« je dialektološki izraz za »deklo« ali »služkinjo«. V socializmu je oba izraza nadomestil ali poskušal nadomestiti politično nevtralniji izraz »gospodinska pomočnica«.

5 Trdno pribiti stavek je parafraza Marxovega (1967: 563) »Ne morejo se zastopati, ampak morajo biti zastopani«.

6 Seveda pa moramo ta oblastni glas tudi razumeti. Razumeti v okviru nekega drugega oblastne-

pozabe – bomo povlekli pregovorno nepomembni, prazni, klepetavi glas žensk, o katerih omenjeni oblastni glas govori. In jim seveda ne pusti do besede. Kaj bomo torej vprašali ta glas Lepih Vid? Vprašali ga bomo (le) o tem, o čemer ta oblastni glas tako zavzeto, prepričljivo, resno govori. Je bil ta »meštir« res »maledet«, »schiavitu«? A preden damo glasu Lepih Vid besedo, se vprašajmo, kaj vse ta skriva, pozablja, dodaja.

NEKAJ O GLASU LEPIH VID

Prekletstvo in na drugi strani fascinacija, bogastvo, moč osebnih pripovedi, zgodb, pričevanj⁷ domujejo v njihovi subjektivnosti. Osebne zgodbe razumemo kot posameznikovo, torej nepreklicno *subjektivno* pripovedovanje, govorjenje, klobasanje, nakladanje, čvekanje. Zato se zdijo neuporabno orodje pri iskanju velikih resnic, teorij, modelov o družbi, kulturi in vsem drugem, velikem ter pomembnem. Toda zgodbe niso nikoli prazne in neulovljive besede, niso nikoli besede, izrečene v vakuumu. Svet nam namreč ni neposredno, mehanicistično posredovan kot od nas neodvisna obstoječa stvar, ki bi jo lahko objektivno dojeli. Ta svet je le v toliko pričujoč, v kolikor se ujame v vsakdanji zavesti, v kolikor ga osmislimo, vpomenimo, interpretiramo. In ga nato posredujemo drugim, ga torej vzgodbimo.

Pripoved, zgodba, pričevanje so torej – kot je danes modno reči – konstrukcija, zgrajena iz te neodvisno obstoječe stvari in njenega osmišljanja ter interpretiranja. Dotika se tako realnosti kot družbenih percepcij. Razlikovanje antropologa Edwarda M. Brunerja (1986: 6) med *realnostjo* (kar je, obstaja v resnici, kar koli naj to že bo), *izkustvom* oziroma *izkušnjo* (kako se realnost kaže v zavesti) in *izraznostjo* (kako je individualno izkustvo oblikovano in izraženo) se tako v življenjski zgodovini, biografiji, pripovedi, zgodbi nanaša na razlikovanje življenja kot živetega (realnost), življenja kot izkustvenega (izku-

ga odnosa. Težko je bilo skupnosti, ki je bila zaradi etnične drugačnosti deležna vsemogočih šikaniranj, pritiskov, podlosti s strani *patrie* Italije, gledati na ta pojav neobremenjeno, saj se ta nikoli brezbrizno ne dotika razlikovanj in izključevanj, povezanih z etničnostjo, razredom, izobrazbo.

7 Osebne pripovedi, življenjske zgodbe, pričevanja, spomine, ustne biografije, življenjske zgodovine in še številne druge sorodne izraze bi verjetno najbolje zaobjeli s pojmom ustna zgodovina, ki pa ima – kar nikakor ni nepomembno – tudi določeno institucionalno in disciplinarno težo. Ob poplavi, seveda predvsem tujih del o terminoloških, metodoloških in teoretskih vprašanjih t. i. ustne zgodovine navedimo le dve, ki sta tudi v veliki meri sooblikovali razmišljanje o glasu Lepih Vid: zbornik *The oral history reader* (Perks in Thomson 2000) in domače delo *Portret glasov: raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev* (Ramšak 2003).

stvo) in življenja kot povedanega oziroma izrečenega (izraznost). Le naivni pozitivist bo tako verjel, pravi Bruner, da je izraznost enaka realnosti.⁸

Vprašanje besedila na tem mestu kaže zastaviti bolj jasno, bolj znanosti poslušno: Kaj je izselitev ženskam, gospodinjskim pomočnicam, *pomenila*? Bolj kot vprašanje samega dogodka, pojava, fenomena nas zanima vprašanje njegovega pomena, izkustva. Pripovedi, zgodbe, pričevanja nam bodo več povedale o pomenu in izkustvu dogodkov, pojavov, fenomenov kot pa dogodkih, pojavih, fenomenih samih. Torej: *arrivederci* ontologija, *wilkommen* fenomenologija.

A ostanimo še malo pri glagolski obliki »pomenila«. Torej »pomenila« in ne »pomeni«. Je kakšna težava s preteklim časom? Je! Pripovedovati zgodbo namreč ne pomeni le govoriti in se spominjati, ampak tudi rekonstruirati pomen preteklosti s pozicije sedanjosti ter dati pomen preteklosti na tak način, da ima pomen za sedanjost. Kot pravi Bruner (1986: 11), pomen je vedno v sedanjosti, je torej tukaj in sedaj. Opraviti imamo torej z izkustvom, s pomenom preteklih dogodkov, pojavov, fenomenov, ki se niso nedotaknjeni ohranili do današnjih dni. (Niso torej solze, zamrznjene v ledu, ki jih lahko vedno odmrzemo v nespremenjeni obliki – z istim izrazom na obrazu kot takrat, ko so stekle po licu.) Ampak z izkustvom in s pomenom, podvrženima spremembam, ki ga pogojujejo naknadno spremenjene norme in vrednote in ju dokončno oblikuje, zapakira in na trg pošlje sedanjost. (Dane so nam torej izvorne solze, pomešane z vsaj nekaterimi poznejšimi solzami, pa seveda tudi s tistim bolj ali manj preračunljivim izrazom sedanjosti, ki mu ni vseeno za današnjo obliko odmrznjenih solza.) Težava našega početja je, da brskamo po pomenu izkušenj v času, ko so se te zgodile.⁹ Nekatere Lepe Vide se ne glede

8 Veliko je načinov, kako razumeti, analizirati ta nedvomno zelo zapleten, kompleksen odnos med stvarnostjo in izraznostjo. Zato na tem mestu le eden med številnimi mogočimi vpogledi v ta odnos, ki ga v enciklopedičnem projektu razumevanja pripovedi podaja Amy Schuman (1996: 836–840): »Vsaj že od Aristotelove poetike dalje vemo, da je pripoved predstavitev resničnosti in da je akt pripovedovanja resničnost sama. Pripovedni dogodki namreč niso isto, kot so izkušnje, ki jih opisujemo. Pripovedni dogodki imajo specifične začetke, sredine in (običajno) konce, izkušnje pa se ne pripetijo znotraj teh omejitev. Pripovedovanje je torej proces, pri katerem posamezne izkušnje dajejo strukturo in pomen celoti. Izkušnje nimajo začetkov in koncev, toda pripovedi jih imajo – s tem ko dajemo pripovedno strukturo izkušnjam, slednjim podeljujejo pomen.«

9 Gabriele Rosenthal bi naš pristop označila za genetično analizo. V nasprotju s tematsko področno analizo, ki je usmerjena v analizo *pripovedovane* življenjske zgodbe – v rekonstrukcijo sedanjih pomenov izkušenj, se genetična analiza osredotoča na analizo *doživete* življenjske zgodbe – torej na rekonstrukcijo pomenov izkušenj v času, ko so se te zgodile (v Ramšak 2003: 59). – Seveda obstajajo različni načini, kako oziroma kam umestiti naš pristop. V veliko širšem okviru Peacock L. James in Holland C. Dorothy (1993) tako na primer pri pojmu »življenjska

na izvorni pomen izkušenj ozirajo nazaj z obžalovanjem in bolečino, druge z radostjo, tretje z ravnodušnostjo.

Postavljeni smo torej pred resen metodološko-teoretski problem: Ali je sploh mogoče nasprotovati temu vehementnemu glasu drugega z orožjem, ki mu lahko očitamo resno pomanjkljivost – na razpolago nam je namreč rekonstruirani pomen, na trg poslan od muhavega podjetja sedanjosti, in ne nedotaknjeni, izvorni, reliktni pomen preteklosti? Odgovor seveda mora biti pozitiven, v nasprotnem primeru naše početje nima smisla. Kar pa seveda ne sme pomeniti, naj ob muhavostih podjetja sedanjosti mižimo. Prav nasprotno, naše oči oziroma ušesa morajo biti na to muhavo podjetnost še posebej pozorni.

Pa še nekaj je, kar nas kljub metodološkim pomislekom sili v takšno početje. Vehementnemu glasu je treba odgovoriti z drugim, manj preračunljivim in oblastnim glasom, pa čeprav ta zamuja za dolga in prašna desetletja. V nasprotnem primeru (lahko) oblastni glas zaživi kot edina in večna resnica.

O ČEM GOVORI GLAS LEPIH VID?

Glas govori o izseljevanju deklet iz Beneške Slovenije,¹⁰ tako imenovanih »diklah«, ki so našle delo v gospodinjstvih v italijanskih mestih. Porast izseljevanja deklet iz Beneške Slovenije in celotne Furlanije zaradi dela v gospodinjškem sektorju naj bi se po podatkih različnih avtorjev pojavil v obdobju po prvi svetovni vojni (Kalc in Kodrič 1992: 206; Pagani 1968: 161–178). Temu so botrovali podobni ali celo enaki dejavniki izvirnega okolja (»push« faktorji) kot drugim oblikam izseljevanja iz Beneške Slovenije. Podlaga za izseljevanje na celotnem furlanskem območju in v Beneški Sloveniji je bila struktura agrarne družbe, ki ni bila pripravljena sprejeti inovacij kapitalistične narave, medtem ko je na drugi strani postajala vse bolj odvisna od zunanjega tržišča in družbenoekonomskih vplivov. Izrazita zemljiška razdrobljenost in majhnost

zgodba« ločita med 'v življenje usmerjenim' (*life-focused*) in 'v zgodbo usmerjenim' (*story-focused*) pristopom; torej med pristopom, ki pripoved razume kot zrcalo realnosti, in pristopom, za katerega je pripoved realnost sama. Prvi pristop, ki se zanima za življenje, življenjsko zgodovino in mu je za zgodbo, pripoved samo malo mar, se deli v dva podtipa: tako imenovani 'faktični pristop' (*factual*) pojmuje izrečeno življenje kot prikaz ali odraz objektivnih dejstev zgodovinskih in etnografskih dogodkov; *subjektivni* pristop pa je pojmovan kot izraz projekcij posameznikovih, subjektivnih nagnjenj in razpoloženj – zgodba je torej v tem primeru odraz psihe. Eden daje tako poudarek zgodovinskim oziroma objektivnim dogodkom, drugi subjektivnim izkušnjam in psihološkim dogodkom.

- 10 Pri rabi imena Beneška Slovenija mislim na območje Nadiških in Terskih dolin oziroma Nadiške Beneške Slovenije ter Terske Beneške Slovenije, kjer sem v prvi polovici leta 2003 opravil več pogovorov z nekdanjimi gospodinjскими pomočnicami. Veliko v tem besedilu uporabljene ga gradiva (tako ustnega kot pisnega) sem v Nadiški Beneški Sloveniji nabral tudi v letih 2000 in 2001, in sicer kot gradivo za magistrsko delo (Mlekuž 2002).

kmetij, način vodenja gospodarstva, slonečega na patriarhalni družini (v Beneški Sloveniji je večji del kmetije in drugega premoženja praviloma pripadal prvorojencu), bolj ali manj samooskrbna naravnost kmetij, na drugi strani pa še nagla demografska rast in z njo povezana kriza patriarhalne družine ter visoko davčno obremenjevanje so bili v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja ključni dejavniki izvirnega okolja, ki so botrovali izseljevanju iz Beneške Slovenije (Kalc in Kodrič 1992: 199).

Izseljevanje, ki se je nadaljevalo kmalu po drugi svetovni vojni – temu bom zaradi dostopnosti osebnih pričevanj dal prednost, je treba na eni strani razumeti kot nadaljevanje tendenc, ki so botrovale emigracijskim procesom pred drugo svetovno vojno. Te so vezane, kot je bilo že rečeno, na težke oziroma, kot opisujejo nekateri avtorji, »krizne« družbeno-gospodarske razmere v Beneški Sloveniji in v Furlaniji nasploh. Časopis *Messaggero Veneto*, ki je še dolgo po drugi svetovni vojni veljal za »režimsko trobilo« takrat vladajoče krščanske demokracije in mu tako najverjetneje ni bilo v interesu, da načena probleme, za katere naj bi (med drugim) skrbel državni aparat, je pisal, da »prebivalstvo Nadiških dolin živi v izrazito neugodnih razmerah« (Anon. 1956: 1). Gospodarstvo, ki je temeljilo skoraj izključno na obdelavi zelo razdrobljenih površin (57,6 odstotka lastnikov je posedovalo manj kot hektar obdelovalne zemlje), je omogočalo zelo malo dohodkov.

Na drugi strani sta bili za jakost in smer izselitvenih tokov v Beneški Sloveniji po drugi svetovni vojni ključni dve vrsti državnih ukrepov oziroma posegov. Prvi neposredni ukrep na državno politiko izseljevanja sega v leto 1947, ko je italijanska vlada izvedla devalvacijo valute, zaradi česar je državno gospodarstvo zabredlo v dolgo depresijo, ki jo je vlada reševala s programiranim odlivom delovne sile v tujino. Na izseljevanje pa so prav tako, sicer posredno, vplivali tudi zakoni, namenjeni usmerjanju prostorskega razvoja gorskih območij, ki so bolj ali manj načrtno povzročali praznjenje Beneške Slovenije.

Seveda ostaja še cel kup vzrokov oziroma dejavnikov izseljevanja: izseljevanje je po izrazitem izseljenskem obdobju med svetovnima vojnama prešlo v ekonomsko logiko vsaj določenega dela prebivalstva. Močno se je začela krhati avtoriteta patriarhalne družine, kar je imelo velik vpliv na opuščanje osrednje dejavnosti Beneških Slovencev – kmetijstva in posredno s tem tudi na izseljevanje; nikakor ne smemo zanemariti tudi družbeno-kulturnih vplivov modernizacijskih dejavnikov; oblikovanje nove državne meje (ki je bila vsaj v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni zelo zaprta in ideološko ter simbolično zelo obtežena) in težke družbeno-gospodarske razmere so poudarile občutek perifernosti; stopnjeval se je politični in nacionalistični pritisk, ki se je

najbolj jasno kazal v ustrahovanju tako imenovanih »trikoloristov« in pozneje »patriotov«, itd.

* * *

O zaposlovanju žensk iz Beneške Slovenije v gospodinjstvih v italijanskih mestih ne najdemo podrobnejše in preglednejše študije,¹¹ čeprav je nedvomno šlo za zelo množičen pojav.¹² Med številnimi prispevki o omenjenem pojavu v časopisu *Matajur* iz leta 1961 najdemo oceno, da je bilo ob uradnih osemsto šestih v tujini živelih ženskah iz sedmih občin Nadiških dolin še vsaj toliko deklet zaposlenih v gospodinskih dejavnostih v severnoitalijanskih mestih (Anon. 1961: 1).¹³ Iz nobene statistike namreč ne moremo razbrati števila priseljenih gospodinskih pomočnic v italijanskih mestih, tako zaradi same narave popisov kot zaradi njihovega zaposlovanja »na črno«. Večina jih je bila po uradnih statistikah uvrščena v kategorijo »neaktivno prebivalstvo«.¹⁴ Na drugem mestu najdemo podatek, da je bilo med petdeset tisoč gospodinskimi pomočnicami v Rimu nekaj sto deklet iz Beneške Slovenije (Anon. 1957: 1). O množičnosti in pomembnosti pojava – vedeti moramo, da je večina gospodinskih pomočnic pošiljala večino svojega denarja domov in skupni družinski oziroma gospodinski »fond« – priča tudi naslednje besedilo iz navedenega časopisa: »Dikle so ena najvažnejših socialnih plasti našega naroda. Če gre njim

11 Z delno izjemo študije Jerneja Mlekuža (2004), iz katere tudi v veliki meri črpa pričujoče besedilo. Večinoma omenjeni pojav najdemo bolj ali manj na kratko predstavljen v nekaterih študijah, ki obravnavajo izseljevanje iz Beneške Slovenije (glej Anon 1986: 157–171; Anon 1990: 23–24; Kalc in Kodrič 1992: 206; Kalc 2002: 62–65). V Furlaniji tako pojav omenjajo tudi Bianca Maria Pagani (1986: 173) in Ornorato Lorenzon ter Pietro Mattioni (1962: 38–40, 62–63). Nekaj pa je tudi objav osebnih pričevanj gospodinskih pomočnic, Majda Kodrič (1990: 99–102) je npr. objavila osebno pričevanje služkinje in varuške iz Režije.

12 Janet Henshall Momsen v knjigi *Gender, Migration and Domestic Service* (1999: 1) ugotavlja, da so bili kljub zelo dolgim zgodovinskim koreninam med najbolj neslišanimi migranti, zaposleni v gospodinjstvih, med katerimi močno prevladujejo ženske. Kot nadalje ugotavlja avtorica, so bile vse do današnjih dni v migracijskih podatkih gospodinske pomočnice večinoma nevidne, ostale so nezabeležene v popisih prebivalstva in ponavadi zunaj dosega delavskih sindikatov in nevladnih organizacij. Na drugi strani pa lahko tudi opazimo, da je v današnjem globalizajočem se svetu mogoče slišati vse večjo potrebo po teh marginaliziranih, nevidnih, podrejenih glasovih. A to je že druga zgodba.

13 Gospodinske pomočnice iz Beneške Slovenije pa niso odhajale samo v italijanska mesta, ampak so predvsem v letih po drugi svetovni vojni našle zaposlitev tudi v tujini, največ v Belgiji, Veliki Britaniji in Švici. V Švici so tako v obdobju 1950–60 ženske, zaposlene v gospodinjstvih, predstavljale tretjino vseh italijanskih priseljencev v Švico (Anon. 1986: 93–96).

14 Neaktivno prebivalstvo?! Pa naj kdo reče, da se statistike ne znajo šaliti.

slabo, gre vsem nam slabo, če so one slabe, smo vsi mi slabi. Zato pomagajmo našim diklam, ker s tem pomagajmo tudi vsem nam« (Anon. 1957: 1).

Pojav je v drugi polovici šestdesetih let začel postajati vse manj množičen. Vzrokov, ki so botrovali zamrtju omenjenega pojava v Beneški Sloveniji, bi lahko našli več, te pa je treba iskati predvsem v družbenih, ekonomskih in administrativnih spremembah tako v Beneški Sloveniji kot Italiji. Razlike pa so bile opazne tudi med posameznimi območji in kraji Beneške Slovenije. Zdi se, da je v Nadiških dolinah ta pojav zelo hitro zamrl z razcvetom industrije v ravninskih predelih Furlanije (industrijski trikotnik okoli Manzana). Tako je recimo dekle¹⁵ iz Dolenjega Marsina,¹⁶ ki je od svojega dvanajstega leta, to je od leta 1964, služila pri družini v Vidmu, po devetih letih gospodinjanskega dela odšla za tekoči trak v lesno predelovalnico v Manzano. Ker iz domače vasi ni imela javnega prevoza do delovnega mesta (kot so to imele nekatere druge vasi v Beneški Sloveniji), si je s stričevo pomočjo kupila avto, saj je vsakodnevno odhajala na štiriinpetdeset kilometrov oddaljeno delovno mesto.

* * *

Dekleta so si večinoma našle delo prek sorodstva, prijateljic ali drugih sovaščank, ki so že bile zaposlene v mestih. Najpomembnejši »servis« pri iskanju zaposlitev so bile sorodstvene, prijateljske in vaške mreže. Tako je recimo gospodinjaska pomočnica, zaposlena pri družini v Neaplju, tam našla enako delo tudi drugi sestri. Tretji sestri je sovaščanka našla *mesto* v družini v Milanu. Ker je druga sestra hotela biti bližje domu, ji je tretja sestra nato poiskala »novo« družino v Milanu. Takšnih in drugačnih kombinacij, prepletenih s sorodstvenimi, prijateljskimi in z vaškimi mrežami bi našli ogromno. V nekaterih primerih so se pri isti družini verižno izmenjevale oziroma zaposlovale sorodnice ali prijateljice. Ko je ena zapustila družino oziroma delodajalca, jo je zamenjala druga. Tako je recimo gospodinjaska pomočnica iz Ronaca v začetku šestdesetih odšla k družini v Rim, kjer je pred drugo svetovno vojno služila njena

15 Že v temelju so bili pogovori zastavljeni kot anonimni in to je bilo sogovornicam na začetku pogovorov jasno in glasno rečeno.

16 Pri zapisu krajevnih imen v Beneški Sloveniji sem sledil knjižnim ali poknjiznim oblikam, ki so navedene v priločniku Pavla Merkuja (1999). V tisku beneških Slovencev najdemo največkrat zapis krajevnih imen v narečni obliki, ki pa ni vedno poenoten; kot tudi ni povsem poenoten narečni zapis, katerega pravila ostajajo na ravni nezapisanega, ohlapnega konsenza uporabnikov. Tako je na primer knjižna oblika krajevnega imena Špeter v tisku beneških Slovencev največkrat zapisana v narečni obliki Špietar, pogosto pa v delih slovenskih avtorjev najdemo tudi ime Špeter Slovenov, ki je prevedena oblika arhaičnega italijanskega San Pietro degli Schavi (danes San Pietro al Natisone) ali furlanskega imena San Pieri dai Sclavons.

mama. Ko je ta po šestih letih zapustila družino, jo je na istem »delovnem mestu« zamenjala sestra. Včasih so tudi sami delodajalci ali gospodarji prišli iskat dekleta, bodisi neposredno k njim samim ali na občinske urade za zaposlovanje (le v povojnem obdobju), kjer so jih ti napotili k dekletom oziroma družinam. V nekaterih primerih pa so se med iskalci »dostojnih« družin našli vaški duhovniki ali nune. O tem lahko v *Matajurju* preberemo naslednje:

Naše čeeče morajo iti za dikle, ker nimajo nobene izbire. Saj pri nas ni nobenih fabrik in ne ostane zanje drugo, kot *grenka* [spet oblastni glas, poudaril J. M.] služba dikl. Potle, ko so že nekaj časa v službi po familijah, ki nekatere že znajo pomagati, da preberejo službo ali pa, da se poročijo. Službe za dikle so si naše čeeče poiskale do zdej same, največ prek prijateljev in znank, ki so že bile v službi. Kakšenkrat se obračajo nekatere družine tudi na domače duhovnike, da bi jim dobili poštene dikle, na katere bi se lahko zanesle (Anon. 1958a: 2).

Navedeni prispevek nam govori še o eni pomembni potezi omenjene-ga pojava. Delo gospodinskih pomočnic so dekleta opravljala krajše časovno obdobje – v največ primerih od nekaj mesecev do deset let. Za ta posel so se odločala zgolj mlajša dekleta, največkrat stara med dvanajst in dvaindvajset let. Ženska oziroma dekle je ponavadi po poroki prenehala delati kot gospodinska pomočnica; poročenih tako skoraj ne najdemo (več naj bi jih bilo po mnenju nekaterih sogovornic pred drugo svetovno vojno). Tako je omenjena zaposlitev skoraj vedno pomenila neko prehodno, začetno fazo: pred poroko ali k drugim zaposlitvam. Kot pravi ena od njih: *Tisto je blo za začet, potem se je svet bolj odpru.*¹⁷

Toda pravil ni brez izjem. Devetnajstletna punca iz Čeplesišč je leta 1956 ali 1957 odšla služiti v Neapelj in od takrat živi in dela pri isti družini (danes

¹⁷ Težave pri zapisu narečnega govora sem premostil podobno kot Mojca Ravnik (1996: 9) in Borut Brumen (2000: 7–8); slušni zapis sem transkribiral, ne da bi upošteval jezikovna pravila transkribicije, pri čemer je nastal neke vrste kompromis med knjižno slovenščino in narečjem, a še vedno jasno v korist zadnjega. Težave sem imel tudi pri zapisu besed, besednih zvez in povedi v italijanščini. Izjave, v celoti podane v italijanščini, sem prevedel v slovenščino in dodal pripis, da je bila izjava podana v italijanščini. V primerih, ko se jezika mešata, sem to jezikovno mešanje ohranil (italijanskim besednim zvezam in povedim pa sem dodal še prevod v slovenščino). A s tem težave še zdaleč niso končane, saj je v številnih primerih težko ali nemogoče ugotoviti oziroma postaviti mejo med besediščem narečja in italijanščine. Če so bile torej besede v besednih zvezah in povedih spregane ali sklanjane po pravilih narečja, sem jih transkribiral po principu omenjenega kompromisa, v nasprotnem primeru pa sem jih transkribiral v italijanščini. Transkribicija samostojnih besed iz italijanskega besedišča je vedno sledila principu kompromisa med knjižno slovenščino in narečjem, saj je v teh primerih, kot že rečeno, težko ali nemogoče ugotoviti oziroma postaviti mejo med besediščem narečja in italijanščine.

skrbi le še za starejšo *gospo*). Že kmalu, kot pravi, je *postala del družine*. A s tem pričevanjem smo že posegli v naslednje poglavje. Zato postavimo nov naslov:

MALEDET, SCHIAVITU? KO GLAS LEPIH VID KONČNO SPREGOVORI

Končno bomo torej vprašali Lepe Vide: je bil ta »meštir«, posel res »maledet«, »schiavitu«? Ampak ne, ne bomo jih neposredno vprašali!

Gradivo, na podlagi katerega sem sestavil odgovore na zastavljeno vprašanje, je bilo v večji meri zbrano leta 2003 za potrebe projekta »Dikle – tiha zgodba«. Cilj omenjenega projekta je bila objava nekega splošnejšega besedila o gospodinjskih pomočnicah – o vzrokih pojava, njegovi množičnosti in pomembnosti za izvirno družbo, njihovih delovnih in bivalnih razmerah, itd. – kljub temu, da naslov napeljuje na ambicioznejši projekt.¹⁸

Prvotni namen pričujočega besedila je bil omenjeno gradivo dodobra obogatiti, dopolniti, razširiti. Torej oditi še enkrat na teren. Toda to bi pomenilo, da bi odšel na teren z jasnim motivom, namenom, ciljem, saj sem besedilo že zastavil kot odgovor, in kar je še bolj problematično, tudi kot upor oblastnemu glasu z začetka besedila. Toda to bi verjetno tudi pomenilo, da bi se v odgovorih slišal glas spraševalca, in to spraševalca, ki napeljuje k željenim odgovorom. Izbral sem manj deloholično, zanesenjaško, udarniško pot. Odločil sem se ostati pri starem – manj (ali vsaj drugače) motiviranem gradivu – ga še enkrat dobro prebrati, poslušati, prežvečiti.¹⁹

Maledet?

Res je, ta posel je bil (tudi) »maledet«. Veliko gospodinjskih pomočnic v svojih zgodbah poudarja ali vsaj omenja težke, neperspektivne domače razmere. Tako zgodbo nam recimo govori dekle iz vasi Polava, ki je leta 1951, staro komaj trinajst let, odšlo za gospodinjsko pomočnico v Gorico. Doma so se preživljali skoraj izključno s kmetijstvom: dve kravi, tele, dva prašiča in devet otrok: *Ma* (toda) *smo sami zastopil. Oni* (starši) *niso dejal, da beš. Smo*

18 Besedilo – rezultat tega »neambicioznega« projekta nosi naslov: »Izbrani vidiki zaposlovanja beneških deklet v gospodinjstvih italijanskih mest: Tiha, grenko-sladka, nikoli povsem slišana zgodba« (Mlekuž 2004). Zbrano gradivo pa se nahaja v arhivski škatli z imenom »Beneška Slovenija« na Inštitutu za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana.

19 Zaradi kvalitativno zelo različnega gradiva – od več ur dolgih posnetkov življenjskih zgodb, ki sem ga sestavil na podlagi večkratnih obiskov informatork, pa na drugi strani do zgolj nekaterih v terenski dnevnik zapisanih drobcev iz življenja oziroma spomina na življenje posameznikov ali posameznic – sem se odločil, da tega besedila ne bom obremenjeval s podatki o številu »uporabljenih« informatorjev. Čemu le? Bi bilo besedilo zaradi tega kaj bolj znanstveno?

*mi sami zastopil, da mormo iti. Zak (ker) tle ni blo nč. Ne, da so nas preganjal, pero (toda) smo vedel sami, da mormo iti.*²⁰

Prve ločitve od doma in domačih se zelo dobro spominja in njena zgodba bi lahko bila tudi zgodba, ki prikimava »maledetu«, torej zgodba, scenarij prekletstva:

*Kr (ko) sem videla, da so šle vse moje sestre (sedem od osem sester je odšlo za »diklo«), se nisem bala iti, pero era una cosa psicologica, che nas košta (toda bila je ena huda psihološka stvar). Sem ves cajt metala ven s sebe (bruhati). Quello era una cosa psicologica di un rifiuto, di andarsi via della casa. Io non sapevo perché vomitavo, però il problema era quello (To je bila ena psihološka stvar ločitve, odhoda od doma. Jaz nisem vedela, zakaj sem bruhala, toda vzrok je bil ta (ločitev)). Tako jit ta od doma, mlad človek. Non era facile (Ni bilo lahko).*²¹

Toda na drugi strani kar nekaj deklet poudarja, da bi lahko ostale tudi doma in delale na kmetiji. Za tovrstno zaposlitev so se odločala tudi dekleta z dobro stoječih kmetij oziroma iz družin, ki bi sicer lahko delale in živele doma na kmetiji. Leta 1957 iz Čepeljšič izseljeno dekle se tako spominja, kako je oče z nakupom krave – z namenom, da bi povečal obseg dela na kmetiji – hotel hčerko odvrniti od nameravane izselitve v Neapelj, kjer ji je sestra našla delo gospodinjske pomočnice: *Oče je rekel: »zakaj greste«. Doma je bilo vedno dovolj za jest in za oblečt. Ne vem točno, zakaj smo šle? Verjetno zato, ker so hodila vsa druga dekleta v vasi. V resnici nam ni nič primanjkovalo* (v italijanščini).

Šestnajstletno dekle, ki je leta 1952 odšlo za dve leti za gospodinjsko pomočnico v Rim, nato za leto v Švico in še ponovno za leto dni v Rim, poudarja, da so doma živeli dobro in da niso imeli finančnih, ekonomskih težav. Za izselitev se je odločila, ker: *Se je šlo rado proč. Se je in svet vidlo. Se je šlo, da se je kej vidlo. Se je nardilo eno ešperjenco* (izkušnja). Denar je hranila izključno zase, saj starši, kot smo že omenili, z njim niso imeli težav. Prav tako je odšla

20 Izseljevanje žensk zaradi dela v gospodinjskem sektorju, kot ugotavlja Janet Henshall Momsen (1999: 10), je bilo največkrat razumljeno kot »push« dejavnik revščine doma. Dekleta, ki so se izselila in sprejela to delo, kot nadaljuje avtorica, so bila največkrat predstavljena kot žrtve. To delo so bile namreč prisiljene sprejeti zaradi revščine.

21 Sveda samski stan nikakor ni nujna poteza migrantk, deklet, zaposlenih v gospodinjskem sektorju. Tako imenovane aleksandrinke – dojlje in služkinje z goriškega podeželja, izseljene v Egipt v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja – kot v nadaljevanju pričujoče knjige piše Katja Škrlj in kot navajajo tudi druge avtorice (Makuc 1993; Barbič in Miklavčič-Brezigar 1999), so se izseljevale predvsem kot poročene ženske in matere. In tudi danes verjetno globalno najbolj znane gospodinjske pomočnice s Filipinov – »služkinje globalizacije«, kot jih je z naslovom knjige označila Rhacel Salazar Parreñas (2001), se zaposlujejo v mestih prvega sveta v veliki meri kot poročene ženske in matere.

v Belgijo za gospodinjsko pomočnico njena sestra, kjer je ostala leto dni, nato je šla še za krajši čas v Anglijo, končala pa je v Kanadi: *Če se ji ni blo telo, ne bi šla. Zak (ker) so šli vsi in je šla.*

Dekle iz Čeplesišč, ki je očetov nakup krave očitno ni odvrnil od izselitve, pravi: *Smo bile vesele, da smo šle, ker smo pričakovale, da bomo dobile en čudež. Ko nekdo odpotuje, vedno odpotuje zadovoljen. Če se sam odloči, da gre, gre vedno zadovoljen* (v italijanščini). Ali kot v svoji zgodbi pravi pozneje, ko komentira preselitev iz Neaplja – kjer je delala kot gospodinjska pomočnica slaba štiri leta – leta 1960 v Milano, kjer ji je novo zaposlitev našla sestra in kjer je kot gospodinjska pomočnica delala do leta 1967, ostala pa za vedno: *Mi je bilo tudi vseh videt kaj novega, menjavat kraje. Jaz sem bila tudi najmlajša, najbolj živa* (v italijanščini).

Tudi tista dekleta, ki so bila zaradi težkih, neperspektivnih, nemogočih ekonomskih razmer, kot je bilo zapisano v scenariju prekletstva, »prisiljene« oditi, v svoje zgodbe tkejo zlate niti pričakovanja, hrepenenja, željo po novem. Ali kot pravi ena od njih: *La partenza* (odhod, izselitev) *je bla eno malo vesela, ker nismo vedele, kam gremo.*

* * *

A kot govorijo številne sogovornice, se izselitve, zaposlitve v italijanskih mestih niso izvile le iz bolečih krčev revščine in/ali se dvignile v bleščečem sijaju avanture, ampak so se pojavile tudi zaradi želje po ekonomski neodvisnosti. Ekonomska neodvisnost, želja po finančni samostojnosti ali po zgolj nekaj lirah, ki bi jih lahko dekleta porabile za svoje potrebe, se v številnih zgodbah zdijo osrednja sila, ki je sprožila odhod. Že večkrat slišano dekle iz Čeplesišč pravi: (Starši) *Niso bili zadovoljni. Ma veste, kako je, če en gre. Tudi niso bili proti. Ma star osemnajst let. Doma si delal za starše. Je bilo lepo zaslužiti svoj denar* (v italijanščini).

Osemnajstletno dekle, ki je leta 1954 odšlo iz Hlodiča služiti k družini v Milano, je bilo iz družine, ki ji je oče z delom v belgijskem rudniku »reševal« finančne težave že od leta 1946. Kot sama pravi, bi lahko delala doma na kmetiji, ki jo je vodila mama, toda: *Ja, tle sem bla delala, tle sem bla delala kmetijo, sem bla pomala tle doma, ma potle (toda potem) plače jo ni blo. Če sem bla mela potrebo en par čevlju al eno obleko an kam sem šla po sude (denar), jih ni blo.*

Številna dekleta nam govorijo podobne zgodbe; lahko bi ostale in delale doma, toda želele so si svoj denar, katerega pa številne niso imele zase: *Ma me niso moji genitori (starši), da so me zagnal, sem tela jaz iti, da bom mela moje sude (denar). Ma nisem mai (nikoli) mela, ker sem morla domu pošiljat.* A to

financiranje družin je že druga zgodba, ki se je bomo ponovno dotaknili z naslednjim naslovom.

* * *

Odhod v novo, povsem drugačno mestno okolje je številnim dekletom pomenil tudi svojevrstno poklicno, jezikovno, »življenjsko« in še kakšno šolo, čeprav številne te šole ob odhodu niso sprejemale kot izziv, ampak prej kot težavo, nevšečnost. Dekleta tako naštevajo številne težave, od znanja in razumevanja italijanščine, ki so jo nekatere znale zelo pomanjkljivo, do obvladovanja povsem novih hišnih opravil in kuhanja. Štirinajstletno dekle iz Topolovega, ki je leta 1947 odšlo služiti v Torino, je sprva dobilo delo pri zdravnikovi družini, kjer naj bi med drugim po telefonu odgovarjalo tudi zdravnikovim strankam. Ker, kot poudarja, ni znala dobro italijansko in ni znala odgovarjat po telefonu (telefon je takrat namreč videla prvič v življenju), je morala oditi k novim delodajalcem. In tudi pri drugi družini je naletela na težave: *Nisem znala italijansko ne delat, zak (ker) doma ni blo peglajzna (likalnik) na elektriho, je bil tisti na voglje. Ni blo telefona an mize nisem znala delat. (...) Ku (Kako) smo znal mi spraje peglat tekrat? Kr naši niso imeli teh vratov tekrat.*

Njen primer nikakor ni osamljen, s podobnimi težavami so se srečevale številne gospodinjske pomočnice, kot nam to jedrnato razlaga ena od njih: *Ni blo problem delo dobit, ma problem je blo znat delat.*

A velika večina deklet, tako tistih, ki so bile zaradi ekonomskih razmer doma »prisiljene« oditi, kot tistih drugih, ki jim je izselitev pomenila vse kaj drugega, poudarja, da je bilo lepše delati v hiši kot doma na kmetiji. Dekle, rojeno leta 1936, ki je leta 1954 odšlo iz Hlodiča v Milano za gospodinjsko pomočnico, pravi: *Ja bem (torej), je blo lepše (delat) na hišeh ku na kmetiji. Tiste sigurno, de (da). Ma najrbuljš je blo, če bi blo tle doma, de je blo kajšna služba, ku sada, kr so fabrike, kr se more jit zgoda an prit zvečer domu. Ma tenčas ni blu tiste možnosti.*

Z njo se strinjajo številne, ki so odšle, kot je odšla ona: *Za nas, kr smo delale na kmetiji, so za nas bila dela lepša v hiši; pranje, pomivanje, likanje. Si delal na toplem.* Težka kmečka dela pogosto tudi dekletom niso bila prihranjena, še posebej v družinah, kjer ni bilo sinov, so ti bili še premladi za fizična dela ali, kar je bilo zelo pogosto, so bili na delu v tujini. In čeprav so dekleta odhajala zaradi dela, niso odhajala delat kamorkoli. Odšla so delat v mesto. V mesto, ki je bilo, tako nam govorijo, bolj cenjeno od vasi in njiv, v mesto, kjer se je odprlo prostranstvo ženske želje. O tem nam sicer bolj med vrsticami priča tudi fotografija gospodinjske pomočnice iz Zverinca, posneta leta 1934 v Neaplju:

Odhod oziroma bivanje v mestu pa sta bila povezana tudi z drugačnimi navadami, kot so jih bila dekleta vajena doma. Bivanje v mestu pa kljub zelo redkim izhodom – ponavadi le v nedeljo popoldne, ni pomenilo izključno delovnega mesta, ampak tudi stik z okoljem, ki je bilo praviloma bolj cenjeno in kjer so bile doma druge navade in način življenja. Fant iz vasice Bardo v dolini reke Ter se spominja, da so bila dekleta, ki so delale kot gospodinjske pomočnice, ko so prihajale domov na dopust, lepo, *mestno* oblečene in naličene. To, kot

pravi, takrat ni bila praksa med dekleti v vasi. Ona dekleta so se po mnenju opazovalca tudi drugače *bolj fino* obnašale.

Služenje v italijanskih mestih pa ni bilo cenjeno samo med dekleti. Dobro mnenje o delu, ki so ga te opravljale kot gospodinjske pomočnice, kot nam govorijo številne sogovornice in sogovorniki, naj bi imeli tudi starši: *So govorile mame tle po vasi: »Naša je gospa tam, ji ne manjka za jest.«*

Ne smemo zanemariti, da mesto ni ponujalo le nedosegljivega in sanjavega blišča, temveč je odpiralo tudi nove življenjske perspektive. Biti gospodinjska pomočnica je največkrat pomenilo, kot nam govorijo življenjske zgodbe, le začetno stopničko v socialni ali/in profesionalni mobilnosti deklet. Kot (ponovno) pravi ena od njih: *Tisto je blo za začet, potem se je svet bolj odpru.* Toda najverjetneje večina deklet ob odhodu te zaposlitve ni razumela in zastavila kot začetnega koraka na svoji poklicni in socialni poti. Ob tem še dodajmo, da je bil to za dekleta najlažji ter največkrat edini sprejemljivi način, da so lahko prišla v mesto in tam bivala. Bivanje v družinah, kakršnokoli je že bilo, je pomenilo vsaj za mlajša dekleta določeno ali veliko mero varnosti, ki so jo hotele ne (samo) one, temveč tudi ali predvsem starši.

Pa vendar je poklic gospodinjske pomočnice postajal z leti vse manj zelen. V šestdesetih letih, ko so imela dekleta še druge, čeprav večinoma zelo omejene zaposlitvene izbire, se zdi, da je bil navedeni poklic že manj priljubljen. Leta 1945 rojeno dekle, ki je s sedemnajstimi leti odšlo delat v tovarno v Milano, kjer ji je delo našla teta, pravi, da je *bla vesela, da ni blo treba jit za domestiko* (služkinjo). In njena zgodba nikakor ni osamljena.

Schiavitu?

Res je, ta posel je bil (tudi) »schiavitu«. Dekle, ki je odšlo leta 1941 ali 1942 iz vasi Bardo, staro komaj enajst let, k svojim prvim delodajalcem v Prato Carnico, se živo spominja, kako je velikokrat morala delati do polnoči, vsako jutro pa je morala vstati že ob šestih. V družini je niso klicali po imenu, ampak »serva«, kar je bil takrat sicer najbolj uveljavljen, a pogosto tudi slabšalen izraz za gospodinjsko pomočnico oziroma služkinjo. Grenkih, žalostnih, nesrečnih zgodb o izključevanju, poniževanju, itd. je med njimi veliko.

Dekle iz Topolovega, ki je pri prvih delodajalcih prvič videlo telefon, je po »sezoni« v Torinu, kot imenuje obdobje od jeseni do poletja, odšlo še na »sezono« v Milano (pri tem poudarja, da je že ob odhodu vedela, da gre le za »sezono«, saj so starši računali na njeno pomoč pri poletnih kmečkih delih). Nato je odšla za tri leta v Anglijo, kjer naj bi delala kot gospodinjska pomočnica, toda pristala je kot pomočnica v bolnici, in še za tri leta za »diklo« v Švico. Svojo italijansko epizodo opisuje takole: *Meni se je zdelo bolj težko delo u Italiji. Ben, magari je bla taka kultura, dikla je bila zaničevana*. Ali kot pravi na drugem mestu: *So mel potrebo, ma niso vzel prav ko domače ljudi*.

Toda služkinje, gospodinjske pomočnice niso bile samo pod oblastnim pogledom »gospodarja«, delodajalca, ampak tudi pod pritiskom domačih, staršev. Nazadnje predstavljeno dekle iz Topolovega, ki je odšlo s štirinajstimi leti na »sezono« v Milano, je »gospodarica« obtožila kraje denarja. Med njenimi stvarmi je našla denar, ki so ga ji dali starši za pisanje pisem – pred tem pa je gospodarici omenila, da nima svojega denarja. Po tem neljubem dogodku, kot poudarja, si je močno želela vrniti domov, toda bala se je, kaj bodo rekli domači. Starši njenega odhoda tako najverjetneje ne bi sprejeli ravnodušno, saj sta za dekleta takrat veljali poslušnost in ponižnost: *Sem komi čakala domou. (...) Sem se bala, kej bodo rekli doma, da se elementam* (pritoževati se), *soseda se pa ne*.

Družinska kontrola pa se je večkrat izvajala tudi preko starejših sester ali sorodnic. Štirinajstletno dekle, ki je najverjetneje leta 1944 odšlo služiti v Rim, je že po treh mesecih gospodinjenja prišlo domov. Vzrok za tako hitro vrnitev je bila (nepričakovana) vrnitev njene tete v Beneško Slovenijo (ta ji je našla

tudi zaposlitev), saj starši niso hoteli, da ostane »sama« v večnem mestu. Pa še en primer, ki med drugim odpira temo, ki smo jo že načeli in jo še bomo v nadaljevanju – pošiljanje denarja domačim, kar kaže na sicer bolj posredno kontrolo domačih. V *Fotoalbumu izseljencev iz Benečije* (Anon. 1986: 158) lahko preberemo zgodbo služkinje, ki zasluženega denarja nikoli ni imela v rokah. Njeno plačo so izročali sorodnici, ki je prebivala v kraju, kjer je delala. Grenko presenečenje je pozneje doživela doma, ko je ugotovila, da je sorodnica z njenim zaslužkom kupovala perilo, ki naj bi sestavljalo njeno doto: *V tistem kupu prtov in rjuh so ležale vse moje muke, vsa leta trpljenja daleč od doma.*²²

* * *

A to je le ena plat zgodbe. Veliko deklet svojega posla ni nujno doživljala kot neprijetnega, krivičnega, suženjskega.²³

Gospodinjska pomočnica (predstavljena v »Maledetu«), ki je odšla leta 1954 iz Hlodiča za dve leti v Milano, pravi:

(gospodarji) *nas niso slabo tratal* (obravnavali). (...) *Bem, jaz sem bla srečna, zak sem bla ta pr eni družin an so tud oni delal, so mel eno gostilno an žena an mož so bli tu u gostilni an jaz sem bla gor na vrh u apartamentu, kamor so pršli južnat in spat. Insoma* (skratka), *an sam bla, zadost, zadost dobro tratana.*

22 Gospodinjske pomočnice so ponavadi zasluženi denar varčevale za doto oziroma balo (premoženje, ki ga žena prinese v zakon). Nekatere so stvari za balo kupovale same, drugim pa so balo pripravljale mame (lahko tudi zato, ker so bile še premlade).

23 Delovni in življenjski pogoji hišnih pomočnic so se seveda razlikovali glede na to, kako so z njimi ravnale posamezne družine. Medtem ko se nekatere prenašale izključevanje in zapostavljenost, so se nekatere počutile, kot poudarjajo, bolje kot doma. – Nedvomno pa je tudi z leti prihajalo do določenih sprememb v odnosu gospodarjev do služkinj oziroma delodajalcev do zaposlenih. Gospodinjske pomočnice, ki so služile v šestdesetih letih, vse manj omenjajo grenke izkušnje, poniževalen odnos, zapostavljenost, izključenost, itd. Kljub temu pa ne moremo reči, da je z leti večina pridobila bistveno večjo mero osebne svobode; vsaj kar se tiče prostega časa, ne. Prav tako kot v predvojnem času je imela večina gospodinjskih pomočnic tudi v povojnem obdobju tedensko le nekaj ur prostega časa in to ponavadi samo enkrat na teden ali celo enkrat na štirinajst dni (največkrat v nedeljo popoldne). Poznejše gospodinjske pomočnice so v nasprotju s svojimi predhodnicami pogosteje obiskovale svoje domače/domove, saj so bile v večjem številu zaposlene v bližnjih mestih (Čedad, Videm, itd.). Če jih veliko vsaj do petdesetih let 20. stoletja pa tudi še dlje po več let ni obiskalo svojih domačih (tudi po pet in celo več let), so pozneje obiskovale svoje domače veliko pogosteje. Tako je recimo leta 1964 komaj dvanajst let staro dekle po opravljenih tedaj obveznih petih razredih osnovne šole odšlo služiti k družini v Videm (pri njih je služila osem ali devet let). Vsako soboto popoldne je prišla domov v Dolenji Marsin in odšla »na delo« v ponedeljek zjutraj.

O tem nam govorijo tudi številna bolj posredna pričevanja. Dekle iz Mašere (roj. 1934), ki je odšlo s petnajstimi oziroma šestnajstimi leti v Milano po priporočilu sestre (ta je v Milano odšla za gospodinjstvo pomočnico eno leto prej), takole pravi: *Sestra se je dobro ujela dol in je rekla naj pridem dol. In sem šla.* In kot razlaga v svoji zgodbi, tudi njej ni bilo hudega in se je z delodajalci dobro ujela. Ali recimo pričevanje dekleta, s katerim smo končali poglavje O čem glas Lepih Vid govori. Leta 1956 ali 1957 je z devetnajstimi leti iz Čeplesišč odšla služiti v Neapelj in od takrat živi in dela pri isti družini (danes skrbi le še za starejšo »gospo«). Že od vsega začetka je imela delovno knjižico, bila je zavarovana, itd., kar med služkinjami v tistem času ni bilo ravno pogosto,²⁴ z delodajalci, kot poudarja, se je vedno zelo dobro razumela in že kmalu je, kot pravi, *postala del družine.*²⁵ Prav tako ni izrekla grde besede o svojih dolgoletnih delodajalcih služkinja iz Gorenjega Marsina, ki je med letoma 1960 in 1991 služila pri *generalu* in njegovi ženi. Zaradi narave *gospodarjevega* dela so se nekajkrat preselili, večino časa pa so (pre)živeli v Bologni. *Gospodar* je prišel po služkinjo v občino Podbonesec na urad za zaposlovanje, pred zaposlitvijo pa se je z njo podrobno pogovoril. Ko je odšla na vlak za novo delovno mesto v bližini Rima, ji je gospodar priskrbel spremstvo, saj kot pravi, ni nikoli prej odšla tako daleč od doma in se je na potovanju bala morebitnih težav ter nevšečnosti. V Gorenji Marsin, kjer danes živi s pokojnino, zaslužno v enaintridesetih letih gospodinjkega dela, se je vrnila zaradi mame, ki je bila takrat stara devetdeset let in je potrebovala nego ter pomoč.²⁶

24 Večina služkinj ni bila prijavljenih, bile so brez delovne knjižice, zavarovanja in drugih ugodnosti, ki jih prinaša sklenjeno delovno razmerje. Prvi zakon, ki je urejal delovno razmerje, plačilo, zavarovanje, dopust, nastanitev, dovoljenje staršev za mladoletne gospodinjke pomočnice, itd., je začel veljati sredi leta 1958. Toda pogovori z nekdanjimi služkinjami kažejo, da so se še kar nekaj časa po sprejetju omenjenega zakona »zaposlovalce« brez predpisanih dokumentov, zavarovanja, itd. O tem spregovori tudi prispevek iz *Matajurja*, objavljen nekaj mesecev po sprejetju omenjenega zakona: »Kako je torej z zakonom o diklah? Kakor z večino novih zakonov pri nas v Italiji, bo treba precej časa, da začnejo funkcionirati. Dikle si same iščejo preko svojih prijateljev službe in jih menjajo [to naj bi po sprejetju zakona počele posebne agencije]« (Anon. 1958b: 1).

25 Besedna zveza »biti del družine«, uporabljena med gospodinjstvijskimi pomočnicami, njihovimi delodajalci in nasploh v različnih kontekstih njihovega dela ter bivanja med družinami delodajalkami, je bila kritično analizirana s strani številnih raziskovalcev omenjenega pojava. Rhacel Salazar Parreñas (2001: 179–178), ki je naredila nekakšen pregled tovrstnih kritik omenjene besedne zveze, pravi, da je ukoreninjena v fevdalistično razumevanje gospodinjstvijskih pomočnic kot gospodarjevih služabnic, da zamegljuje status gospodinjstvijskih pomočnic kot plačanih delavk in tako otežuje zaposlenim pogajanje z delodajalcem, da delodajalcem omogoča uporabo »družinske« ideologije pri pogajanjih glede plačila zaposlenim, in nazadnje, da marginalizira obstoj družin gospodinjstvijskih pomočnic.

26 Ana Barbič in Inga Miklavčič-Brezigar (1999: 46) ločujeta dve vrsti odnosa delodajalcev – dru-

Pa tudi pritiska kontrole domačih niso vse občutile enako. Za nekatere gospodinjske pomočnice, seveda za tiste, ki so prisluženi denar ali vsaj obdržale zase, je plačano gospodinjsko delo pomenilo sfero avtonomnega delovanja, ekonomske samostojnosti.²⁷ Delo, ki so ga zastonj opravljale doma, pa so doživljale kot tradicionalno vlogo gospodarsko in družbeno podrejene ženske. Kot nam govori tudi že slišano pričevanje služkinje, ki je odšla leta 1954 iz Hlodiča služiti k družini v Milano. Lahko bi delala doma na kmetiji, ki jo je vodila mama, toda: *Ja, tle sem bla delala, tle sem bla delala kmetijo, sem bla pomala tle doma, ma potle (toda potem) plače jo ni blo. Če sem bla mela potrebo en par čevlju al eno obleko an kam sem šla po sude (denar), jih ni blo.*

GLAS VEDNOSTI – OBLASTI

Pustili smo glasu Lepih Vid, da spregovori. To smo naredili (tudi) zato, da odgovorimo oblastnemu glasu z začetka besedila.

Pojem glasu ni bil izbran kar tako, mimogrede. V sami naravi glasu in kajpak poslušanja je nekaj, kot pravi Mladen Dolar (2003: 112) v knjigi *O glasu*, kar glas obdarja z avtoriteto in se neposredno ponuja v politično rabo. Poslušanje, oživljanje, razširjanje pričevanj, glasu Lepih Vid je tako neizbežno tudi emancipacijsko, politično početje. Poslušanje drugačnih, neslišanih, utišanih zgodb namreč odpira vprašanja določenega polja vednosti. Vednosti – oblasti.²⁸

Dekleta, ki so odšla v italijanska mesta, svojega odhoda, tamkajšnjega dela in bivanja v številnih primerih niso razumela kot »maledet«, »schiavitu«. Vsaj

žin do gospodinjskih pomočnic. Tradicionalen odnos opredeljuje stroga ločenost »gospoda ali gospe« in »služkinje« ali primere, ko je bila služkinja obravnavana kot članica družine. Sodoben odnos pa opredeljuje odnos med družino in delodajalcem kot razmerje med delodajalcem in delavko, ne glede na to, ali je ta odnos hierarhičen ali demokratičen. Na hierarhičen način, kot ugotovljata avtorici, so naletele služkinje v premožnejših meščanskih družinah, v delavskih družinah pa so bile služkinje največkrat sprejete kot članice družine.

27 Z leti se je spreminjal odnos gospodinjskih pomočnic do domačih. Če je v obdobju med svetovnjima vojnoma in desetletju ali dveh po njej velika večina deklet še pošiljala denar domov, je to postajalo, kot kažejo pogovori, od šestdesetih let vse redkejša praksa. Tako je šele poznejšim »diklam« zaslužek v večji meri lahko (lahko) pomenil tudi (vsaj delno) ekonomsko in socialno neodvisnost.

28 Poslušanje zgodb gospodinjskih pomočnic kajpada prinaša številne interpretativne zagate. Te se dotikajo tako vednosti kot seveda oblasti. So bile neobjeljena in izkoriščana delovna sila ali jih je treba razumeti kot emancipirane ženske, če navedemo le dve od številnih mogočih skrajnosti. – Sledeč razmišljanju Bojana Baskarja (2002: 208) o različnih interpretacijah Šavrink, bi lahko govorili vsaj o dveh: optimistično-feministični (poudarjanje ženske moči, agilnosti in odločanja) in pesimistično-feministični (poudarjanje spolne neenakopravnosti, ekonomskega izkoriščanja žensk).

tako nam govorijo danes, po prašnih desetletjih, ko se je na izkušnje, pomene, pričevanja usedlo že veliko vsemogočega prahu. Prahu, ki ga sicer nikoli ne moremo povsem odpihniti, očistiti, odstraniti, da bi prišli do tistega prvotnega leska (izvornih izkušenj). A vendarle, to je edini glas – čeprav še tako zaprašen, ki se lahko postavi nasproti pol stoletja odmevajočem oblastnem glasu.

Nekatera dekleta, kot nam govorijo osebna pričevanja, so iskala tudi »avanturo«, spremembo v življenju, vsaj delno finančno, ekonomsko neodvisnost, želela in poskušala so se (vsaj nekoliko) otresti okov patriarhalne družine, zamenjati težka kmečka dela doma s privlačnejšim delom v mestnih gospodinjstvih, želela so priti v mesto, kjer so lahko občudovala in si želela bleščeče čevlje iz izložb, čeprav jih ponavadi niso mogla kupiti. In prav na tem mestu bi veljalo nadaljevati to besedilo, a mi ga bomo zaradi znanih omejitev končali. Končali ga bomo torej s tem bežnim pogledom na epsko razsežnost ženske želje.

A zadnja beseda pripada, kot zahtevajo program, naslov in etika pričujočega besedila, nekdanji »dikli«, ki ni bila prikrajšana za tisto, za kar smo vedno prikrajšani bralci, pa nič manj tudi pisci takšnih besedil, pa če se trudijo biti še tako živa: *Se je nardlo eno ešperjenco* (izkušnjo).

LITERATURA

- Anon. (1956). Prebivalstvo Nadiških dolin živi v skrajno težki mizeriji. *Matajur*, 7(19/141): 1.
- Anon. (1957). Dikle – »domestiche«. *Matajur*, 8(8/150): 1.
- Anon. (1958a). Dikle so postale osigurani delavci. *Matajur*, 9(9/174): 1–2.
- Anon. (1958b). Emigrantske rimese. *Matajur*, 9(21/187): 2.
- Anon. (1961). Emigracija v Nadiški dolini. *Matajur*, 12(8/238): 1.
- Anon. (1986). *Fotoalbum izseljencev iz Benečije / Fotoalbum degli emigranti della Benecia*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Anon. (1990). Zgodovinska skupina. *Tabor »Rezija 89«* (ur. Aldo Rupel). Gorica: SLORI in NŠK, 15–26.
- Barbič, Ana in Inga Miklavčič-Brezigar (1999). Občasne migracije podeželskih žena na Goriškem: gospodinjstvo v tujini – nuja in priložnost nekoč in danes. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 39(3/4): 39–38.
- Baskar, Bojan (2002). *Dvourni Mediteran: študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko in Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije.
- Bruner M., Edward (1986). Introduction. *The Anthropology of Experience* (ur. Victor W. Turner in Edward M. Bruner). Urbana in Chicago, University of Illinois Press, 3–30.
- Brumen, Borut (2000). *Sv. Peter in njegovi časi: socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Dolar, Mladen (2003). *O glasu*. Ljubljana: Analecta.
- Henshall Momsen, Janet (1999). *Maids on the Move. Gender, Migration and Domestic Service* (ur. Janet Henshall Momsen). London in New York: Routledge, 1–22.
- Kalc, Aleksej in sodelavci (2002). *Poti in usode: selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Knjižica Annales majora. Koper in Trst: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije in Narodna in študijska knjižnica.
- Kalc, Aleksej in Majda Kodrič (1992). Izseljevanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske migracije s posebnim ozirom na obdobje 19. stoletja in do prve svetovne vojne. *Zgodovinski časopis*, 46(2): 197–209.
- Kodrič, Majda (1990). Življenjska zgodba izseljenke varuške. *Jadranski koledar 1991*: 99–102.

Kovač, Andreja. Lepa Vida, <http://www.prvagimnazija.org/Dejavnosti/Kultura/Gledali%C5%A1%C4%8De/Prvioder/tabid/76/ctl/Details/mid/678/ItemID/58/Default.aspx>, 27. 10. 2008.

Lorenzon, Onorato in Pietro Mattioni (1962). *L'emigrazione in Friuli*. Udine: Pellegrini.

Marx, Karl (1979). Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta. *Izbrana dela v petih zvezkih. III. zvezek* (ur. Boris Ziherl). Ljubljana: Cankarjeva založba, 445–574.

Makuc, Dorica (1993). *Aleksandrinke*. Gorica: Mohorjeva družba.

Merku, Pavle (1999). *Slovenska imena v Italiji: priročnik / Toponimi sloveni in Italia: manuale*. Trst: Mladika.

Mlekuž, Jernej (2002). *Proučevanje učinkov migracij na vrednotenje prostora med izseljenci iz Nadiške Beneške Slovenije*. Bovec: Filozofska Fakulteta, Oddelek za geografijo.

Mlekuž, Jernej (2004). Izbrani vidiki zaposlovanja beneških deklet v gospodinjstvih italijanskih mest: tiha, grenko-sladka, nikoli povsem slišana zgodba. *Dve domovini / Two Homelands*, 19: 141–164.

Orehovec, Martina (2001). *Ženske in delo v Istri v 20. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo.

Pagani, Bianca Maria (1968). *L'emigrazione friulana dalla metà del secolo XIX al 1940*. Udine: Arti Grafiche Friulane.

Perks, Robert in Alistair Thomson (2000). *The oral history reader*. London in New York: Routledge.

Prešeren, France (1982). *Poezije doktorja Francéta Prešérna: z Dodatkom*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Peacock L. James in Dorothy Holland C. (1993). The Narrated Self: Life Stories in Process. *Ethos*, 21(4): 367–383.

Ramšak, Mojca (2003). *Portret glasov: raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana: Borec.

Ravnik, Mojca (1996): *Bratje, sestre, strniči, zermani: družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti; Koper: Lipa.

Salazar Parreñas, Rhacel (2001). *Servants of globalization: women, migration and domestic work*. Stanford: University Press.

Schuman, Amy (1996). Narrative. *Encyclopedia of cultural anthropology* 3 (ur. David Leinson in Melvin Ember). New York: Henry Holt and company, 836–840.

Stupca, Antonija (1913). O oskrbi za posle in kolodvorskih misijonih. *Slovensko-hrvaški katoliški shod v Ljubljani 1913*. V Ljubljani: Katoliška bukvarna, 183–187.

Verginella, Marta (2006). *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Ljubljana: Delta.

KOMAJ SEM ČAKALA, DA ZRASTEM IN POSTANEM ALEKSANDRINKA

Demitizacija aleksandrink

Katja Škrlež

Moja sestra, Claudia Roden, in jaz iščeva informacije o najini zelo ljubljeni varuški, Mariji Koron, je pisalo v e-mailu, ki so mi ga 6. 6. 2006 poslali iz Društva za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink iz Prvačine. Da bi lažje našli njeno družino, je Ellis Douek v nadaljevanju nanizal še nekaj podatkov:

Doma je bila iz Batuj pri Gorici, v Kairo pa je prišla leta 1932. Ker je bila zelo družabna, se je v Egiptu družila tudi z drugimi Slovenkami. Spominjam se le njene sestrične Vide. Marija ni imela otrok in nikoli ni bila poročena, tako da sva bila zanjo midva njena edina otroka. Če se ne motim je imela nečaka na Reki. Marija je odšla živeti na Reko leta 1956, ko smo mi zapustili Egipt in odšli živeti v Anglijo. Moji starši so jo obiskovali skoraj vsako leto! Zato so večkrat prilagodili počitnice in odhajali na pot npr. v Dubrovnik, da so istočasno obiskali še njo. Po njeni smrti sta nas njena nečaka z Reke obiskala, ko sta bila na potovanju v Londonu. (...) Marijina mati, prav tako Marija Koron, je prišla v Aleksandrijo po Marijinem rojstvu leta 1900. Za seboj je doma pustila druge otroke. Umrla je za tifusom. Njen grob smo poiskali na pokopališču, ko smo prišli iz Kaira v Aleksandrijo. Zelo zanimiv razplet moje povezanosti z vašo državo se je zgodil, ko sva bila z ženo povabljeni na večerjo k predsedniku Clintonu v Washington. Za mizo sva sedela skupaj s slovenskim veleposlanikom in senatorji. Ko sva postala bolj židane volje, sem veleposlaniku rekel, da znam peti po slovensko. Mojo ženo je bilo zelo sram in me je skušala ustaviti, a sem nadaljeval. Veleposlanik je bil malo zbežan, a zelo vesel in pozneje je še spraševal po meni (...).

Pesem, ki jo je Ellis zapel slovenskemu veleposlaniku, je bila Hi konjička in s sestro sta se je naučila v tridesetih letih v Kairu, ko jima jo je med igranjem pela njuna slovenska varuška. Ellis Douek je danes upokojeni očesni kirurg in živi v Londonu.¹ Rodil se je leta 1934 v Kairu v družini židovskih trgovcev. Predniki njegovih staršev so bili iz Sirije in Mezopotamije, a ponosni na svoje britansko državljanstvo. Cesar in Nelly Douek sta za varuško svojih otrok

¹ Svoje življenje je opisal v knjigi *A Middle Eastern Affair* (Douek 2004).

Marija Koron, Nelly in Ellis Douek, Kairo 1934
(avtor neznan, hrani Claudia Roden).

Marija Koron in družina Douek (z desne: Cesar, Nelly, Ellis, Claudia, Marija) pred odhodom v Kolumbijo leta 1938 (avtor neznan, hrani Claudia Roden).

Ellisa, Claudie (1936) in Zakija (1940) izbrala Marijo Koron, aleksandrino iz Batuj. Otroci so že leta 1952 odšli na šolanje v Pariz in London, dokončno pa je družina zapustila Bližnji vzhod leta 1956 ob izbruhu sueške krize. Marija Koron se je po približno dvajsetih letih dela v Egiptu vrnila domov.

Zlasti Claudia je bila na svojo varuško zelo navezana in skoraj leto dni po poslanem e-mailu je navezala stik z njeno družino ter jo spomladi 2008 tudi obiskala. Ob tej priložnosti je o svojih spominih na otroštvo v Egiptu pripovedovala v več intervjujih in tretjega marca predavala v Cankarjevem domu, kjer je govorila tudi o svoji navezanosti na varuško: *Marija je bila zelo pomembna oseba v mojem življenju. Od otroštva sem si z njo delila sobo. Vedno je bila z nami, nikoli nisem šla sama po ulici, niti na tramvaj. Celotno otroštvo sem čutila, da imam stoddotno varnost in ljubezen.*

Danes je Claudia priznana avtorica kuharskih knjig o kuhinji Bližnjega vzhoda. Hrana ji pomeni vez s svojim otroštvom v Egiptu, svojo kulturo, svojo izgubljeno dediščino; v enem od intervjujev je razlagala: *Recepti so del zgodovine, so zapis zgodovine, dokument civilizacije. In nič ne pretiravam. So naši*

spomini in naša identiteta, vsak recept v sebi nosi zgodbo (Hladnik Milharčič 2008: 23). In v njeni najbolj znani in nagrajeni knjigi z recepti se je znašel tudi recept za potico.²

Ko je iskala sledi svoje tudi slovenske identitete, zgodbo o svoji ljubljeni varuški in zgodbe o aleksandrinkah, sem ji razložila, da je bila ta tema dolgo časa zamolčana, aleksandrinke pa deležne raznih obsojanj in obtoževanj, kar jo je močno začudilo.

MOLČEČE GORIŠKE POTOVKE

Z aleksandrinkami se ukvarjam že od svojega otroštva, ko so mi dovolili moje punčke obleči v srajčke in obuti v čeveljčke, ki so jih nekoč v Aleksandriji nosili bratje Barcion, varovanci moje prababice. V hiši je bilo še mnogo drugih predmetov iz Egipta: zlate štrline, skodelice, krožniki in nakit. Predmeti so budili spomine in počasi sem spoznavala zgodbe žensk, ki so hodile na delo v Egipt. Te zgodbe običajno niso zapustile kuhinje, kjer so mi jih pripovedovale večinoma ženske članice družine, čeprav so »prizadele« tudi moške člane. Iz kuhinje niso šle, ker so bile zato premalo pomembne in ker se Maričke, Štefke in Johane niso mogle kosati s fašisti, z bitko pri El Alameinu, s prekomorskimi brigadami in drugimi izkušnjami iz Afrike, o čemer so mi pripovedovali moški člani družine. A ta tema dolgo ni bila samo marginalizirana, temveč tudi rahlo tabuizirana, kot da se za njo skriva nekaj bolečega.

Zaradi te svoje osebne izkušnje sem postavljena v dvojno vlogo, v vlogo raziskovalke in hkrati pripovedovalke/pričevalke, zato je skoraj neizbežno, da pri terenskem delu izhajam iz sebe in svoje družine. Slednje bi lahko bil epistemološki problem, pa se je izkazalo, da je moja prednost prav moja osebna prtljaga. Osebna izkušnja (poleg starosti, spola in lokalne provenience) se je pri terenskem delu izkazala kot neprecenljiva prednost. Moje sogovornice in sogovorniki so me sprejeli za »svojo«, saj so bili prepričani, da bom sposobna večje empatije in razumevanja brez dodatnih razlaganj, predvsem pa brez obsojanj.

V besedilu navedene pripovedi in pogovore sem zbirala med oktobrom 2007 in aprilom 2008; če ni navedeno drugače, so iz njih vzeti vsi citati. Na koncu besedila so poimensko navedeni vse sogovornice in vsi sogovorniki. Ker je še živčih aleksandrink zelo malo, pa še te so zelo stare, sem uporabila tudi intervjuje, objavljene v raznih časopisih, in arhivske avdio posnetke. Iz časopisnih virov sem uporabila intervjuja z aleksandrinkama Dorico Arčon iz Vrtojbe in Marijo Mozetič iz Mirna. Poleg tega sem uporabila objavljene

2 Glej Roden (1997).

Kairo okrog leta 1928, aleksandrinke v parku. Od leve: Ivanka Gregorič, Marija Bavčar, por. Furlan (Marička), sredi fotografije eden od bratov Barcilon (avtor neznan, hrani avtorica).

intervjuje z otroki (Marija Cvenk in Amalia Romanelli) ter varovanci aleksandrink (Claudia Roden). Kar se tiče avdioposnetkov, ki jih hrani Pokrajinski Arhiv v Novi Gorici,³ sem uporabila intervjuje z Rafaelom Rojcem in Danilom Skomino (oba otroka aleksandrink). Uporabila sem tudi gradivo iz družinskih arhivov, med katerim bi zlasti poudarila pisma Felicite Koglot, por. Peric, ki jih hrani njena vnukinja Neda Rusjan por. Bric.⁴

V pričujočem besedilu bodo aleksandrinke iz moje družine (to so Ivana Furlan, Alojzija Čebtron, Marija Čebtron in Marija Furlan) ogrodje, na katerem bom poskušala zgraditi tipologijo aleksandrink in pokazati večdimenzionalnost omenjenega pojava in pluralnost ženskih izkušenj; segata namreč od dojlj in mater do mladih deklet, ki jim je selitev v Egipt pomenila izboljšanje njihovega življenjskega položaja in korak k neodvisnosti. Poleg tega bom upoštevala časovno komponento, saj je opisana migracija segala od srede 19. do srede 20. stoletja. V prvem delu besedila se bom ukvarjala z bolj splošnim

3 Fond Dorice Makuc, fond št. 893, gradivo za knjigo *Aleksandrinke*, kasete 1, Pokrajinski arhiv Nova Gorica (odslej fond D. Makuc, PANG).

4 Na tem mestu se najprej zahvaljujem vsem svojim sogovornikom za njihove pripovedi in druge vire iz družinskih arhivov. Zahvaljujem se tudi Pokrajinskemu arhivu Nova Gorica ter Goriškemu muzeju in Društvu za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink, ker so mi dovolili uporabiti fotografije in za vso drugo pomoč.

pregledom pojava, odnosom javnosti do aleksandrink in njihovo podobo, ki se je usidrala v kolektivni spomin, predvsem pa z njihovim molkom. V drugem delu besedila pa bom skozi številne zgodbe aleksandrink dala glas njim, kajti kot lahko beremo v predhodnem prispevku, »je poslušanje, oživljanje, razširjanje pričevanj, glasu Lepih Vid neizbežno tudi emancipacijsko, politično početje. Poslušanje drugačnih, neslišnih, utišanih zgodb namreč odpira vprašanja določenega polja vednosti.«

Mlade žene iz Primorske, večinoma z Goriškega, Tržaškega in iz Vipavske doline so hodile služiti v Aleksandrijo in Kairo, da bi rešile svoje kmetije in družine pred propadom.⁵ Prvo jim je uspelo, drugo pa ne vedno. S prislужnim denarjem so kupovale zemljo in gradile hiše, večletna odsotnost pa jih je odtujila od družinskih članov, predvsem od njihovih otrok. Posebna kategorija aleksandrink so mlada, neporočena dekleta. Te so šle v Egipt, da bi pomagale svojim zadolženim družinam, včasih pa tudi zato, da so si zaslužile svojo doto. Zanje je bilo delo v Egiptu večkrat korak k neodvisnosti in samostojnosti.

V Egiptu so aleksandrinke delale kot varuške, dojilje, služkinje in spremljevalke v premožnih družinah. Izselsevanje Slovenk v Egipt se je začelo v drugi polovici 19. stoletja in je povezano z odprtjem Sueškega prekopa (1869) ter z gospodarskim razcvetom Egipta. Končalo pa se je s koncem druge svetovne vojne oziroma z egiptovsko revolucijo (1952) in Naserjevo nacionalizacijo Sueškega prekopa (1956), ko so se domov vrnile še zadnje aleksandrinke.

Prve Slovenke so v Egipt prišle kot služkinje tržaških družin. Časovno je izselsevanje v Egipt potekalo nekako v dveh večjih valovih, mejnik med njima pa je prva svetovna vojna. Prvi val je bil posledica zelo slabega položaja kmeta v drugi polovici 19. stoletja, ki so ga povzročili industrializacija, zastarel način kmetovanja in visoki davki. V drugem valu so se ekonomskim vzrokom pridružili še politični pritiski, saj je bil socialni in politični položaj Slovencev med fašizmom zelo slab. Po prvi svetovni vojni je bilo veliko primorskih vasi popolnoma uničenih, prebivalstvo pa v begunstvu. Davki za obnovo uničenih hiš so se še povečevali, moški pa niso mogli dobiti dela. Kmetije so propadale, fašistično zatiranje se je večalo. Moški so začeli odhajati v Argentino, ženske pa še naprej v Egipt. Tam so se zlahka zaposlile, saj so bile *les Goriciennes*, *les Slovenes*, *les Slaves*, kot so jih imenovali, znane kot delavne, poštene in urejene ženske s smislom za otroke in so se hitro učile tuje jezike. Claudia Roden se spominja:

5 Odhajanje deklet v Egipt ni bil strogo »slovenski« pojav, saj lahko podobne migrantke najdemo tudi na drugi strani današnjih meja, v Furlaniji in Istri.

Helena Vovk, por. Romih (desno z očali), in egiptovska kraljica Farida (žena kralja Faruka I.) na izletu v puščavi (avtor neznan, hrani Fototeka Goriškega muzeja – etnologija, »Aleksandrinke iz Gradišča«).

Vsi smo imeli slovenske varuške. Ali pa smo jih vsaj hoteli imeti. (...) To je bilo najboljše, kar se ti je lahko zgodilo. Vse dobre družine v Kairu so imele varuške. (...) Judi so imeli najraje Slovenke, topli so se zanje. (...) Slovenke so imele toplino. Prišle so iz vasi, iz tesno povezanih življenj. Niso prišle s pravili in z naučenimi tehnikami. Niso bile poklicne varuške, ampak dekleta iz vasi, ki so v Egipt prišle iskat delo, ker ga doma ni bilo, in so bile pogosto edini vir dohodka. Bile so zelo pobožne in prav neverjetno čednostne. Hodile so v cerkev in bile vedno brezhibno oblečene. Elegančne (v Hladnik Milharčič 2008: 21–22).

O visokem ugledu slovenskih varušek oziroma guvernant priča tudi podatek, da je ena med njimi – Marija Faganelli iz Mirna – vzgajala nekdanjega predsednika OZN Butrosa Galija in albanskega kralja Zoguja.⁶ Skoraj neverjetna pa je tudi zgodba Avgustine Vovk iz Gradišča nad Prvačino. Med prvo svetovno vojno je bilo Gradišče popolnoma uničeno in s petimi otroki je odšla v begunstvo v Litijo. Mož je padel na srbski fronti, tako da ji po vrnitvi domov

⁶ O tem glej več v knjigi Dorice Makuc *Aleksandrinke* (1999: 161).

ni preostalo drugega, kot da gre v Egipt, kjer je pred vojno delala že trikrat. In odšla je naravnost na kraljevi dvor, kjer je postala spremljevalka matere kralja Faruka. Pozneje je na dvor spravila še svoji hčeri, nečakinji in sosedi. Ena hčerka se je zaposlila kot prva spremljevalka kraljice Faride, druga pa kot spremljevalka kraljeve sestre. Sosedi sta postali varuški kraljevi vnukinji in vnuku Hassan Bayu, nečakinji pa sta odšli na dvor v Teheran kot spremljevalki princese Fawzije, prve žene iranskega šaha Reze Pahlavija.

Doma pa je bila zgodba popolnoma drugačna. V listu *Soča* je izhajala serija člankov z naslovom *Rak na telesu primorskega ljudstva*, kjer je pisalo, da je

aleksandrovanje pogubno za ženo, moža, otroke, za občino, za državo, za cerkev, da, tudi za premoženje (...) aleksandrovanje škodi ženam in njihovi nrvnosti (...) ko mlado dekle, neizkušeno ide daleč čez morje v trgovinsko, razbrzdano pomorsko mesto, kjer se vse lesketa, vse vabi v zanjko s zgledom! Aleksandrovanje škodi pa ženskam tudi na veri: v Aleksandriji so večinoma Mohamedani, Judi, razkolniki in ne broj drugih veroizpovedi (...) Aleksandrovci se redno vržejo na pijačo in mesto, da bi za poslane denarje kakor zmenjeno plačal dolh hiši, kupil kos brega, zapiva (v Žigon 2003: 15).

Znotraj svojih družin so bile aleksandrinke večinoma spoštovane, v svoji skupnosti (vasi, domačem kraju) pa deležne mnogih obsojanj in zaničevanj. Veljale so za uničevalke družin in vlačuge. Aleksandrinkin sin, Rafael Rojc, se spominja: *V Zaloščah so na to gledali kot na nekaj povsem normalnega. Le redke izjeme so to postavljale pod vprašaj, češ da te ženske opravljajo še neka druga dela (...)* Malo je bilo prisotno tudi to, da te ženske nepošteno služijo denar, (tiše) se prostituirajo.⁷ Ko sem v pogovoru ta namigovanja omenila Claudii Roden, je vzdihnila *Kdaj le? Saj so bile od jutra do večera in vse dni v tednu zasedene z nami otroki. Če so imele prosto, so šle v cerkev ali k nunam.* In čeprav obstajajo določeni indici celo o trgovini z belim blagom v Egiptu,⁸ je zelo verjetno, da je bilo šikaniranje posledica strahu pred emancipacijo žensk in poskus diskreditacije žensk, ki so imele v svojih rokah ekonomsko moč in s tem v družini možnost odločanja. Za molkom se torej ni skrivala samo zgodovinska nepomembnost aleksandrink, njihovo dolgoletno sramotenje, temveč tudi strah pred njihovo preveliko močjo.

⁷ Fond D. Makuc, PANG.

⁸ Glej npr. članek Alberta Rejca (1960) o pritožbah Andreja Gabrščka zaradi neukrepanja avstro-ogrskih oblasti v zvezi s trgovino z belim blagom leta 1907. Trgovina z belim blagom je zelo prisotna tudi v zbirki novel Marjana Tomšiča *Južni veter: Zgodbe slovenskih Egipčank* (2006).

LEPE VIDE?

Kolektivni spomin na aleksandrinke je ujet v literarni lik Lepe Vide, ki zaradi hrepenenja po lepšem življenju zapusti moža in majhnega otroka in gre dojit španskega kraljeviča. Inga Miklavčič-Brezigar pravi, da v pesmi odseva negativen odnos moških piscev do omenjene ženske migracije, ki povzroča psihični in moralni propad žensk, posledica česar sta lahko samo zaslužena kazen in obžalovanje. Kazen Lepe Vide je večni spomin na bolnega otroka in ostarelega moža ter občutek krivde, da je zaradi obljub po boljšem življenju zapustila dom. Podobna kruta usoda doleti tudi Maliko iz Aškerčeve pesmi Egipčanka, ki gre v Egipt služiti, konča v haremu, na koncu zboli in skesano pride domov umret. Pesem se konča s svarilom vsem mladim dekletom, naj ne končajo kot Malika (Barbič in Miklavčič-Brezigar 1999: 167–168). Pričujoči odnos moških literarnih piscev se do danes ni veliko spremenil, saj je tudi v zbirki novel *Južni veter* Marjana Tomšiča (Tomšič 2006) mogoče zaslutiti obsojanje. Aleksandrinke so namreč za vsako svoje neprimerno vedenje kaznovane z nesrečo oziroma negativnim izidom zgodbe.

Aleksandrinke so obsojali predvsem zato, ker so »zapustile« svoje otroke in odšle skrbet za druge. Očitki o brezbržnosti, krutosti in »nenaravnosti« so leteli zlasti na dojilje, ki so nekaj tednov po porodu pustile svoje otroke in odšle v Egipt dojit druge. Pri tem se, kot pravi Daša Koprivec, pozablja, »da pri

Prvaške aleksandrinke na plaži (avtor neznan, hrani Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink Prvačina).

tistih aleksandrskih, ki so ostale v Egiptu več let in so doma imele svojo družino, kateri so ves čas pošiljale denar, ni šlo za *odhod* v Egipt, ampak za sprejeti način življenja, na katerega so tako ali drugače *pristali* vsi odrasli družinski člani« (Koprivec 2006: 101).

Daniela Perco je uredila zbornik o dojljah in služkinjah z bellunškega območja, v katerem so bili sistematično zbrani intervjuji z dojljami in časopisni članki o omenjenem pojavu. Analize so pokazale na številne podobnosti med njimi in aleksandrskimi. Perco opozarja, da se pri teh migracijah ne sme zanemarjati pomena tipa družine oziroma družinske organizacije. Poleg nuklearne je obstajala tudi razširjena družina. Njen najstarejši član je imel vlogo nekakšnega družinskega poglavarja, ki mu pripadata avtoriteta in ekonomska kontrola družine. Mlade ženske so odhajale služiti tudi zato, da si je mlada družina lahko kupila hišo in kos zemlje ter se tako *osamosvojila* od razširjene družine (Perco 1984: 21–22). *Sej ta družina se ni mogla formirati, ker ni imela neč, se spominja problemov svojih staršev Rafael Rojc. Mama je že pršparala neki denarja in poslala domov. Pol so odplačali dolg za hišo in to nej bi bla baza, da se ustanovi družina, da bi mi vsi prišli skupej.*⁹ V taki ekonomski situaciji, ko je družina na robu preživetja, so potrebe enega člana družine, v tem primeru otroka, podrejene potrebam drugih članov.

Glavni motiv za odhod v Egipt je bila v večini primerov revščina. Poleg tega je bila Goriška po prvi svetovni vojni zelo prizadeta, mnoge hiše so bile popolnoma uničene. Tako Marija Črne iz Bilj kot Marija Mozetič iz Mirna, dve aleksandrski, ki jih navajam v besedilu, sta bili begunki, ki sta se po koncu prve svetovne vojne vrnili na porušen dom. Mož Marije Mozetič kot čevljar ni mogel zaslužiti dovolj denarja, da bi vzdrževal družino. Ker sta dobila vest, da je tudi v Ameriki težko z zaslužkom, sta se odločila, da gre raje Marija za dojljo v Egipt. Da je odplačala vse dolgove, je tam delala devetnajst let. Ko se je nameravala vrniti domov, se je začela druga svetovna vojna, meje pa so zaprli. *Prvič nam je hiša zgorela v prvi vojni, potem smo pridelali toliko dolga, da sem morala v Egipt. Služila sem, da bomo ja odplačali, kar je bilo in v miru naprej živeli. Pa je prišla druga vojna in spet je vse šlo. Ko sem se vrnila domov, nismo imeli ničesar, še vilic in krožnikov ne, se spominja Marija (v Širok 1996: 37). Dori Arčon iz Vrtojbe je oče obljubljal da bo šla v šole. Pa je umrl, ko je bila stara dvanajst let in srednje šole ni mogla končati:*

9 To se ni nikoli zgodilo. Rafaelov oče je umrl leta 1953, njegova žena pa se je iz Egipta vrnila šele leta 1959. V Egiptu je bila več kot dvajset let. Migrant pa je bil tudi Rafaelov oče, in sicer v Jugoslavijo, kjer je delal vsa mogoča dela, tudi v cirkusu. Za Rafaela sta skrbeli njegovi babici. Ko se je oče vrnil domov, se je prijavil v italijansko vojsko z namenom, da ga pošljejo v Afriko (Abesinijo) in bi se tam lahko srečal s svojo ženo, vendar se to ni zgodilo (fond D. Makuc, PANG).

Po prvi svetovni vojni so bile vse vasi porušene. Nekaj let je bilo dovolj dela in smo se lahko preživljali. Po letu 1926 pa ga je zmanjkalo. In če fantje niso bili pri fašistih, sploh niso mogli dobiti dela. Obenem so fašisti rušili in požigali vse, kar je bilo slovensko. Moški so začeli odhajati v Južno Ameriko, ženske pa v Egipt. Plače je bila dobra in blizu je bil. Naše hiše so bile vse zadolžene. Mama si je sposojala za hrano in vračala z dvanajstodstotnimi obrestmi. Imeli smo mizarско delavnico, a po letu 1926 ni nihče potreboval oken in vrat (v Merljak 2002: 8).

Za ekonomskimi vzroki izseljevanja pa so se skrivali tudi drugi motivi. V razširjenih družinah je pod eno streho in v skupnem gospodinjstvu živelo več generacij, zaradi česar je pogosto prišlo do konfliktov. Mlada nevesta je morala vsakdanji prostor deliti s taščo in svakinjami; prav konflikti v družini (zlasti nerazumevanje s taščo) so bili večkrat *povod*, ekonomska situacija pa dobrodošel *vzrok* za odhod v Egipt. Kot opozarja Daša Koprivec (2006: 101), je meja med povodom in vzrokom za odhod zelo subtilna in le malo žensk bi priznalo, da so ob odhodu čutile tudi *olajšanje*. Ker je ta možnost obstajala, je veliko žensk odhod v Egipt izbralo kot izhod iz neke življenjske situacije, ki je povzročala stisko, pa naj so to bili konflikti v družini, slab zakon ali pa beg iz revnega in kmečkega okolja.

BOLJ JIM BRANIJO, VEČ JIH PRIDE!

Za razumevanje odnosa do aleksandrink in ženskih migracij je ključnega pomena preučevanje vloge Katoliške cerkve. Katoliška cerkev na Slovenskem je v obdobju pred prvo svetovno vojno poudarjala samo negativne posledice izseljevanj (Drnovšek 2007: 19). Zlasti negativen je bil odnos do izseljevanja žensk. Biljenski vikar je leta 1871 poslal na knežji nadškofijski urad v Gorici seznam šestindvajsetih aleksandrink iz omenjene vasi in prošnjo za posredovanje pri c. kr. glavarstvu, da bi jim nehali izdajati potne liste, saj je njihovo »fizično in moralno življenje ogroženo« (v Makuc 1914: 26). Cesarsko kraljevo okrajno glavarstvo je odgovorilo, da za to ni zakonskih podlag in tako so ženske še kar odhajale. »Bolj jim branijo, več jih pride!« se je leta 1902 v *Mohorjevem koledarju* jezil zdravnik Karel Pečnik. »Ponavadi se z njimi dobro ravna, tudi prostega časa imajo žalibog več, kakor bi bilo potrebno« (v Makuc 1914: 37). Pred prvo svetovno vojno se je zaradi vedno večjega izseljevanja tudi v cerkvenih ustanovah povečalo zanimanje za izseljensko vprašanje in goriški nadškof Sedej je leta 1913 poročal kongregaciji za emigrante v Rimu, da se iz goriške škofije že desetletja v Egipt izseljujejo mlade slovenske žene in dekleta kot služkinje ali pa dojljje. Vzrok izseljevanja so uboštvo, pomanjkanje hrane in dela. A tiste, ki odhajajo v Ameriko, žene želja po bogastvu, po večjem za-

služku in svobodi učenja. Dekleta, ki odhajajo v Egipt zaradi zaslužka, pa težijo po samostojnosti in lahkotnem življenju (v Makuc 1914: 67–71). Negativen odnos pa ni bil prisoten samo v slovenskem klerikalnem časopisju. Tudi v klerikalnem tisku z območja Belluna v Italiji je mogoče najdi napade na dojitje, češ da so brezobzirne, nečloveške in nečimrne. Da zaradi denarja, udobnega življenja in neodvisnosti od moža zapustijo svoje otroke in pri tem niti ne čutijo nobene bolečine (v Perco 1984: 111–113).

Odnos Cerkve in klerikalnega časopisja do aleksandrink je bil negativen zato, ker so izstopile iz ustaljene predstave o ženski, ki jo Marjan Drnovšek (2004: 385) strne v »žena naj bo doma, čaka naj na moža«. V patriarhalnem okolju 19. in prve polovice 20. stoletja je bila poudarjena vloga ženske kot matere in soproge, odvisne od moža, glavnega hranilca družine. Kot pravi Marta Verginella, so si pisci krščanskih moralnih podukov v drugi polovici 19. stoletja prizadevali za strogo delitev dela med spoloma in priklenitev žensk na dom. Prestop hišnega praga so razlagali kot veliko grožnjo moralni integriteti družine (Verginella 2006: 12). In aleksandrinke so utelešale točno to fantazmo. Tradicionalna delitev dela in vlog znotraj družine je bila »obrnjena«, ženske so služile denar in šle od doma, moški pa so ostali doma, skrbeli za otroke in opravljali tradicionalno ženska gospodinjska opravila (največkrat sicer ob pomoči tašč oziroma babic, pa tudi to ni bilo pravilo). Ker so v Egiptu veliko zaslužile, so s tem denarjem doma lahko kupovale hiše in zemljo, tako da se je v njihovih rokah skoncentrirala ekonomska moč in s tem avtoriteta v družini. Vendar tega ne gre precenjevati, kajti v mnogih primerih so bile aleksandrinke bolj kot emancipirane ženske »molzne krave«. Z denarjem, ki so ga pošiljale za odplačevanje zadolženih kmetij, so služile razne posojilnice in gostilne. Možje so ta denar večkrat zapili, samo v vasi Prvačina je po pripovedovanju na račun denarja aleksandrink nastalo enajst gostiln. Po vrnitvi domov so običajno spet zasedle svoje mesto v patriarhalno urejeni družini, pa tudi njihova odločitev za odhod je bila večkrat sad dogovora vseh družinskih članov kot pa samostojna odločitev ženske.

Država o migracijah ni moralizirala, niti ni državljanov od migracij odvrčala. Od migrantov je imela ekonomske koristi tako država, iz katere so emigrirali, kot država, v katero so imigrirali. »Skrb za emigrante je predvsem cerkveno vprašanje,« je bilo leta 1913 rečeno na slovensko-hrvaškem katoliškem shodu v Ljubljani. Z rahlo zamudo v primerjavi s sosednjimi državami je slovenska Katoliška cerkev ustanovila družbo sv. Raphaela za pomoč izseljencem in začela z drugimi oblikami pomoči (Drnovšek 2007: 19 in drugje). Zaradi eksotičnih percepcij Egipta je Cerkev poudarjala, da zlasti aleksandrinkam grozi moralni propad. V tem starem strahu pred Orientom se je rodilo

mного insinacij, o katerih sem pisala že v prejšnjem poglavju in katere je zanikal že Karel Pečnik, češ da so ženske bolj izpostavljene moralnim nevarnostim v Trstu in drugih velikih evropskih mestih kot pa v Egiptu (v Makuc 1994: 39). Prvega duhovnika so Slovenke v Egiptu dobile leta 1894, leta 1901 pa je škof Snój v Aleksandriji ustanovil Krščansko zvezo Slovenk, zlasti pomembno pa je bilo delovanje Šolskih sester sv. Frančiška Kristusa Kralja, ki so v Egiptu delovale od leta 1908. Njihov azil ni bil samo pribežališče za migrantke brez dela, temveč tudi nekakšna posredovalnica dela in prostor druženja.¹⁰

VSI SO ŠLI V EGIPT. BIL JE CENTER SVETA

Egipt je bil biser Mediterana, se z rahlo nostalgijo, prisotno pri mnogih emigrantih, ki so po Naserjevi revoluciji morali zapustiti Egipt, spominja Robert Saab, sin aleksandrinke, ki je odraščal v Aleksandriji. Ekonomski razcvet Egipta se je začel z odprtjem Sueškega prekopa (1869), ki je privabil mnoge trgovce in poslovneže predvsem iz Evrope, pa tudi od drugod. Vsi so šli v Egipt. Bil je center sveta (v Hladnik Milharčič 2008: 20), je to naglo naraščanje števila migrantov v Egipt opisala Claudia Roden. Grki, Sirijci, Armenci in Židi so se v Aleksandrijo preseljevali že pred tem in si znotraj mesta ustvarili svoje četrti.

Neznana aleksandrinca (avtor neznan, hrani Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink Prvačina).

¹⁰ Vsako nedeljo so se Slovenke tam zbirale, brale slovenske časopise in knjige, prirejale razne gledališke igre in nastope. Poleg tega so bili v azilu Franca Jožefa tudi šola, vrtec in sirotišnica za otroke aleksandrink.

Tudi Italijani in Francozi so se večinoma naseljevali v Aleksandriji. Italijanski in grški arhitekti so mestu dali razpoznaven pečat. A zunaj polotoka je bila Aleksandrija še vedno arabska. Po finančni krizi je delnice Sueškega prekopa kupila Velika Britanija in Angleži so po uporabi leta 1882 odstavili kediva in razglasili protektorat nad Egiptom. Ta je ostal *de facto* britanska kolonija vse do leta 1922, ko je nastalo kraljestvo Egipt. Velika Britanija je obdržala nadzor na Sueškim kanalom in svoje vojaške čete umaknila iz Egipta šele leta 1936.

V Aleksandriji so posamezne narodnosti živele znotraj svojih komun s skupnim jezikom ali religijo. Čeprav je bil uradni jezik angleščina, pa je bila v večini skupnosti francoščina sprejeta kot pogovorni jezik. Tujci so bili v Egiptu oproščeni plačevanja davkov, sodišča pa so bila mešana – tujcem so sodili po zakonih iz njihovih držav. Po Naserjevi revoluciji (1952) in nacionalizaciji Sueškega prekopa (1956) se je večina Evropejcev morala izseliti. V njihovem spominu je Aleksandrija ostala simbol multikulturnega mesta. Amalia Romanelli, hčerka aleksandrinke iz Prvačine, se svojega rojstnega mesta spominja predvsem po njegovem multikulturnem duhu:

V času, ko je povsod veliko rasizma in ksenofobije, bi radi na svojem primeru povedali, da lahko ljudje živimo v multikulturni in multietnični družbi. V Aleksandriji smo se družili različni mediteranski narodi: Slovenci, Italijani, Grki, Armenci, Francozi, Libanonci, Maltežani, Sirijci in Židje. Ohranjali smo kulturo in se povezovali z drugimi. Vsi smo od drugih vzeli najboljše. Mešali smo kuhinje in mentalitete. Potrebovali smo le malo dobre volje in ljubezni ter spoštovanja drugačnosti. Potem smo lahko živeli skupaj (v Merljak 2002: 8).

Na tem mestu se ne bom spuščala v kompleksnost multikulturalizma, poudarila bom samo, da je »multikulturni paradoks ta, da na eni strani upošteva mo pomen kulturnih razlik, na drugi strani pa jih moramo zanikati, če hočemo živeti skupaj, oziroma moramo priznavati dominantno kulturo kot tisto, ki ima skupaj s pravnimi normami, uzakonjenimi v državi, primat nad drugimi kulturami« (Milharčič Hladnik 2007b: 202). In tujci so bili v Egiptu dominantna kultura. Del te dominantne kulture so bile tudi aleksandrinke. V pripovedih mojih sogovornikov, pa tudi v drugih virih, se odnos do Arabcev giblje od strahu in odklanjanja Drugega, ki ga v veliki meri določa orientalizem,¹¹ do poznejšega skorajda simpatiziranja z arabskimi aspiracijami po neodvisnosti

11 Orientalizem je očitno zelo trdovratna »bolezen« Evropejcev. Znani tržaški novinar Paul Ruzmitz v enem od člankov navaja zgodbo, polno neverjetno eksotičnih percepcij Egipta kot dežele haremov in evnuhov: »Ženska migracija je spravljala v zadrego mali kmečki svet. Ve se, da niso bile vse zgodbe čiste kot solza. V Soški dolini se še spominjajo žlahtne gospe, ki je na začetku dvajsetega stoletja vsako leto hodila domov na obisk v spremstvu ogromnih majordomov te-

in lastni državi, ki so ga aleksandrinke kot Primorke primerjale s položajem Primorcev v fašistični Italiji.

Aleksandrinke so se zaposlovale pri vseh naštetih narodih. Najprej pri Italijanih, saj so prve prišle v Egipt skupaj s tržaškimi družinami. Plačilo v Egiptu je bilo tudi do štirikrat večje kot v Gorici ali Trstu. Zaposlovale so se večinoma preko poznanstev, ena je pomagala poiskati službo sestri, druga prijateljici, tretja sosedi in tako naprej. Pozneje so jim pri posredovanju dela pomagale tudi šolske sestre. Glas o dobrem zaslužku se je naglo širil in izseljevanje je postajalo vse bolj množično. V nekaterih vaseh, kot so Prvačina, Gradišče, Bilje, Miren, Dornberk, Batuje, Selo skoraj ni družine, ki ne bi imela aleksandrinke. Pri nekaterih so odhajale tudi v več generacijah. Ključnega pomena pri načrtovanju odhoda so bile socialne vezi v skupnosti in družinske preživetvene strategije.

Običajno jih je ob prihodu služba že čakala. Že pred odhodom je bilo treba narediti vpoklic, tj. neke vrste delovno vizo, ki so jim jo uredili bodoči delodajalci ali pa druge aleksandrinke v Egiptu. Pri tem je bilo treba plačati določeno vsoto denarja. *Ker sem bila mladoletna, so morali zame položiti deset egiptovskih lir za primer, če naredim kako neumnost. So te lahko dali na šup (prisilni odgon). Deset egiptovskih lir je takrat pomenilo trimesečni zaslužek*, se spominja Marija Černe. Če še niso bile polnoletne,¹² so morali tudi bodoči delodajalci jamčiti, da oni odgovarjajo zanje. Bile so zelo zaželena delovna sila, ker so veljale za poštene in delavne. Veliko pripovedovalcev je omenjalo, da so imeli od vseh Slovenke najraje, ker so bile pridne, delavne in poštene, medtem ko *so bile Grkinje in Italijanke z juga lene in umazane*. Ti stereotipi o Italijankah in Grkinjah so verjetno nastali zaradi tekmovalnosti med njimi, saj so si bile pri iskanju službe konkurentke. Tudi Claudia Roden je v svojem že omenjenem predavanju razlagala, da delodajalci niso imeli ravno neke na rasi temelječe lestvice:

Slovenke so bile prijazne, lojalne, tople in čustvene, torej to, kar si želiš za svojega otroka. Angležinje pa so bile za nas arabske trgovce preveč stroge. Poleg tega so naše mame hotele, da slovenske varuške z nami govorijo italijansko, da bi se naučili še tega jezika. Grkinje so na nek način veljale za lahka dekleta. Egiptovke so bile zelo poceni, a ne preveč čiste, poleg tega naj bi otrokom dajale hašiš, da so lažje zaspali. Judinj tudi nismo marali za varuške, ker niso imele spoštovanja, niti niso ubogale.

mne polti. Oni so bili verjetno evnuhi, ona pa gotovo ženska iz harema. Ni bilo lepo v tistih časih priznati, da je vzdrževana priležnica« (Rumitz 2005: 30).

12 V fašistični Italiji si postal polnoleten pri enaindvajsetih letih.

Čutile so se enake nam. In tako so prišle Slovenke, mama je vedela, da v tem okolju potrebujemo varuško, ki je lojalna, pametna in ima srce.

V pogovoru mi je Claudia tudi povedala, da so se Slovenke najraje zaposlovale pri judovskih družinah, pri muslimanih pa ne, ker je bilo znano, da tepejo svoje služabnike.¹³ Za enimi in drugimi nacionalnimi stereotipi se skriva določena pragmatičnost, ki je vladala na trgu delovne sile.

Varuške so bile ves dan z otroki, njihove matere se z njimi niso veliko ukvarjale. Prostega časa so imele varuške zelo malo, praviloma ob vikendih niso bile proste. Del varuškinega vsakdanjika je bil obvezen sprehod v park (ali žardine, kot so jih imenovale). Claudia Roden se spominja, kako so varuške sedele vsaka v svojem kotu, Slovenke v enem, Italijanke v drugem, Grkinje pa v tretjem in se pogovarjale v svojih jezikih. Meni, da to ni bilo toliko zaradi nacionalnih predsodkov, temveč so hotele izkoristiti priložnost in se pogovarjati v maternem jeziku.

Sobarice so imele več prostega časa, praviloma dva dneva v tednu. Po pripovedovanju mojih sogovornikov so prosti čas izkoristile za medsebojne obiske, nakupovanje, ob nedeljah obisk maše in azila in včasih tudi za popoldanske kinopredstave. *Po vojni nas je bilo še malo Slovenk ostalo v Egiptu. In ker se povpraševanje po nas ni zmanjšalo, smo si lahko izmišljevale. Zahtevale smo višje plače in več svobode*, se spominja Marija Černe.

VRNITEV

Vrnitev domov ni bila za vse lahka. Aleksandrinke, ki so v Egiptu preživele več let, so se od soprogov, še zlasti pa od otrok, odtujile. Ti jih ob vrnitvi včasih sploh niso prepoznali, v mnogih primerih pa jih nikoli niso sprejeli: *Ni blo vezi med nami, nisem čutil, da je kaka vez*, se svojega srečanja z ostarelo mamo spominja Danilo Skomina, *mamo sem tikal, ko je pršla, očeta sem pa skozi vikal. Nisem je tikal samo zatu, ker je zdej tako moderno. Sem mislu, da bojo padle pregrade med nama, če jo tikam, pa niso.*¹⁴ Njegova sestra pa je na vprašanje, kako je bilo odraščati brez mame, odgovorila: *Čutila sem, da bi bila bolj srečna, če bi mama umrla, bi vedela, da je ni, da se praktično nimam na kaj zanašati, kot pa sedaj, ko sem jo imela, pa je v bistvu nisem imela. Celo življenje, od majhnega je bilo eno samo hrepenenje* (v Praznik in Muršič 2003: 221).

Odsotnost je seveda vplivala tudi na odnos med zakoncema. Marija Mozetič je bila ob dokončni vrnitvi iz Egipta stara že petinštirideset let, poročena

¹³ Claudia Roden je judovskega rodu.

¹⁴ Fond D. Makuc, PANG. Treba je omeniti, da se je Danilova mama v Egiptu ponovno poročila in si ustvarila novo družino. Šele na stara leta je prišla domov na obisk.

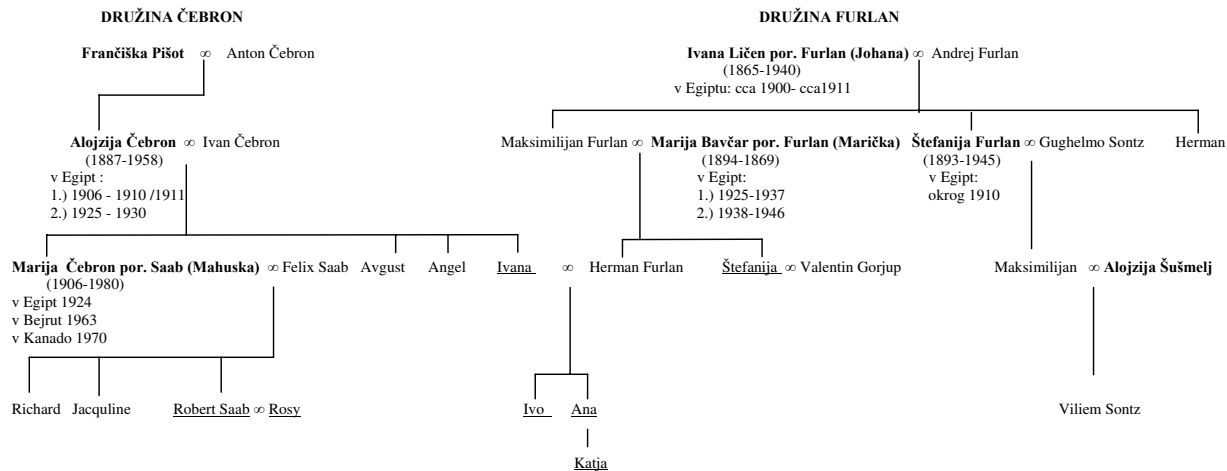
Aleksandrinke v parku. Prva z leve je Marija Bavčar, nečakinja v nadaljevanju predstavljene Maričke (avtor neznan, hrani avtorica).

je bila skoraj četrto stoletje, a je skupaj z možem preživela samo kako petino: *Rekla sem mu, kar je šlo, je šlo in zdaj je, kar je. Začneva lepo še enkrat, če hočeš. In je hotel* (v Širok 1996: 37). Po možu je Marija nato tudi dobivala pokojnino, saj ji delovnih let v Egiptu niso priznali. Taka je bila usoda skoraj vseh aleksandrink. Osnovno pokojnino so dobile samo, če so se doma zaposlile vsaj za pet let. A večina jih je bila za to prestara, poleg tega so bile brez formalne izobrazbe in lahko so delale samo kot navadne delavke v tovarni. Rafael Rojc se spominja občutkov svoje matere: *Čutila se je ogoljufano. Niti simbolično ji niso nič dali, da bi čutila, da je njeno. Ne vem kako, da se Jugoslavija ni mogla kaj zmeniti z Naserjem. Imela je občutek, da nima prav nič svojega. Delala pa je celo življenje.*¹⁵

Popolna finančna odvisnost od drugih, potem ko so bile toliko let neodvisne, pa ni bila edini šok, s katerim so se soočile ob vrnitvi. *Vrtovin je kmečko, patriarhalno okolje. V Egiptu so se navzele meščanskih navad in so potem tu izstopale. Ampak navade pridejo v tebe, ko niti ne veš, kdaj. Mogoče se niso zavedale, zakaj jih imajo sovaščani za drugačne. Nekaj, kar je bilo v tistem okolju*

¹⁵ Fond D. Makuc, PANG.

DRUŽINSKO DREVO

LEGENDA:
Aleksandrinke
Pripovedovalci

tam čisto normalnega, tukaj ni bilo, se spominja Ivana Slamič iz Vrtovina. Ana Škrlič pa pravi, da je njena babica rada kuhala jedi po receptih iz Egipta. Po besedah vnukinje naj bi ji ostale tudi druge čudne navade, ki niso vedno sodile v to okolje: Če sem ob poldne nesla očetu malico v vinograd, sem mogla nujno vzeti s sabo sončnik iz Egipta, da ne bi dobila sončnega pika, kot da je sonce tukaj tako močno in nevarno kot v Egiptu. Meni je pa bilo tako smešno s tistim nobel poslkanim dežnikom hoditi med njivami. Nekatera znanja in izkušnje, ki so jih Aleksandrinke pridobile v Egiptu, kot so na primer kuharski recepti, so bili doma dobrodošli, z drugimi pa so svojo družino tudi obremenjevale. Ivana Slamič iz Vrtovina je se je na primer spominjala: Spominjam se torture tete iz Sela. K njej sem mogla iti za 14 dni v t. i. gospodinjsko šolo. Točno 12 minut časa sem imela za zlikat moško srajco. Stala je zraven mene in gledala na uro. Tudi postelja je mogla biti poslana popolnoma gladko, brez ene same gubice. Drugače jo je z enim zamahom roke odgrnila in postlati sem jo mogla znova.¹⁶ Še najmanj jim je koristilo znanje tujih jezikov, ki so ga pridobile v multikulturnem Egiptu. Tega so največkrat na svoje potomce prenesle v obliki otroških pesmic in uspavank. Različne generacije njihovih potomcev ne znajo samo šteti v arabščini, ampak so sposobne, ne da bi jezik poznale, v popolni francoščini, arabščini in, kot smo videli na začetku tega teksta, tudi popolni slovenščini zapeti otroške pesmi. Poleg tega so se povratnice morale soočiti z nerazumevanjem, nespornostmi, obtoževanji in zaničevanji. Včasih tudi z ljubosumnostjo lastnih do tujih otrok in s tem tudi s sovraštvom do Egipta. Zato je bilo življenje v Egiptu dolgo skrita tema. Ma ženske niso hotle govort o tem (...) niso hotele govoriti o tem navzven. Med sabo so govorile, ampak same, če moža ni bilo zraven. Niso hotle, je bla taka tema (v Koprivec 2006: 110).

ŠTORIJE LEŠANDRINK

Namen pričujočega članka je dati glas njim, Aleksandrinkam, ki so toliko let molčale oziroma pustile, da so drugi govorili in sodili o njih. Aleksandrinke so bile t. i. 'nema, utišana skupina' (*muted groups*), če si sposodim besede Tanje Rener (1996: 159). Z avtobiografsko metodo naj bi pozornost končno usmerili na njihove izkušnje in prisluhnili njihovim življenjskim zgodbam. Strinjam se z Liz Stanley, da moramo hkrati upoštevati tudi širši družbeni kontekst, socialne mreže in vezi ter družbeni položaj osebe in da tak pogled zahteva širšo, razpršeno osvetlitev (v Milharčič Hladnik 2007b: 24). Ker je še živčih Aleksandrink zelo malo, pa še te so že zelo stare, bo v pričujočem poglavju predstavljena samo ena življenjska pripoved Aleksandrinke, in sicer zgodba Marije

¹⁶ Teta Ivane Slamič iz Vrtovina je v Egiptu delala kot sobarica.

Černe iz Bilj. Vse druge zgodbe pa so le rekonstrukcija glasu aleksandrink, sestavljena iz pripovedi njihovih potomcev in drugih družinskih članov. Poleg tega bom pri zgodbi Felicite Peric uporabila še njena pisma iz Egipta. In ker se v vsaki biografiji skriva avtobiografija, gre tudi za mojo rekonstrukcijo glasu, saj sem pri terenskem delu izhajala predvsem iz svojih prednic in svoje osebne izkušnje. »Ključnega pomena pri tem je razumevanje, da resničnost ni ena in je zato tudi ne moremo znanstveno ugotoviti ter da so vloge raziskovalcev in 'objektov' raziskovanja zamenljive in prenosljive« (Milharčič Hladnik 2007a: 33). Poleg tega sem z rabo mikrozgodovine na primeru ene družine poskušala prikazati delovanje družinskih strategij pri izseljevanju, reorganizacijo družinskega življenja, ki je bila zaradi izseljevanja neizbežna, in odnos potomcev aleksandrink do tega pojava. Z oblikovanjem nekakšne tipologije aleksandrink z rekonstrukcijo njihovih življenjskih zgodb sem želela opozoriti na večplostnost tega pojava in prikazati njegove pozitivne in negativne strani.

Johana – zgodba vdove s konca 19. stoletja

V življenjski zgodbi Ivane Ličen, por. Furlan (ali Johane, kot so jo klicali v družini; to ime bom uporabljala v celotnem besedilu), lahko vidimo, katere preživetvene strategije so bile na prelomu iz 19. v 20. stoletje na voljo samski ženski na slovenskem podeželju. Irena Destovnik opozarja, da v 19. stoletju kmečke družine ni bilo mogoče obravnavati ločeno od kmečke ekonomije. Ljudje so bili razdeljeni na starostne razrede s pripisanimi vlogami in med najbolj ranljivimi so bili samski ljudje, saj še ni obstajal družbeni prostor za od družine neodvisno preživetje (Destovnik 2002: 85). Johana je bila prva aleksandrinka v družini; z denarjem, ki ga je zaslužila v Egiptu, je kupila hišo, v kateri njeni pravnuki živijo še danes. Delo v Aleksandriji pa ni omogočilo samo nakupa nepremičnine, ampak tudi formiranje oziroma obstoj njene družine. Njena vnukinja Štefanija Furlan, por. Gorjup, mi je pripovedovala:

Johana se je rodila leta 1865 na Vrhu (Branik). Ne spomnim se, kdaj se je poročila, a z možem Andrejem sta imela tri otroke: Maksa, mojega očeta, Štefanijo in Hermana¹⁷ Živeli so v Selu, ne spomnijo se, v kakšni hiši. Mož Andrej je bil po poklicu kovač in rojen na veliki kovačiji na Brjah. Umrli je zelo kmalu, že pred letom 1900. Johana je ostala brez sredstev za preživetje, moževa družina ji ni nič pomagala, zakaj ne, ne vem, ker so imeli veliko kovačijo in bi ji lahko. Odločila se je, da gre v Egipt, ker takrat se je že hodilo dol. Ne vem pa nič, če ji je kdo priskrbel službo in kako je v Egipt odpotovala. Na njenem rodnem domu na Vrhu sta ostala samo še dva brata, imela je pa tudi sestro v Črničah, vendar otrok ni dala v varstvo nji,

¹⁷ Sin Maksimilijan se je rodil leta 1891, Hči Štefanija 1893 in Herman 1895.

ampak prijateljici in sosedi Alojziji Bončkovi. Ne vem ali zato, ker je bila sestra tudi revna, ali pa je bil kakšen drug vzrok. Bončkova ni bila poročena, imela je majhno hišo v Selu in en kos vrta okrog.

Johana in njena hči Štefanija, por. Sontz, v Egiptu, 22. 5. 1910 (avtor neznan, hrani avtorica).

Kot ne več mlada vdova, pa še s tremi otroki, Johana ni imela več veliko možnosti za ponovno poroko in s tem finančno preskrbljenost. Z delom v bližnji Gorici verjetno ne bi mogla preživljati družine, s trikrat večjim zaslužkom v Egiptu pa. Zanimiv je tudi dogovor, ki ga je sklenila s prijateljico Alojzijo. Ta je bila otrokom nekakšna nadomestna mama, živeli so v njeni hiši, Johana pa ji je iz Egipta pošiljala denar za njihovo oskrbo. Še več, bila je celo nekakšna uradna zastopnica oziroma skrbnica premoženja,¹⁸ verjetno pa je bila ona tista, ki je hišo (z Johaninim denarjem) kupila in nadzorovala prva obnovitvena dela. Očitno je med njima vladalo precejšnje zaupanje. Njun primer nam ne pokaže samo strategije ekonomskega preživetja, ki so jih na

podeželju pletle samske ženske (Alojziji majhen vrt verjetno ni zadoščal za preživetje), ampak tudi strategije povezovanja in pletenja družinskih vezi, saj je Alojzija očitno postala družinski član. Po pripovedovanju Štefanije Furlan, por. Gorjup, so te stike ohranjali še v naslednji generaciji.

¹⁸ Na dokumentih za zavarovanje hiše in nekaterih gradbenih dokumentih je Alojzija navedena kot njena uradna zastopnica oziroma skrbnica njenega premoženja (družinski arhiv avtorice).

Tudi po vrnitvi iz Egipta so ohranili stike, Lojza je prav vsako nedeljo po maši prišla na kosilo, vedno oblečena v črno in z robčkom ali s šopkom rožic za pasom. Se spomnim, da smo jo še mi vedno hodili obiskovat v Selo in nas je pošiljala na vrt za hišo po slive, naj se jih najemo do sitega in nesemo domov še mami, je vedno govorila.

Kaj točno je Johana delala v Egiptu, ni znano, zelo verjetno je, da je bila varuška, saj so se ohranile fotografije njenih varovancev. S prisluženim denarjem je leta 1910 kupila hišo v Batujah in naslednje leto so se vanjo vselili njeni otroci. Leta 1910 je prišla v Aleksandrijo služiti tudi njena hčerka Štefanija, ki se je nato v Egiptu tudi poročila. Ni znano, ali se je Johana iz Egipta vrnila leta 1911 ali pozneje, gotovo pa je bila doma že pred prvo svetovno vojno. Slednjo je v hiši preživela sama, saj sta bila oba sinova vpoklicana k vojakom, hčerka pa je ostala v Egiptu.

Johanina hčerka Štefanija se je leta 1919 v Egiptu poročila s tržaškim Italijanom Gughelmom Sontzom in rodila sina Maksa. Tudi Maks se je pozneje poročil z aleksandrino iz Prvačine, ki je kot dveletna deklica z mamo prišla v Egipt. Štefanija je svojo mamo in brata obiskala dvakrat, enkrat s celo družino, enkrat pa se je na vratih znašla nenapovedano kar sama. Po vojni je Johana živela v hiši s svojim najmlajšim in po pričevanju njene neveste tudi najljubšim sinom. Ta je leta 1921 umrl za pljučnico, kar jo je zelo prizadelo. Nazaj domov se je preselil najstarejši sin z ženo Marijo in s sinom Hermanom. Njeno žalovanje za najmlajšim sinom je zelo vplivalo na odnos z mlado družino, zlasti z nevesto, a o tem več v zadnji zgodbi o Mariji Furlan.

Z Johano se izseljevanje v Egipt ni končalo, saj je v Egipt poleg hčere Štefanije odšla tudi njena nevesta Marija (leta 1925), kateri je službo poiskala Štefanija. Medtem ko je bila Johanina nevesta v Egiptu, je ona skrbelo za njene otroke. Vnučinja Štefanija je bila nanjo zelo navezana in še danes o njej govori kot o svoji mami. Skozi Johanino zgodbo je mogoče spremljati generacijsko prepletanje pojava aleksandrink, saj je bila hkrati sama migrantka, mati migrantke in skrbnica migrantkinih otrok.

Alojzija – zgodba dojlje

Moja mama se je leta 1906 poročila z Ivanom Čebromom in še istega leta rodila mojo sestro Marijo. Živela sta v samo napol zgrajeni hiši in da bi hišo lahko do konca popravila, je mama šla v Egipt za dojljo. Hčerko, ki je bila še dojenček, je pustila pri svoji svakinji v sosednji vasi. Dojlje so bile v Aleksandriji najbolj iskane in najboljše plačane, zato je službo pri grški družini Lydis dobila takoj. Najprej je bila samo dojlja najstarejši hčerki Vito, pozneje pa varuška njej in njeni mlajši sestri Despini,

začne pripoved o Alojziji Čebron njena hčerka Ivana Čebron, por. Furlan.

Kot pravi Inga Miklavčič-Brezigar, je pojav dojlj zelo star. Seg a že v rimske in grške čase. V srednjem veku se je dojljstvo razvilo v organizirano poklicno dejavnost, od 12. stoletja pa so imele dojlje v Franciji celo lastno združenje. Ko se je v 18. stoletju začel spreminjati odnos do otrok, so v skrbi za svoje otroke dojlje dosegle, da so lahko začele delati šele, ko je bil njihov otrok star nekaj mesecev. Dojljstvo se je v Evropi obdržalo vse do 20. stoletja, ponekod še po prvi svetovni vojni. Tudi v slovenskih meščanskih hišah 20. stoletja so bile dojlje samoumeven del služinčadi (Miklavčič-Brezigar 2003: 27–29).

Čeprav je bila med aleksandrinkami samo kaka tretjina dojlj, je nanje reduciran celoten kolektivni spomin na aleksandrinke. Ali je že prej obstajala tradicija slovenskih dojlj v Trstu in Gorici, ni znano, v Egiptu pa so bile najbolj plačana služinčad. Bolj pogoste so bile v 19. stoletju, v 20. pa postajajo že redkost in začnejo prevladovati varuške. Preden so dojljo vzeli v službo, je morala na zdravniški pregled, kjer so preverili njeno zdravje in kakovost mleka. Dojlje so imele med služinčadjo poseben status, bile so praktično del

Alojzija Čebron kot dojlja pri družini Lydis v Egiptu okrog leta 1906. V zadnji vrsti prvi z desne je oče Pierre Lydis, prva z leve pa mati Fanny Lydis. Alojzija sedi z mlajšo hčerko Despino v naročju (avtor neznan, vir hrani avtorica).

družine. Njihovo delo je bilo samo hranjenje dojenčka in skrb zanj, z drugimi deli je niso obremenjevali. Skrbno so jim tudi izbirali hrano in pazili, da so dovolj jedle. Obstajali so tudi različni predsodki o dojiljah, kot na primer, da je mleko svetlolasih mrzlo, mleko temnolasih pa toplo, da se skozi mleko dojlji na otroke prenaša tudi njen značaj, zato mora biti poštena, dobra, itd.¹⁹ Pogosto je dojilja po koncu dojenja pri družini kot varuška ostala še nekaj let. Navezanost dojilj na otroke je bila še večja kot pri varuškah. Rade so rekle, da so to njihovi otroci po mleku. Tudi njihovi pravi otroci so se z njimi čutili povezane. *Poznam veliko ljudi, ki so mi rekli, da so freres de lait ali 'bratje po mleku', kar je pomenilo, da so se hranili na istih prsih. Zdelo se jim je, da so dobili neko bratsko vez, čeprav se niso spominjali tega časa, v svojih spominih piše Ellis Douek (2004: 116). Ivana Čebren, por. Furlan, je nadaljevala pripoved o svoji mami:*

Družina, kjer je služila mama, je bila dokaj premožna, gospodar Pierre Lydis je bil lastnik tovarne z bombažem. Skoraj vsako poletje so odšli na počitnice v Grčijo in s sabo vzeli tudi mamo. Tako je videla Atene in Akropolo. Na trajektu je Vito dobila prvi zobek in v spomin na ta dogodek ji je gospa Fanny podarila prstan. Pogosto so hodili tudi na krajše počitnice na »village«, to je na obalo v Egiptu, in tam opazovali Arabke, kako delajo maslo in podobno. Pri njih se je mama naučila tudi grško in ko so imeli vizite, ji je gospa rekla: »Pridi Alojzija, se boš tudi ti pogovarjala in klepetala z nami, zdaj, ko si se naučila grško.«

Iz tega je razviden poseben status dojilj v Egiptu. Sicer so bile res še vedno del služinčadi, a v določenih trenutkih, kot je bil ta, jim je bilo nekako dovoljeno biti del višjega, meščanskega sloja. Poleg tega, da so se aleksandrinke v Egiptu naučile več tujih jezikov, so prevzele določene navade meščanskega sveta, s katerimi so nato izstopale v vaški skupnosti, iz katere so prišle in v katero so se vrnile.

Gospodar Pierre ji je pravil: Poglej Sueški prekop, poglej vse te hotele, to je vse napravil Anglež. Arabci pa bi ga zdaj radi spravili ven, zdaj ko jim je odprl oči, bi ga radi spravili ven, pripoveduje Ivana Čebren, por. Furlan. Kar se tiče odnosa do Arabcev, je večina aleksandrink prevzela razmišljanje in nazore svojih evropskih oziroma v Egipt priseljenih delodajalcev. Počutile so se del njihovega sveta. Čeprav služkinje, in to še tujke, so se počutile vredne več od Arabcev in so do njih imele več negativnih predsodkov. Lidiji Susić Egipt ni bil všeč, ker je bil umazan in ker je na ulicah bilo vse polno teh njihovih otrok, ki so bili umazani in so imeli vse polno muh na obrazu (v Praznik in Muršič 2003: 200).

¹⁹ O tem je več pisala Daniela Perco (1984: 52–54).

Pogosto so aleksandrinke govorile, kako so se skrivali v hiše, ko so Arabci delali *rebeljon* (upor). Felicita Peric iz Bilj dne 22. 5. 1922 v pismu svojemu zaročencu Francu piše:

Ko ti to pišem so te dni zmešnjave tukaj s temi Arabi, so kakor živali. Hočejo spraviti Angleže ven. Kar se lotijo razbivati po ulici, veliko magazinov so razbili, lekarne, itd. Tu blizu nas ni še nič, samo špital od njih je blizu. Danes so jih nesli 4 ljudi zakopat, ko bi videl koliko ljudi, pa sami Arabi, kar mrgolelo jih je, kot mravlji, ki so šli po mestu. Nimajo drugega orožja kot palice, kamne itd., pa ni dobro srečati take sprevide. Kakšen strah imamo tri dni, kar je začelo, vsih skupaj mrtvih in ranjenih je 90. Avtomobili drviyo eden za drugim. Razvidim, da ni samo naš Slovenski narod nesrečen, ampak so tudi tukaj. Tudi ta dežela je vsa prepojena s krvjo, tudi kristjansko. Morda se poleže, v časopisih piše, da če ne bodo mirovali, da odpelje Anglež Europeje z vaporjem in pusti jih same Turke in Arabe noter in potem, da jih uniči. Pa ni treba imeti strahu zaradi mene, se ne gre ven, pa je dobro. Saj tukaj je vedno kaj, kakor pri nas. V molitev se priporočam in goreče te v duhu poljubljam ...

Če so imele prve aleksandrinke do Arabcev bolj odklonilen odnos, so pozneje do njih čutile določeno sočutje oziroma videle sorodnost s položajem Slovencev pod italijansko okupacijo.

Približno okrog leta 1910 ali 1911 se je Alojzija vrnila domov in rodila dva sinova; leta 1913 Avgusta, leta 1915 pa še Angela. Med vojno je bil njen mož ranjen v nogo in je pozneje zaradi posledic postal invalid. Njena hčerka Ivana Čebtron, por. Furlan, se spominja:

Gospa Lydis ji je vedno pisala in po pošti pošiljala fotografije s potovanj. V stiku sta bili do konca življenja. Ko je po prvi svetovni vojni v Egipt šla njena hči in moja sestra Marija, so Lydisi bili njeni skrbniki, s hčerko Vito, ki so bile enako stare, pa so se spoprijateljile. Izmenjevale so si obleke in podobno (Bili sta t. i. sestri po mleku). Z denarjem, ki ga je mama zaslužila v Egiptu, so popravili hišo in kupili nekaj zemlje. Hotela je kupiti še večjo njivo, a ji je sovaščan rekel: »Ah kaj boš ti Lojza kupovala zemljo, saj ne boš nikoli izvedela, kdaj bo tista njiva naprodaj, tista njiva ne bo nikoli tvoja.« In res ni bila, kupil jo je nekdo drug.

Patriarhalni svet, iz katerega so aleksandrinke izhajale, je navidez sprejel njihovo ekonomsko moč in s tem možnost avtoritete v družini, a ko so to skušale uveljaviti zunaj nje, so trčile v nevidni stekleni strop. Na različne načine so jim preprečevali prodiranje v moški svet, kamor je kupovanje in barantanje za nepremičnine nedvomno sodilo. Zelo verjetno je bila kupčija za omenjeno njivo sklenjena v vaški gostilni, kamor ženske praviloma niso zahajale. Tako svojo pripoved nadaljuje Ivana Čebtron, por. Furlan:

Po prvi svetovni vojni je prišla Primorska pod Italijo in ker je morala zlate štrline iz Egipta zamenjati v ničvreden italijanski papir (lire), je mama večino denarja izgubila. Zato je šla leta 1922 moja sestra Marija, stara komaj 16 let, v Egipt. Lydiši so pisali, da bi jo radi imeli za služkinjo in zato jo je poslala k njim. Leta 1925, ko sem jaz imela štiri leta, je v Egipt odšla še mama. Tokrat za varuško še nerojeni punčki pri grški družini Konstantinidis. Kot varuška vnukinje gospe Konstantinidis je delala pet let. Marie je bila zelo živ otrok in je mami pogosto uganjala kažin (je bila poredna). Enkrat si je dala gumb v nos, da so jo morali peljati k zdravniku, drugič je vzela škarje in si ostrigla čopke las, med sprehajanjem se ji je večkrat iztrgala in tekla oblečena v morje, zlikane oblekice najprej zmečkala in vrgla ob tla in jih šele nato oblekla. Veliko let kasneje, ko se je mama že zdavnaj vrnila domov, ji je Marie pisala, se ji opravičila za vse otroške lumparije in se ji zahvalila za potrpljenje, ki ga je imela z njo. Pri tej družini se je mami bolj slabo godilo, hlapci in dekle so jedli slabšo hrano, star kruh in »carne di gamuš« (bivolje meso), banane pa so si vzeli naskrivaj. Večkrat je bila lačna. Ob odhodu domov pa so ji vseeno dali zelo veliko daril, obleke, šivalni stroj, itd.

Z denarjem, ki ga je pošiljala domov, je njen mož kupil dve njivi. V tržaško pristanišče sta jo šla iskat mož in najstarejši sin Avgust. Ko je na obzorju zagledal *vapor* (parnik), je Avgust začel jokati kot dež. Na železniški postaji v Batujah jo je pričakala še hčerka Ivanka, ki se še živo spomni, kako jo je dvignila na klop in ji pokazala zlato verižico in šal, *moder ko nebo*. Ob materini vrnitvi je imela njena hčerka Ivana devet let:

Spomnim se, ko je mama pospravljala po hiši in se jezila, da v petih letih nismo mogli niti enkrat odmakniti postelj in pobrisati prahu pod njimi. Meni je bilo strašno težko. Začela sem jokati in ji odgovarjati, da kdo naj bi pa to naredil, ubogi tata ni vedel, ali bi kupal ali bi pekel kruh ali šel ven kaj delat. Ko me je ena prijateljica vprašala, če imam kaj rada svojo mamo, sem ji rekla: »Ne, nimam, ker samo kriči na nas!«

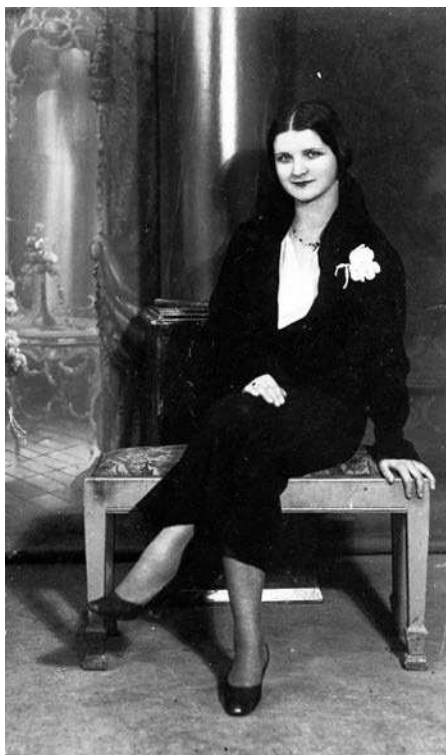
Ta otroška zamera jo je očitno hitro minila. Kot pravi hčerka Ivane Čebbron, por. Furlan, je slednja svojo mamo zaradi izkušenj, širine in raznovrstnih znanj, ki jih je pridobila z življenjem po svetu, zelo spoštovala in občudovala:

Za razliko od mnogih ostalih aleksandrinskih otrok ni gojila zamere do mame zaradi njenega odhoda, ampak je kmalu razumela, da je to bila edina možnost za preživetje družine. Še več, svojo mamo je zaradi tega dejanja nekako občudovala in spoštovala. Vse, kar je naredila mama, je bilo vedno najboljše in edino pravilno. Vedno nam je ponavljala: »Moja mama je bila po sveti in je videla vse sorte in zato

*dosti ve. Ona sigurno ve, kaj je najboljše, jo je treba poslušat, ker je vidla dosti sve-
ta,« nam je vedno ponavljala.*

Mahuska – zgodba večne migrantke

Marija Čebon, por. Saab (ali Mahuska, kot jo je klicala njena družina iz Egipta, ker Marička niso znali izgovoriti; v besedilu bom zanjo uporabljala to ime), se je rodila leta 1906 in svoja prva leta preživela v varstvu pri teti, saj je njena mama služila v Egiptu. Po pripovedovanju njenega sina Roberta Saaba je večkrat pripovedovala o revščini iz svojega otroštva, kako težko je bilo njeni mami pripeljat otroke h kruhu in kako je med prvo svetovno vojno skrivala svoje brate pred vojaki. Njena sestra Ivana Čebon, por. Furlan, je nadaljevala pripoved:

Mahuska v Egiptu (avtor neznan, hrani avtorica).

V Aleksandrijo je odšla pri 16. letih, in sicer k družini Lydis, pri kateri je že prej delala najina mama. Ob njenem odhodu se je oče jokal: »O, saj vem, da te ne bom videl nikoli več«, in res je ni, saj sta bila ob njenem prvem obisku doma že oba starša pokojna. Sosed pa je pripomnil: »Ojej, vse odhajajo, kdo bo pa nam pomagal, ker vse grejo?«

Mami je pisala Fanny Lydis, naj pošlje Maričko (Mahusko) k njim za služkinjo, postali so njeni skrbniki in ji priskrbeli tudi vse potrebne dokumente. Tam se je spoprijateljila z njihovo najstarejšo hčerko Vito, s katero sta bili istih let in katero je njena mama dojila. Prijateljske stike sta ohranili še dolgo potem, ko je Marička (Mahuska) zapustila to družino, in tudi še potem, ko se je poročila in imela otroke.

Z Vito Lydis sta bili tudi tako imenovani sestri po mleku. Iz Mahiskine zgodbe je razvidna vloga socialnih mrež pri

migracijah v Egipt, kot na primer družinske in prijateljske vezi, osebni odnosi ter vezi znotraj različnih skupnosti, tako doma kot v Egiptu. Sestra Ivana je nadaljevala:

Marija (Mahuska) je pri 18. zapustila to družino in šla k drugi, ker so ji tam bolje plačali. Leta 1925 je v Egipt že drugič prišla najina mama in bila zelo prizadeta, ko je ni našla pri Lydisih. Jokala se je, da kam je punca šla, gospa Lydis pa se ji je opravičevala, da ji ni mogla ubraniti odhoda, saj je bila že polnoletna.

Leta 1927 se je poročila z Felixom Saabom, urarjem iz Aleksandrije, ki je bil libanonskega rodu. *Marička (Mahuska) se je poročila s katolikom, a po malo drugačnem obredu, ki pa je tudi katoliški,*²⁰ je isto leto pisala njena mati vaške-mu župniku. Še isto leto se jima je rodil sin Richard, leta 1934 hči Jackline, leta 1941 pa Robert. Robert Saab mi je pripovedoval o življenju svoje družine v Egiptu, preselitvi v Libanon in pozneje še v Kanado:

Po poroki mama ni več služila, družino je preživljal moj oče. Jackline se je 1952 poročila z Italijanom in kmalu po poroki med porodom umrla. Jaz sem mammo povsod spremljal, k frizerju, v cerkev, v Jugoslovanski klub, na razna srečanja in zabave. Pogosto so jo obiskovale njene slovenske prijateljice in ob kavi in piškotih so se pogovarjale v slovenščini, mene pa so silile igrati klavir.²¹ Doma smo govorili italijansko, ker oče ni znal slovensko. Včasih pa smo govorili tudi nemško ali arabsko. Po Naserjevi revoluciji se je stanje v Egiptu zelo spremenilo. Spomnim se, kako sva z mammo šla po ulici in so Arabci pljuvali za nama ter nama kazali križe.²² Družina je od leta 1943 imela libanonsko državljanstvo in po revoluciji leta 1952 smo zaradi tega mogli plačevati poseben davek ter se vsake 2 leti javiti na libanonski ambasadi, da so nam potrdili državljanstvo. Leta 1961 pa tega niso hoteli narediti. Veleposlanik mi je rekel, da je situacija med Libanonom in Egiptom zelo slaba in naj pobegnem, če lahko. Hkrati pa je moj potni list spravil v predal svoje mize. In ker nisem hotel služiti vojske in sploh zdaj, ko je grozila vojna, sem pobegnil čez Sirijo v Bejrut k sorodnikom.²³ Kmalu po tem so tudi ostali člani družine vzeli s seboj, kar so lahko strpali v avto in šli kakor na obisk k meni v Libanon, iz katerega se niso nikoli vrnili v Egipt. Jaz sem se medtem poročil. Moja žena Rosy je armenskega rodu in moja mama jo je naučila govoriti italijansko, da jo je potem lahko učila peč gobanco (potic) in druge slovenske jedi. Leta 1967 (po koncu šestdnevne vojne) sem v Kanado emigriral najprej jaz z družino in čez tri leta, ko sem zaslužil nekaj denarja in se

20 Felix Saab je bil maronit.

21 Robert Saab je poklicni pianist.

22 Tudi Nadija Rijavec iz Šempasa mi je pripovedovala, da v nekaterih mestnih predelih ni bilo pametno hoditi sam. Če pa so se jim na ulici približali Arabci, je bilo pametno hitro vzeti v roke kamen, da so se prestrašili in jih pustili pri miru.

23 Ravno na dan, ko je razpadla Združena arabska republika – unija med Egiptom in Sirijo.

ustalil, so za mano prišli še starši in brat z družino. Na življenje v Montrealu smo se še kar hitro navadili, predvsem zato, ker smo znali jezik (francoščino). Najtežje se je bilo navaditi na podnebje, priti iz puščave v to polarno zimo je kar velik šok.

Mahuska je leta 1958 z možem prvič obiskala Slovenijo. S tega obiska ji je ostala živo v spominu Postojnska jama, o kateri je nato pripovedovala svojim otrokom. Drugič je s svojim starejšim sinom in z možem prišla leta 1967. S volkswagenom so se preko Turčije in Jugoslavije pripeljali iz Bejruta. Zadnjič so jo sorodniki v Sloveniji videli na veliko noč leta 1970, ko so se na poti v

Mahuska in Felix Saab leta 1958 na ladji. To je bil Mahuskin prvi obisk doma (avtor neznan, hrani avtorica).

Kanado za en teden ustavili tudi *doma*.

Mahuskino življenje je bila ena sama selitev. Dvakrat je morala z družino začeti popolnoma iz nič, najprej v Libanonu, nato pa še v Kanadi. Vzroki vseh omenjenih migracij so bili najprej ekonomski, nato zaradi krize na Bližnjem vzhodu politični, bali pa so se tudi vojne. V Egiptu je in ni našla sreče, pravi njena sestra. *Vedno sva si pisali pisma in si pošiljali paketke, ona meni razne stvari, ki se pri nas niso dobile, jaz nji pa lipovo cvetje za domači čaj.* Marijina nevesta Rosy Saab pravi:

Razen tega, da je zelo pogrešala svojo družino in svojo vas, ki nam jo je znala do koticke natančno opisati, mislim da je bila s svojim življenjem v Egiptu zadovoljna in ji ni bilo nikoli žal, da je odšla oziroma prišla. Po poroki ji ni bilo treba več delati in lahko je uživala radosti mestnega življenja. Bila je lepo oblečena in vsak teden je šla k frizerju. Z otroki je popoldneve preživljala na plaži in s svojim možem je lahko pogosto hodila ven na večerje. Vsega tega na vasi ne bi mogla imeti. Odhod najprej

v Libanon in potem še v Kanado je pa druga zgodba, ki je bolj zaznamovana s strahom in stresom zaradi strahu pred vojno.

Marička in Felička – med dvema domovinama, med dvema otrokoma

Prav srce me boli, ko mi pišeš od Nile, da povprašuje po mami, kedaj pride domov. Oh, otrok, ko bi ti vedel, kako tvoja mama želi te videti in objeti in ljubiti te goreče, pa zaman. Bog ve koliko časa bo še treba, predno se to zgodi. Ker časi se vedno slabšajo in še blagor družinam, če imajo kakšnega po svetu! (Felička v pismu možu Francu, 5. 12. 1928).

Z življenjsko zgodbo Marije Bavčar, por. Furlan (ali Maričke, kot jo imenuje njena družina; to ime bom uporabljala v nadaljevanju), na eni strani, in Felicite Koglot, por. Peric (ali Feličke, kot jo imenuje njena družina in bom to ime uporabljala v celotnem besedilu, kjer pišem o njej), na drugi, bom poskušala rekonstruirati lik aleksandrinke, razpete med svoje lastne otroke in otroke, ki sta jih varovali v Egiptu. Obe sta bili varuški v Egiptu, Felička v Aleksandriji, Marička pa v Kairu, in to v času, ko so njuni otroci doma odraščali pod vse bolj naraščajočimi fašističnimi represijami. Poleg pričevanj svojih potomcev je Felička za sabo pustila zelo bogato korenspodenco med njo in njenim najprej zaročencem, potem pa možem Francem. Marička pa je za sabo pustila samo kup fotografij, pisma pa so uničena, saj so po besedah njene hčerke Štefanije Furlan morali *pred Italijani skrivati vsako slovensko črko*; večina pisem je zgorela.

Marička

Marička se je pri 27. letih poročila z Maksimilianom, sinom Ivane Ličen (Johane), por. Furlan, in še isto leto se jima je rodil sin Herman. Po smrti moževega mlajšega brata so se preselili k tašči in čez dve leti je rodila še hčerko

Bilje okrog leta 1927/28: Felička s »svojimi otroki« na vozu prečka Vipavo. Otroci v njenem naročju so od leve proti desni: nepoznan otrok, njena hči Danila in Fredi Stern, Feličkin varovanec iz Aleksandrije (avtor neznan, hrani Neda Rusjan por. Bric).

Herman in Štefanija Furlan, por. Gorjup, na razglednici, ki sta jo poslala mami Marički v Egipt (avtor neznan, hrani avtorica).

Štefanijo. Mož je delal kot kovač v vaški tovarni. Hiša s samo štirimi prostori ni bila več dovolj velika za novo družino. Da bi jo lahko povečali in kupili še kaj zemlje, je Marička leta 1925 odšla v Egipt. Delo in papirje ji je priskrbela svakinja Štefanija Furlan, por. Sontz. Štiriletnega sina in 15-mesečno hčerko je pustila v oskrbi možu in tašči. Hčerka Štefanija Furlan, por. Gorjup, pripoveduje:

Najprej jaz sploh nisem razumela, kdo je moja mama. Ker se mame nisem spomnila, sem nono klicala mama in sem bila sigurna, da je ona moja mama. Šele ko sem bila dovolj stara, so mi razložili, da je ona moja nona in ne mama, ter da moja mama služi v Egiptu. Ko sem bila majhna, sem bila tudi sigurna, da Miklavž živi v Egiptu. »Ja kako je pa Miklavž vedel, kaj nam mora prnest,« sem spraševala očeta. »Ja kako, kako, mama

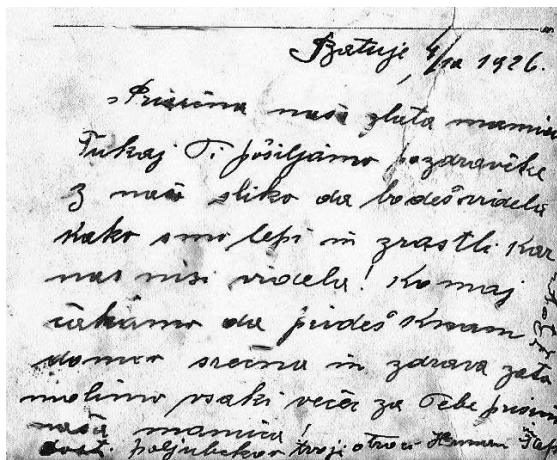
ga je videla, kako v Aleksandriji hodi po ulici in mu je tvoje pisemce vrgla v koš. Pol je pa poslala, kar je prinesel,« mi je odgovarjal oče. Spomnim se, ko sem imela 4 ali 5 let in sva z bratom celo noč čakala, da se napolnijo šolni (čevlji) na oknu. Ko sva zjutraj vstala, je bilo v šolnih pisemce od mame, orehi, sadje in velika šiba za brata. »Zakaj sem pa samo jaz dobil šibo, ona pa ne?« je vprašal očeta. »Zato, ker ona je bila celo leto pridna, ti pa ne,« mu je odgovoril. »Kaj sem pa naredil, da mi mama pošilja šibo iz Egipta?« je zajokal in tako udaril s šibo po stranici postelje, da se je razletela na tisoč koščkov.

Marička v Aleksandriji ni bila dolgo in tam tudi ni delala kot varuška. Šele ko je šla v Kairo, se je zaposlila kot guvernanta pri družini Barcion. Varovala je njune tri sinove Luciena, Andrea in Rogerja. Leta 1929 je za pol leta prišla domov na obisk in njena hčerka se še sedaj spominja, kako jo je peljala k vpisu v šolo. V šoli so bili otroci aleksandrinsk večkrat deležni šikaniranja, ker so se na zunaj (to je po obleki) razlikovali od drugih otrok. *Vselej sem bil najlepše oblečen, se spominja Rafael Rojc, sram me je bilo pred vrstniki in sem se zato*

zanalašč umazal, da bi jim bil bolj podoben.²⁴ Štefanija Furlan, por. Gorjup, se spominja, kako ona in brat v šoli nikoli nista dobila befane,²⁵ učiteljica ju je zapodila iz vrste, rekoč, vajina mama služi zlate štrline v Egiptu in zato ne dobita darila. Ja pa kaj, če nam pošilja štrline, sva zato pa brez mamice, a ni to še hujš? sem se jezila nanjo, a ni nič pomagalo, se spominja Štefanija.

Leta 1937 se je mama za stalno vrnila domov. Ni minilo še pol leta, pa je prišlo pismo iz Egipta, da je Andre Barcelon zbolel za otroško paralizo in da se cele dneve joče po njej. Njegova mama Edmee jo je prosila, če lahko pride nazaj. Z očetom sta se pogovorila in se odločila, da gre nazaj v Egipt. Mama mi je rekla, da sedaj ko sem končala šolo, bom lahko pomagala noni. Ob slovesu sem jokala ko dež, mama Johana pa se je skrila pod stopnice in ji rekla, saj vem, da te ne bom več videla. Andre je potem v Egiptu umrl in ne vem koliko časa je še služila pri Barcelonih, preden je šla k drugi družini, kjer je varovala eno punčko. Leta 1940 se je hotela vrniti, a par dni pred odhodom ladje so zaprli morje in ni mogla nazaj.

Vse do konca vojne nismo dobili nobenega pisma, mi smo jih pošiljali v Egipt, ma ne vem, kam so šla. Njena pisma od prej se niso ohranila, zaradi Italijanov smo vse zažgali, ker je vsaka slovenska črka bila prepovedana. Leta 1943 se je v Kairu srečala s svojim sinom, ki je bil v Aleksandriji angleški vojni ujetnik. Herman je bil že na začetku vojne mobiliziran v italjansko vojsko in potem so ga poslali v Libijo, pol pa še v Tunizijo kopat jarke. 1943 je bil zajet od Angležev²⁶ in poslan v taborišče, najprej v

Herman Furlan in Štefanija Furlan, por. Gorjup, pišeta mami Marički v Egipt (hrani avtorica).

24 Fond D. Makuc, PANG.

25 Italijanski praznik, ki izvira še iz predkrščanskih časov; njegovo praznovanje so fašisti zelo spodbujali. Befana naj bi bila po ljudski tradiciji čarovnica podobna figura, ki obdaruje otroke v noči s 5. na 6. januar.

26 Po bitki pri El Alameinu oziroma zavezniškem prodoru v Tunizijo.

Alžirijo, potem v Palestino, nazadnje pa v Aleksandrijo pobirat mine. Tam je prosil, če lahko pokliče svojega strica in dobil je dovoljenje, da gre za eno popoldne iz taborišča obiskat sorodnike. Stric ga je peljal v Kairo k mami, ne da bi ji prej povedal, in ko je stopil pred njo ga sploh ni prepoznala, ker ga toliko časa ni videla. Potem jo je še večkrat obiskal, dokler se s prekomorskimi brigadami ni vrnil v Dalmacijo. Za božič leta 1946 se je mama vrnila domov. Smo pričakovali, da pride, samo nismo vedeli kdaj, pol se je pa kar znajdla doma. Drugi dan so za njo prišli še bauli (veliki leseni kovčki, s katerimi so se aleksandrinke vračale domov).

Marička in Roger Barcilon, Kairo 1928
(avtor neznan, hrani avtorica).

Marička je nato živelja z družino svojega sina in vzgajala vnuke, saj je otroštvo svojih otrok zamudila. V Egiptu se je naučila angleško, arabsko, francosko in špansko, italijansko pa je znala že od prej. Slabih dvajset let po njeni vrnitvi domov je iz Milana prišlo pismo Ellija Barcelona, njenega nekdanjega delodajalca. Napisal je, da so morali zapustiti Egipt. Najprej so šli v Španijo, nato pa v Italijo, sedaj pa bi jo radi obiskali. Kmalu je prišlo še eno pismo, v katerem so jo prosili, ali lahko pomaga najti varuško njihovim sorodnikom v Rimu, ker *dekleta iz tvoje dežele so poštene in sposobne*, piše v pismu.²⁷ Marička jim je odgovorila, da se sedaj dekleta brez težav lahko zaposlijo doma in niso več pripravljene iti tako daleč služiti. Čez približno štiri leta je Marička umrla.

Več kot šestdeset let po njenem prihodu iz Egipta pa je njena družina preko interneta našla najmlajšega sina družine Barcilon in od njega 29. 7. 2007 prejela e-mail:

Marija (Marička) mi je bila kot mama in zelo sem jo imel rad. Še vedno se spomnim, kako sem jokal, ko je odšla. Moj svet se je porušil. Bila je neverjetna ženska, zelo predana nam otrokom. Res se je vrnila, ko je moj brat Andre zelo zbolel in umrl, ker takrat nismo imeli antibiotikov. Marija je bila vse, kar sem imel, ko sem odrasčal. Moja mama, čeprav zelo prijazna ženska, je bila vedno zaposlena s svojimi

27 Družinski arhiv avtorice.

sestrami in prijatelji in pogosto so hodili igrati karte v športni klub Aleksandrija, kjer so se vsi njeni prijatelji shajali. Jaz sem bil vedno z Marijo. Poleti je moja mama hodila z mojim očetom na potovanja v Pariz in na enem od teh potovanj so jo morali nujno operirati, ker je imela izrastek na glasilkah. Morali so ji narediti posebno operacijo zato, da je lahko dihala in taka je ostala do konca življenja. Spominjam se, ko se je vrnila: najprej je sploh nisem prepoznal (ker je bila proč dlje kot običajno) in potem, ko je spregovorila, sem se zelo ustrašil in se skril za Marijo. Od takrat je bilo vse drugače. Zelo pogosto sem mislil na Marijo in nisem si odpustil, da je nisem poiskal, ko sem imel dvajset let. Ko si mlad, imaš zelo veliko stvari v svoji glavi, sanj, ambicij, in pozabiš, kaj je res pomembno.

Zaradi migracij je bilo treba reorganizirati družinske in sorodstvene odnose. Malokaterega otroka so aleksandrinke zapustile, kot se jim je očitalo; večina je svoje otroke pustila v oskrbi bližnjih ali daljnjih sorodnikov, zelo ve-

تاريخ الدخول الى مصر		Date of entry in Egypt	
مدة الإقامة	المملكة المصرية KINGDOM OF EGYPT	Residence	
المستندات المؤيدة	محافظة	Governorate of	Justifying documents produced <i>Une carte de divorce</i> <i>3793</i>
ملاحظات	تذكرة الهيات شخصية CARD OF IDENTITY	Remarks	<i>Transp. à Paris</i> <i>le 21.2.44</i>

No. <i>5/1028</i>	الإفصال الذي تقل أعمارهم عن ١٨ عاماً	رقم	
Name and Forename <i>Maria</i> FURLAN	توقيع صاحب البطاقة <i>Maria</i>	الاسم واللقب	
Nationality <i>Italienne</i>		الجنسية	
Place of Birth <i>Italia</i>		على الميلاد	
Date of Birth <i>2.2.1894</i>		تاريخ الميلاد	
Social State <i>Married</i>		الحالة المدنية	
Religion <i>Catholic</i>		الديانة	
Profession <i>Gouvernante</i>	Children under 18 years old	المهنة	
Address <i>1/6 Edmond Poincaré</i> <i>84, rue Toubou</i>		العنوان	
		Issued at <i>Paris</i> on <i>21.2.44</i>	

Maričkina egiptovska osebna izkaznica (hrani avtorica).

liko vlogo pri skrbi zanje pa je imel oče. Odnos očeta do ženinega odhoda in podpore, ki jo je med materino odsotnostjo nudil otrokom, sta bila pri oblikovanju odnosa do mater ob njeni vrnitvi ključna. Pri tistih družinah, ki so preko pisem in fotografij ohranjale konstantno povezanost, zamere in odtujitve skoraj ni bilo. Tako mati kot otrok sta sicer trpela zaradi ločitve, a ob zadostni čustveni podpori razširjene družine in socialni podpori okolice se otroci *niso počutili zapuščene* in so dejali, da pač družina ne bi mogla (pre)živeti, če mama ne bi šla delat v Egipt. Večina *zapuščenih otrok*, s katerimi sem se pogovarjala, je kot izredno travmatično obdobje v svojem življenju navajala nasilje fašistov, vojno in povojne dogodke, ne pa materinega odhoda v Egipt. Na moje preseñenje so v pogovoru o aleksandrinkah in Egiptu tri četrtine časa namenili drugi svetovni vojni ali predvojnemu fašističnemu obdobju (!). Seveda sem naletela tudi na primere, ko otrok ni dobival dovolj podpore s strani družine ali okolice, se zato čutil zapuščenega in je materino odsotnost doživljal zelo travmatično, ob njeni vrnitvi pa jo je odklanjal. To je bilo zlasti prisotno pri sirotah, ki so zaradi različnih razlogov ostale tudi brez očeta.

Varuške in dojilje pa so morale še dodatno redefinirati družinske odnose, saj so vzpostavile nov odnos z otroki v Egiptu. Kar je, kot je razvidno tudi iz Maričkinega in Feličkinega primera, povzročilo razklanost med dve družini. Iz pisma Rogerja Barcilona je očitno, da je bila čustvena vez med otroki in njihovimi varuškami zelo močna. Tudi zato, ker se njihove mame niso preveč ukvarjale z njimi in so bili na nek način tudi oni zapuščeni otroci, čeprav z mamo ob sebi. Omenjene čustvene vezi so reorganizirale več družin in vzpostavile skoraj neke vrste »zamišljeno sorodstvo«,²⁸ med katero lahko štejemo tudi povezanost, ki so jo čutili t. i. bratje in sestre po mleku. *Sprejem ga za brata, ker vidim, da je mamo spoštoval in jo imel rad*, tako je na moje presenečenje Štefanija Furlan, por. Gorjup, hčerka Marije Furlan, komentirala pismo Rogerja Barcilona. Tudi Claudia Roden se bolj identificira s svojo varuško kot s svojo mamo. Na predavanju v Cankarjevem domu je o svoji mami cinično pripomnila: *Moja mama pa je tako ali tako mislila, da je najboljša mama v celem Egiptu, zato ker je vsakič prišla s svojimi prijateljicami v kopalnico in gledala, kako me Marija kopa. Naše mame so bile zelo razvajene*. Ko so jo novinarji prosili, naj opiše najpomembnejšo osebo svojega življenja, je na grozo svoje mame opisala svojo slovensko varuško. Ob tem se odpirajo nova vprašanja identitete, ki jih zaradi prostorske omejenosti članka na tem mestu ne bom načejala.

28 Termin »zamišljeno sorodstvo« je parafraza koncepta »zamišljene skupnosti« Benedicta Andersona (2007).

Pisma none Feličke

Felička se je rodila leta 1899 in prvič šla v Egipt leta 1921 zato, da bi se lahko poročila s svojim zaročencem Francem Pericem. Njena mama ni bila preveč navdušena nad njeno izbiro, predvsem zato, ker je bil Franc najstarejši sin v zelo veliki družini in je nanj, posredno pa tudi na Feličko, padla skrb za celo družino. Da bi si zaslužila doto, je Felička februarja leta 1921 odšla v Aleksandrijo. Službo in papirje ji je priskrbela babica, ki je bila v Egiptu. Bogata korespondenca med Felicito in njenim najprej zaročencem, nato pa možem Francem Pericem je potekala med letoma 1921 in 1924 in med 1928 in 1931. Pisma še danes hranita hčerka Jožica Peric, por. Rusjan, in vnukinja Neda Rusjan, por. Bric.

Avgusta leta 1921 je Felička pisala svojemu zaročencu Francu:

Kako sva včasih luno in zvezde gledala in mislila na bodoče dni. Vedi tudi sedaj gledam luno in zvezde in mislim morda tudi ti morda ravno ta čas jo gledaš in misliš enako jo vidimo. Pa žal le mi smo oddaljeni daleč eden od drugega, pa vedi v mislih sva zmeraj združena, kaj ne? Večkrat te vidim v sanjah, tudi to mi je malo bolj v tolažilo.

*Kmalu bode polnoči
spanec sili mi v oči
zato pa ljubček lahko noč
še en poljub pošiljam vroč.*

In Franc ji je v pismu z dne 6. 3. 1921 odgovarjal:

Draga mi Felička jaz kakor sem ti že doma prej pravil da zmiraj mislim nate da zmiraj te vidim povsodi kamor grem da hodiš z menoj. In tako tudi sedaj in še bolj bolj kakor prej cel dan te imam v mislih kakor da bi bila doma. Felička! (...) Sedaj pa te srčno pozdravim ter v duhu goreče poljubim v resnici pa poljubljam tla kjer so nekdaj stopale tvoje nežne nožice tvoj Franc.

Felička je že pred odhodom v Egipt obiskovala t. i. gospodinjstvo šolo v Avstriji in si v svoj zvežčič, ki ga njena družina še hrani, zapisovala tudi nauke o vzgoji otrok: »Pokorščina je brezpogojna odrejenost pod voljo drugega. Da jo dosežeš pri otroku, obračaj vso pozornost na svoje ukaze. Ne zahtevaj od otroka nemogočega. Zaupaj in prepoveduj jasno in odločno. Ukaz bodi kratek in miren. Svojih ukazov ne pojasnjuj in ne opravičuj, ker povzročas s tem le ugovor in prepir«. Iz tega sklepam, da je imela tudi formalno izobrazbo kot vzgojiteljica. Prvič je Felička v Egiptu ostala dve leti in se zaposlila pri grški družini kot varuška njihove hčerke Marike. Tu ji ni bilo preveč dobro, večkrat

je bila tudi lačna. Okrog veliko noči leta 1921 se je Felička potožila svojemu zaročencu:

Oh, kako sem bila srečna nocoj, ko sem sanjala, da smo se vrnile jaz in Zorka domov in da ste nam prišli nasproti po cesti in ravno par korakov je še manjkalo, že sem mislila kako se bomo pozdravili in poljubli, pa me pokliče gospa za it k otroku. Res škoda. Upajmo, da kakor vse na svetu enkrat mine, da tako nam mine tudi ta tri leta in da če nam Bog zdravje ohrani, da včakamo tudi ono srečno svidenje. Kako si večkrat predstavljam oni srečni trenutek, ko bi se vapor približeval kraju. Ah, ne smem si misliti, ker je še dolgo, dolgo do tega cilja. Vedi, da zdaj pripoznam pregor, da v tujini se več solzi potoči, nego vode popije. Vedi, da včasih hoče počiti srce od domotožja!

Že v prejšnjih poglavjih sem omenila, kako so na aleksandrinke večkrat letela razna namigovanja o njihovem domnevno nečednem delu v Egiptu. Za mladoporočenca so bila oddaljenost od ljubljene osebe in razna namigovanja težak preizkus. Tudi Franca so razjedali dvomi in Felička mu je v pismu z dne 26. 12. 1921 ostro odgovarjala:

Saj mislim, da ne more nobeden mi reči žal besedice radi tega, ker sem šla. Nikar ne proklinjaj Egipta, ker človek ne živi samo od ljubezni, ampak, če je uboštvo, je dostikrat krivo v zakonskem življenju prepira in hvala Bogu, da mi je dal priložnost si kaj prislužiti. (...) Ali misliš tako o meni ali, da smo v kakšni slabi hiši? Vedi radi tega bodi brez skrbi, ker hiša je poštena in bolj pazijo na nas kot doma. Naj si bo v vseh rečeh, v dušnih in telesnih ozirih. Kakor razvidim iz tvojega pisanja, da morda, ker smo v tako slabo imenovanem mestu, da smo vse ednake. Se motiš, ker če smo proste, gremo k munjam (nune) in tam igramo, prepevamo in vse naše veselje je to.

Felička v domači kuhinji, stara približno 17 let (avtor neznan, hrani Neda Rusjan por. Bric).

Dvom o tem, s čim si dekleta služijo denar v Egiptu, koliko prostega časa imajo in kaj v tem času počnejo, se je očitno še kar nadaljeval in nadaljeval. V pismu mesec pozneje (tj. 25. 1. 1922) je spet govor o »nesrečah in čednostih« mladih žensk, a iz Feličkinih rahlo sarkastičnih besed je mogoče razbrati, da je bilo več grešnic na tej strani oceana:

*Oh, dragi, kako pomilujem ubogo ***, da je tako globoko padla. Jaz bi rada vedela ali s tistim Taljanom od prej, ki ji niso pustili ga vzeti ampak so pravili, da je bogat. Sicer že prej sem slišala, da Italjani so politikoni, da so že več slovenskih punc tako osleparili, obetali so jim bele gradove a še niti črne bajtice niso imeli. Dragi! Ne razumem, kaj je postala naša vas. Prav sram nas je slišati vsaki teden izvemo kakšno tako novico. V resnici hvalimo Boga, da smo se rešile od tam, da bi ne morda tudi me polagoma padle tako globoko. Ker ljubezen je le ljubezen in se pride daleč. Ravno danes sem slišala, da tudi ***²⁹ je v drugem stanu z enim Italjanom iz Monfalkona in dalje še v Gorici služi, ker se boji domov, namreč se boji očeta. Oh, uboge punce, kako se mi smilijo in koliko jih je. Verjemi mi, da raje bi se znajdla koj mrtva, kot pa v takem položaju. Potem bi znali reči Aleksandrinkam kaj? Hvala Bogu, kar nas je po vojski sem prišlo, nam ne more nikdo žal besedice reči dozdej in upam, tudi v bodoče. Ker priložnosti nimamo kot doma in prostosti tudi ne in teh par prostih uric, ki jih imamo, nas že dobro pazijo, da jih ne obrnemo v slabo.*

Ko je Felička leta 1923 prišla domov, sta se s Francem poročila in naslednje leto se jima je rodila hčerka Danila. Živeli so skupaj s Francevimi starši in z mlajšimi brati in sestrami. In ker Franc ni mogel preživljati tako velike družine, je Felička leta 1925 ponovno odšla v Egipt. Tudi Franc je medtem odhajal na občasno delo v Švico, dokler so mizarji še dobili delo. Danila je bila večkrat v varstvu starih staršev, saj sta oče in mama delala v tujini. Ko je bila Felička drugič v Egiptu, se je zaposlila kot varuška pri judovski družini, kjer se je zelo navezala na njihovega sina Fredija. Pri tej družini ji je bilo precej bolje, saj so jo spoštovali, gospa ji je dajala obleke, veliko so potovali in prišli na obisk tudi v Bilje. Med tem obiskom je sredi Vipave nastala tudi fotografija Feličke na vozu z otroki v naročju. Tega obiska se Felička spomni tudi v pismu, ki ga je pisala možu 25. 10. 1928:

Ljubljeni možek! V ponedeljek so se vrnili gospodje. Prinesli so vsakemu kaj posebnega, otroku vsake vrste oblecki. Zelo me je bolelo za videt otroka kadar je zagledal mamo. Sprva skoro je ni več spoznal, potem pa jo je tako vzljubil, da par dni je hotel biti samo z njo. Zdelo se mi je predpodoba Danile, ko me je zagledala in rada je bila

29 Vse osebe v tekstu so navedene z resničnimi imeni in priimki. V primeru deklet, omenjenih v tem pismu, pa sem se odločila za anonimnost.

z menoj, revica ni pa imela sreče, da bi jo njena mama samo njo ljubila ampak bil je judič (Fredí) vedno na poti. Oh kako jo želim videti in ji vračati materino ljubezen, katero je v tem času pogrešala. Sedaj sem videla in prepoznala, da tudi otroci trpijo, na primer ta fantek, vsaki dan jo je klical in tako milo gledal sliko kjer sta oba in bil srečen že samo, da je imel sliko v rokah. Sedaj se pa ne zmeni za nič več, ko ima oba pri sebi. Ubogi otroci, vsako se mi smili, če nima starišev pri sebi in če pomislimo koliko jih je sedaj na tem stališču. Pa pustimo to, ker porečeš, da Danila je vseedno srečna, da le ima tateka, kaj?

Iz številnih pisem je razvidno, da sta si Felička in Franc pogosto dopisovala. Franc je pismom prilagal Daniline pogosto objokane fotografije in zadaj pripisal, *vidiš kako se joče, ker te pogreša*. Zanimivo je, da se je Felička začela v pismih podpisovati kot Srečka, kot da bi hotela s tem protestirati proti poitalijančevanju slovenskih imen. Ker je bil fašizem eden poglavitnih vzrokov izseljevanja Primorcev (ne samo aleksandrink) med obema vojnama, bom v skladu z namenom pričujočega besedila opisala tudi dogodek, ki zelo povedno ilustrira rasistično in fašistično zatiranje. Franc je v pismu od 25. 10. 1928 ves prestrašen opisoval smrt pesnika in sodelavca goriške *Edinosti* Draga Bajca (1904–1928), do katere je naključno prišlo pri njih doma. Bajc je bil na poti na univerzo v Padovi obveščten, da ga išče policija in da bo interniran na italijanske otoke, zato je želel zbežati v Jugoslavijo, a je na poti zbolel in prosil Franca za prenočišče; ponoči je zaradi mrzlice umrl.

Pa pazi se in ne se preveč prestrašit. To kar se je zgodilo in zopet na vesti naš tlačan, kateri nam preganja naš najboljši cvet, kateri nam uničuje in zapira naše najboljše ljudi. (...) Vsi smo jokali v hiši kakor bi bil naš. Oh kaj je bilo pa potem po par urah ko so prišli svoji iz Vipave. Oče sestra dva brata stric. To smo mislili da znorijo, potem je prišla komisija iz Gorice, karabinirji, jaz ves u strahu da me bodo zaprli, potem pa so ga nesli na pokopališče v kapelo, ter se maščevali nad njim mrličem s tem da ga niso hoteli pogrebsti. V sredo kmalu popoldne je umrl, šele v nedeljo predpoldne so vdobili dovoljenje da ga smejo pokopati in peljati domov v Vipavo. V Biljah ga je spremljalo ljudstvo iz celih Bilj do cerkve, vse polno vencev in rož se je nabralo da ni bilo mogoče jih kam spraviti. Venci so prihajali iz vseh strani največ iz Gorice ker je bil v Gorici v službi pri Edinosti. Potem iz Bilj ga peljejo v Vipavo, kjer se je zbralo toliko ljudstva, da so pogreb oblastva prepovedala drugi dan ko so se ljudje poizgubili, so ga vndar dovolili pokopati. Jaz nisem šel ker je padal dež. (...) Danes smo vse zvedeli kako daje bilo pri pogrebu. V ponedeljek se je zbralo še več ljudstva kakor v nedeljo. Vencev in rož toliko, da se še ni videlo pri pogrebu v naših krajih. Oblastva so začela zopet delat sitnosti in grozit da ga ne pokopajo ako ne gredo proč, in da naj nesejo tudi rože proč. Tako v ponedeljek prav z nočjo so ga vendar pokopali. Pravijo da niso pustili ne duhovnika in ne zvonjenja in ljudem niso

pustili ne moliti ne jokati koga so videli jokati so ga fašisti pretepli. Tako ker jim je živ ušel so si razhladili na ta način srd da so se maščevali nad mrtvim. Zdi se mi da živimo v dobi od Atila. Tudi pozaprl so jih nekaj. V Postojni vstavili cel vlak dijakov kateri so prihajali iz Jugoslavije, ter jim niso pustili iti na pogreb (...).

Dopisovanje se počasi končuje, saj se je Felička leta 1930 vrnila domov in rodila še dve hčerki. Doma je hrepenela po svojih egiptovskih otrocih, Frediju in Mariki, tako kot je v Egiptu hrepenela in imela slabo vest, ker je doma pustila Danilo. A njena zgodba nima srečnega konca. Med drugo svetovno vojno so Danilo fašisti aretirali. Po štirinajstih mesecih različnih zaporov je kapitulacijo Italije dočakala v Sulmoni pri Rimu. Tako izmučena in bolna je na svoj devetnajsti rojstni dan umrla. Kar je Felička zaslužila v Egiptu, je po vojni z nacionalizacijo izgubila, leta 1950 pa je umrl še Franc. Njene hčerke in vnučkinje so vedele za pisma in Felička jim je vedno govorila *to boste brali, ko bom umrla in se smejali*. Njena vnučkinja je na njihovi podlagi pripravila gledališko predstavo *Trieste–Alessandria Embarked*, ki jo je posvetila vsem aleksandrinčkam, predvsem pa svoji babici.

Bogata korespondenca med Feličko in Francem nam ponuja edinstven vpogled v intimo in čustvovanje zaročencev/zakoncev, ki sta zaradi migracije določeno obdobje živela ločeno. Zdi se, da razdalja ni povzročila odtujitve in ohladitve njunega odnosa, temveč sta s pismi vzdrževala medsebojno bližino in povezanost. Še več, pisma so bila ključna za informacije o dogajanju doma in v Egiptu ter za vzdrževanje povezanosti med družinskimi člani.

Marija Černe – Če greš po svetu, imaš tudi malo pameti

Namenoma sem za konec prihranila življenjsko zgodbo še živeče aleksandrinke. Na začetku tega dela jo lahko vidimo na fotografiji, kako se sprehaja s prijateljico po ulicah Alesandrije.³⁰ Marija Černe se je rodila leta 1912 v Biljah in najzgodnejše otroštvo kot begunka preživela v Avstriji. Po vrnitvi se je njen oče lotil obnove v prvi svetovni vojni poškodovane hiše in se zaradi tega zelo zadolžil. Ker so se med fašizmom obresti samo povečevale, mizarskih naročil pa je bilo vse manj, se je leta 1926 odpravil v Argentino. Po veliki gospodarski krizi denar iz Amerike ni več zadostoval, zato je Marija leta 1931 odšla v Egipt. *Prvih pet let je bilo najhujših*, pravi Marija, vse se ji je zdelo čudno, hrana, običaji, še najbolj pa *Arabci v tistih krilih*. Največ so ji pomagale šolske sestre iz azila. Pri prvih delodajalcih je bila hrana za služabnike pomanjkljiva in zaradi tega je zbolela na želodcu.

30 Avtor fotografije ni znan, hrani jo Marija Černe.

Po petih letih sem se vrnila domov in hotela ostati za stalno. Sem imela 27 let in sem hotela ostat doma, a tata me je prosil, če bi šla še enkrat v Egipt, da bi odplačali dolg. Mi je obljubil, da če odplačam dolg, je pol hiše moje. Smo šli na županstvo in pred pričami mi je dal potrdilo, je bil velik poštenjak in danes je res pol hiše moje.

Drugič sem se zaposlila pri družini Rolo. Bili so zelo premožni, imeli so plantažo bombaža in enajst služabnikov. Jaz sem bila sobarica, nikoli nisem hotela delat z otroki. Rolo so bili judovske vere, pri Judih se je na sploh najbolje stalo in jaz sem pri njih ostala dvaindvajset let. Od arabskih sodelavcev sem se navadila arabsko, potem sem se pa še francosko. Sem si kupila slovar in tako, pol pa pobereš še malo tle, malo tam in potem gre.

Ti gospodarji so poleti radi potovali v Francijo na Azurno obalo in jaz sem šla z njimi. Leta 1956, ko je bila v Egiptu revolucija, smo bili ravno v Aix en Provence in gospodar je tam v hotelu umrl od žalosti, ker je imel ves denar na bankah v Egiptu. Niso se mogli vrniti, ker so bili Judje pa še Angleži, najslabša kombinacija takrat. Jaz in šofer sva se vrnila v Aleksandrijo in ker sem bila tam, niso potem prevzeli hiše. Hči je prišla iz Londona urejat stvari in je poskrbela, da so nam služabnikom vse izplačali, tudi trinajsto plačo. Gospa se je potem preselila k njej v London in ko sem bila doma, sem jih šla obiskat na Angleško. Z vlakom sem šla, je bilo strašno lepo.

V nasprotju z večino aleksandrink, ki so po revoluciji zapustile Egipt, ker je bilo težko dobiti službo, se je Marija v Egipt vrnila. Doma jo je čakala obljubljena polovica hiše, katere dolg je odplačala, a starši so ji že umrli, in kot pravi, zato ni hotela ostati doma. Verjetno je k temu pripomoglo še to, da je bila večina prijateljc že poročenih, ona pa je imela že šestinštirideset let. Kot sobarica se je zaposlila pri družini Sahiun, gospodar je bil kirurg palestinskega rodu, gospodarica pa francoskega.

Šla sem z njimi v Bejrut, ker v Egiptu je bilo vse drugače, ni bilo več toliko Evropejcev in tako. Potem smo šli še skupaj v Francijo k njeni družini in čakali, da dobijo dovoljenje za it v Ameriko. Leta 1970 so šli v Boston in so uredili dovoljenje še meni. Najprej nisem hotela it, ker v Ameriki so gangsterji, ampak so me prepričevali in prepričevali, pa navezana sem bila na njih, na otroke, ko da so moja družina. In sem si rekla, ma kaj bom jaz delala doma, vse moje prijateljice so poročene, ma beži rajši v Ameriko. Sem imela 59 let, si nisem miselna, da bom dobila kako pokojnino. Gospodar mi je reku, naj pridem, če drugega ne, bom videla Ameriko in tako sem šla in ostala dvanajst let.

Marija je živela v predmestju Bostona. V Ameriki ji ni bilo tako všeč kot v Egiptu, ker ni bilo toliko Slovencev in ni imela družbe. A odpravila se je na obisk k prijateljici v Kanado, z avtobusom, *tako, da človek še kaj vidi, a ne, če že gre na pot*. Z omenjeno družino je Marija ohranila stike vse do danes, pokličejo

jo vsaka dva tedna, ji pišejo za novo leto in v Biljah so jo že večkrat obiskali. Pri njih je živela vsega skupaj štiriindvajset let. Pri sedeminsedemdesetih letih se je Marija vrnila v Bilje in si rekla *zdaj je pa zadosti*. Danes še vedno živi v svoji polovici hiše v Biljah ob skromni ameriški pokojnini in budno spremlja nihanja ameriškega dolarja na borznih tečajih.

V Egiptu je Marija zahajala tako k šolskim sestram kot v Jugoslovanski klub. Prosta je bila dva popoldneva v tednu, ob sobotah in četrtrkih. Tiste, ki so delale z otroki, so bile običajno proste eno popoldne med tednom, za konec tedna pa le redko. Ob prostih dnevih je Marija obiskovala prijateljice, nakupovala, ob sobotah so med tretjo in šesto uro rade zahajale tudi v kino. O svojem življenju v Egiptu ni veliko govorila:

se mi ni dalo, saj je bilo tako ali tako veliko drugih še živih in potem se mi ni dalo govoriti Dorici (Makuc, avtorici knjige o aleksandrinkah), kako je bilo, saj so ji itak že one vse povedale. Zdaj pa ni več nobene. Že ko sem bila majhna, so na aleksandrinke gledali, kot da so šik (lepe, elegantne). Tudi jaz sem dobila veliko šik stvari, ko sem delala dol. Ene so zaradi tega šle z velikim veseljem. So komaj čakale, da postanejo aleksandrinke. (...) Šle smo pa predvsem zato, da bi zaslužile več, tukaj v Gorici si dobila 50 lir, v Egiptu pa 300, zato smo šle, zaradi denarja.

Tudi ona mi je potrdila, da so bile aleksandrinke doma na slabem glasu.

A ni bilo vse tako. Tudi ni bilo vse tako slabo, kot piše ta v tej knjigi (Marjan Tomšič: Grenko morje). Tudi ni bilo teh haremov, kakor piše v tej knjigi. V mojih časih tega ni bilo več. Jaz sama tudi ne vem, da bi se kakšna izgubila, se je govorilo, ampak jaz vem samo za eno, da se je poročila z drugim. Z muslimanom, a je živel po evropejsko. Je prišla prilika, je bilo drugo življenje tam. Sej, kakor ste vi bila pametna, tako kot povsod po svetu je treba it z malo pameti, a ne,

je končala svojo pripoved. Mariji Černe je tako kot na primer Mariji Čebrown (Mahuska), por. Saab, in še veliko drugim mladim dekletom odhod v Egipt prinesel možnost vzpona na družbeni lestvici. Ker so od doma odšle kot zelo mlada dekleta brez moža in družine, je bil zanje odhod manj travmatičen in v določenem pogledu tudi dogodivščina. Zaradi tega je bila želja po vrnitvi manjša. Marija Černe se je tako naučila jezike in videla nekaj sveta. Skrb njenih delodajalcev zanje in trud, ki so ga bili pripravljene vložiti v njeno dobro, kaže, da zanje ni bila le sobarica, temveč bolj družinski član, nekakšna nadomestna gospodinja in mama. O tem je pripovedovala, ko je opisovala njihove počitnice: *Enkrat je šla gospa sama v Francijo na počitnice in obiskat starše in sem jaz ostala doma z otroki in pazila na gospodinjstvo. Drugič sva pa zamenjale*

in sem šla jaz z otroki na počitnice v Francijo, gospa je pa ostala doma in imela čez gospodinjstvo. Tako sva se zmenili, enkrat ena, drugič druga.

Kot sem že omenila, sta bila delo in življenje v Egiptu za mlada, neporočena dekleta brez otrok zelo pozitivna izkušnja. Terezo Farahat je Aleksandrija povsem prevzela: *Takoj mi je bila všeč. Ko prideš iz vasi v mesto, je to vse kaj drugega* (v Krese 2001: 50). Tudi Matilda Silič iz Aleksandrije pravi, da ni bilo mami nikoli žal, da se je odločila za Egipt, sploh med fašizmom na Primorskem. Tistim, ki so doma pustile moža in otroke, je bilo seveda hudo, *ampak lačne niso bile in tudi slabega dela ni imela nobena. (...) Naša Slovenka je poročila najbogatejšega Angleža v Aleksandriji in na sprejemih se je vedno prikazala z diamantnim diademom* (v Krese 2001: 50–51). Ni se uspelo vsem dvigniti tako visoko na družbeni lestvici, a mnogim je uspel skok iz kmečkega v srednji sloj. Če ne bi bilo Naserjeve revolucije, ki je z odhodom njihovih premožnih delodajalcev posredno povzročila brezposelnost aleksandrink, bi jih verjetno še več za stalno ostalo v Egiptu. Marija Cvenk, po rodu iz Trsta, je z mamo prišla v Egipt tik pred začetkom prve svetovne vojne, stara sedem let. Najprej je hodila v nemško, nato pa v italijansko šolo:

Da bi se poročila? Na kraj pameti mi ni padlo. Nisem se hotela omožiti, ker sem se bala, da potem ne bom več tako vesela. Ko sem bila guvernanta, mi ni bilo treba niti postelje postlati. Če bi se poročila, bi mogla skrbeti za hišo. Zato sem bila preveč razvajena. Ni bila stvar v tem, da ni bilo pravega ženina zame, jaz nisem bila prava za nobenega. (...) Znam slovensko, italijansko, francosko, nemško, angleško in nekoliko tudi arabsko, zato nisem imela nikoli težav s službo. Nekoč sem na počitnicah v Sloveniji porabila vse svoje prihranke, vendar me mama sploh ni kregala, saj je vedela, da bom z lahkoto našla družino, ki me bo sprejela. Pridite k nam, pridite k nam, so nas vabili. Slovenke smo bile izjemno iskane (v Krese 2001: 47–48).

SKLEP – ALEKSANDRINKE NEKOČ IN DANES

Če so bile še pred nekaj desetletji aleksandrinke v pogovorih tabu tema, danes to ni več tako. Hkrati z umiranjem še zadnjih med njimi prihaja do revitalizacije spomina nanje. Ta se skozi generacije njihovih potomcev spreminja od popolnega zavračanja pri prvi generaciji, preko zanimanja za eksotične kraje in zgodbe pri drugi, do popularizacije pri tretji generaciji potomcev, ki nanje ne gleda več samo kot na žrtve svojega časa, ampak skušajo trpeči in pasivni podobi aleksandrinke dati aktiven in pozitiven antipod, s katerim se lahko identificirajo tudi sodobniki. Tudi Claudia Roden je opozorila, da kljub žalostni zgodbi marsikatera aleksandrinca sama sebe ni dojemala kot žrtve: *Marijinega življenja nisem dojemala kot nekaj žalostnega. Bilo je njeno življenje*

in živila ga je pogumno in dostojanstveno z nami v Kairu (v Hladnik Milharčič 2008: 22). Aleksandrinke so klasičen primer migracij, ki so do določene mere preoblikovale spolne vloge v družini. Z aktivno odločitvijo za odhod in s koncentracijo finančne moči v svojih rokah so v Egiptu pridobile avtonomijo in svobodo, ki je v svojem izvornem okolju ne bi mogle.

V pričujočem članku sem skušala prikazati večplastnost omenjenega pojava in postaviti nastavke za nadaljnjo raziskovanje, saj se zanimanje za aleksandrinke vse bolj povečuje. Po eni strani zato, ker se »na splošno povečuje zanimanje za marginalizirane, nevidne in podrejene glasove našega globaliziranega sveta« (Momsen 1999: 1), po drugi pa zato, ker so aleksandrinke zgodovinski, hkrati pa povsem sodoben primer. Sodobne aleksandrinke so na primer Filipinke, ki hodijo na začasno delo v New York, Hong Kong, Italijo itd., medtem ko njihovi otroci ostajajo doma. Lokalna ideologija spolne delitve del zaostaja korak za ekonomsko realnostjo. In čeprav je denar migrantk v filipinski ekonomiji največji kapitalski priliv iz tujine, so matere v medijih deležne hudega obsojanja. Migracija mater je moralno sporna, ker njihovi otroci zapadejo v kriminal in so breme družbi. Parrenas je v poglobljenih intervjujih z omenjenimi otroki dokazala, da te obtožbe nimajo trdnih temeljev. Če imajo dovolj podpore v razširjeni družini in skupnosti ter možnost odprte komunikacije s svojo mamo v tujini, se ne počutijo zapuščene (Parrens 2002: 39–54). Torej je diskurz v filipinskih medijih podoben diskurzu o aleksandrinkah v medijih na začetku 20. stoletja. Tudi njim so očitali, da so zapustile svoje otroke, čeprav so jih dejansko pustile v oskrbi sorodnikov. In čeprav so tako matere kot otroci trpeli zaradi ločitve, se otroci ob zadostni čustveni podpori okolice niso čutili zapuščene.

Zaradi različnih okoliščin so aleksandrinke postale zanemarjen zgodovinski subjekt, deležen le malo pozornosti raziskovalcev. Klerikalno časopisje jih je obsojalo, okolica večkrat zavračala in podtikala razna namigovanja, zgodovina pa jim je posvečala malo pozornosti. Tako da so podobo o njih v glavnem ustvarili literati. Tudi kot literarne junakinje moških piscev so bile deležne obsojanj in kaznovanj. Mitološka podoba aleksandrink pa je tako ali tako zreducirana na dojilje oziroma lik Lepe Vide, čeprav jih med vsemi aleksandrinkami ni bilo niti za četrtno. V senci minaretov na aleksandrinke niso prežali samo nevarnost, trpljenje in moralna poguba, kot so radi poudarjali v (klerikalnem) tisku, temveč tudi svetovljanstvo, emancipacija in sreča. In to je bilo mogoče za nekatere še bolj strašljivo.

Claudio Roden sem ob njenem obisku v Sloveniji peljala tudi v Batuje obiskat rojstno hišo njene varuške Marine Koron. Tako v predavanju en večer

prej kot na poti v Vipavsko dolino je pripovedovala o svoji ljubljeni varuški in aleksandrinkah:

Claudia Roden v Batujah pred rojstno hišo svoje varuške Marije Koron, 4. 3. 2008 (avtorica in lastnica Katja Škrli).

Nikoli se ni pritoževala, čeprav bi se lahko, temveč je pogumno sprejela svoje življenje. Ni se videla kot žrtev, čeprav bi se lahko. (...) V vaše kraje so aleksandrinke prinesle nekaj novega, neko odprtost, ki v spomnih nanje živi naprej. (...) Ženske delovne migrantke so danes nekaj povsem normalnega in povsod lahko najdemo Filipinke in podobne, ki so podobne vašim aleksandrinkam. Vesela sem, da ste to danes sprejeli in da tega več ne skrivate ali pometate pod preprogo.

Ali smo to res sprejeli?

VIRI IN LITERATURA

Viri

Pogovori:

Čebtron Ivana, por. Furlan, Batuje, hči aleksandrinke Alojzije Čebtron, sestra aleksandrinke Marije Čebtron, por. Saab (Mahuske), in snaha aleksandrinke Marije Bavčar, por. Furlan (Marička).

Černe Marija, Bilje, aleksandrinka.

Furlan Ana, roj. Škrj, Batuje, vnukinja aleksandrinke Marije Bavčar, por. Furlan (Maričke), pravnukinja aleksandrinke Ivane Ličen, por. Furlan (Johana), in nečakinja aleksandrinke Marije Čebtron, por. Saab (Mahuska).

Furlan Ivo, Ljubljana, vnuk aleksandrinke Marije Bavčar, por. Furlan (Maričke), pravnuk aleksandrinke Ivane Ličen, por. Furlan (Johane), in nečak aleksandrinke Marije Čebtron, por. Saab (Mahuska).

Furlan Štefanija, por. Gorjup, Ljubljana, hči aleksandrinke Marije Bavčar, por. Furlan (Maričke), in vnukinja aleksandrinke Ivane Ličen, por. Furlan (Johana).

Gabrijelčič Sonja, Šempeter, vnukinja aleksandrinke Avgustine Skomina, por. Vovk, in nečakinja aleksandrinke Helene Vovk, por. Romih.

Peric Jožica, por. Rusjan, Volčja Draga, hčerka aleksandrinke Felicite Koglot, por. Peric (Felička).

Rijavec Nadja, Šempas, hči aleksandrinke Peršič Jožefe, rojene v Aleksandriji.

Roden Claudia, London, varovanka aleksandrinke Marije Koron.

Rusjan Neda, por. Bric, Ljubljana/Nova Gorica, vnukinja aleksandrinke Felicite Koglot, por. Peric (Felička).

Saab Robert, Montreal, sin aleksandrinke Marije Čebtron, por. Saab (Mahuska), in vnuk aleksandrinke Alojzije Čebtron, rojen v Aleksandriji.

Saab Rosy, Montreal, snaha aleksandrinke Marije Čebtron, por. Saab (Mahuska), rojena v Aleksandriji.

Slamič Ivana, Vrtovin, vnukinja Marije Slamič in nečakinja aleksandrinke Alojzije Kodrič.

Susič Lidija, Bukovca, aleksandrinka.

Ščuka Valentina, Nova Gorica, nečakinja aleksandrinke Lidije Susič.

Vetrih Jožefa, Batuje, nečakinja aleksandrinke Marije Koron.

Arhivsko gradivo:

Fond Dorice Makuc, fond št. 893, gradivo za knjigo *Aleksandrinke*, kaseta 1, Pokrajinski arhiv Nova Gorica.

Fototeka Goriškega muzeja – etnologija.

Arhiv društva za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink Prvačina.

Družinski arhiv Nede Rusjan, por. Bric, in Jožice Peric, por. Rusjan (pisma, fotografije in šolski zapiski).

Družinski arhiv Claudie Roden (fotografije).

Družinski arhiv Marije Černe (fotografije).

Družinski arhiv Katje Škrli (pisma, dokumenti in fotografije).

Intevjuji in drugi viri:

Hladnik Milharčič, Ervin (2008). Otroštvo sem preživela na otoku sredi Nila, intervju s Claudio Roden. *Dnevnik, Objektiv*, 66 (8. marec 2008): 20–23.

Krese, Meta (2001). Lepe Vide, *Mladina*, 40 (8. oktober 2001): 47–51.

Merljak, Sonja (2002). Vez z domovino so bili zavitki in potice. *Delo*, 191 (21. avgust 2002): 8.

Praznik, Niko in Sergeja Muršič (2003). *Izseljevanje ženskega prebivalstva iz spodnje Vipavske doline v Egipt* (diplomsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino.

Predavanje Claudie Roden v Cankarjevem domu, 3. 3. 2008.

Širok, Mojca (1996). Aleksandrinke. *Mladina*, 12. (19. marec 1996): 35–41.

Literatura

Anderson, Benedict (2007). *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Barbič, Ana in Inga Miklavčič-Brezigar (1999). Domestic work abroad, a necessity and an opportunity for rural women from Goriška borderland region of Slovenia. *Gender, Migration and Domestic Service* (ur. Janet Henshall Momsen). London in New York: Routledge, 164–177.

Destovnik, Irena (2002). *Moč šibkih: ženske v času kmečkega gospodarjenja*. Klagenfurt/Celovec: Založba Drava.

Douek, Ellis (2004). *A Middle Eastern Affair*. London: Peter Halban Publishers Ltd.

- Drnovšek, Marjan (2004). Izseljenke v očeh javnosti. *Ženske skozi zgodovino* (ur. Aleksander Žižek). Celje: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 383–393.
- Drnovšek, Marjan (2007). The Attitudes of the State and the Catholic Church Towards Slovenian Emigration. *Historical and Cultural Perspectives on Slovenian Migration* (ur. Marjan Drnovšek). Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 13–43.
- Koprivec, Daša (2006). Aleksandrinke – življenje v Egiptu in doma. *Etnolog*, 2006. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Makuc, Dorica (1993). *Aleksandrinke*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Miklavčič-Brezigar, Inga (2003). Od Goriške do Afrike v spomin na aleksandrinke. *Zgodovina v šoli*, 12(1/2): 26–31.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2007a). Avto/biografičnost narativnosti: metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj. *Dve domovini / Two Homelands*, 26: 31–46.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2007b). Migracije in medkulturni odnosi. *Organizacija znanja*, 12(4): 201–205.
- Parrens, Salazar Rhachel (2002). The Care Crisis in the Philippines: Children and Transnational Families in the New Global Economy. *Global Woman, Nannies, maids and sex workers in the new economy* (ur. Barbara Ehrenreich in Arlie Russell Hochschild). New York: Metropolitan Books, Henry Holt and Company, 39–54.
- Perco, Daniela (ur.) (1984). *Balie da latte: una forma peculiare di emigrazione temporanea*. Feltre: Comunita Montana Feltrina, Centro per la documentazione della cultura popolare.
- Roden, Claudia (1997). *The Book of Jewish Food: An Odyssey from Samarkand to New York*. New York: A. A. Knopf.
- Rejec, Albert (1960). Pred petdesetimi leti v Gorici. *Jadranski koledar 1960*: 157–162.
- Renner, Tanja (1996). Avto/biografije v sociologiji v ženskih študijah. *Teorija in praksa*, 33(5): 759–763.
- Rumiz, Paolo (2005). L' antica rotta delle badanti italiane. *La Repubblica*, 28. Avgust 2005: 30.
- Tomšič, Marjan (2002). *Grenko Morje*. Ljubljana: Založba Kmečki glas.
- Tomšič, Marjan (2006). *Južni veter: zgodbe slovenskih Egipčank*. Ljubljana: Založba 2000.
- Verginella, Marta (2006). *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Ljubljana: Delta, 2006.
- Žigon, Zvone (2003). *Izzivi drugačnosti: Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

ONE, KI JIM NE VEMO IMEN

HOTELA SEM SAMO VIDETI SVET OKOLI SEBE

Ženske iz Rusije in Ukrajine v Sloveniji

Sanja Cukut

Napišite kaj lepega o nas in ljudje mislijo, da so vse Rusinje in Ukrajinke iste, so bile besede, ki mi jih je ob slovesu izrekla Olga¹ iz Ukrajine, s katero sem se pogovarjala leta 2006. Takrat sem zbirala življenjske zgodbe žensk, ki živijo v Sloveniji in prihajajo zlasti iz Rusije in Ukrajine ter nekaterih drugih držav, nekdanjih republik Sovjetske zveze.² Olga je v Slovenijo prišla za tukaj že zaposlenim možem. Čeprav se je izjemno hitro naučila slovenski jezik, redne zaposlitve še ni uspela najti in na črno opravlja nekvalificirana dela v eni od ljubljanskih restavracij. Njena prošnja, naj napišem kaj lepega o ženskah iz Rusije in Ukrajine, me je vodila tako v procesu zbiranja življenjskih zgodb kot tudi pri njihovi analizi in interpretaciji. V skladu s svojo temeljno željo, prikazati perspektivo sogovornic, sem pri poslušanju zgodb v kar največji meri skušala prisluhniti temu, kar so mi ženske pripovedovale. Že sama struktura pogovora je zato omogočala vključitev tudi tistih tem, ki so jih kot pomembne izpostavile migrantke same. Kot raziskovalka sem besedilo oblikovala skupaj s ženskami, ki so mi zaupale svoje življenjske zgodbe, a njihov glas in njihova perspektiva sta seveda interpretirana skozi moje subjektivne vrednostne sodbe. Kljub temu pa me je pri interpretaciji njihovih življenjskih zgodb v veliki meri vodila stereotipna predstava, ki jo imajo ljudje o Rusinjah in Ukrajinkah.

1 Vsa imena sogovornic so spremenjena.

2 Gradivo je bilo deloma zbrano v okviru mednarodnega projekta *FEMAGE* – »Needs for female immigrants and their integration in ageing societies«, 6. okvirnega programa Evropske komisije (trajanje 2006–2007), v katerem je Druženomedicinski inštitut ZRC SAZU sodeloval kot eden od partnerjev. Pričujoče besedilo temelji tudi na doktorski disertaciji *Spol in migracija: izkušnje migrantk v Sloveniji*, ki sem jo leta 2008 zagovarjala na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Ženske, katerih zgodbe analiziram v pričujočem besedilu, v veliki večini prihajajo iz Rusije in Ukrajine, redke pa tudi iz drugih držav, nekdanjih republik Sovjetske zveze (ena iz Latvije in dve iz Belorusije). Zaradi neustreznosti pojma »nekdanja Sovjetska zveza« za označitev geografske pripadnosti sogovornic naslov prispevka nekoliko poenostavljeno govori kar o ženskah iz Rusije in Ukrajine.

Dogodki, ki najbolj ponazarjajo samo bistvo stereotipnega govora in stališč o omenjeni skupini žensk v Sloveniji in v »zahodnih družbah« nasploh, so bile namreč reakcije velike večine ljudi, ki sem jim povedala, da me zanimajo življenjske zgodbe žensk iz držav, ki so bile nekoč del Sovjetske zveze. Zdi se, kot je povedala Olga, da ljudje mislijo, da so Rusinje in Ukrajinke domala enotna skupina. Skoraj univerzalno vprašanje je bilo, ali bom proučevala (erotične) plesalke v klubih oziroma ali se bom osredotočila na prostitutke.³

Olgine besede in reakcije ljudi, s katerimi sem se pogovarjala o svojem raziskovanju, govorijo o esencijalizaciji in stereotipizaciji žensk in reprezentacijah, ki širok spekter izkušenj migrantk s tega geografskega območja zožijo na prostitutke, eksotične plesalke, ali t. i. neveste po pošti. Zlasti termin »Ukrajinka« in v manjši meri »Rusinja« je bil v pogovorih z znanci in s prijatelji prepoznan kot tisti glavni označevalec seksualizirane, pasivne posameznice, pogosto žrtve trgovine z ljudmi, ki prihaja v Slovenijo iskat boljše življenje, kot ga je imela v domači državi, in konča v prostituciji. Ekonomski motivi, zaradi katerih naj bi migrirale, so pogosto združeni s predpostavko, da med poročnimi migrantkami prevladujejo t. i. lažne poroke.

Prvi del naslova pričujočega besedila *Hotela sem samo videti svet okoli sebe* je stavek, ki ga je v pripovedi o svojih motivih za prihod v Slovenijo izrekla Angelika iz Rusije. Ker si zaradi zapletenih viznih režimov ni mogla privoščiti turističnega potovanja, je v Slovenijo prišla pazit otroke znanke iz Rusije. Za odhod iz Rusije ni navedla ekonomskih razlogov, saj je imela tam dokaj dobro zaposlitev. Želela je le pridobiti nove izkušnje in spoznati svet okoli sebe. Pozneje je tukaj spoznala bodočega moža in v nasprotju s svojimi prvotnimi načrti ostala v Sloveniji. Angelika nam pripoveduje zgodbo, ki »izziva« prevladujoči govor o omenjeni skupini žensk. Kot bo prikazano v nadaljevanju, tudi zgodbe drugih sogovornic niso v skladu s stereotipnim pogledom na Rusinje in Ukrajinke v Sloveniji. Prav zato je temeljni namen pričujočega besedila predstaviti pestrost življenjskih zgodb sogovornic ter raznolikost dejavnikov, ki so sooblikovali njihov življenjski potek in migracijsko izkušnjo.

Zgoraj omenjeni govor o izbrani skupini žensk pa ima tudi širše ideološke konotacije: prevladujoča predstava o ženskah iz »Vzhodne Evrope« je, da so ali žrtve ali pa spolno ogrožujoče posameznice, ki ogrožajo družbeno skupnost (Passerini idr. 2004: 19). Javni diskurzi o migracijah običajno esencijalizirajo različne migrantske skupine in jim vnaprej, brez preverjanja, pripisujejo dolo-

3 Prav zaradi časovne omejenosti in bolj težavnega dostopa do omenjenih žensk, ki so še bolj nevidne in pogosto tudi kriminalizirane, sem se odločila, da te skupine ne zajamem v raziskavo. Menim, da bi proučevanje njihovih izkušenj, ne glede na njihovo etnično pripadnost, zahtevalo samostojno in drugače zasnovano raziskavo.

čene značilnosti in vedenje. Drugi razlog za proučevanje te skupine migrantk je povezan s feminizacijo migracij s tega geografskega območja v Slovenijo. Statistični podatki kažejo, da je večina priseljenih iz Rusije in Ukrajine žensk, kljub temu da med priseljenimi v Slovenijo v splošnem prevladujejo moški. Leta 2006 sem tako posnela devetnajst pogovorov z ženskami s tega območja, sodelovala pa sem tudi pri nekaterih njihovih družabnih dogodkih. Z nekaterimi sem se ob raznih priložnostih zgolj neformalno pogovarjala in pogovorov nisem snemala. Gradivo, zbrano v pogovorih, sem dopolnila z zapisi v etnografskem dnevniku.

O POMENU ŽIVLJENJSKIH ZGODB

Vprašanje konstrukcije in razumevanja razlike in heterogenosti je izhodišče sodobnega feminističnega raziskovanja kot tudi raziskovanja etničnosti in rasizma (Anthias in Lazaridis 2000: 8). Z naborom in analizo življenjskih zgodb oziroma zgodovin izbranih posameznic skušam razumeti procese kolektivnih pripadnosti in njihovo oblikovanje ter identificirati mnogotere pozicije subjekta (v medsebojnem učinkovanju kategorij spola, razreda, etničnosti). Zato prislunhem tudi temu, kako sogovornice pripovedujejo zgodbe in se osredotočam na pomene, ki jih pripisujejo svojim dejanjem (Lawson 2000: 174; Brettell 2003: 4). Raba omenjene metode je v skladu z vedno vidnejšo raziskovalno usmeritvijo, ki poudarja mnoge pomene migracije pa tudi kontradiktornosti migracijskega procesa, ki pri akterju, ki ga doživlja, pogojuje dialog med stari in novimi, preteklostjo in sedanostjo (Chamberlain in Leydesdorff 2004: 228; Passerini idr. 2004: 5). Čeprav je raziskovanje življenjskih zgodovin lahko različno zastavljeno, je vsem skupno epistemološko izhodišče, da osebne zgodovine kažejo na povezave in medsebojno prepletanje izkustva posameznikov in posameznic ter družbenega konteksta (Cole in Knowles, v Ward 2007). Kot pravi Jernej Mlekuž (2006: 121), bistvo biografskega pristopa ni v izrazitem poudarku na posamezniku, temveč upošteva tudi dejanja posameznikov, ki zadevajo druge ljudi oziroma širše družbene strukture. Raziskovalci, ki zbirajo življenjske zgodovine, izhajajo iz predpostavke, da pripovedovalec v svojih pripovedih govori o dejstvih in dogodkih z vidika svoje izkušnje. Skozi pripovedovanje torej sogovorniki konstruirajo pomene svojih dejanj (Ward 2007).

Pri interpretaciji zgodb sem upoštevala, da je to, kar nam sogovornice pripovedujejo, le njihova zgodba o njihovih izkušnjah (Milharčič Hladnik 2003: 49). Ali kot zapiše Katerina Georgiadis (2007: 11): »To, kar ljudje govorijo, se lahko precej razlikuje od tega, kar ljudje dejansko delajo, neposredno spraševanje o določeni temi pa lahko namesto do pojasnjevanj vodi do racionalizacij.« Pri tem poudarja, da sta za opazovalca zanimiva tako posamezniko-

vo dojemanje svojih dejanj in motivov kot njegova dejanja sama. Ali povedano s Hammersonom in z Atkinsonom (v Georgiadis 2007: 12), noben spraševalec ne sme pričakovati, da bo zbral nepristranske in »čiste« podatke, saj so vse pripovedi subjektivne. Da bi dobili globlji uvid v razumevanje pogledov sogovornic in sogovornikov, pa je nujno treba poznati kontekst, v katerem so bili izrečeni. V skladu z raziskovalnimi izhodišči me je zanimala samoreprezentacija vsake posameznice, ki sem jo uspela izluščiti tako iz posnetih pogovorov kot iz neformalnih stikov. Pri analizi pogovorov so me posebej zanimale informacije o njihovih življenjskih okoliščinah, potekih ter izkušnjah ter o pričakovanih glede življenja v novi družbi. Temeljne vsebine pogovorov so bile naslednje: življenje v izvorni družbi, družinsko ozadje, delitev dela in odnosi v družini (tako v izvorni družbi kot tudi v Sloveniji), odločitev za migracijo, prihod v Slovenijo, neformalne in formalne socialne mreže, ekonomska, socialna in politična integracija v novo družbo, plačano delo, pričakovanja, povezana z upokojitvijo, razumevanje integracije. Na ta način sta v analizo zajeti tako retrospektivna kot tudi propektivna dimenzija.

Čeprav danes tudi na globalni ravni raziskovalci govorijo o feminizaciji migracij (Castles in Miller 1998: 9), so bile migracijske izkušnje žensk v prevladujočih migracijskih študijah zlasti do osemdesetih let 20. stoletja večinoma spregledane. Temeljni namen prispevka je odstreti del tega tradicionalno spregledanega področja proučevanja skozi razumevanja in izkušnje žensk kot akterk migracijskega procesa. Mirjam Milharčič Hladnik pravi, da je »posebna raziskovalna pozornost migrantkam posvečena šele zadnji dve desetletji, ko se je uveljavilo prepričanje, da so migracije spolno obeleženi procesi in da je treba poleg makroekonomskih in političnih vzrokov migracij razumeti tudi splet intimnih, osebnih, družinskih, prijateljskih vezi in mrež, znotraj katerih se sprejemajo odločitve« (Milharčič Hladnik 2007: 32).

Temeljno izhodišče besedila je predpostavka, da migracija ni izključno racionalen proces, ki ga definirajo dejavniki privlačnosti in odbijanja v izvorni ter novi družbi (migracija kot predvsem ekonomsko motivirana želja po izboljšanju življenjskih pogojev). Nasprotno, menim da je migracija kompleksen proces, ki poleg ekonomskih neizogibno vključuje še druge vidike; te kot pomembne poudarjajo migrantke same. Nadalje predpostavljam, da migrantke prvotni načrt v življenjskem poteku pogosto na novo opredelijo. S to predpostavko sem želela izpostaviti dejstvo, da migracije ne moremo pojmovati kot premočrtnega, linearnega procesa, ki sledi vnaprej določenemu načrtu. Prvotni načrti se pogosto reinterpreterirajo, t. i. točke preobrata v življenjskem poteku migrantk pa lahko povzročijo, da se pogosto v veliki meri celo nepričakovano spremenijo. V skladu z dokazovanjem dinamične narave odnosa med

izvorno in novo družbo menim tudi, da migracija ustvarja procese in situacije »multiple pripadnosti«, ki migrantke ne vežejo izključno na en prostor, temveč v medsebojnem prepletanju ustvarjajo kompleksne in mnogovrstne repertoarje etnične in kulturne pripadnosti. Toda multiplo pripadnost in transnacionalne dejavnosti v veliki meri onemogočajo obstoječi migracijski režimi Evropske unije. Zato zatrjujem, da migracijske politike v Sloveniji prispevajo k negotovosti in ranljivosti migrantk iz tretjih držav.

Zanima me torej, kako migrantke »živijo« svojo migracijo v vsakdanjem življenju. Pristop, ki upošteva tako značilnosti družbenih struktur kot tudi individualno delovanje z rabo metode zbiranja življenjskih zgodovín, je zlasti v zadnjih dveh desetletjih vedno bolj uveljavljen tudi v migracijskih študijah (Passerini idr. 2004: 5).

EKONOMSKI MOTIVI ZA MIGRACIJO? – MIGRACIJA KOT PROCES

Vse ženske, s katerimi sem se pogovarjala, so v Slovenijo prišle po razpadu Sovjetske zveze. Za večino sogovornic je bila poroka z moškim iz Slovenije dogodek, ki je v največji meri določil njihovo nadaljnjo življenjsko pot. Pri-povedi o prihodu v Slovenijo so večinoma začele s trenutkom, ko so v Rusiji povsem naključno srečale svoje bodoče soproge, ki so praviloma delali za slovenska gradbena podjetja s predstavnštvom v Rusiji. Ko so se možje vračali domov ali so predstavnštva ukinili, je napočil trenutek odločitve, kje živeti. Nekatere so brez pomislekov samo »sledile svojemu možu«, druge pa so bile bolj dejavne, saj so se pri sprejemanju omenjene odločitve s soprogom veliko »dogovarjale«.

Pri sprejemanju dokončne odločitve ni bilo nepomembno, da je večina ob različnih priložnostih že obiskala Slovenijo in se nekoliko seznanila s tukajšnjim življenjem. »Obiski« in »potovanja« v Slovenijo pa še pogosti pogovori s partnerjem so jih postopoma prepričali, da so se odločile za selitev. S tega vidika lahko povzamem, da migracija zanje ni bila enkratni dogodek oziroma enkratna odločitev, temveč bolj proces odločanja:

Moža sem spoznala v Rusiji, imeli so veliko gradnjo v Rusiji, tri ali štiri leta so delali v našem mestu. Tam sem ga spoznala in je bil tudi zelo vztrajen, bi rekla. Štirikrat me je pripeljal v Slovenijo, da bi pogledala, kakšna je država, pa me je prepričal. Potem sva se poročila tukaj v Sloveniji, preselila sem se sem in od takrat živim tukaj, že skoraj deset let sem tukaj v Sloveniji. (...) Zdaj je že dejansko vse urejeno, čeprav ni bilo lahko. Vse sem pustila in prišla v Slovenijo (Oksana, 44 let).

Spoznala sem moža, pet let sva živela tam, potem sva prišla v Slovenijo, se poročila, potem pa čez leto in pol prišla nazaj v Slovenijo. (...) Prej sva prišla sem samo na

dopust, parkrat, mislim da trikrat, sva bila v Sloveniji. Tukaj sva vlagala denar v stanovanje, pa tudi službeno možu takrat v Rusiji ni tako dobro šlo (Larisa, 37 let).

Pri opisovanju motivov za migracijo so ženske pogosto omenjale, da temeljni motiv za njihovo migracijo ni bil ekonomski, saj so večkrat poudarile, da so imele pred tem »dobro življenje« z vidika zaposlitve, dohodka, stanovanja, ekonomske varnosti. Kar nekaj sogovornic me je prepričevalo, da bi imele, na primer v Moskvi, dvakrat ali trikrat večji dohodek kot v Sloveniji. Temeljni razlog za prihod so bili v največ primerih možje: *Imela sem zelo dobro službo, stanovanje, tudi moja družina ni bila nikoli revna, sem imela dobro življenje v Rusiji, tako da sem šla samo zaradi moža. Odločila sem se priti samo zato, da bi imela družino. Pri nas v Rusiji so s tem težave. Ženske ne najdejo moškega, še posebej v starejših letih je težko (Oksana, 44 let).* Nekatere so pripovedovale celo ganljive zgodbe o ljubezni in čustvih, ki so prevladala pri sprejemanju odločitve za bivanje v Sloveniji: *Srečala sem svojega današnjega moža, v operi. In, tista zgodbica, tista romanca, je trajala v Rusiji tri leta, potem pa je bila zelo težka odločitev, zato ker nisva bila mlada, imela sem 40 let, na drugi strani pa sem mislila, da je to res človek mojega življenja, najboljši, kar se mi je kdaj zgodilo in ko je rekel, bi šla, sem rekla, bi (Lidija, 52 let).*

Poroke za sogovornice niso bile pomembne iz tradicionalnih razlogov. Bile pa so nujne v primeru, ko so želele za daljše časovno obdobje pridobiti zakonito pravico do bivanja v Sloveniji. To je neposredno povezano z njihovim statusom državljanek tretjih držav. Proces slovenskega vključevanja v Evropsko unijo je pomenil zapletene režime in postopke urejanja dovoljenj za bivanje in drugih dokumentov. Ena od sogovornic je na primer pripovedovala o dolgotrajnih postopkih, ki jih je morala opraviti, preden se je lahko poročila:

Nekaj težav sva imela, ker si je mož omislil slovensko poroko, pa se je zataknilo pri pridobivanju mojih osebnih dokumentov, tako da sva to rešila tako, da sva se poročila na ruski ambasadi v Ljubljani. Predvsem je bil nad svojo državo malo razočaran mož, ker ni mislil, da bo prišlo do takih komplikacij. (...) Na matičnem uradu v (kraj) jim ni bilo jasno, zakaj imam v potnem listu ime (ime), v prevodu pa eno črko manj. Tudi prevajalka je dala opombo, da tako mora biti, ker mi imamo potne liste za tujino, ki so izdani v francoskem jeziku, zaradi mednarodnega sporazuma (Nadia, 37 let).

Spet druga skupina žensk je prišla v Slovenijo preko stikov z drugimi v Sloveniji že živječimi posamezniki in posameznicami iz Rusije in Ukrajine. V teh primerih so ženske »povabili« v Slovenijo, da bi delale, na primer kot varuške otrok. Pripovedovale so, da so želele potovati, videti svet in pridobiti nove

izkušnje: *Povabili so me, naj sem pridem učiti, torej povabili so me in sem sprejela ponudbo in prišla. Moj prijatelj je bil že tukaj, in so mu rekli, naj poišče še eno žensko in tako sem sprejela* (Nataša, 41 let). Ali pa Julijina zgodba: *Tukaj imam sorodnico, poročeno s Slovencem, ki je rodila, in me prosila, da pridem k njej za tri mesece, pazit otroka. In tako sem prišla k njej, spoznala svojega moža, Rusa, in tako sem ostala.*

Angelika (32 let) pripoveduje, kako v Slovenijo s turistično vizo ne bi mogla priti, zato je prišla z delovno vizo:

Ne vem, če sem imela kakšna pričakovanja, jaz sem bolj hotela videti svet okoli sebe, iz Rusije mi je bilo zelo težko oditi, ker nisem imela možnosti, niti finančne možnosti, da bi sama prišla, ta družina pa me je pripeljala na svoj strošek. Nisem imela možnosti glede na to, da je bilo zelo težko pridobiti vizo, dobro, lahko bi si mogoče kupila kakšno turistično potovanje, če bi tukaj živila v hotelu, bi lahko prišla sem, ker pa nisem imela finančne možnosti, sem se zavedala, da je to zelo težko zame, da grem ven iz države.

Omenjene sogovornice so praviloma govorile o takih motivih za prihod v Slovenijo, ki bi jih lahko poimenovali kot potreba po samouresničenju, avtonomiji in svobodi. Nekaj časa po prihodu v Slovenijo so nekatere še načrtovale vrnitev v Rusijo ali Ukrajino, ko pa so spoznale sedanje soproge, so na novo opredelile svoje življenjske načrte.

Le v dveh primerih lahko prepoznamo »klasično profesionalno migracijo«, ko sta se visoko kvalificirani ženski preselili v Slovenijo z namenom dela v mednarodni ustanovi oziroma podjetju. V prvem primeru je šlo za zaposlitev v slovenski podružnici globalne korporacije, v drugem pa za zaposlitev v slovenski izobraževalni instituciji s prevladujočo mednarodno usmeritvijo.

Naslednja skupina sogovornic so bile mlajše ženske, ki so prišle v Slovenijo študirat. Tovrstna migracija je bila v glavnem spodbujena s strani njihovih staršev, ki so že navezali določene poslovne in drugovrstne stike (na primer prijateljske in poslovne) z ljudmi iz Slovenije. Svojo migracijo so opisovale kot »neprostovoljno migracijo«, v večji meri rezultat volje njihovih staršev kot pa njihove lastne želje. V Slovenijo so prišle še kot mladoletne:

Moja starša sta že prej delala v tujini, v času, ko sta se vračala nazaj, ju je skupina gradbenikov, oziroma eden od vodij projekta, povabila v Slovenijo. In potem sta šla na svojo samostojno pot, to je bilo čisto samoumevno. S tem da zame je bila to (prihod v Slovenijo pri petnajstih letih) katastrofa. Jaz sem bila v šoli zelo uspešna učenka in sem se za svoj poklic začela že prej pripravljati. Bili smo v veliki ekonomski stiski, imam še sestro, ki je takrat hodila v vrtec, in plačati moje in njeno

izobraževanje, to je bil kar velik zalogaj. (...) Prišla sem na počitnice, za tri mesece, in sem mislila, aha, tri mesece, potem pa grem nazaj. V bistvu so starši krivi, ko so rekli: »Ne, ne greš nazaj.« V bistvu me je dalj časa motilo, da to ni bila moja lastna odločitev, in sem mislila, kaj pa, če bi se vrnila (Katerina, 28 let).

Ilustrativna je tudi Roksanina zgodba (24 let). Čeprav si tega sama takrat ni želela, so jo starši »poslali« študirat v Slovenijo.

V bistvu nisem se sama odločala. Moji starši, oziroma moj oče, je delal z enim Slovincem, za eno nemško firmo. Pač ta Slovenec je imel v Nemčiji firmo in tako sta se spoznala, sta postala prijatelja, tako da smo začeli sem hoditi na počitnice, kakih trikrat smo prišli na počitnice čez poletje, potem pa konec šole, z mojimi sošolci in prijatelji se odločamo, kaj študirat, kje bomo najeli stanovanje itn. in starša meni rečeta: »Ti pa greš v Slovenijo študirat, ne.« (...) Stara sem bila šestnajst let. In sem prišla, kakšne tri tedne je bil oče z mano, mi je pomagal najti sobo, pa ta prijatelj in njegova žena sta mi malo pomagala, čez vikend sem hodila k njim na obisk. (...) Jaz sem bila absolutno proti, doma sem vedno odločala o tem, kaj bom počela, tako da je rekel, v redu, če nočeš, potem pa ni treba hodit, pojdi delati sprejemne izpite. (...) Skoraj samo zato, ker ni bilo treba delati sprejemnih izpitov, sem se odločila oditi v Slovenijo.

Če povzamem, nobena od sogovornic, razen Sofije (46 let), ki je zaradi težkih pogojev za delo v Ukrajini prišla v Slovenijo *samo delat in zaslužiti več denarja kot doma*, svojih motivov za prihod v Slovenijo ni primarno povezovala z ekonomskimi razlogi, kot se običajno predpostavlja v t. i. klasičnih migracijskih študijah. Hkrati pa so mnoge poudarile zanje prelomne dogodke (na primer, ko so spoznale sedanjega soproga ali partnerja ali ko so jih njihovi starši »poslali« v Slovenijo študirat), ki so pomembno določili »smer« njihovega življenja.

Kaj nam zgodbe sogovornic lahko povedo z vidika samih predpostavk migracijske teorije? Anthony Fielding je izpostavil temeljno dilemo v raziskovanju migracij in tudi temeljno pomanjkljivost t. i. klasičnih teorij migracij, za katere ni pretirano domnevati, da še danes močno vplivajo na raziskovanje:

Nekaj čudnega je v načinu, kako proučujemo migracije. Pogosto iz osebne izkušnje pa tudi pogovorov v družini vemo, da je migracija skoraj vedno pomemben dogodek. Je eden izmed tistih dogodkov, okrog katerega je zgrajena individualna biografija. Občutki, povezani z migracijo, so ponavadi zapleteni, odločitev za migracijo večinoma težka, rezultat pa ponavadi vključuje mešane občutke. Migracija je izjava o svetovnem nazoru posameznika in je v tem smislu kulturno dejanje. Pa vendar se ob znanstvenem proučevanju migracij zdi, da na vse to pozablja-

mo. Migracija je prevladujoče konceptualizirana kot produkt materialnih sil, ki delujejo v družbi, ali pa se na migranta/-ko gleda kot na »racionalno ekonomsko bitje«, ki se za individualni napredek odloča glede na ekonomske okoliščine zaposlitve in stanovanjskega trga, ali pa je obravnavan-a kot nekakšen ujetnik svojega razrednega položaja. Na tej podlagi je podvržen-a močnim strukturalnim ekonomskim silam, ki jih sproža logika kapitalistične akumulacije (Fielding, v Brettell 2003: 23).

Raziskovalce, ki so oblikovali t. i. klasične teorije migracij, so torej zlasti zanimali ekonomski vzroki migracij. Do sedemdesetih let prejšnjega stoletja so bili najvplivnejši pristopi neoklasične ekonomije. Po mnenju Floye Anthias (2000) je bil *push and pull* migracijski model, ki temelji na neoliberalni ekonomski teoriji, med raziskovalci migracij dolgo nekakšen standardni klasični model, po katerem naj bi posamezniki migrirali zlasti zaradi ekonomskih vzrokov, torej da bi sebi in svojim družinam zagotovili boljše življenje. Po tej ekonomistični predpostavki naj bi bila odločitev za migracijo racionalna izbira, delovanje migrantov pa so raziskovalci razumeli v idealnotipskem smislu kot racionalno ekonomsko delovanje pretehtavanja stroškov in koristi oziroma delovanja dejavnikov privlačnosti in odbijanja (Anthias 2000: 18; Kofman idr. 2000: 22). Dejavniki odbijanja naj bi zlasti vključevali demografsko rast, nizek življenjski standard in pomanjkanje ekonomskih možnosti, dejavniki privlačnosti pa povpraševanje po delovni sili, razpoložljivost zemlje in dobre ekonomske možnosti (Castles in Miller 1998: 20). Kritike takega *homo economicus* pristopa so v največji meri, kot ocenjuje Caroline Brettell (2003: 4), podali socialni in kulturni antropologi. Poudarili so, da posameznik ni izključno racionalno bitje, ki migrira le zaradi ekonomskih razlogov, temveč da migracijski proces oblikujejo in preoblikujejo socialni in kulturni konteksti (Brettell 2003). Omenjeno se je pokazalo tudi v zgodbah sogovornic. Zgodbe o samem procesu migracije so pokazale, da so bili ekonomski razlogi za migracijo za sogovornice sekundarnega pomena. Bolj kot želja po boljšem življenju v ekonomskem smislu je bila zanje migracija želja po spoznavanju novega in pridobivanju novih izkušenj. Tiste, ki so se v Slovenijo preselile zaradi soprogov, so poudarjale čustvene vidike migracij. Prvotne načrte o začasnosti migracij so mnoge pozneje spremenile, nekatere zato, ker so v Sloveniji spoznale partnerje, druge zato, ker so v Sloveniji ostale zaradi otrok. Za nekatere so bile pomembne tudi družinske mreže (starši), na pobudo katerih so prišle v Slovenijo. Nenazadnje je nekaj sogovornic v Slovenijo prišlo samih, neodvisno od partnerjev in drugih članov socialne mreže, saj so se v Sloveniji zaposlile v mednarodnih podjetjih.

Omenjeno kaže na pestrost motivov za migracijo žensk, na katero so predvsem v zadnjih dveh desetletjih opozorile mnoge študije, ki so kritično presojele t. i. klasične študije migracij. Pregled bolj uveljavljenih migracijskih teorij nedvomno pokaže, da je bilo v primerjavi z ekonomskimi vidiki migracij v klasičnih teorijah manj poudarka na vsebinah, ki se nanašajo na državljanstvo, družbeno vključenost in izključenost ter politične in vsakodnevne strategije migrantk in migrantov. Nasprotno pa se sodobnejše teorije v večji meri osredotočajo tudi na socialne in kulturne vidike migracijskih procesov (Al-Ali) in na kompleksne povezave med različnimi ravni (makro, mezo, mikro) raziskovanja migracij. Tudi Castles in Miller (1998: 102) pravita, da učinek migracij na izvorne in nove družbe presega zgolj ekonomske vidike, saj migracija spreminja demografske in socialne strukture, vpliva na politične institucije in preoblikuje kulture.

Raziskovalci so migrante v t. i. klasičnih študijah migracij obravnavali tudi kot »bitja brez spola« ali pa so predpostavljali, da vsi migranti, ne glede na spol, migracijo izkusijo na isti način (Willis in Yeoh 2000). Večina t. i. klasičnih študij migracij je izhajala iz domneve, da so po drugi svetovni vojni v Zahodno Evropo iz ekonomskih razlogov migrirali zlasti mladi samski moški. Ženske kot potencialne migrantke so obravnavali izključno kot osebe, ki migrirajo na podlagi združitve družine, torej pridejo za moškimi migranti. Na te so, kot poudarjajo kritični presojevalci omenjenih pristopov, običajno gledali kot na prototip migranta, ki naj ne bi le sprejemal odločitve o migraciji, temveč prevzel tudi vlogo ekonomskega hranitelja družine (Anthias 2000; Lazaridis 2000; Sharpe 2001; Freedman 2003). Ženske so obravnavali, če sploh, v okviru družine in v zvezi z njihovimi otroki. Te raziskave so temeljile na stereotipu o migrantkah kot ženah in materah (Lazaridis 2000: 53). Novejše raziskave migracijskih procesov z vidika spola so še v večji meri opozorile na »klasično« obravnavanje migracij, ki je marginaliziralo vlogo žensk v migracijskih procesih, spregledalo njihove neodvisne migracijske projekte in izkušnje ter predpostavljalo, da so njihove migrantske izkušnje sekundarnega pomena. Omenjene raziskave so med drugim dokazovale, da so migrantke pogosto tiste, ki svojo migracijo razumejo tudi kot družinsko strategijo v smislu izboljšanja ekonomskega položaja družine. Posledično se vedno bolj obravnava tudi njihova vloga v sferi plačanega dela (Anthias 2000: 25; Lazaridis 2000: 53). Nadalje so raziskovalci opozorili, da so migrantke, čeprav so mnoge dejansko migrirale z motivom združitve družine, v »družbah sprejema« vedno imele dejavno ekonomsko, družbeno in politično vlogo (Freedman 2003: 3). Kaj nam o življenju v Sloveniji pripovedujejo migrantke, kakšne so bile njihove dejavne strategije vključevanja v novo družbo in kako gledajo na svojo prihodnost?

ŽIVLJENJE V SLOVENIJI

So obljubili, da bodo poklicali, pa niso – Vključevanje na trg delovne sile

Zgodbe sogovornic o vključevanju v novo okolje pokažejo, da kot najbolj problematičen ocenjujejo svoj položaj na trgu delovne sile. Tega so zaznamovala dolgotrajna obdobja brezposelnosti, še bolj pa opravljanje (pogosto tudi priložnostnih) del, ki niso bila v skladu z njihovimi (najpogosteje) visokimi kvalifikacijami oziroma izobrazbeno ravnjo. To so pripisovale predvsem dolgotrajnim postopkom urejanja raznih dovoljenj. Marina mi je po pogovoru jasno povedala, da se dobro zaveda, da v Sloveniji ne bo nikoli dosegla toliko, kot je v Belorusiji, od koder prihaja.

Pri vključevanju na trg delovne sile je bilo za številne najpomembnejše znanje slovenskega jezika. Nekatere so bile glede tega precej »nesamoza-vestne«. Ena me je na primer po pogovoru vprašala, kakšna se mi zdi njena slovenščina, in povedala, da jo drugi neprestano popravljajo. Mnoge si tečaja slovenskega jezika niso mogle plačati: *Šla sem na tečaj slovenskega jezika na Filozofski fakulteti, to je bil drugi del tečaja, super je bilo, na žalost smo potem prišli v težavno denarno obdobje in nisem mogla nadaljevati* (Oksana, 44 let). Pogosto so se znašle tako, da so se učile jezik v bolj neformalnem okolju, same ali v pogovoru z drugimi: *Na žalost sem se učila iz življenja. Sama vem iz svojih izkušenj, da človek na začetku mora imeti nek uraden tečaj pri native speakerju. Tako da sama vem, če bi imela nek redni tečaj, sto ur, bi mi zelo pomagalo. Zdaj pa, če bi potrebovala, se učim sama* (Oksana, 44 let).

Skoraj za vse je bilo plačano delo temeljni dejavnik uspešnega vključevanja v novo družbo. Nezadostno znanje slovenskega jezika so poleg svojega statusa tujke oziroma migrantke razumele kot enega od temeljnih razlogov, da niso našle dela, primernega svojim kvalifikacijam: *So obljubili, da bodo poklicali, pa niso poklicali, ker sem bila tujka, pa nisem znala dobro slovenskega jezika* (Sofija, 46 let).

Ekonomski in drugi stiki z rusko govorečimi ljudmi so bili zanje pogosto »odskočna deska« za vključevanje na trg delovne sile. Socialne mreže prijateljev so bile s tega vidika zelo učinkovite:

V svojem poklicu ne moreš dobiti službe, jaz prevajam, v jezikovnih šolah, ampak to je tako malo. (...) Šest let sem bila brez službe, prevajala sem, delala preko jezikovne šole, to kar vsi počnejo na začetku. To sem delala preko pogodbe. Prevajala sem za neko podjetje, so me poznali, so me imeli radi. Direktor je iskal nekega Rusa, pa je malo poklical okrog, so priporočili mene, zelo dober človek je bil. Potem sem se zaposlila tukaj, dve leti sem imela pogodbo za določen čas, no, zdaj sem dobila za nedoločen čas. Kar precej je trajalo, da sem prišla do trajne službe. Pa še polno

predavam, kjer lahko, v podjetju, privat, v jezikovni šoli, dejansko imam malo časa za družino (Oksana, 44 let).

Ali pa Larisina zgodba: *Prijateljica mi je posredovala, ker je pač imela stike, ona je zvedela, da podjetje potrebuje nekoga, šlo je za transportno podjetje, sem videla, da lahko poskusim pri njih in tako sem prišla tja.*

Samo dve sogovornici sta bili v času pogovorov samozaposleni. Za eno je bila samozaposlitev oziroma odprtje lastnega podjetja način, da je sploh lahko zakonito ostala v Sloveniji: *Podjetje smo registrirali, saj je bila to v tem času edina legalna možnost ostati v Sloveniji, ali odpreš s. p. ali d. o. o. Ne moreš biti z dvema otrokoma nelegalno v Sloveniji in delati, to je bila edina varianta. In potem smo to odprli in nismo imeli nikakršnih problemov (Lilija, 48 let).* Druga je povedala, da se je odločila odpreti samostojno podjetje po tem, ko je neuspešno iskala svojim kvalifikacijam primerno zaposlitev: *Kasneje sem poskušala zamenjati delo, pa ni bilo kaj dosti uspehov na tem področju in tako sva s prijateljico ustanovili podjetje (Nataša, 41 let).* Obe sta pripovedovali o svoji dejavni vlogi, da bi v Sloveniji kljub težavam, na katere sta naleteli, uspeli v ekonomskem smislu.

Nekatere zaradi težav pri iskanju zaposlitve in/ali dolgotrajnih postopkov priznavanja poklicnih kvalifikacij kar dolgo niso opravljale plačanega dela in so bile gospodinje: *Na začetku sem bila gospodinja, kar lep čas, ker v svojem poklicu, po poklicu sem diplomirana ekonomistka, nisem našla službe, sem vztrajno iskala, pisala sem prošnje, brez uspeha, zato sem se posvetila družini, vzgoji otroka, učenju slovenščine, prilagajanju na lokalne razmere (Nadia, 37 let).*

Sogovornice, ki so prišle v Slovenijo študirat, so primer hitrega vključevanja na trg delovne sile. Prav vse so se hitro naučile slovenski jezik in se vključile na trg delovne sile; sprva preko študentskih servisov, kjer so pridobile dragocene delovne izkušnje. Povedano s primerom: *Jaz sem začela delati že v drugem letniku, no, po koncu prvega letnika, čeprav so bili starši zelo proti, češ, ti si šla študirat, ti pač študiraj, mi te bomo preživljali, dokler bomo lahko. (...) Pa sem rekla, bom poskusila. Delala sem povsod, kjer sem lahko. Potem pa sem se začela ukvarjati tudi s prevajanjem in poučevanjem (Roksana, 24 let).*

Urejanje dokumentov so skoraj vsem sogovornicam v veliki meri olajšali možje ali drugi znanci in prijatelji, ki so že živeli v Sloveniji: *V glavnem je kar moč urejal, ker jaz nisem znala slovensko in nisem bila navajena. Nisem znala toliko slovenščine, da bi lahko govorila (Larisa, 37 let).* Druga pripoveduje o izkušnjah na uradu za tujce: *Informacije sem dobivala od svojih učenk, ki so bile res prijazne. Čisto slučajno sem dobivala te informacije. Zelo veliko denarja poberejo za te stvari. Če ne bi imela tako veliko dela, če ne bi bila zadovoljna s*

svojim plačilom, bi si te dokumente še vedno delala. V glavnem, v uradu nič ne povejo. Zelo veliko problemov sem imela s papirji, zaradi svojega neznanja (Sofija, 46 let). Lahko bi celo rekli, da so bile take socialne mreže pomembne pri prvih korakih vključevanja v slovensko družbo, hkrati pa so bile neprecenljiv vir pomoči pri iskanju plačane zaposlitve.

Zgodbe o pridobivanju dokumentov in dovoljenj

Posebna in najpogostejša težava je bila nezmožnost pridobitve dvojnega državljanstva, ki ga je trenutno v Sloveniji mogoče pridobiti samo v izjemnih primerih. Pridobitev slovenskega državljanstva in hkratna odpoved ruskemu oziroma ukrajinskemu državljanstvu namreč pomeni, da si morajo za obisk sorodnikov ali znancev v državah, iz katerih izhajajo, pridobiti vizo. Omenjeno poleg geografske oddaljenosti in visokih stroškov potovanja močno omejuje njihovo možnost potovanj. Prav tako se s tega vidika kažejo težave pri posedovanju nepremičnin oziroma druge lastnine, ki jo imajo sogovornice v državah izvora. Nekatere se prav iz teh razlogov niso želele odpovedati svojemu izvornemu državljanstvu:

Zdaj imam to odločbo, da lahko dobim slovensko državljanstvo, ampak pod pogojem, da se odpovem svojemu, tega pa nočem. Poskušam dobiti dvojno državljanstvo, ampak to skoraj ni mogoče. To je tudi težak del. Nočem se odpovedati svojemu, zakaj, če imam tam starše, nepremičnine, toliko me veže na Rusijo, z delom z Rusijo je potem tudi veliko težav, z (delovnim) dovoljenjem, na primer (Oksana, 44 let).

V zvezi s pridobivanjem potrdil so sogovornice omenjale »problem zapletlosti« in »originalnosti« dokumentov, saj morajo biti potrdila originalna in ne starejša od dveh mesecev. Nostrifikacija diplom je še vedno najdlodolgotrajnejši in najbolj zapleten postopek. Skrajn je primer profesorice ruščine, ki je svoj poklic v Rusiji opravljala deset let, v Sloveniji pa je morala še enkrat napisati diplomu.

Največ spolno specifičnih učinkov imajo poročne migracije oziroma migracije z namenom združitve družine. Ženske, ki se poročijo s slovenskim državljanom, dobijo tudi dovoljenje za bivanje v Sloveniji. V primerih razveze ali drugih težav v zakonu so migrantke kot tujke v podrejenem položaju. Njihov zakoniti status v Sloveniji je vsaj v začetku njihovega bivanja odvisen od tega, ali so še poročene s slovenskim državljanom. Po drugi strani pa sta tudi odpoved ruskemu oziroma ukrajinskemu državljanstvu in sprejem slovenskega državljanstva lahko problematična, če se oseba želi vrniti v Rusijo ali Ukrajino. Nobena od sogovornic sicer ni imela take izkušnje, so jih pa poznale in so o

njih pripovedovale. Zgovoren je zapis iz etnografskega dnevnika, zabeležen po enem od pogovorov:

Po koncu pogovora se je razgovorila o položaju žensk iz Rusije in Ukrajine nasploh. Povedala je, da so najbolj skrite tiste ženske, ki se hočejo ločiti in so dejansko brez pravic, tudi ne morejo vzeti otroka. Potem sva se še malo pogovarjali, pove, da je problem z dvojnimi državljanstvom, da Slovenija zelo privablja na primer glasbenike in pa tudi športnike iz Rusije in jim da brez težav tudi državljanstvo, za take kot je pa ona, t. i. navadne ljudi, je pa mnogo težje. Potem je razlagala o Rusinjah v (ime podjetja in kraj), ki so sem prišle z možmi, so dokaj izolirane, se družijo med sabo in tudi želijo iti nazaj. Govorila je o izolaciji žensk v majhnih vaseh, ki ne morejo iti nikamor, tudi če bi to želele, ker brez avta ne morejo iz teh vasi. Omeni travmatične izkušnje nekaterih žensk, dostikrat pove, da so odvisne od moža, ker se odrečejo državljanstvu v Rusiji. Potem se ločijo ali jih moške pustijo, vrnejo se v Rusijo, kjer pa kot nedržavljanke seveda nimajo pravic. Omeni primer ene gospe, ki jo je pustil mož, si našel ljubico, jo vrgel ven iz stanovanja, zdaj ima težave z odvetniki.

Oksana (44 let) je povedala naslednji primer: *Sem poznala par primerov, moje znanke, so dobile slovensko državljanstvo, mož jih je dejansko brcnil na cesto, pa so se vrnile v Rusijo, niso imele kam, pa še glede otrok se pojavlja vprašanje, kako zaščititi sebe in otroke. Ostalo je veliko odprtih vprašanj in to kar sami rešujemo. Lahko bi nam pomagala ena ali druga država.*

Večina sogovornic zaradi svoje etnične pripadnosti v Sloveniji ni imele posebnih težav. Poročale pa so o specifičnih incidentih, ki so jih doživljale zaradi svoje etnične pripadnosti ali statusa migrantk iz t. i. tretjih držav (na primer stereotipno gledanje na Rusinje oziroma Ukrajinke kot plesalke, prostitutke; negativne izkušnje z delavci na državni meji). Eno od sogovornic iz Rusije je na domu obiskal policist, ki je preverjal, ali res živi s soprogom na naslovu, na katerem je bila prijavljena. Očitno so uradni organi dvomili o »pristnosti« njene poroke.

Nikoli nisem od tukaj, nikoli ne bom od tukaj in nikoli več ne bom od tam – življenje med izvorno in novo družbo

Sogovornice so govorile o raznolikih oblikah pripadnosti izvorni oziroma novi družbi. Njihove opise lahko povzamem s sintagmo »vmesni položaj«, saj se niso več opredeljevale kot članice izvorne družbe, hkrati pa tudi ne kot pripadnice slovenske družbe. Običajno se v nobeni družbi ne počutijo povsem »doma«. Tipični so taki opisi: *Zdaj ko grem v Rusijo domov, se že čuti ta razlika, pozabiš, kakšne so navade* (Nadia, 37 let). Ali pa pripovedi dveh sogovornic o tem, kako osebno doživljata obiske v Rusiji:

Ko pa sem jaz šla v Rusijo, težko se že navadim, ne gre za jezik, ampak že kar pozabiš te običaje, ta odnos, manj je sproščen, ker zdaj že nekako postavljaš ovire. Dru- gačno življenje je. Težko se privadam spet. (...) Vseeno pogrešam Slovenijo, če sem v Rusiji. Ne vem, sem že navajena tukaj, bi verjetno težko živela tam (Sonja, 30 let).

Lansko leto sem šla s hčerko na obisk. Moram povedati, da čim dlje si tukaj, dlje si od tiste države, v kateri si bil rojen, tudi od sorodnikov, pač, nimaš več teh skupnih izkušenj in nimaš več teme, o kateri bi se lahko z njimi pogovarjal. (...) To se čuti, tudi s prijatelji je ista stvar in mislim, da bo tega vse več in več. Povedali so mi, da sem dobila slovenski naglas, da ne govorim več v ruščini tako kot govorijo oni, pač, nekaj se je spremenilo v intonaciji. Meni pa je bilo zanimivo videti, kakšna je Rusija sedaj, kaj se je tam spremenilo in spremenilo se je res marsikaj (Nadia, 37 let).

Indikativen je v tem pogledu komentar ene od sogovornic, ki se po etnič- ni pripadnosti opredeljuje kot Rusinja: v Sloveniji je za ljudi Ukrajinka, saj prihaja iz Ukrajine, v Ukrajini pa jo imajo za Rusinjo, torej pripadnico manj- šinskega naroda.

Nekatere so poudarile, da z otroki namenoma govorijo izključno v rušči- ni. Spet druge pa so obžalovale, da otroci z njimi ne želijo govoriti rusko, še posebno, ko so v družbi Slovencev. Druge so menile, da je za njihove otroke morda bolje, če z njimi govorijo v slovenščini in pogovora v ruskem jeziku niso nikoli prakticirale: *Edina težava je, ker hčerka ne obvlada ruščine. Govori bolj malo, razume že. To bi rada nekako uredila. Mogoče sčasoma, ko bo sama želela. Na začetku sem rekla, ne bom je silila z ruščino, da ne bo imela težav v vrtcu ali šoli, zdaj je pa mogoče že prepozno, no, upam, da ne (Sonja, 30 let).* Sogovornice so poudarjale pomen religije v zvezi z vzdrževanjem »kulturnih praks« iz svoje izvorne družbe, na primer praznovanje pravoslavnega božiča. Hkrati so skoraj soglasno zatrjevale, da religije same osebno ne prakticirajo v smislu obiskova- nja verskih obredov. Nekatere so ob poroki celo prevzele katoliško vero.

Z vidika ohranjanja svojih tradicij so nekatere sogovornice poudarile po- men združevanja v raznovrstnih kulturnih društvih v Sloveniji. Spet druge so bolj poudarjale prakticiranje običajev v zasebnih ali prijateljskih krogih.

Posebej so poudarile, da opažajo, da se v določenih vidikih spreminja- jo tudi njihove izvorne družbe, zaradi česar se tudi same v njih pogosto ne znajdejo najbolje. To še dodatno govori v prid njihovemu doživljanju »delne nepripadnosti« izvorni družbi kot tudi Sloveniji. Naj ponazorim:

Moji sošolci, torej družba, s katero sem se družila, živijo v čisto drugačnem svetu. (...) Vzdrževanje stikov bi bilo mučno, morda izumetničeno. To je enako kot tukaj na začetku, ne najdeš stikov, izhajaš iz enega drugega okolja, potem pa si tukaj toli-

ko časa, in v tistem trenutku, ko ugotoviš, za kaj gre tukaj, pa ne najdeš neke skupne točke tam. Tako da nikoli nisem od tukaj, nikoli ne bom od tukaj in nikoli več ne bom od tam. Tukaj bo zmeraj ta prepad. Tudi če si kozmopolit in nimaš teh težav s tem, da ravno na balalajko brenkaš. Problem je, če se iščeš, torej iščeš neko samoidentiteto, v tem primeru bi verjetno tudi te vezi pomenile več (Katerina, 28 let).

Večina sogovornic je vztrajala, da tudi življenje v novi družbi ne vpliva pomembno na njihovo etnično pripadnost: *Nisem se poročila s Slovenijo, jaz sem Rusinja, in bom ostala Rusinja. Imam slovensko državljanstvo, pač tako je nanoslo, ampak Rusinja sem v celoti (Lidija, 52 let).* Druga je povedala: *Poročila sem se v Slovenijo in prišla živet sem, drugače ne bi nikoli, sem Rusinja in zelo pogrešam Moskvo (Irina, 24 let).*

Pripadnost določeni družbi so sogovornice povezovala tudi s pogostostjo vzdrževanja stikov s svojo izvorno družbo. S tega vidika so tarnale nad dragimi vozovnicami do geografsko precej oddaljenih držav izvora, tiste s slovenskim državljanstvom pa nad težavami pri pridobivanju vizumov: *Jaz sem iz Sibirije, to je zelo daleč in zelo drago. Mojih sploh ni bilo na poroko, nobeden ni mogel priti. Navezana sem na družino, oni pa name, in vidimo se vsake dve leti. Jaz pa si ne morem privoščiti, da bi hodila tja in plačevala še za otroka, drago je in daleč. Bolj po telefonu se slišimo, neke pošiljke pošiljamo drug drugemu (Oksana, 44 let).*

Sogovornice so najpogosteje ostale v Sloveniji iz emocionalnih razlogov (na primer čustvenih vezi s partnerjem in z otroki), čeprav je njihovo migracijo migracijska statistika vodila kot delovno migracijo: *Tukaj sem samo zaradi svojega moža, ne zaradi lepote (Slovenije), ne zaradi boljšega življenja (Irina, 24 let).*

Med pomembnejše razloge za »ostati v Sloveniji« so sogovornice umestile tudi varnost zanje in njihovo družino, še posebno v smislu fizične varnosti. Sicer pa so zgovorni odlomki iz pripovedi: *Če bi bila v Rusiji, bi me vedno skrbelo za otroka, kje sta, kako sta, kakšna prihodnost ju čaka, tukaj se počutim bolj varno (Oksana, 44 let).*

Tiste intervjuvanke, ki so kadarkoli razmišljale o svoji vrnitvi v izvorno ali pa preselitvi v drugo državo, so svoje predstave povezovala z zaposlitvenimi možnostmi in/ali z v tujini že živečim partnerjem. Dovolj povedna je izjava mlajše sogovornice, katere partner ne živi v Sloveniji: *Dokler ne bom sigurna, da bom tudi jaz imela neko vlogo tam, ne pa samo čepela doma in čakala, da on pride iz službe, kuhala, pospravljala, pazila otroke, v tem se ne vidim. Dokler ne bom sigurna, da bom tam lahko nekaj delala, se ne nameravam tja preseliti.*

Zaenkrat nekaj ustvarjam tukaj. Temveč bom delala, temveč izkušeni lahko pridobim, tem lažje bom tudi tam nekaj dobila (Roksana, 24 let).

Druga je razmišljala o zaposlitvi zunaj Slovenije, ker v Sloveniji ne more uresničiti vseh poklicnih ambicij: *Upam, da ne bom celo življenje v Sloveniji, rada bi še kaj drugega videla, če bodo priložnosti. Jaz sem tisti tip človeka, ki bi rad plezal v hrib. Slovenija pa je idealna za počivanje v senci. Če pa hočeš doživeti katarzo svojega poklicnega življenja ali pa kot človek, ki je ambiciozen, pa je tukaj trg premajhen, v mojem poklicu bi pa verjetno rabila kaj več (Katerina, 28 let).*

Ko so govorile o svoji prihodnosti, so ženske iz obeh skupin kot najpomembnejše navedle zaposlitev in dovolj visok dohodek. Svojo prihodnost so najpogosteje povezovala z ekonomsko situacijo, zlasti z ekonomsko negotovostjo, ki so jo oziroma jo še vedno močno občutijo. Težave v zvezi s tem so poudarjale zlasti tiste med sogovornicami, ki so opravljale ali še vedno opravljajo dela, ki niso v skladu z njihovimi poklicnimi kvalifikacijami. Poleg tega so sogovornice zaskrbljene zaradi nepriznavanja delovnih let, ki so jih opravile na primer v Rusiji in Ukrajini. Vzroke za tako stanje so pripisovale še vedno neučrejenim pokojninskim sporazumom med državami, kar jih dodatno skrbi.

SKLEPI

V skladu s predpostavkami se je pokazalo, da migracija ni izključno ali primarno proces, ki ga povzročijo ekonomski motivi, saj zgodbe bolj pogosto prevevajo teme o odnosih s partnerji, z otroki, s prijatelji, kot pa zgodbe o iskanju »boljšega življenja«. Nadalje lahko sklenem, da migracija v samoreprezentaciji sogovornic lahko pomeni tudi večjo individualno svobodo, spoznavanje novega in nove izkušnje. Pokazalo se je tudi, da je odločitev za migracijo proces medsebojnega dogovarjanja, komunikacije in iskanja kompromisov med migrantko in njeno socialno mrežo, zlasti s partnerjem oziroma soprogom. Zgodbe sogovornic so v skladu z izhodišči pokazale, da so njihovi motivi za migracijo raznoliki in kompleksni ter da so se njihova pričakovanja v zvezi z življenjem v Sloveniji ves čas spreminjala. V nasprotju z uveljavljeno domnevo zagovornikov evropskega migracijskega prava, da so poročne migracije migrantk iz t. i. tretjih držav bolj kot poroke iz ljubezni, način, da ženske kar najhitreje dobijo zakonito pravico do bivanja v državi Evropske unije, so številne sogovornice izpostavile svojo ljubezen do partnerja kot odločilno pri njihovi odločitvi za prihod v Slovenijo. Mariá Guličová-Grethe in Natalie Schlenzka (2006: 10) opozarjata, da moramo biti pri uporabi termina poročna migracija izredno previdni, saj že sam pojem v sebi nosi negativno konotacijo. Implicira namreč, da je poroka zlasti način pridobitve možnosti za vstop v določeno

državo. Nekateri raziskovalci s tem v zvezi dokaj poenostavljeno razločujejo med t. i. normalno poroko (torej poroko iz ljubezni oziroma poroko na podlagi svobodne odločitve) ter med njenimi drugimi oblikami, na primer dogovorjeno, prisilno ali t. i. lažno poroko. Omenjena razlikovanja so v veliki meri vprašljiva. Do t. i. lažne poroke pride, ko se zaradi pridobitve dovoljenja za bivanje, ekonomskih razlogov ali drugih funkcionalnih razlogov državljan ali državljanka tretje države poroči z državljanom države Evropske unije. Že sama predpostavka, da je poroka morda »lažna«, pomeni, da je države ne dovolijo ali jo razveljavijo. Te ženske so pogosto predmet neprestanega preiskovanja, nadzora in preverjanja s strani države, na podlagi katerega naj bi ugotovili, za kakšno vrsto poroke gre (Guličová-Grethe in Schlenzka 2006: 10). Omenjenemu preverjanju (recimo preverjanje, ali res živijo s soprogom na naslovu, na katerem so prijavljene) so bile podvržene tudi nekatere moje sogovornice.

V zvezi z vključevanjem v novo družbo so zgodbe pokazale, da sta znanje slovenskega jezika in plačano delo za ženske najpomembnejša vidika vključevanja v novo družbo. Zlasti je zaskrbljujoče, da ženske pogosto opravljajo dela, ki niso v skladu z njihovo izobrazbo in poklicnimi kvalifikacijami (*deskilling*). Tu gre še posebno za izkušnjo dvojne, celo trojne diskriminacije, ki jo migrantke izkusijo hkrati kot priseljenke, ženske in potencialne matere. Seveda ne zatrujem, da je plačano delo za vse migrantke najpomembnejše. Se pa zdi, da je za večino žensk temeljnega pomena za njihovo vključevanje v novo družbo. Razvita socialna mreža se je pokazala kot eden od temeljnih dejavnikov lažjega vključevanja v novo družbo; tako v smislu emocionalne opore kot tudi bolj praktičnih vidikov pomoči (urejanje dokumentov, pomoč pri iskanju zaposlitve).

V zgodbah sogovornic lahko govorimo tudi o nekaterih točkah obrata, ki so v veliki meri spremenile njihove izvirne načrte. Zlasti so pomembni s partnerjem povezani dogodki oziroma zasnovanje lastne družine, ki mnoge ženske odločujoče poveže s Slovenijo. Povedano že z enim primerom: migracija ženske, ki v Slovenijo pride z delovnim dovoljenjem, je v statističnem smislu opredeljena kot delovna oziroma ekonomska migracija. Toda ekonomski motivi, kot so pokazali pogovori, so pogosto podprti z drugimi motivi, ki so lahko povsem neekonomske narave (na primer želja spoznavati svet, pridobiti nove izkušnje, ipd.). Vendar obstoječi migracijski režimi Evropske unije osebam iz tretjih držav v veliki meri onemogočajo mednarodno mobilnost (na primer v zvezi s pridobivanjem turističnih viz), zato sta bila prihod z namenom zaposlitve ali poroka s slovenskim državljanom za ženske pogosto edini mogoči način prihoda v Slovenijo. Torej že v okviru statistično enotnih kategorij odkrijemo različne »profile« migrantk oziroma raznolike motive za migracijo. S tega vi-

dika so klasične tipologije pomanjkljive; ne zajamejo ustrezno diverzifikacije migracij v Evropi. Širok spekter motivov posamezne migrantke ni zajet v statistično rigidni opredelitvi vrste migracij. Tipologije, kot pravi Brettell (2000: 102), nam ponujajo zgolj statično in homogeno sliko procesa, ki pa je v življenjskem poteku posameznega migranta oziroma migrantke spremenljiv in se znotraj določene prebivalstvene skupine razlikuje.

Ženske, katerih zgodbe so predstavljene v pričujočem besedilu, imajo različne izkušnje, kulturno in razredno ozadje, osebne zgodovine in pričakovanja. Prav zato se zdi, da je etnična skupina kot analitična kategorija omejen koncept, saj so tudi etnične skupine (v besedilu je bil govor zlasti o Rusinjah in Ukrajinkah) izjemno notranje heterogene (Ribas-Mateos 2000: 175). Taka ugotovitev se zdi še toliko primernejša glede na razlage, ki poudarjajo, da proces oblikovanja identitet sega preko ene same ozemeljske enote. Ženske na kompleksne načine ohranjajo vezi z izvorno družbo in jih umeščajo v novo. Hkrati so mnoge sogovornice glede na situacijo in kontekst pripovedovale o nekakšni vmesni poziciji oziroma pripadnosti več družbam. Predstava »doma«, kot se zdi na podlagi življenjskih zgodb, je že sama po sebi dinamična in presega poenostavljeno pripadnost eni državi oziroma družbi. Taka dinamična obravnava procesov pripadnosti implicira tudi preseganje poenostavljenega obravnavanja procesa integracije v smislu nekakšne »gladke« vključitve v novo družbo, ki predpostavlja tudi homogeno in statično naravo tako izvorne kot tudi nove družbe (Passerini idr. 2004: 2, 5). Raziskovalci, ki so proučevali transnacionalno razsežnost življenja migrantk in migrantov, so prav zato opozorili, da moramo v proučevanje migracij poleg proučevanja nove družbe v večji meri vključiti tudi značilnosti izvorne družbe (Anthias in Lazaridis 2000: 10; Fitzgerald 2006: 2).

Pogovori so tudi pokazali, da je vključevanje Slovenije v evropske integracije povzročilo vedno večjo negotovost sogovornic. Zgodbe nam nazorno pokažejo na nekatere slabosti takega migracijskega režima. Prvič, poroka s slovenskim državljanom ali osebo, ki ima dovoljenje za bivanje v Sloveniji, je v primerih, ko gre za t. i. družinsko migracijo oziroma migracijo na podlagi združitve družine, tisti nujni pogoj, na podlagi katerega državljani in državljanke tretjih držav sploh lahko pridobijo pravico daljšega bivanja v Sloveniji. Tak model daje prednost »klasičnemu« modelu družinskega življenja (poroka), ne pa drugim oblikam zunajzakonske skupnosti. Drugič, pravice zakonca so v začetku bivanja v Sloveniji vezane na njegovega partnerja, kar je lahko potencialno ogrožajoče za ženske, ki bi se želele razvezati od svojega moža. Čeprav nobena od sogovornic ni imela tovrstnih težav, so mnoge govorile o primerih žensk zlasti iz Rusije, ki so se razvezale ali so doživljale nasilje v dru-

žini. Kot ugotavljajo mnoge raziskovalke tudi na evropski ravni, so t. i. poročne migrantke pogosto skoraj prisiljene ostati v nasilnih in nesrečnih zvezah. Pogosto tudi živijo v izolaciji in so družbeno izključene. Te ženske torej nimajo od moža neodvisnega statusa, kar odločilno vpliva na njihove možnosti pridobitve državljanstva (Kofman idr. 2000: 86–87; Guličová-Grethe in Schlenzka 2006: 11). Tudi postopki za pridobivanje delovnih dovoljenj kot tudi dovoljenj za bivanje so dolgotrajni in zapleteni. Neurejeno je področje medsebojnega priznavanja pokojnin med državami, dvojno državljanstvo pa je mogoče le v izjemnih primerih. Hkrati pa se ženske srečujejo z nekakšnim »kulturnim rasizmom«, ki temelji na stereotipnih predstavah o Rusinjah in Ukrajinkah. Lahko bi se strinjali z oceno Floye Anthias (2000: 21), da transnacionalno gibanje prebivalstva vključuje »protislovne procese«, ki se navezujejo na posebne oblike izključevanja in vključevanja in ki vsebujejo med seboj nasprotujoče diskurze: idejo človekovih pravic in enakosti obravnavanja vseh posameznikov in posameznic spremljajo izključitev iz državljanskih pravic kot tudi različni rasizmi, ki jih izkušajo različne skupine migrantov in migrantk. Prav tako napetost je mogoče identificirati tudi v diskurzih Evropske unije: na eni strani smo priča retoriki svobode in odprtosti, na drugi pa se pojavljajo nova razslojevanja, ki so več kot očitna že v vprašanju, kdo je sploh upravičen do svobodnega gibanja preko mednarodnih meja (Passerini idr. 2004: 8).

Večina sogovornic se nima namena vrniti v izvorno državo. To odločitev povezujejo z močnimi vezmi s svojo družino (zlasti z otroki in s soprogom) v Sloveniji in z varnostjo, ki je zanje v primerjavi z izvorno državo zelo pomembna. Po njihovem mnenju imajo v Sloveniji boljše ekonomske možnosti tudi njihovi otroci. Redke se nameravajo vrniti, ker se v Sloveniji ne »počutijo doma« ali pa želijo pridobiti (predvsem poklicne) izkušnje še v kakšni drugi državi.

Najsplošnejši sklep je, da dostop do trga delovne sile, državnih pomoči in družbenih mrež ni le stvar individualne izkušnje, temveč ga sistematično oblikujejo družbeni odnosi, povezani s spolom, z razredom, etnično pripadnostjo in zakonitim statusom posamezne migrantke. Zgodbe konkretnih sogovornic so podale uvid v družbenopolitične procese, kot jih izkušajo migrantke same. Prav v tem vidim moč razlage pričujočih zgodb:

Življenja migrantk, o katerih te govorijo v pogovorih, so veliko več kot osebne zgodbe. V njihovih pripovedih lahko sledimo procesom (institucionalnim kot tudi intersubjektivnim), ki so oblikovali njihove strategije in njihova sebstva, njihovo razumevanje preteklosti in aspiracije za prihodnost, tako da so njihove zgodbe dokument o pojavu sodobnih migracij v Evropi (Passerini idr. 2004: 12).

Enodimenzionalno prikazovanje žensk kot nekvalificiranih, šibkih in nedejavnih posameznic je bilo med najbolj vprašljivimi predstavami velikega števila migracijskih raziskav (Dobrowolsky in Tastsoglou 2006: 6). Nedvomno počasna in težavna vključitev na trg dela pogojuje razširjenost honorarnih oblik zaposlitve in dela na črno. Omenjene strategije so pogosto prisotne tudi med sogovornicami. Po drugi strani pa ne smemo spregledati primerov tistih sogovornic, ki so se uspešno vključile v študijski proces v Sloveniji in posledično tudi dokaj hitro na trg delovne sile (na primer preko študentskih servisov) in se zelo hitro naučile tudi slovenski jezik. Tudi nekatere druge ženske so svoje zgodbe prikazale kot »zgodbe o uspehu«, zlasti z ekonomskega vidika (na primer v lastnih podjetjih). Pestre izkušnje in zgodbe sogovornic kažejo, da bi morale politike vključevanja v novo družbo bolj upoštevati raznolikost, ki se nanaša na spol, starost, izobrazbeno raven, etnično skupino, socioekonomski položaj, socialna omrežja in znanje slovenskega jezika.

Glede na dejavne strategije mnogih sogovornic v procesu migracije kot tudi v procesu vključevanja v novo družbo in v skladu z vedno večjim zavedanjem o pomenu opolnomočenja manjšinskih oziroma marginalnih skupin, pa se zdi tudi, da bi bilo nemara smiselno migrantke bolj kot žrtve patriarhalnih struktur in sekundarne migrantke, ki le pasivno sledijo partnerjem oziroma soprogom, obravnavati kot odgovorne in dejavne posameznice.

LITERATURA

- Al-Ali, Nadjé. Women, Gender and Migration in Europe, <http://www.comune.forli.fo.it/Documenti/39/gender.pdf>, 28. 6. 2006.
- Anthias, Floya (2000). Metaphors of Home: Gendering New Migrations to Southern Europe. *Gender and Migration in Southern Europe* (ur. Floya Anthias in Gabriella Lazaridis). Oxford in New York: Berg, 15–47.
- Anthias, Floya in Gabriella Lazaridis (2000). Introduction: Women on the Move in Southern Europe. *Gender and Migration in Southern Europe* (ur. Floya Anthias in Gabriella Lazaridis). Oxford in New York: Berg, 1–13.
- Brettell B., Caroline (2000). Theorizing Migration in Anthropology. The Social Construction of Networks, Identities, Communities, and Globalscapes. *Migration theory: Talking across disciplines* (ur. Caroline B. Brettell in James F. Hollifield). London in New York: Routledge, 85–135.
- Brettell, Caroline (2003). *Anthropology and Migration: Essays on Transnationalism, Ethnicity, and Identity*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Castles, Stephen in Mark J. Miller (1998). *The age of migration: international population movements in the modern world*. Houndmills: Macmillan.
- Chamberlain, Mary in Selma Leydesdorff (2004). Transnational families: memories and narratives. *Global Networks*, 4(3): 227–241.
- Dobrowolsky, Alexandra Z. in Evangelia Tastsoglou (2006). Crossing Boundaries and Making Connections. *Women, Migration and Citizenship, Making Local, National and Transnational Connections* (ur. Alexandra Z. Dobrowolsky in Evangelia Tastsoglou). Aldershot: Ashgate, 1–35.
- Fitzgerald, David (2006). Towards a Theoretical Ethnography of Migration. *Qualitative Sociology*, 29(1): 1–24.
- Freedman, Jane (2003). *Gender and Insecurity: Migrant Women in Europe (Critical Security Series)*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Georgiadis, Katerina (2007). Anthropological Demography in Europe: Methodological lessons from a comparative ethnographic study in Athens and London. *Demographic Research*, 17(1): 1–21.
- Guličová-Grethe, Maria in Nathalie Schlenzka (2006). Female Marriage Migration: definition, problems and related phenomena. *Female Marriage Migrants: Awareness Raising and Violence Prevention* (ur. Nathalie Schlenzka). Berlin: Edition Parabolis, 9–21.
- Kofman, Eleonore, Annie Phizacklea, Parvati Raghuram in Rosemary Sales (2000).

Gender and International Migration in Europe: employment, welfare and politics. London in New York: Routledge.

Lawson, Victoria, A. (2000). Arguments within geographies of movement: the theoretical potential of migrants' stories. *Progress in Human Geography*, 24(2): 173–189.

Lazaridis, Gabriella (2000). Filipino and Albanian Women Migrant Workers in Greece: Multiple Layers of Oppression. *Gender and Migration in Southern Europe* (ur. Floya Anthias in Gabriella Lazaridis). Oxford in New York: Berg, 49–79.

Milharčič Hladnik, Mirjam (2003). Zgodbe slovenskih žensk iz Amerike. *Dve domovini / Two Homelands*, 17: 47–60.

Milharčič Hladnik, Mirjam (2007). Avto/biografičnost narativnosti: metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj. *Dve domovini / Two Homelands*, 26: 31–46.

Mlekuž, Jernej (2006). O metodologiji, ki nagaja »povratniški teoriji«. Življenjska pripoved migrantke povratnice. *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo* (ur. Marina Lukšič Hacin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 115–132.

Passerini, Luisa, Rosi Braidotti, Judit Gazsi, Inger-Marie Conradsen in Nadejda Aleksandrova (2004). *Gender relationships in Europe at the turn of the millenium: Women as subjects in migration and marriage* (GRINE, final report). ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/citizens/docs/kina21249ens1_grine.pdf, 20. 3. 2007.

Ribas-Mateos, Natalia (2000). Female Birds of Passage: Leaving and Settling in Spain. *Gender and Migration in Southern Europe* (ur. Floya Anthias in Gabriella Lazaridis). Oxford in New York: Berg, 15–47.

Sharpe, Pamela (2001). Introduction: gender and the experience of migration. *Women, Gender and Labour Migration: Historical and Global Perspectives* (ur. Pamela Sharpe). New York: Routledge, 1–14.

Ward, Nikki (2007). *Doing the research: Data collection and analysis methods*. (poglavje iz doktorske disertacije, prejeto preko elektronske liste BNIM), 14. 1. 2007.

Willis, Katie in Brenda Yeoh (2000). Introduction. *Gender and Migration* (ur. Katie Willis in Brenda Yeoh). Cheltenham in Massachusetts: Edward Elgar Publishing, XI–XXII.

TO JE MOJ DŽIHAD

O tem, zakaj so se nekatere Bošnjakinje v Sloveniji začele pokrivati

Špela Kalčič

SPREJEMNI IZPIT

Jesenice sem v kontekstu svoje raziskave prvič obiskala leta 2003,¹ ko sem na internetu našla napoved o modni reviji islamske noše, ki naj bi jo organizirala dekleta iz jeseniškega džemata.² Zanimala sem se namreč za oblačilne prakse med slovenskimi muslimankami, še posebej za islamske, ki so se med njimi pričele pojavljati po letu 1995, ko naj bi se pokrila³ prva Bošnjakinja⁴ v Sloveniji. Usklajeno z antropološkimi terenskimi metodami opazovanja z udeležbo in stopanja v kontakt z informatorji po metodi snežene kepe oziroma preferenčnega referiranja, sem čakala na pravi trenutek za vstop na »oblačilni« teren. Modna revija se je zdela edinstvena prilika, da »na licu mesta« preverim odnos muslimank do praks pokrivanja in zakrivanja, zato sem preko Almine,⁵ ki sem jo spoznala na prireditvi v Ljubljani, dobila Aišino telefonsko številko in jo poklicala. Ko sem se predstavila in povedala, da me zanima modna revija, me je Aiša najprej temeljito izprašala o mojih namenih. Hitro sem ji zagotovila, da gre za raziskovalne interese in da nisem islamofobna. Povedala mi je, da so že imeli probleme z novinarji, ki s svojim pisanjem pripomorejo k slabi podobi muslimanov med ljudmi.

1 Pričujoče besedilo je nastalo na podlagi etnografskega materiala, zbranega v okviru terenskega dela za doktorsko delo *Oblačilne prakse in procesi redefinicije identitete v slovenskih muslimanskih skupnostih po razpadu Jugoslavije* (Kalčič 2006a) in predelanih segmentov znanstvene monografije *Nisem jaz Barbika: oblačilne prakse, islam in identitetni procesi med Bošnjaki v Sloveniji* (Kalčič 2007), ki je nastala na podlagi omenjene doktorske disertacije.

2 Arabsko: *ġamā'a*, 'skupnost vernikov'. V Sloveniji tudi poimenovanje za lokalno podružnico Islamske skupnosti.

3 Bošnjakinje izraz »pokrita« uporabljajo, kadar želijo povedati, da so pokrite vedno, kot to po njihovih interpretacijah nalaga vera. To pomeni, da z oblačili pokrijejo glavo z izjemo obraza, vrat in celotno telo razen dlani.

4 V besedilu izmenično uporabljam oznake Bošnjaki(nje) in slovensk-i/-e musliman-i/-ke, s čimer mislim ljudi islamske veroizpovedi bosanske provenience.

5 Imena vseh informatorjev so spremenjena.

Sum o povezanosti z novinarstvom sem potem še večkrat doživela. Ženske so me ob prvem srečanju pogosto spraševale, kaj si mislim o muslimankah, če se mi zdijo zatirane, ipd. Vsakič, ko sem spoznala kakšno novo sogovornico, se mi je zdelo, kot da sem na sprejemnem izpitu, ki ga moram opraviti, preden me bodo sprejele medse. Po prvem obisku me je ob poslavljanju pred jeseniškim mesdžidom⁶ Bahrudina vprašala: *Saj nismo tako grozni, a ne? Kaj se ti zdi?*

Nekaj dni pred selitvijo sem se mudila na Jesenicah in poklicala Dino, s katero sem naredila intervju ob enem od predhodnih obiskov. Hotela sem jo povabiti na kavo, pa sem naletela na nepričakovano zavrnitev. Ko sva se nazadnje videli, sem ji povedala o svoji nameri, da se zaradi raziskave začasno preselim na Jesenice. Takrat sem ji morda na preveč neroden način razložila, kako bo moja raziskava potekala, kar je v njej vzbudilo sumničavost. Čeprav sva se, ko sva se nazadnje videli, prijateljsko poslovili, ji verjetno moje početje ni dalo miru. Tisto moje »opazovanje z udeležbo« se ji je zdelo preveč vsiljivo. Ko sem jo nič hudega sluteč hotela povabiti na kavo, je povsem nepričakovano padlo po meni in v trenutku zbrisalo ves raziskovalni optimizem, ki sem ga v tistem trenutku premogla:

Dina: Jaz sem govorila s puncami in vse smo mnenja, da za kakšen intervju ali dva smo že pripravljene sodelovati, kaj več pa ne. Jaz nisem za to, da bi meni nekdo štiriindvajset ur na dan analiziral moje življenje. Po pravici povedano, jaz pa te že ne bi bila pripravljena spustiti v svoje življenje. Ne vem, saj Aiša bi mogoče te, ampak jaz te pa ne bi. Tudi punce ne vem, če bi bile za. Me imamo svoje obveznosti, svoje življenje, druge imajo tudi otroke, študij ... Jaz sem jim povedala za tvoj mejl (v katerem sem povedala, da se v kratkem selim na Jesenice – op. Š. K.). Saj zaradi mene se lahko dobimo, pa ti bodo same povedale. Sej ti bodo tudi druge isto povedale ... A ti si se že preselila na Jesenice?

Š. K.: Ne, se pa bom v par dneh.

Dina: Za koliko časa se boš preselila?

Š. K.: Za šest mesecev.

Dina: Za šest mesecev ... Ti si nora, Špela. Veš, kako bo tebi dolgčas. Tebi bi bilo dost, da petkrat na mesec prideš na Jesenice, brezveze da denar zapravljaš za sobo, ti povem, da je brezveze. A veš, me imamo ful enih stvari. Ne moremo se štiriindvajset

6 Arabsko: *masžid*, 'muslimansko svetišče'. Etimološka različica besede, »masgveda«, v natabejščini in sirščini pomeni kraj prosternacije, kjer človek v znak pozdrava poklekne in se s čelom dotakne tal (prim. Delcambre 1994: 66). V Bosni se beseda »mesdžid« uporablja za vsako manjšo islamsko molilnico. V srbohrvaščini se je preko turščine uveljavil etimološki derivat te arabske besede in jezikovni podobi 'džamija' (prim. Smailagić 1990: 137), medtem ko je v slovenščini bolj uveljavljen izraz 'mošeja'. V Sloveniji Bošnjaki svojim molilnicam pravijo kar džamija.

ur na dan s tabo dobivat, ker to enostavno ne gre. Saj se lahko dobimo, pa ti bodo punce same povedale. Po mojem se ti čist brez zveze seliš na Jesenice. Če se zaradi nas, ti povem, da je brez zveze, če se pa tudi zaradi drugih žensk, pol pa OK (Terenski zapiski, Jesenice, 11. 5. 2004).

Seveda sem bila naravnost šokirana nad njeno, konec koncev povsem upravičeno reakcijo. Opazovanci na terenu naj bi imeli pravico do tega, da zavrnejo raziskovalčevo namero, da postanejo objekt antropološke analize. Vendar sem vztrajala pri svoji ideji, da moram raziskati prakse pokrivanja med muslimankami. Tako sem ji ponovno poskušala razložiti, da bom skušala biti povsem nemoteča in nevsiljiva in da je moje namere morda narobe razumela. Takrat se mi je zdelo, da je moja raziskava na kocki, ker lahko ostanem brez ključnih informatork. Vse ženske, ki so bile preko Dine vpletene v to zgodbo, so se namreč pokrivale, in bala sem se, da bom ostala brez informatork, zaradi katerih sem se sploh odločila raziskovati muslimane in oblačilne prakse. Vsa negotova sem se oprijela rešilne bilke in sprejela njen predlog, da se dobimo in razčistimo težavo.

Na majsko soboto, čez nekaj dni, smo se dobile v jeseniški džamiji. Dina je predlagala, da se udeležimo šeriatske⁷ poroke. *Pa ruto prinesi, ker moraš biti v džamiji pokrita*, mi je naročila. Malo prestrašena sem čakala na pogovor in razplet, ki bo sledil, vendar mi je Dinin tokrat povsem umirjen nastop dal slutiti, da tistega izbruha le nisem zakrivila povsem sama. Ves čas obreda mi je vneto razlagala in komentirala dogajanje. Še posebej se je angažirala, ko je hodža⁸ spraševal ženina in nevesto, ali je poroka njuna svobodna odločitev. Ritual pri šeriatski poroki namreč poteka tako, da hodža, ki ženina in nevesto poroči, vsakega izmed njiju trikrat vpraša, če je odločitev za zakonsko zvezo sprejel prostovoljno. Po poroki je še enkrat preverila, ali sem razumela: *Si vidla, da ju je hodža trikrat vprašal, če nista pod prisilo?* Nisem si mogla kaj, da teh pojasnil ne bi vzela kot usmeritev k razbijanju stereotipov o prisilnih porokah med muslimani. Pozneje se je izkazalo, da je bil to le uvod v nadaljnje pojasnjevanje konteksta. Ženske so se namreč že prevečkrat počutile izkoriščane in se bale, da sem le še ena v verigi tistih, ki so prišli po zgodbo, da bi posredovali v javnost prirejeno-začinjene novice o pokritih muslimankah. Bila sem ponovno na sprejemnem izpitu. Belma me je postavila pred novo preizkušnjo: *In*

7 Turško, arabsko: *šari'a*: kot *terminus technicus* označuje 'islamsko pravo'. Je božja postava, ki temelji na primarnih islamskih virih, *Koranu* in *suni*.

8 Turško: *hoca*, 'islamski duhovnik'. Beseda nima jasne etimologije. V osmanski turščini pomeni pisar, tajnik, uradnik, učenjak, profesor ali zasebni učitelj. Bošnjaki oznako uporabljajo za naslavljanje svojih »duhovnikov«.

šallah,⁹ da delaš raziskavo, ampak po drugi strani, kaj bomo imeli pa muslimani od tega? Tukaj je bilo po 11. septembru toliko novinarjev, pa nismo od tega imeli nobenih koristi (Terenski zapiski, Jesenice, 15. 5. 2004). Potem so nadaljevale s pojasnjevanjem situacije, konteksta pomislekov in nezaupanja:

Dina: Veš, kako so nas novinarji izkoriščali. Tukaj so nas snemali, potem so nas pa prikazovali skupaj z begunci, kot da smo begunke ... Nam je počasi že dost teh vprašanj, veš Špela, kaj vse nas sprašujejo. Če moram vedno rjavo ruto nosit! To ne morš verjet, kaj vse sprašujejo. ... Ljudje pišejo diplomske in raziskave o muslimankah in pišejo o Pakistankah in Afganistankah. Mene naj vprašajo, zakaj pa mene ne vprašajo? Sej sem njihova soseda!

Šejla: Tudi tisti, ki te poslušajo, ne sprejmejo tistega, kar jim poveš. Tako kot v tistem filmu od Mašera,¹⁰ če si gledala. Cel film je OK, potem je pa konc z rešetkami in piše »vstop prepovedan«, kao, da smo zatirane. Kar obrambni mehanizem dobiš, a veš! (Terenski zapiski, Jesenice, 15. 5. 2004).

Iz lokalnega konteksta so svoje zgodbe postopoma razširile na globalnega, ki jih je zaznamoval predvsem z »11. septembrom«. Belma je pred časom obiskala brata v Ameriki in imela težave na letališču. Ob prihodu so jo odpejlali na zaslišanje. Po njenem mnenju se je to zgodilo samo zaradi tega, ker je s svojo obleko izdajala, da je muslimanka: *Dali so me v eno sobo s samimi muslimani, zaslišval me je pa en črnc, ki je bil še pred kratkim v istem položaju kot jest. Še karte nisem mogla prestavit za dva tedna. Grozn je blo* (Terenski zapiski, Jesenice, 15. 5. 2004).

Dinin mož pa je malo pred našim snidenjem odpotoval v Katar. Pred časom sta bila tam skupaj in na poti v München doživela ponižanje, ko so jima policisti, kakor je povedala, edinima potnikoma v vagonu *vse okrog obrnil* in ju *pregledal ko mačka*. Tako mi je zaradi slabe izkušnje z organi oblasti na mejni kontroli zaupala svojo skrb za moža: *Mene ni blo strah, kako bo on v Katar prišel, ampak kako bo iz Ljubljane do Münchna prišel!*

V orientalističnih diskurzih se je muslimanke rado prikazovalo kot zaprte, zakrite in zatirane, tančica pa je pri tem rabila kot orodje, s pomočjo katerega se je muslimane slikalo kot šovinistične in zaostale (prim. Mabro 1996; Kahf 2002: 2–9). Kot pravi Fadwa El Guindi, so »zakrivala na Zahodu nadomestila zgodnejšo obsesijo s haremi in hamami«, »harem, zakrivalo in poligamija pa na Zahodu evocirajo islam ter predstavljajo sinonime za žensko šibkost in opresijo« (El Guindi 1999: 10). Podobe islama so tako pogosto

9 Arabsko: in šā'a-'llāh, 'če Bog tako hoče'.

10 Boštjan Mašera (2003). *Alahu predane*. Dokumentarni film RTV Slovenija.

zreducirane na zgolj za Zahodnjake zelo vznemirljive in hkrati kontraverzne teme, kot so seksualnost, zakrivanje, sekluzija in opresija moških nad ženskami – na splošno, na že tавтолоško sintagmo »položaj žensk v islamu« (prim. Lindisfarne-Tapper in Ingham 1997: 12). Poleg tega bi lahko dejali, da so omejenjene obravnave tudi novi načini označevanja razlike in neenakosti. Včasih tudi povsem neposredno nadaljujejo starejše oblike orientalističnega diskurza (prim. Said 1996), ki povezuje eksplicitno in zatrto seksualnost z domnevno nevarnostjo in nasiljem islama. Ravno zaradi tega, ker se pokrite Bošnjakinje zavedajo takšnih stereotipnih predstav o pokrivanju, so tudi imele občutek, da so se jim nevšečnosti na vlaku in letališču zgodile izključno zaradi tega, ker so bile pokrite. V splošno razširjenih podobah o islamu pokrivanje oziroma zakrivanje namreč ne simbolizira le zatiranja muslimank, temveč vzbuja tudi asociacije o »islamski nevarnosti«.

Predstave o zatiranih muslimankah so razširjene tudi v Sloveniji in verjetno najbolj prisotne prav v medijih (glej Pašić 2002: 116 in Jerovšek 2004: 34–35). Seveda se predsodkov o islamu, ki so tesno povezani s podobo pokritih muslimank, moje sogovornice zavedajo in jim, kolikor lahko, poskušajo kontrirati. Dejstvo, da so pokrite, jih v okolju, kjer se večina muslimank ne pokriva, močno izpostavlja. Kot redke pokrite muslimanke v Sloveniji se zavedajo, da v Sloveniji zaradi skoraj popolne odsotnosti prakse pokrivanja predstavljajo nekakšno muslimansko eksotiko. Ker so vedele, da sem se nanje obrnila prav zaradi njihove obleke, so se ustrašile, da jih bom tudi sama preprosto okarakterizirala po njihovi obleki, ne da bi me zares zanimalo, kaj imajo same povedati o sebi in svojem življenju.

MANIPULACIJE Z RUTO

Z reguliranjem oblačenja državne oblasti v najrazličnejših družbenopolitičnih kontekstih korenito posegajo v vsakodnevno življenje ljudi in njihove osebne oblačilne odločitve in s tem vzdržujejo ali vzpostavljajo zaželjene družbene razmere. Kasim Amin, vodja modernističnega gibanja v Egiptu, je v tridesetih letih prejšnjega stoletja v kontekstu vesternizacije države ženske poskušal »osvoboditi« in zakrivanje označil kot veliko zlo, a pri vsem skupaj je šlo le za navidezno odpravo simbolov, ki so v očeh kolonialistov posebljali zaostalost islamskih kultur. Tako kot islamski konzervativci, ki so si prizadevali za ohranitev tradicionalnih islamskih praks, torej tudi rut na ženskih glavah, so pravzaprav tudi egipčanski modernisti temeljno vlogo ženske videli v njenem izpolnjevanju fizičnih, mentalnih in moralnih potreb moža in otrok, ki so bile utemeljene v tradicionalnih pojmovanjih in interpretacijah islama,

Islamski oblačilni kod se tiče tako žensk kot tudi moških (avtorica Špela Kalčić).

turške evropskosti so bila v 20. stoletju v javnih inštitucijah in na univerzah večkrat prepovedana, zaradi česar so Turkinje v osemdesetih tudi demonstrirale, na univerze pa, če ni šlo drugače, hodile pokrite z lasuljami. S pomočjo zagovornikov islamskih vrednot je nazadnje prišel na položaj predsednik Erdogan, ki je ruti na turških univerzah, kljub nasprotovanju mnogih, za kratek čas, pa vendarle, povrnil licenco.

ne pa v islamu samem. Koran¹¹ namreč ženskam podeljuje dovolj pravic, da so te v 20. stoletju lahko v njem našle vir svojega feminizma in emancipacije. V situaciji nasilne vesternizacije je pokrivanje muslimank dobilo konotacijo upora do kolonializma in s strani mnogih Egipčanov ni bilo razumljeno kot znak inferiornosti njihove kulture, ki bi jo bilo treba zamenjati za zahodno, temveč kot znak njihovega ponosa.

Turška oblast je pokrivanju nenaklonjena že vse od ustanovitve republike leta 1923 in Kemal Atatürkovske ukinitve kalifata. S sekularizacijo Turčije je bil zakonsko prepovedan fes,¹² pokrivala in zakrivala pa so v kontekstu modernizacije in vesternizacije postala močno nezaželjena. V duhu poudarjanja

11 Arabsko: *al-Qurʾān*. Slovesno ustno razglašanje pred publiko (Delcambre 1994: 42). »Beseda Koran izvira iz besed, ki pomenijo hkrati 'recitirati' in 'brati'« (El Guindi 1999:198). Koran temelji na ustnih razodetjih, ki so bila zabeležena na vsako dosegljivo podlago, med drugim platno, usnje, kost in kamen, te zapise pa so zbrali in sestavili pozneje (El Guindi 1999:198).

12 Turško, beseda arabskega porekla. Klobučevinasta moška čepica valjaste oblike.

Podobni politični trendi so bili v igri v Iranu in Afganistanu. V Iranu je leta 1936 tradicionalni čador¹³ v imenu vesternizacije prepovedal Reza Šah Pahlavi. Dovolil je le evropsko krojene klobuke, versko milico pa pooblastil za razgaljanje ženskih glav, ki so se na ulicah kljub temu pojavile pokrite. Ko je leta 1979 z islamsko revolucijo na oblast prišel Homeini, je bil čador ponovno uzakonjen kot obvezen. Ženske so se ponovno pokrile, tudi tiste, ki tega niso želele. V Afganistanu je leta 1996 konzervativna talibanska oblast zakonsko zapovedala ne samo nošenje čadareja,¹⁴ temveč ženskam, ki so se do tedaj lahko oblačile po zgledu zahodnih modnih trendov, prepovedala tudi delati. Z vzponom islamistov je pokrivanje postalo znak identitete islamistične talibanske opozicije, ki je za prikrievanje svoje skorumpiranosti (ZDA, Iran, Pakistan in Savdska Arabija) dozdevno v imenu islama, izumljala izprijene zakone, ki so zadevali predvsem ženske.

Običaji, ki so jih kolonialisti nekoč najbolj napadali, so postali priročno orodje političnih manipulacij. Z ruto danes manipulirajo vsi: tako muslimani kot nemuslimani, pomeni, ki se ji pripisujejo, pa so odvisni od tega, kdo o njej govori, komu in s kakšnim namenom. Vse premalokrat pa se o tem, kako doživljajo ruto, vpraša ženske same. Jo nosijo po lastni volji, zavoljo svojih mož, tradicije ali ker so takšni državni zakoni? V sedemdesetih so takrat pretežno po zahodno oblečene Egipčanke v znak protesta do zahodnega omalovaževanja muslimanov zdizajmirale hidžab:¹⁵ žensko oblačilo, ki je bilo skreirano na podlagi primarnih islamskih virov, Korana in hadisov.¹⁶ Hidžab je sčasoma postal globalni simbol islamske identitete, ki obelodanja, da so ženske, ki ga nosijo, muslimanke po lastni volji in ne zavoljo svojih mož, tradicije ali državnih trendov. Če na Bližnjem vzhodu in v Magrebu hidžab izraža protest proti vesternizaciji in zahodnemu materializmu, na Zahodu demonstrira pravico do religiozne drugačnosti. In bolj ko je ta kršena, več žensk posega po njem.

Danes se, podobno kot v času kolonializma, govor o zatiralni naravi zakrival in pokrival zlorablja za opisovanje nevarnosti, ki naj bi jo islam prinašal

13 Perzijsko: *čader*; tradicionalno iransko žensko oblačilo, navadno črne ali temno modre barve, ogrinjalo, ki žensko pokrije od glave do pet.

14 Arabsko; žensko oblačilo, ki ga iz medijev poznamo pod oznako afganistanska burka. Pokrije glavo, telo in obraz.

15 Arabsko. Beseda *hidžab* izhaja iz istega korena (*h-j-b*) kot glagol *hajaba*, kar pomeni 'zastreti, prikriti, zakriti, ločiti, osamiti, oblikovati ločnico'. Beseda med drugim označuje tudi način sodobnega pokrivanja muslimank, 'ogrinjalo, zaveso, zastor, zagrinjalo in pregrado' (El Guindi 1999:157).

16 Arabsko: *hadit*, 'prenos, tradicija'. Hadisi so zbirke izrekov in dejanj iz življenja preroka Mohameda in njegovih slednikov, ki so jedro družbenih in pravnih islamskih tradicij, imenovanih »suna«.

zahodnim laičnim demokracijam. V Franciji na primer se z vprašanjem pokrivanja v korist nabiranja političnih pik ukvarjajo predvsem v obdobjih različnih predvolilnih kampanj. Do podobne situacije je prišlo tudi v Sloveniji. Ob javni debati, ki je bila pred leti sprožena glede postavitve džamije v Ljubljani, je bilo slišati, da bomo morali v primeru njene postavitve sprejeti določila muslimanskega obnašanja, verovanja in oblačenja. V Sloveniji se pokriva tako malo muslimank (številke se gibljejo v desetinah), da je funkcijo simbola nevarnosti, ki naj bi jo v naše loge prinesel islam, namesto islamske rute prevzel govor o nevarnosti, ki jo s seboj prinaša postavitev islamskega kulturnega centra v Ljubljani (gl. Kalčič 2006b).

In zakaj so se v Sloveniji pravzaprav nekatere Bošnjakinje pokrile? V kakšnem kontekstu in s kakšnim namenom? Na tem mestu je treba takoj poudariti, da bi bilo zelo napačno misliti, da islamski način oblačenja zadeva le ženske. Kar se tiče oblačilnih norm, primarni islamski viri, Koran in hadisi, obravnavajo tako moške kot ženske. Moškim je tako prepovedano nošenje zlata, svile, pisanih ali prosojnih oblačil in oprijetih hlač, medtem ko po najbolj razširjenih interpretacijah Korana in hadisov nekako drži, da bi si muslimanka morala z nastopom polnoletnosti, to je z nastopom prve menstruacije, pokriti lase in vrat ter obleči dolga, ohlapna in neprosojna oblačila, pri čemer stopala, dlani in obraz lahko ostanejo odkriti. S takšnim načinom oblačenja se muslimanke seveda že na daleč vidno ločijo od nemuslimank, medtem ko muslimani, ki se verskih predpisov držijo, na prvi pogled prav z ničemer ne izstopajo iz množice. Seveda je v kontekstu razumevanja uvajanja pokrivanja med muslimankami prav zaradi navedenih razlogov treba pod drobnogled vzeti tako oblačilne prakse muslimank kot tudi muslimanov. Poznavanje islamskih predpisov in s tem sposobnost prepoznavanja sprememb v muslimanskih oblačilnih praksah pa napeljuje k razmisleku o tem, kaj se pravzaprav dogaja v družbi, kjer tako muslimanke kot tudi muslimani pričnejo na novo odkrivati islamski oblačilni kod. Mnogi avtorji, ki se ukvarjajo z oblačilnimi praksami namreč izpostavljajo domnevo, da oblačenje predstavlja vidik materialne kulture, ki je poseben pokazatelj, če ne celo katalizator družbenih sprememb. Grant McCracken na primer navaja, da oblačilne izbire predstavljajo komunikacijski mehanizem, skozi katerega se lahko »opazuje, predlaga, vpeljuje, uveljavlja in zavrača družbene spremembe« (McCracken v Neuburger 2000: 170).

Kot sem že pokazala drugod (gl. Kalčič 2005), v primeru Bošnjakov in Bošnjakinj spremenjen odnos do islamskega oblačilnega koda kaže na splošne spremembe v bošnjaškem razumevanju samega islama. Z vojno v Bosni in Hercegovini v devetdesetih letih dvajsetega stoletja je med bosanskimi muslimani namreč prišlo do procesov reislamizacije, ki so zaradi neposredne bližine

Bosne in Hercegovine dosegli tudi Bošnjake v Sloveniji. Kot zelo pomembni akterji v teh procesih so nastopale tako Islamska skupnost Bosne in Hercegovine kot tudi različne islamske humanitarne organizacije iz arabskega sveta, ki so si prizadevale, da bi se bosanski muslimani po dolgem obdobju socializma in »zanemarjanja« vere vrnil k islamskemu načinu življenja. V ta namen so se množično tiskale knjižice, ki so Bošnjake na poljuden način seznanjale s »pravovernim« življenjem. Mnogi Bošnjaki in Bošnjakinje so se tako na novo pričeli zanimati za svojo islamsko identiteto in se vračati k opuščenim islamskim praksam ter »pozabljenim« islamskim vrednotam. Vendar se je večina Bošnjakov reislamizirala le v okviru islamskega moralnega kodeksa, praks in ritualov, temelječih na bosanski tradiciji, kar pomeni, da se niso tudi vidno izpostavili kot muslimani, saj »svoj« islam izvajajo na precej ohlapen in prilagodljiv način. Slednje še posebej drži za Bošnjake, ki živijo v Sloveniji. Le manjšina, med njimi predvsem mladi, je k islamu pristopila na bolj študiozen način in svoje prakse v nasprotju z v tradicionalnem islamu vzgojenih Bošnjakov pričela dosledno artikulirati na podlagi primarnih islamskih virov, torej v okvirih skripturalnega islama, kar pomeni, da je tudi vidno ritualizirala svoje vedenje na ravni vsakdanjih verskih praks.¹⁷ V to manjšino spadajo tudi tiste Bošnjakinje, ki so se pričele pokrivati, in Bošnjaki, ki so v znak spoštovanja prerokove sune¹⁸ pričeli nositi brado. Med njimi je tudi mnogo žensk, ki se pokrivajo le občasno,¹⁹ saj mnoge za to, da se za vedno pokrijejo, zelo dolgo časa zbirajo pogum, čeprav je njihova želja po tem, da bi v skladu s svojimi prepričanji in razumevanji islamskih predpisov uskladile svoje oblačenje, zelo

17 Gellner razlikuje med tako imenovanim urbanim – visokim islamom, katerega nosilci naj bi bili predvsem različni islamski učenjaki in urbani srednji razred, ki naj bi se pri svojih praksah opiral predvsem na pisne vire, in podeželskim – ljudskim islamom, ki naj bi bil prej kot v preučevanje »črke« usmerjen v ustno izročilo. Medtem ko naj bi bil visoki islam precej usmerjen k puritanizmu in skripturalizmu, torej k doslednemu spoštovanju pisane verske besede, naj bi bil nizki usmerjen predvsem v različne kulte svetnikov in magične obrede ter naj bi bil potemtakem sinkretičen, vključeval pa naj bi tudi elemente lokalnih tradicij, ki naj islamu ne bi bili lastni (Gellner 2003: 9–21). Enako delitev je opaziti tudi med Bošnjaki v Sloveniji, pri čemer nosilce ljudskega oziroma bosanskega tradicionalnega islama predstavljajo migranti in njihovi potomci, ki so se z islamom seznanjali prvenstveno na bosanskem podeželju, od koder jih večina prihaja, in mu niso posvečali večje študijske pozornosti.

18 Arabsko: *sunna*. Pedstavlja jedro družbenih in pravnih islamskih tradicij, ki temeljijo na izrekih in dejanjih, ki jih pripisujejo preroku Mohamedu. Bošnjaki uporabljajo besedo *sunet* (iz turščine: *sunnet*).

19 Pokrivajo se predvsem ob različnih dogodkih, ki povežejo skupnost muslimanov, kakršna so predavanja na temo islama, različna druženja muslimanov in seveda dogodki, ki se odvijajo v molilnicah ali zunaj nje, vključujejo pa molitev, med katero mora biti muslimanka vedno pokrita.

velika. Večina dolgo omahuje prav zaradi nenaklonjenosti slovenske okolice do muslimanov in bojazni zaradi posledic omenjene oblačilne spremembe.

Seveda so se s prakticiranjem islamskega oblačilnega koda ti Bošnjaki, in še posebej Bošnjakinje, v Sloveniji tudi vidno izpostavili kot muslimani. A zakaj? Tega jim pravzaprav niti ne bi bilo treba, saj prvič, nošenje muslimanske brade nobena med štirimi sunitskimi pravnimi šolami ne predpisuje kot obvezno, in drugič, s strani islamske uleme²⁰ so primarni islamski viri, na katerih se utemeljuje ženski islamski oblačilni kod, deležni najrazličnejših interpretacij, tudi takšnih, ki pokrivanja pri muslimankah ne jemljejo kot obveznega. Odgovor na to vprašanje se bo izrisal skozi predstavitev pogovorov z Bošnjakinjami o njihovem dojemanju islamskih verskih predpisov, in širše, samega islama, pa tudi skozi predstavitev njihovega videnja lastne pozicije kot Bošnjakinj, muslimank, migrantk in potomk migrantov v Sloveniji.

ŽE NA POGLED SE MORA VEDET, KDO SI IN KAJ SI

Bošnjaki, ki so se zavezali skripturalnemu islamu in se odločili, da se v slovenskem okolju vidno izpostavijo kot muslimani, pripadajo različnim starostnim skupinam in izobrazbenim stopnjam, med njimi so tako tisti, ki so v Slovenijo migrirali kot ekonomski migranti ali begunci kot tudi njihovi potomci (gl. Kalčič 2008). Kljub temu bi lahko rekli, da med njimi prevladuje starostna skupina med 20 in 40 let. Na prvi pogled so zelo heterogena skupina, katere edino očitno skupno lastnost morda predstavlja prav poudarjena težnja po preciznem definiranju tega, kdo so. V naših pogovorih so odločitve za islam in pokrivanje ali puščanje brade prvenstveno pojasnjevali z verskimi predpisi. Belma je tako pojasnila, da se *pokriješ v imenu Boga za nagrado, ki jo boš dobil šele po smrti*. Tako kot druge pokrite Bošnjakinje in tiste, ki so si želele, da bi se nekoč za stalno pokrile, je bila mnenja, da je hidžab farz²¹ stroga verska dolžnost.

Ženske, ki so se pokrivalo, rute niso dojemale kot prisilo, temveč so jo nosile prostovoljno in jo pogosto doživljale celo kot osvoboditev. Belma je takole opisala dan, ko se je pokrila: *Čprav, veš, ruta je nekak a veš, to je spet farz in kdorkol je že tolk v veri, že to je nekak a veš, čutš potrebo po tem, a veš. Jest sem a veš, ko sem se pokrila, jest sem bla po mojem najbolj srečna, a veš* (Intervju, Jesenice, 6. 9. 2004).

20 Turško, arabsko: *ulamā*; 'islamski intelektualci'.

21 Arabsko: *fard*. V hanafitski pravni šoli islama obstaja sedem kategorij, ki določajo, katere dejavnosti ljudje morajo, lahko oziroma ne smejo opravljati. Farz predstavlja dejanja, ki so obvezna in se jih morajo držati vsi verniki (oziroma v tem primeru vernice), haram je vse, kar je prepovedano, obstajajo pa vmesne stopnje zaželenega in dovoljenega (Bringa 1997: 160).

Bošnjakinje se pokrivajo prostovoljno. Nekatere so pokrite stalno, mnoge pa svojo islamsko identiteto izpostavijo ob različnih dogodkih, ki povežejo muslimansko skupnost (avtorica Špela Kalčič).

Ženske so razloge za pokrivanje pogosto interpretirale tudi z motivi, kot so »zasebno telo« ali »osebnost namesto ženskosti«. Pokrivalo naj bi potisnilo v ospredje žensko osebnost in zakrilo njeno telo. Njena privlačnost, njeno nezastrito telo naj bi bilo nedotakljiva zasebna domena, ki je vidna samo zelo omejenemu krogu ljudi. Po eni strani naj bi pokritost ščitila pred nadlegovanjem, po drugi pa naj bi olajšala komunikacijo z nasprotnim spolom.

Aiša: Neka zaščita, se pravi, ...

Š. K.: Pred čem?

Aiša: Čeprav, zdej, nekako, hidžab je bil zapovedan iz enega samega razloga ne, da se ženska zaščiti, ne. Pred vsiljivimi pogledi moških, pa pač neka zaščita, proti ne vem, izzivanju, proti ne vem, moškim tem vsiljivim pogledom, ... Zdej tuki se pa nekak pojavlja neka kontradiktornost ne. To pač v Sloveniji. Zdej pa jest ravno s hidžabom izzivam poglede moških, ne. Čeprav nekak jaz se branim to s tem, da pogled moških če sem jest pokrita al pogledi moških, če sem odkrita, nista ekvivalentna, ne. Ker če me pogleda moški, ko sem jaz odkrita, pol enostavno lahko že kar garantiram, da so njegove misli tko, že mal grešne, pa to, medtem ko sem pa pokrita,

ma pa so njegove misli tko mal sociološko usmerjene kolk sem jest uboga, kolk sem neizobražena. Kolk sem taka pa taka ...

Š. K.: Kaj bi misliš na primer, če je ideja hidžaba da te zaščiti, ne ...

Aiša: Ja ...

Š. K.: Tuki v Sloveniji pa si z njim v bistvu še bolj izpostavljena. Bi mogoče pol, če bi hotel sledit Koranu, zdej špekuliram, ne, misliš, da bi blo pol celo boljš bit brez, bi blo tako bliži Koranu al ne? Kako bi ti to ...

Aiša: Zdej ne vem ... Če bi tko po Koranu, mal definiraš ta pojem, če ... Ta islamska ulema prav da ... to nakak prenaša tko, da je to džihad,²² ne. Se prav ni džihad puška v roki in bojna črta, temveč je džihad to, da ostaneš dosleden sam sebi in se boriš. Da pač tak preživš v tem, ne ... Jest to pol tko razmišljam, to je moj džihad in s tem se pol nekak poskušaš približat Bogu, s tem da pač ostaneš pokoren, medtem ko kar se tiče teh moških in pogledov pa ma mislm da je še zmer bolje da je, kokr je. Se prau ruta na glavi. Ker nekih provokativnih izrazov, pa izgredov, pa ne vem kaj še vse, kot odkrita sem bila tudi že deležna v prejšnjih letih, tako da je še zmer boljš tko, kot je.

Š. K.: Aha, vidiš, to je zanimiv. Ko nisi bila pokrita in sedaj, ko si pokrita. Dobr, zdej verjetno vsi vedo, da si poročena. Dobr, prstan maš. Ampak, v končni fazi se tudi poročenim ženskam še vedno dogaja, da jim ne dajo miru. Kako, ja, a je velka razlika glede ogledovanja al pa osvajanja ...

Aiša: Ja, je ... Je. Zato ker, ne vem, ko imaš ruto na glavi, se pravi kreiraš neko svojo samopodobo, nekaj si in to drugi spoštujejo ali pa ne spoštujejo, ne. Medtem ko ti brez rute nekako ne izstopaš, ne. Jest, kot blondinka, ne, sem bila itak kar kot ostale blondinke, in zdej ne vem, nek stik kontakt moški – ženska je bil vedno enak, ne. Kaj bo spila, greva mal ven ne, ljudje niso vedeli, da jaz prakticiram islam, da živim popolnoma drugačen način življenja, da nisem jaz neka, ne, in tist, sej pravm, stik, do vsake ženske, kontakt, prvi odnos, je bil z vsako žensko isti, ne. Tko je blo tud z mano, ne. Medtem ko se zdej to ne dogaja več, ne. Majo neko distanco vseeno, moški (Intervju, Ljubljana, 21. 2. 2004).

Pri takšnem utemeljevanju pokrivanja, v katerem žensko islamsko telo deluje kot antiteza zahodnjaške definicije telesnosti, gre pravzaprav še vedno za utemeljevanje izbire oblačilnih praks na islamskih predpisih. Takšni diskur-

22 Arabsko: *ġihād*; 'borba za obrambo vere'. Prizadevanje za božjo stvar, napor na božji poti. V starejših mekanskih koranskih verzih je beseda džihad uporabljena v smislu nenasilnega prizadevanja za božjo stvar s prepričevanjem in zgledi. Sicer ta lahko označuje tudi »bojevanje«, vendar ne nujno z orožjem. V Koranu je kljub spodbujanju k oboroženemu boju v primeru ogroženosti vere ali vernikov (zlasti v medinskih verzih – »Zlo dejanje naj se povrne z enakim ...«; 42: 40) prisotna tudi miroljubna nota, saj Koran pravi: »če sovražnik odneha, odnehajte ...«, »ne prestopajte meje, ne napadajte prvi ...« (2: 190–3) ter daje prednost spravi: »Kdor pa odpusti in se je pripravlen spraviti – Bog ga bo nagradil«, »Odvрни zlo dejanje z dobrim« (23: 96). Mohamedu se tudi pripisuje hadis, da je pravi džihad za vsakega človeka boj s samim seboj, z zlom v njem samem.

zi so danes zelo prisotni med pokritimi muslimankami v zahodnoevropskih državah. Kot navaja Monika Höglinger (gl. 2004), mini krilca, uporaba ženskega telesa v reklamne namene in gola ženska telesa muslimankam predstavljajo simbole zahodnjaške moderne, ki se jih krivi za seksualno izkoriščanje žensk, zaradi česar naj bi se njene intervjuvanke posluževale »domačega simbola« zato, da bi se zaščitile pred razprodajo svojih teles in se na tak način distancirale od »zahodnjaške prilastitve ženskega telesa«.

Kljub temu da na takšne argumente naletimo tudi med Bošnjakinjami v Sloveniji, pa pravzaprav v ospredje veliko bolj stopajo motivi, ki ne slonijo zgolj na temeljih islama in jih ženske ne izražajo neposredno. Pri tem se neka-ko izrisuje predvsem potreba po izražanju drugačnosti. Ženske z ruto izražajo tudi življenjski slog, drugačen od tistega, ki ga živi večina ljudi v Sloveniji. Ruta pri tem poudarja zavestno težnjo biti kot muslimanka vidna v neislamski družbi. Na osebni ravni je ruta razumljena kot eden od bistvenih simbolov novonastajajoče identitete, ki se močno navezuje na islam:

Š. K.: *To sem te hotela vprašat: kaj tebi hidžab sploh pomeni? Mislim, kako ga ti doživljaš. Verjetno je to tako pomembno vprašanje, a ne?*

Aiša: *Kaj men hidžab pomeni? Hidžab je del mene. Pomaga mi nekako oblikovati svojo osebnost. Da nekako prikažem tudi javnosti kot tudi dokažem sama sebi, da sem to, kar sem. Ne vem, del mojega življenja, način samega življenja, ker ... mogoče bi pa brez hidžaba počela stvari, ki jih s hidžabom nikoli (Intervju, Ljubljana, 21. 2. 2004).*

Alisa: *Ja. Poleg tega, da je hidžab v bistvu farz, obvezno, bi se pokrila ne samo zaradi tega, ampak ker se v njemu počutim tko, prečudovito, pa tudi je del mene, v bistvu me izpopolnjuje. Tko, nekako pisano ... k nekak, če nimaš hidžaba, kot da ti neki manjka. V bistvu če ti ne nosiš ga, si ne moraš predstavljati, da ti neki manjka, enkrat, k se odločiš, da ga boš nosila, al pa ga večkrat nosiš, enostavno veš, da kadar ga daš dol, ti neki manjka. To je del tebe in ... ne vem, enostavno ni samo obveza ampak tudi en način, da pokažeš s ponosom, da si ti muslimanka (Intervju, Jesenice, 17. 9. 2004).*

Š. K.: *V bistvu tko razmišljam o hidžabu, kaj pomeni hidžab v enem, a veš, ker ipak so drugi časi, ne. Tudi položaj ženske je danes verjetno precej drugačen v tej družbi kot je bil v arabski družbi pred 14. stoletjem. Kolikor je bil drugačen tudi tuki pred 14. stoletjem, ne.*

Belma: *Mhm.*

Š. K.: *Mislila bom, se je mogoče zdej tle tudi česa ne razumem, a ne, ampak tko razmišljam, ne, kao ženska, ki je nepokrita, naj bi na nek način izzivala, ne.*

Belma: *Ja. Sej ni sam to, a veš, Špela. To se je zdej vse zaključilo sam na to, na neko izzivalnost. Men gre včasih že kar, mal mi gre na živce. Skoz so te neke pripombe tko,*

glede nasprotnih spolov, a veš. Ženska pod hidžabom je zaščiten, od Alaha zaščiten, a veš, in to je ta. Hidžab je nekak ... v bistvu zaščita ženske .. ampak zmeri se govori o te neki ... dobr, je pred pogledi, pred vsem sej sigurn ma neke svoje, ampak a veš, ni pa še posebi mi tuki, recimo. Tle tud če recimo v Sloveniji, recimo, tud če bi bla odkrita, ne bi bla ne vem kolk izzivalna. Sej te noben ne gleda, mislm.

Š. K.: No, sej zarad tega pravm.

Belma: Ja sej te razumem. Sam je tle še neki. Ne gre sam za to. A veš, recimo, da si ti izzivalen al pa ne. Ker gre se tud za to, da se ve, da sem jest muslimanka. Da se že, da že nekdo, ki me sreča na ulici, ve, da jest enostavno da z mano se nekih stvari ne gre špilat. Tko, recimo, se ve, kje so meje, a ne. Za to se gre, recimo. Sej lih jest mam tud eno zlo dobro knjigo od od (nerazločno), lih o tem govori. Recimo kako so dons recimo te ženske, tretirane, recimo, sej to ni noben baubau. Recimo tukej, v Evropi, v Ameriki. Ampak gre se pa za neko simboliko. Gre se pa za to, da si ti muslimanka. In da moraš bit tko, že na pogled se mora vedet, kdo si in kaj si. A veš. Nekak da se mal ločiš od drugih.

Š. K.: Se prau da je to stvar identitete?

Belma: Ja. Je je. Tud recimo brada pri moškemu. Tud to je stvar identitete. To je neki kar, ti pripadaš Mohamedovemu sunnetu. A veš. V nekih stvarah so se ločil a veš, recimo od kristjanov, od Židov. Recimo, ravno zaradi tega, da se ve, kdo je kdo (Intervju, Jesenice, 6. 9. 2004).

OK, SEM BOSANKA, ČE BOM PA ŽE BOSANKA, BOM BOSANKA Z RAZLOGOM

Ruta ali brada torej v samem temelju signalizirata pripadnost islamu in samozavestno izražanje nazorskega prepričanja, ki mora biti opazno v javnem prostoru. Pričevanja Bošnjakinj, ki so se odločile, da bodo svojo pripadnost islamu kazale na viden način, z načinom oblačenja, ki opozarja na njihovo muslimanskost, tako kažejo na to, da odločitve za islamske oblačilne prakse, ki so sicer utemeljene v verskem kodeksu, pogosto poganjajo motivi iz ozadja, ki kažejo na različne oblike upora. Če je nekdo veren, je pravzaprav povsem jasno, da bo glede na stopnjo svoje religioznosti in tudi verskega znanja, ki ga poseduje, poskušal svoj vsakdan v določeni meri uskladiti z islamskimi načeli. Vendar je pri tem predvsem pomembno vprašanje, zakaj so se nekateri Bošnjaki in Bošnjakinje obrnili v islam. Zakaj se jim zdi tako pomembno, da drugi v njih vidijo muslimane in zakaj se odločajo za prakse, ki jim konec koncev v vsakdanjem življenju zaradi predsodkov do islama s strani večinskega nemuslimanskega prebivalstva prinašajo mnoge težave. Na to vprašanje mi pogosto niso znali odgovoriti neposredno. Ženske so svojo vernost in z njo povezane odločitve za pokrivanje pogosto pojasnjevale s stavki, kot so *to začutiš, srce te pokliče* ipd., vendar sem med pogovori s posameznicami dobila močan obč-

Pokrivanje je utemeljeno na primarnih islamskih virih, odločitve zanj pa poganjajo različni osebni motivi (avtorica Špela Kalčič).

tek, da so zaradi najrazličnejših izkušenj nesprijetosti v Sloveniji poskušale najti nekaj, na podlagi česar bi se lahko ponosno postavile nasproti večinskemu prebivalstvu, ki jih je po njihovih pripovedovanjih pogosto obravnavalo zviška. Takšno osebno iskanje je v najinem pogovoru opisala tudi Dina, ki je razliko v veri v razmerju do večinskega slovenskega prebivalstva opredeljevala kot bistveno pri reprezentaciji same sebe:

Dina: V bistvu, lej, Bošnjaštvo sem sprejela lih tolk, da sem vedla, kdo sem. Veš.

Š. K.: Kako to misliš?

Dina: Da vem, da nisem Jerca, da pa mam neke korenine, da pa tuki sem rojena. Ampak metaforično, no. Ampak ene korenine pa spet mam. V bistvu do šestega razreda nekaj razmišljaš, pa zakaj me ne marajo? Kaj sem pa jest kriva, pa saj si jest nisem zbirala, kam se bom jest rodila, pa pol si nekaj rečeš, OK, če me pa že ne maraš, bom pa jest že vedla, zakaj ti mene ne maraš. In pol začneš spoznavat kje si, kako si, kdo je bil tvoj dedek, kako je bilo dedkovemu dedku ime, kva pomen pejndžer, pa kva pomen somun, pa a veš, ... v bistvu, OK, sem Bosanka, če bom pa že

Bosanka, bom pa pol Bosanka z razlogom. Ker jest bom za njega Bosanka, za tega Slovenca sem jest Bosanka, pa »ta spodna«, pa južnjak, pa ne vem kaj še vse, a jest govorila perfektno slovensko al pa jest sploh ne govorila slovensk, ne. Nima razlike. Pol zato, a ne. Bošnjaštvo sem pa sprejela do te mere, sej pravm, lih tolk da vem, kdo sem. Islam pa, ne vem, v tem sem se našla, ne. Kolkr ... k iščeš ta izhod, pa ne vem. Jest sem ga našla v veri. Sploh center života (Intervju, Jesenice, 11. 7. 2004).

Mnogi so opisovali svoje občutke manjvrednosti. Belma in Dina sta pripovedovali, da sta svoje poreklo vedno *potiskali nazaj* in kako nista hoteli, da bi drugi vedeli, da so njuni starši *južnjaki*. Pripovedovali sta o tem, da sta bili kot *južnjakinji* vedno potisnjeni ob rob, kako sramotno je bilo, če je kdo ugotovil, da se doma pogovarjajo srbohrvaško, ker so potem vsi govorili, *a veš, da so njeni Bosanci*. Vendar svojega porekla nista skrivali le zaradi tega, ker bi ju drugi zaradi tega zasmehovali, temveč tudi zato, ker sta imeli doma drugačne razmere od drugih. Njuno poreklo je bilo v resnici tesno povezano s slojno bariero, ki sta jo občutili v razmerju do večinskega prebivalstva. Pravita, da njuni starši niso bili izobraženi, da so bili navadni delavci, da so doma živeli skromno, nista imeli svoje sobe, niti svoje pisalne mize, za katero bi se učili. Tako naj bi dobili manjvrednostni kompleks. Stalno sta čutili razlike v razmerah, v katerih sta živeli sami in v katerih so živeli otroci Slovencev. Dina je pripovedovala, kako je bila povabljen na rojstni dan sošolke iz dobro stoječe družine. Njena mama je bila po poklicu zdravnica, oče pa je opravljal eno od vodilnih funkcij v jeseniški tovarni Acroni. Njeni starši praznovanju rojstnih dni niso pripisovali posebne teže in ji tako niso dali denarja, da bi sošolki kupila darilo. Tako ji je odnesla zvezek, v katerega je njena mama že zapisala njeno ime, sošolka pa je ob pogledu na zapis samo zamahnila z roko in ga vrgla na mizo, zaradi česar se je Dina počutila ponižano. *A veš, kako je bilo meni takrat, Špela*. Rekla je, da je *v šoli kar nekako veljalo, da pa pri njih doma nimajo denarja*.

Belma je pripovedovala o tem, kako je v neki drugi situaciji učiteljica pohvalila nekaj učencev v razredu in je takrat nek sošolec, ki je prav tako imel starše iz ene od južnoslovenskih republik, dvignil roko in učiteljico opomnil, da je tudi Belma dobra učenka. Ta dogodek iz šolskih dni je komentirala z mislijo, da je zanimivo, kako sta oba s sošolcem, kljub temu, da je učiteljica s pohvalo mislila tudi njo, avtomatično mislila, da nje kot *južnjakinje* pohvala pač ne more zadevati.

Razlike naj bi bilo čutiti tudi ob vpisu v srednjo šolo. Dina mi je pripovedovala, kako ji je svetovala šolska pedagoginja. Ker je bila v tistem obdobju precej nesamozavestna, se pri izbiri srednje šole, kamor se je vpisovala, ni

znala dovolj opogumiti in se odločiti v skladu s svojimi željami, neodvisno od pedagoginjinih sugestij:

Š. K.: *Zdej si govorila o diskriminaciji, kako je to zgledal v šoli?*

Dina: *Ah, tko no, ah vi čefurji, pejte vi tja.*

Š. K.: *A to so Bosancem govoril čefurji?*

Dina: *Seveda. Sej v bistvu Srbi so bli isto, a ne. Ne vem, za Slovence so vsi isto, a veš. Sploh ni razlike. Vsi so čefurji, vsi so čefurji, Bosanci, a veš. Ta spodni in to je to, a veš. Tko da ne vem, no, vsaj glede teh nekih razlik, vem da so ble, recimo. Profesorji so včas tko mal keji.*

Š. K.: *So mel tud predsodke?*

Dina: *Ja, tko opazš nekatere stvari. Čeprav tega mogoče ne moreš dokazat. Ne morš nekomu ravno pokazat. To bo kdo reku saj to ni velika stvar, ampak veš, to vpliva. Vsaka malenkost na nekaj vpliva.*

Š. K.: *A si se pol kdaj počutla diskriminirana, ker si Bosanka?*

Dina: *A v šoli?*

Š. K.: *Ja.*

Dina: *Tud mislm, da v osnovni šoli je blo nekaj mejhn na Jesenicah. Recimo, jest sem bla, v srednji šoli, ... moj uspeh v šoli recimo, jest sem bla dobra, vedno sem bila dobra, s trojko sem končevala. In recimo, meni je svetovalka svetovala, da naj grem na kmetijsko. Nekemu Mihatu, ki pa je bil tako isto kot jest dober, pa je rekla recimo, da naj gre na neko zdravstveno. Sej jest ne vem, če ona mogoče ni mislila tako, ampak enostavno včasih se pa vprašaš, kaj pa, če je ona meni rekla, da naj grem jaz na kmetijsko zato, ker sem bila jest Dina. Oziroma Karič²³ Mogoče sem pa jest (nerazločno) recimo moja usodna napaka je bila, da se takoj nisem vpisala v neko štiriletno šolo. Ampak OK, zdej je konc, zdej sem že končala, tko da sploh ni problem, a veš. Mogoče je tud to vplivalo, da sem ... Takrat mi je oče reku, da naj grem na zdravstveno, k je bla edina štiriletna na Jesenicah, razen gimnazije, ampak nism mela dovolj samozavesti in sem šla na triletno trgovsko v Kranj. Pa me ta poklic sploh ni zanimal (Intervju, Jesenice, 17. 3. 2004).*

MUSLIMANI SO BLI ZMER NEKJE NA MARGINI

V pogovoru s starejšimi generacijami Bošnjakov in Bošnjakinj se takšni aspekti diskriminacije, kot so jih doživljali njihovi otroci, rojeni v Sloveniji, niso izpostavili na enak način, kljub temu pa so bile pogoste opazke, da so Slovenci na Bosance vedno gledali zviška in da je bil občutek omalovaževanja stalno prisoten. Mnogi so mi pojasnjevali, da so bili delavci iz Bosne, ki so se zaposlovali v Sloveniji, pismeni in da so bili mnogi med njimi s končanimi srednjimi šolami, s povsem primerljivo izobrazbo kot Slovenci v tistem času, ven-

²³ Tako kot vsa imena informatorjev, je tudi ta priimek spremenjen.

Muslimani iz Bosne in Hercegovine so se v Sloveniji pričeli naseljevati že v petdesetih letih dvajsetega stoletja. Večina svoje islamske identitete nikoli ni javno izpostavljala (avtorica Špela Kalčič).

dar niso mogli dobiti delovnega mesta, primernega svoji izobrazbi, in so se tako zaposlovali kot navadni delavci.²⁴ Medtem ko naj bi Slovenci zasedali višje položaje, naj bi sami, kljub izobrazbi, delali za tekočim trakom. Diskriminacija pri zaposlovanju naj bi po njihovem mnenju dokazovala njihovo sistemsko vzdrževanje na najnižjih socialnih ravneh slovenskega prebivalstva, zaradi česar naj nikoli ne bi zmogli prebiti slojne bariere in tako socialno ter družbeno prosperirati. Z osamosvojitvijo Slovenije se je ta občutek socialne izključenosti, deprimiranosti in stereotipne zakodiranosti kot »južnjakov brez izobrazbe« le poglobil. V tranzicijskem obdobju so se zapirale tovarne po Sloveniji in prvi, ki so

končali na cesti, so bili delavci. Tako je bilo tudi na Jesenicah, kjer je ob zaprtju železarne izgubilo službo okoli 5.600 ljudi.²⁵

Mnogi Bošnjaki so pred vojno v Bosni in Hercegovini v krajih, od koder so prihajali, gradili ali renovirali nepremičnine, kamor so se želeli vrniti na stara leta. Z vojno v Bosni in Hercegovini je bila misel na vrnitev v Bosno pri marsikom dokončno opuščena. Za Bošnjake vojna ni predstavljala le hudega emocionalnega udarca, strahu za bližnje, skrbi za begunce, ki so prišli v Slovenijo, in žalovanja za sorodniki in prijatelji, ki so v Bosni izgubili življenja, temveč tudi hud ekonomski udarec. Mnogi so namreč v Bosni izgubili vse, v kar

²⁴ Ugotovitve Silve Mežnarić (1986: 72–78) o izobrazbi priseljencev iz drugih republik nekdanje Jugoslavije v Slovenijo v sedemdesetih pokažejo podobno sliko.

²⁵ Podatek je pridobljen na terenu. Po navedbah informatorja je od nekoč 7.000 zaposlenih v jeseniški železarni danes v obratih, ki so se obdržali, zaposlenih le še 1.400 ljudi.

so vsa leta bivanja v Sloveniji vlagali, in to v večji meri kot pa v samo življenje v Sloveniji, ki je za mnoge pomenilo le začasno eksistencialno rešitev.

Občutek zapostavljenosti in krivdo za položaj, v katerem so se znašli tudi zaradi vojne, so mnogi začeli povezovati z občutkom splošne diskriminacije muslimanov v Jugoslaviji in s socialističnim režimom, ki naj bi to diskriminacijo podpiral. Mnogi sogovorniki na Jesenicah so mi pripovedovali, da so bili kot muslimani od nekdanj zatirani in da je vojna, ki je nihče ni hotel zaustaviti, le dokaz za to, da je bil jugoslovanski režim usmerjen v njihovo izničenje:

Zejna: Zdej, ko je ta vojna bla, ko se je mal začelo, jest si sploh nisem tega predstavljala, da bo tako. Sem rekla, kje pa, ne bo to svet dozvolu. A veš, Amerika bo, Italija, Francija, kje pa to lahko, ... takrat ko je bil napad na Beograd, a si vidla? Pa to je moglo bit tisti mesec nazaj, leta in leta. Je moglo bit prvo leto. Da bi blo konc. Jest sem v to verjela, da se bo to ustavilo, da nau svet dozvolio, ampak to se je kar nadaljevalo, vsi gledajo in nobeden ni nič ukrepal. Se pravi ... jest bi tud to rekla, tud en plan. Dokler ni prišlo eno določeno število. Zakaj so vsi odprli vrata? Cel svet je odprl vrata, da primi begunce. To nam ni treba. Zakaj ni ustavu dol, pa da ostane-mo dol. A zastopš? A je to zdej dobr, če je v vsaki državi zdej po 100 po 1000, ni, za nas ni dobr, za njih pa je. Da je dol, na enem kupu manj. A zastopš. Jaz mislim, po mojem, da je to tlele še zmeraj strah. Ma da smo mi mejhni, ma da smo ena peščica, ma da cela Bosna ni nič kamo tisto u njoj je malo, v temu malo je še manj ta pravih vernikov. Jest mislim, da je to samo strah (Intervju, Jesenice, 16. 8. 2004).

Občutki načrtovanega diskriminiranja in izničenja bosanskih muslimanov, ki jih je okrepila vojna v Bosni, so bili enako močno prisotni tako pri tistih, ki so prišli v Slovenijo kot begunci, tako kot Zejna, kot tudi pri tistih, ki so v Sloveniji rojeni ali pa tu že dlje časa živijo. Mnogi so mi namreč pripovedovali, da naj bi v Slovenijo pravzaprav prišli prav zaradi tega, ker se jim je pred tem v Bosni dogajalo zelo podobno, kot se jim je po migraciji v Slovenijo. To zatiranje v Bosni naj bi bilo opaziti tako na področju zaposlovanja, kjer naj bi prednost pred muslimani imeli Srbi, kot tudi na področju šolanja, kjer naj bi v vaseh, kjer so večinoma živeli muslimani, poučevali izključno Srbi.

Belma: Sej to je to, Špela, a veš, recimo nasploh je ta Bosna nekaj ne vem ... jest se lih spomnem tale, lih brala sem o Aliji Izatbegoviću, ko so ga njega obsodil, pa tud te ostale Mlade muslimane, obsodil so ga pa samo zarad tega, ker naj bi on hotel neko islamsko državo pa ne vem kaj. In se je on sam nasmejal, prau pa dejte no, prau, mi Bosanci nimamo še enga ubogega električarja kokr se za gre. A veš, recimo, kamo li še kaj jest vem, šolan kadr. Za državo je le treba met neki, a veš. In tko da ne vem, ne vem zakaj, recimo, pri nas je dost neizobraženih ljudi v primerjavi z drugimi. Ne vem, upam, da se bo to spremenil. Čeprav je pa to, to je po mojem kar mal režimsko

delano, a veš. Pač muslimani so bli zmeri nekje na margini, a veš. Pač na njih se ni nikol računal. V bistvu so jih kar odstranl pač, a ne. Srbi so bli vedno profesorji ne vem kaj, kokr mi je pravu tast, v njihovi vasi, pač, to je sto procentno muslimansko, muslimanska vas, ampak profesor ki so ga imel, je bil pa vseeno Srbin. Iz Srbije. Prpelal so ga iz Srbije. A veš, to je mal kar tko. Sploh ne veš zakaj. Tko da ne vem, po mojem so muslimane kar mal obdelal tko. Ker nemogoče je, da je en narod neu-men. A veš. Da je prou sav narod, da da da ne da nobenga intelektualca, da ne da nobenga. To je mal tko (Intervju, Jesenice, 6. 9. 2004).

Slišala sem na primer pripovedovanja mnogih, ki jih kljub odličnemu šolskemu uspehu niso hoteli sprejeti na vojaško šolo, ker naj bi na slednjih imeli prednost predvsem Srbi. Takšno osebno zgodbo v zvezi z vpisom na vojaško šolo sta imela šestdesetletni Islam in petdesetletni Safet, o pogojih vpisa na omenjene šole pa mi je v intervjuju pripovedovala tudi Zejna:

V Beogradu vse, komanda, vse zakoni, a veš in a veš, takrat nisi imel neke pravice za molilnico, mislim, si imel, ampak to ni blo to. Kokr zdej, v Ljubljani. Mislm za ta center. In lahko bo in ne bo. Tud tam je blo tko glede tega. V šoli ni blo vere, tamo si bil vedno ta zadnji, tud če si večina, manjina, al pa take stvari. A veš kaj pomen, ker eden pošten človek ti ne more, jest ti zdej ne morem zdej privoščit neke goljufije. Pri pravih muslimanih tega ni, recimo. Ni važno, a je to položaj, al je banka al je vlada al karkol al pa da bi te ubila. Eden, ki je brez vere, pa še slab človek, si to lahk privošči. Pod ceno tega. A zastopiš. In takrat JNA je bla. Moja ena gazdarica v Banja Luki pred vojno a ne, jest sem stanovala pri njej. In je mela brata, da je šel za vojno lice, pač. In je rekla, takšni so pogoji, da težko prideš notri. 23 naj bi bla sprejeta. 20 je Srbov, 2 Hrvata in 1 Musliman. To so bli že planovi stoletja. In v vojni komandi so bli največ oni. Vse ta glavno je blo iz Beograda in ti lahko, če maš zdaj ... samo a ne, kaj ti ni všč. In njim je bilo v interesu da bi se spojili z Bosno pa da bi blo to vse ena zakonodaja, pa da bi blo po njihovo pa to in to ... in sčasoma bi bilo manj imen, manj vere, manj šole, a zastopiš. In bi se razvilo in tam in tam, kjer so oni, tisto zatiranje ... (Intervju, Jesenice, 16. 8. 2004).

Po mnenju mnogih socializem in Titova Jugoslavija nista za muslimane naredila prav nič dobrega. Prav nasprotno, nekdanji jugoslovanski režim naj bi le vzdrževal status quo, ki naj bi se ob razpadu Jugoslavije in z vojno manifestiral v izbruhu že stalno prisotnega, a prikritega antiislamskega sentimenta in se v končni fazi manifestiral v genocidu nad muslimani. Mnogi so tako videli razloge za vojno v splošni zgodovinski težnji po iztrebljenju muslimanov, ki naj bi izbruhnila z vsako novo vojno na območju Bosne:

Š. K.: *A pa mislš, da je bla zarad vere dol vojna?*

Dženeta: *Predvsem zaradi vere, predvsem. Zakaj pa naj bi bilo, zakaj bi si nekdo, a misliš da je zaradi materialističnih, zato ker je eden hotu od drugga hišo? Ne, so rekli so nočmo met v tem območju nobenga soseda.*

Šefika: *Sej če bi hotli tiste hiše, jih ne bi zažgal, bi se uselil v tiste hiše.*

Š. K.: *A pa misliš, da ni bilo to zaradi teritorija?*

Dženeta: *A to misliš, da bi oni mel Banja Luko. OK, recimo, recimo, da se je šlo zaradi ozemlja. Od tega ne more bit nič, ker se ti počas isto ljudje nazaj naselijo. Tisto zmerom ma v določenem številu dosežek, je. Ampak če rečemo tko, če jim je zdej ratal to nerdit, pa če čez 30 let mal več, ker je ena teza, a ne, da naj bi se ta vojna ponavljala. Ker če dobr veš, v prejšnji vojni isto, pokol nad muslimani je bil isto. Pa lih tko v območju Srebrenice. Njen mož, oče, je bil 6 mesecev star, ko je bil na očetovih rokah, mu je bil oče zaklan. Ja a misliš, da je tole zdej blo kej drugač, zdele.*

Ferida: *Držu ga je, držu ga je in so mu očeta zaklal. Je rekel, poglej, ga mam v naročju, ni jednoga nema, kaže on neču njega, ustaj. In moj muž je ostao sam bez ikog.*

Dženeta: *Ja, a veš.*

Ferida: *18 njihovo sina, samo ženske su ostale.*

Š. K.: *Kdaj je blo to?*

Dženeta: *Druga svetovna vojna. Sej četniki so to delal tud med vojno.*

Š. K.: *In med drugo svetovno vojno je bilo isto v Srebrenici?*

Ferida: *Ja, isto sad, ko u prošloj vojni. Isto je bilo, vse su pobili, mislim, muško. Tud bratiča, od mog muža bratiča, bratič je iz vojakov prišel, žena pa otrok pa sami.*

Dženeta: *Vidš, če te zanima ta razlika, o moji tašči sva se pogovarjali, ki je bila pri men, ker jest nisem pač kokr ona. Nisem tok cel življenje, da bi bla tok, ampak ona, jest sem njo opazovala, ona se je z vsakim normalno zgovarjala, dol s prvimi unimi sosedi, so bli pa eni Srbi, k so cel življenje skup živel. Njo ni motil njihovo, niso imel nobenih težav. Dejstvo pa je, da so jih prvi sosedi pobil. Njihovo vas, 14 moških, kar je blo moških tkole, so vse pobral pa vse pobil. Sina, moža, vse strice, vse kar jih je bilo, 14 jih je blo takrat doma, pač v tistmu času so bli oni vsi pobiti. Ne oni pobil, pač... Sej Tito v resnic ni nič dobrga naredu. V šol smo se pa učil, kaj je dobrga naredu. On je sam ta gordije čvor, kako se reče, on je sam umetno ustavu to kar se je dal, s tem, da so nam dal Neopredeljeni, je v bistvu tko, to je sm u bistvu tko, da se reče, k se narod ni hotu opredelit eni k Srbom eni h Hrvatom. Ker mi nismo ne Srbi, ne Hrvati. mi smo Bošnjaci (Intervju, Jesenice, 18. 7. 2004).*

NE KLANJAJTE SE ONIMA, KOJI SE DRUGIMA KLANJAJU

Nekateri med njimi so mi tudi zatrjevali, da se je v Bosni vse skupaj zgodilo prav zaradi tega, ker v komunizmu niso imeli možnosti biti tisto, kar v resnici so, tj. muslimani. Selma je tako pripovedovala, kako bosanski muslimani niso bili priznani kot narod do leta 1972 in kako se niso smeli oblačiti v skladu z verskimi prepisi in se izobraževati o svoji veri:

Različne evropske prepovedi nošenja rut v javnih šolah in drugih ustanovah mnogi Bošnjaki in Bošnjakinje razumejo kot splošno težnjo po zatiranju in zadrževanju muslimanov na socialnem dnu, pri čemer naj bi se orientalistični diskurz o islamu in muslimanih zlorabljal v politične namene (avtorica Špela Kalčič).

Po vojni je bilo prepovedano nositi ruto. Moja mama jo je vseeno nosila, ampak vedno je obstajal strah, da bo kaj narobe. Enako je bilo z drugimi ženskami v vasi. Delale so tako, da so v mesto hodile nepokrite, v vasi so se pa pokrivala. Čeprav je verska dolžnost muslimanke, da nosi ruto, je ni smela nositi, ni smela kazati, kdo je. To je bila diskriminacija. Če so te v šoli spraševali, kako je nastal človek, si moral reči, da ga je ustvarila narava, ne Alah. Čeprav nas je hodža učil, da je človeka ustvaril Alah, smo vedeli, da v šoli tega ne smemo omenjati. Če je kdo slučajno kaj takega omenil, so v šolo takoj klicali starše ... Vidiš, kako je to ... vi ste imeli svoje Biblije, prevedene, mi pa nismo imeli ničesar. Nismo imeli informacije o našoj vjeri, a ne možeš biti neшто, ako ne znaš, šta je to ... Kad nemaš informacija, možeš krenuti bilo kuda. Parola o jednakosti nas je uništila. Mi smo imeli po hišah vsi Titovo in Jovankino sliko. Ko je umrl smo jokali ... Tito je naš ... (Terenski zapiski, Jesenice, 26. 6. 2004).

Nadina je tako navajala Koran, v katerem piše, da morajo biti muslimani pokorni le bogu in nikomur drugemu, medtem ko naj bi se bosanski muslima-

ni v času komunizma pokoravali Titu: *Ne klanjajte se onima, koji se drugima klanjaju. Tu so mišljeni kristjani, pa tudi komunisti. Ti so se klanjali Titu, Tito pa ni isto kot Alah in Alah sovraži, če se mu pripisuje kdo, ki mu je enak* (Terenski zapiski, Jesenice, 26. 6. 2004).

Vojna naj bi bila tako po interpretacijah nekaterih božja kazen za takšno oddaljitev od islama s strani večine bosanskih muslimanov:

Zejna: ... Ljudje pa naši in to je prav zapisano, če se eni toliko pokvarijo, tud Bog sam pomaga, da se ... a ne, pride kazna. In če si ti, eden dan si, to kar si, eden dan nisi, to je tko, če si, kako bi rekla, lahko veren, to te lahko zavleče in ti gre vse na slabše. Pač en del si je to tud zaslužu.

Š. K.: *Kaj, en del?*

Zejna: En del ljudstva je to zaslužu. To je, lahko bi rekli, kazna Božja.

Š. K.: *Vojna?*

Zejna: Zmeraj še ne vsi, a ne. Ker dost po tej vojni, dost se jih je vrnilo in glej zdaj, recimo, prej smo bli v eni vasi, v enem mestu, hodil smo skup, v šole, recimo, Eni so se tud poročili z njimi (s Srbi), a ne. Eni so jedli, eni so pili, so živeli kokr oni. A zastopiš. Enostavno, svoje so prodali. Ne da bi rekla nekaj slabega, ampak tko, svoje so prodali za tisto ... kozarček al pa kakšno in spet, tisti, ki so bli skupaj, so jih prej pobil kokr une, ki jih niso poznal. Vidš, spet nismo bli dobri. A ne. In pol, zakaj ne bi bli to, kar smo. Ne vem zate, koliko si zastopla, ampak če logično razmisliš, če več bereš, pa ni treba da ne vem kolk bereš, sej sam se usedeš, pa pogledaš, ne gre nego tak. Ne gre. Ne gre nego tak, kako piše, a ne. Res. Ti Špela, jest ti moram nekaj povedat, tolk sem srečna, ponosna, pa sem jest mogoče eno »m« od muslimanke, a ne, upam, da bom več in da bom ... ampak tolk sem srečna, da poznam nekaj od tega in da živim v tem svetu, da se nekaj držim tega. Enostavno, da se mi je Bog smilovao, pa da sem v tej družini pa da sem bla prej, pa da bom ostala. Pa še najbolj sem srečna za tisto, kar nisem pa nemam, pa da bo on (pokaže na sina, ki sedi poleg). Vse mine, vse in vsak te zapusti in vsak te izneveri. Samo šehadet ostane ... Meni je to in kadar mi je lepo in kadar mi je težko. Jest, če ne bi bla verna, ne vem, da bi mogla živet in kako bi živela. Ne vem, kako bi se znajdla v tem življenju (Intervju, Jesenice, 26. 6. 2004).

Splošne zgodovinske averzije do islama pa Bošnjaki in Bošnjakinje, s katerimi sem se pogovarjala, niso povezovali le s socializmom in z jugoslovanskim režimom, temveč tudi s sodobno situacijo muslimanov po svetu. Bošnjake kot muslimane so tako predstavljali kot žrtve islamofobije tako v zgodovinskem kontekstu zatiranja bosanskih muslimanov kot univerzalne averzije do islama v svetu nasploh. V tem kontekstu so situacijo v Franciji videli kot splošno težnjo po zatiranju muslimanov in islama v Evropi ter povsem primerljivo s situacijo v Sloveniji. Tako je Dina francosko uvedbo zakona o prepovedi nošenja rut v javnih šolah povezovala s splošno težnjo po vzdrževanju muslimanov na

socialnem dnu, pri čemer naj bi se orientalistični diskurz o islamu in musliman-
nih zlorabljal v politične namene:

Š. K.: Veš, kaj sem te hotela vprašat, a si kej sledila debati v Franciji?

Dina: Pa tko no, sej sem.

Š. K.: Zanima me čist tko, kakšen je tvoj pogled na to, kar se dogaja v Franciji. Če si sledila. Sej če nisi ... Pač, sej to veš, da so hotl prepovedat nošenje ...

Dina: To vem, ja. Od začetka naslednjega šolskega leta bo prepoved. To vem. V bistvu ne vem, kaj naj ti povem. Mam prjatlco dol, v Franciji, in sem se z njo tud dost pogovarjala in je rekla (nerazločno), ona je tud zakrita ...

Š. K.: Zakrita? Kaj to pomen?

Dina: Ne ne, hidžab nos ... Recimo naslednjič, ko bo morala v bolnico, se bo morala odkrit. Seveda, to je absolutno neka diskriminacija, če mene vprašaš. Ker oni so prepovedal to židovsko kapico, pa ženski hidžab, pa ta križ, ne. Sam so pa dal javnosti vedet, jasno in glasno, da predvsem je ta zakon zarad muslimanov. Tko da. Mislim da kot Francija, ki ima več kot 4 milijone muslimanov, si kej tazga resnično ne bi smela privoščiti. Ker mislim da, tukaj je en dobr reku, ravno ta hidžab bi moral bit dialog med muslimani in nemuslimani. Pa med temi muslimankami in nemuslimankami. In ravno on bo prepreka, ne. In kaj se bo zgodilo, ne. Mnoge muslimanke recimo ne bodo hodile v to šolo. Zakaj? Kaj mam s tem, a veš? Al pa se bojo vpisale na privatne šole. Kaj mam pa s tem? In me enostavno bega, ne razumem, ne vem sploh, kaj bo ratalo s tega. Ker tud ni v interesu neke države, da ne ve, kaj se dogaja recimo v nekih zasebnih šolah. Oziroma, da ima neizobraženo prebivalstvo. Al pa je v interesu. Če pa je v interesu, da so muslimanke neizobražene, potem je pa nekaj drugega v ozadju, ne. Je v ozadju neka bojazn, da bo ta izobražena muslimanka, ki ima neke islamske temelje, pa še izobražena je po vrhu, vzgojila pa mogoče neko novo generacijo ljudi, ki pa mogoče ne bojo samo neka druga, nižja delovna sila in podobno, ne. To je to vprašanje, ne.

Š. K.: Kaj pa pol mislš da je za tem?

Dina: Ja to! Jest mislm da je to. Da bi muslimani končno, kako naj rečem to, da bi njihova populacija, ravno to sem rekla, da ne bi bili njihovi ljudje ravno ta neka delovna sila, ki ki bi bila drugorazredna, a veš, mi muslimani, kjerkoli že, dopolnjeval nekih poklicnih šol, pa nekih skrajšancev in podobno, ampak tudi višje šole. In jest mislm, da je razlog v temu. To je zdej začetek vsega, a veš. Zdej, Francija je začela s tem. Zdej še Nemčija napoveduje enako. Oni majo te, kako že, v sklopu Nemčije majo te, a veš, Bayer, območja, kot mi, Gorenjska, Štajerska, no. Na primer, Bayer je že napovedal, da bo začel to in ta zakon, da bi se uveljavil. Tko da ženska ne more delat, hodit v šolo ipd, ne.

Š. K.: In kaj mislš, bi bilo, če se ob muslimane ne bi nihče obregoval in bi dekleta lepo pod hidžabom hodile v šolo, kaj mislš, da bi se zgodil? A bi blo kej ...

Dina: Nč ne bi blo! Jest sploh ne vem, zakaj bi z nekega mira to, a veš... Čeprav Francija je od zmeraj nekako, vedno so bili muslimani in Francozi. Muslimani v Franciji so ne vem kolk časa nazaj šele dobili neke osnovne pravice. Pa zlo velik jih

je. Če pogledaš na primer, ni malo recimo 5 milijonov ljudi. Recimo muslimanov, a ne. Tko da ne vem. Ampak hidžab je prisoten ne vem, toliko časa, pa to ni bilo razlog, ne vem, fundamentalizem. To se zdej hoče tako prikazat na nek način. Fundamentalizem je zdej, recimo, če moški nosi brado, pa ženska hidžab, če ima neka prepričanja, to je zdej na primer kao uau (Intervju, Jesenice, 17. 3. 2004).

POKRITE MUSLIMANKE SO AMBASADORKE VSEH NAS

Odločitve za »eksplicitni« islam in s tem islamski oblačilni kod med nekaterimi Bošnjaki in Bošnjakinjami tako poganjajo različni motivi iz ozadja, katerih skupni imenovalec je predvsem občutek splošne diskriminacije Bošnjakov kot priseljencev v Sloveniji in kot muslimanov nasploh. Vojna v Bosni in splošni negativni odnos do islama v svetu sta občutke nesprejetosti v Sloveniji in teptanja dostojanstva med Bošnjaki le poglobila in za nekatere je razlika med njimi in Slovenci, ki so jo pred tem doživljali predvsem kot slojno bariero, prešla v mejo, ki temelji na islamu.

Ker je postalo z vojno versko izobraževanje lahko dostopno, se je »umik« v jasno opredeljeno islamsko identiteto marsikomu zdel kot rešitev na dlani. V nasprotju z islamom, zasidranem v bosanskem izročilu, ki je po mnenju

Bošnjakinje, ki so prevzele islamski oblačilni kod, želijo na tak način uveljaviti svojo pravico do drugačnosti (avtor Andrej Morović).

mnogih sogovornikov preveč ohlapen in neopredeljen, da bi se nanj lahko na kakršenkoli način oprli, se jim je različica islama, jasno opredeljena v Koranu in suni in zraven še ponujena v priročni obliki prevodov humanitarnega rumenega islamskega tiska v bosanščino, kazala kot jasen in nedvoumen napotek za življenje, ki jim je pri opredeljevanju samih sebe ponujal stabilno oporo in varnost. Tako so mi v zvezi s svojim prilagajanjem vsakdanjega življenja islamu mnogi na bolj ali manj neposreden način razložili, da je takšen način življenje veliko lažji, saj ima oporo v božji besedi, zaradi česar v njej ne more biti napake ali prostora za dvom, kot taka pa lahko rabi le kot povsem zanesljiv napotek za življenje: *Islam je za mene savršena životna šifra* (Nadina, Terenski zapiski, Jesenice, 26. 6. 2004).

Nekateri sogovorniki so mi poleg tega pripovedovali tudi o tem, da takšno striktno pozicioniranje vzdolž verskih meja omogoča uspešno distanciranje od opredelitev, ki so jim bile v življenju dane vnaprej in jih pogosto tudi omejevale:

Dina: Ja tko no, če sam pogledaš tko, da vera ti ni dana, da jo sam iščeš, jo sam najdeš. Nacionalnost ti je pa že dana. Ti ne morš bit Slovinc, če nisi Slovinc. Ne morš bit ne vem, Američan, če nisi Američan. A veš. In recimo od tod, recimo, vero si lahko izbereš sam. Preučuješ vero in ugotoviš, OK, to je to, recimo budizem je zame najboljša, idealna možnost, recimo tega sveta, oziroma ideologija na čisto, jest bom budist in postaneš budist. Pri nacionalnosti pa nimaš izbire. In potlej če ti preučuješ nekeje, pa če ti sprejmeš nekaj s srcem, sploh ni razlike, še boljši način je, da se v temu uveljavljaš, v temu nekako uspeš (Intervju, Jesenice, 11. 7. 2004).

Odločitev za islamski način življenja in z njim islamski oblačilni kod je tako tihi, a vidni upor nekaterih Bošnjakov, ki so se zaradi različnih vrst diskriminacije odločili, da izoblikujejo povsem lasten, neodvisen življenjski slog, s katerim se poskušajo distancirati od poniževalnih pripisov s strani večinskega okolja. S privzemanjem islamskega načina življenja in islamskega načina oblačenja pa se v slovenski družbi izpostavljajo predvsem ženske, saj je prav njihov način oblačenja tisti, ki je v javnosti najbolj viden in zaznan kot drugačen. Takšen »identitetni aktivizem« tako ne zadeva obeh spolov enako.

Večina žensk, ki se je pokrila, je to storila kljub zavedanju, da bodo imele zaradi takšne odločitve v življenju številne težave. V marsikaterem primeru so se pokrile kljub nasprotovanju staršev in drugih družinskih članov, ki so se glede na razmere upravičeno bali posledic njihove odločitve. Nekatere so se pokrile s poroko, vendar bi bilo zgrešeno misliti, da so bile v to prisiljene s strani svojih mož. Prav nasprotno, pogosto ravno poroka z moškim istih nazorov nudi moralno podporo v okolju, kjer se pokrite ženske vsakodnevno soočajo

s pomenljivimi pogledi, zlohotnimi pripombami, verbalnimi in celo fizičnimi napadi neznancev. Poleg tega poroka omogoči socialno varnost, saj se prava borba pokritih muslimank začne šele, ko se te, z velikimi težavami, poskušajo zaposliti. Delodajalci namreč kljub pogosto visoki izobrazbi posameznic ruti niso naklonjeni. Pri tem pa ob stiku z družbo, ki je obremenjena z orientalističnimi predsodki do islama, prihaja do paradoksalnega obrata. Medtem ko se islamu očita šovinizem, se na podlagi tega istega predsodka ženske izključuje iz družbenega življenja in segregira na način, ki naj bi bil specifičen za islam.

Ženske, ki so se odločile za ruto, kljub temu vztrajajo. Zakaj? Res je, da ima pokrivanje pri muslimankah verske temelje. Vendar pa so primarni islamski viri, na katerih se utemeljuje pokrivanje, deležni najrazličnejših interpretacij. Med drugim tudi tistih, ki rute ne obravnavajo kot stroge verske obveze. Zaradi tega bi bilo zelo narobe, če bi njeno sporočilnost omejili zgolj na islamske konotacije. Ženske s takšnim načinom oblačenja v večinsko nemuslimanskem okolju namreč na nek način ravnajo celo nasproti tistemu, kar naj bi jim zapovedovala vera. Oblačilo naj bi v ospredje postavljalo žensko kot osebnost in zakrilo njeno telo, s čimer naj bi bila zaščitena pred nadlegovanjem, obenem pa bi ji to olajšalo komunikacijo z nasprotnim spolom. Vendar je prav omenjena zaščita pogosto povod za razne nevšečnosti in še večje ogledovanje. Ženske se s svojim načinom oblačenja pravzaprav ne zakrivajo, temveč »razkazujejo« in s tem opozarjajo, da so muslimanke. Kot bi rekla Šejla, so muslimanke z razlogom.

Na osebni ravni je pokrivanje med Bošnjakinjami torej mogoče interpretirati kot individualno strategijo samoodločanja, na družbenem pa ga je v mnogih pogledih mogoče razumeti kot težnjo po drugačnem življenjskem slogu. Bošnjakinje, ki so prevzele islamski oblačilni kod, želijo na tak način uveljaviti svojo pravico do drugačnosti. Po drugi strani ruta v okolju, ki ima težave s sprejemanjem drugačnosti, simbolizira upor proti oznakam, ki Bošnjakinje konstruirajo kot Druge. Na globalni ravni sporoča tudi pripadnost svetovnemu islamu, islamski umi,²⁶ s tem pa predstavlja tudi »globalni simbol upora« (Vertovec in Rogers, v: Höglinger 2004) tako proti zahodnjaškemu političnemu in kulturnemu imperializmu ter kapitalizmu kakor tudi z njima povezani sovražnosti do drugačnosti in tujcev.

Ruta torej deluje kot simbol z raznovrstnimi konotacijami. Nudi identitno svobodo, omogoča pa tudi subverzijo. Ženske namreč z njo po lastni volji samozavestno obelodanjajo pripadnost diskreditirani manjšini, s čimer preprečujejo, da bi se nanje lepše neumestne družbene oznake, po drugi strani pa

26 Arabsko: *umma*, 'skupnost, narod'.

večinski kulturi sporočajo tudi, da se niso pripravljene odpovedati lastni identiteti. Pa čeprav jo zaradi nenaklonjosti okolja in strahu pred diskriminacijo v večini primerov javno izražajo le ob priložnostih, ki povežejo muslimansko skupnost, npr. ob druženju muslimanov v času ramadana, ko je nastala tudi fotografija na začetku tega zadnjega knjižnega poglavja. Imajo se za integrirane državljanke, ki z nasprotovanjem asimilaciji pravzaprav izražajo tudi zahtevo po družbenem priznanju. Odpoved ruti bi zanje pomenila odpoved lastnim notranjim prepričanjem in pristajanje na vsiljene identitete. Javno debato pa na žalost še vedno obvladuje enostransko mnenje, da pokrivanje simbolizira zatiranje žensk. Z natančnim opazovanjem življenjskega horizonta muslimank namreč zgodba o pokrivanju postane veliko bolj kompleksna. Ruta je simbol islama, vendar nič manj tudi simbol upora samozavestnih in razsvetljenih žensk, ki se branijo pred diskriminacijo, zahtevami po asimilaciji in borijo za pravico do samostojne, neodvisne identitete, ki se sme razlikovati od vsiljenih identitet, ki jih predpisuje večinska kultura. S tem pa ruta predstavlja tudi moške, ki s temi ženskami delijo svetovni nazor in jih podpirajo. Kot je rekel nek Bošnjak, *pokrite muslimanke so ambasadorke vseh nas*.

VIRI IN LITERATURA

Bringa, Tone (1997). *Biti musliman na bosanski način: identitet i zajednica u jednom srednjobosanskom selu*. Sarajevo: Biblioteka Dani.

Delcambre, Anne-Marie (1994). *Mohamed: Alahov prerok*. Zbirka Mejniki. Ljubljana: DZS.

El Guindi, Fadwa (1999). *Veil: Modesty, Privacy and Resistance*. Oxford in New York: Berg.

Gellner, Ernest (2003). *Postmodernism, Reason and Religion*. London in New York: Routledge.

Höglinger, Monika (2004). Verschleierter Widerstand. Spletni vir: <<http://gewi.kfunigraz.ac.at/~kuckuck/>>, 12. 10. 2005.

Jerovšek, Katja (2004). *Muslimani v Ljubljani. Neobjavljeno diplomsko delo*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Kahf, Mohja (2002). *Western Representations of the Muslim Woman: From Termagant to Odalisque*. Austin: University of Texas Press.

Kalčič, Špela (2005). »To je tko, kt en Johan, recimo en Johan, ampak je Musliman«: bošnjaški diskurzi o Islamu v Sloveniji. *Razprave in gradivo*, 47: 190–222.

Kalčič, Špela (2006a). *Oblačilne prakse in procesi redefinicije identitete v slovenskih muslimanskih skupnostih po razpadu Jugoslavije*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Kalčič, Špela (2006b). »Ampak to pa lahko pohvalimo, da je o miru in ljubezni spregovoril mohamedan«: mobilizacija obmejnega orientalizma proti gradnji džamije v Ljubljani. *Razprave in gradivo*, 48/49: 192–216.

Kalčič, Špela (2007). »Nisem jaz Barbika«: oblačilne prakse, islam in identitetni procesi med Bošnjaki v Sloveniji. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Kalčič, Špela (2008). »Ruto si vsak razlaga po svoje«: pokrivanje med slovenskimi Bošnjakinjami. *Dve domovini / Two Homelands*, 27: 125–149.

Koran (2003). *Koran*. Radenci: Atilova knjiga.

Lindisfarne-Tapper, Nancy in Bruce Ingham (1997). Approaches to the Study of Dress in the Middle East. *Languages of Dress in the Middle East* (ur. Nancy Lindisfarne-Tapper in Bruce Ingham). Richmond: Curzon Press, 1–39.

Mabro, Judy (1996). *Veiled Half-truths: Western Travellers' Perceptions of Middle Eastern Women*. London in New York: I. B. Tauris.

- Mašera, Boštjan (2003). *Alahu predane*. Dokumentarni film RTV Slovenija.
- Mežnarič, Silva (1986). »Bosanci«: a kuda idu Slovenci nedeljom? Ljubljana: Založba Krt.
- Neuburger, Mary (2000). Veils, Shalvari, and Matters of Dress: Unravelling the Fabric of Women's Lives in Communist Bulgaria. *Style and Socialism: Modernity and Material Culture in Post-War Eastern Europe* (ur. Susan E. Reid in Crowley David). Oxford in New York: Berg, 169–88.
- Pašić, Ahmed (2002). *Islam in muslimani v Sloveniji*. Sarajevo: Emanet.
- Said, Edward (1996). *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Smailagić, Nerkez (1990). *Leksikon islama*. Sarajevo: Svjetlost.

O AVTORJIH

Mirjam Milharčič Hladnik je sociologinja in kulturologinja, višja znanstvena sodelavka na Inštitutu za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU v Ljubljani. Doktorsko disertacijo *Šola kot instrument konstituiranja državljanstva in enakosti pravic* je zagovarjala leta 1994 in do konca tisočletja o tej temi predavala na Pedagoški fakulteti v Ljubljani. Po krajšem bivanju na Bližnjem vzhodu in proučevanju medkulturnega dialoga v živo se je za štiri leta preselila v New York in se začela ukvarjati z življenjskimi zgodbami slovenskih izseljenk in njihovih potomk. Na podlagi raziskave je bil posnet dokumentarni film o zvezajenih identitetah na tem in onem koncu oceana, *Američanke*, ki ima v angleškem prevodu pomenljiv naslov *100% Slovenian*. V okviru sociologije se že desetletja ukvarja s politiko šolskih reform, z državljansko vzgojo ter s človekovimi pravicami, v zadnjem času v kontekstu integracije migrantov. V okviru ženskih študij se ukvarja z analizo neenakopravnosti med spoloma in zgodovinskimi primeri izbrisanih družbeno in politično pomembnih žensk v Sloveniji ter z migrantkami. V okviru migracijskih študij jo zanimajo interdisciplinarni pristopi – zgodovinski, sociološki in feministični – ter izvorni metodološki prijemi, od metod ustne zgodovine do analiz družinskih migrantskih korespondenc in migrantskih avto/biografskih tekstov. Kot predavateljica poučuje na Univerzi v Ljubljani in Univerzi v Novi Gorici, kjer tudi vodi skupni študijski program Migracije in medkulturni odnosi.

Marjan Drnovšek je doktor zgodovine, znanstveni svetnik in arhivist. Na Inštitutu za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU že dve desetletji raziskuje zgodovino slovenskih izseljencev v 19. in 20. stoletju. Glavno raziskovalno pozornost usmerja na odnose politike in javnosti do izseljevanja in izseljenstva v preteklih dveh stoletjih. V svoje zgodovinske raziskave zelo pogosto vključuje zgodbe izseljencev in izseljenk. Poleg znanstvenih razprav in knjig objavlja tudi dela za otroke, prireja razstave z migracijsko tematiko, sodeluje s šolami, ipd. Nekaj rezultatov, v katerih ne manjka zgodb, izkušenj, pričevanj izseljenk in izseljencev: monografija *Pot slovenskih izseljencev na tuje. Od Ljubljane do Ellis Islanda – Otoka solza v New Yorku 1880–1924*, monografija *Usodna privlačnost Amerike: pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom*, monografija *Franc Pirc, 1785–1880: sadjar na Kranjskem in misijonar v Ameriki*, razstava in katalog *Ljubljana: križišče na poti v svet / Ljubljana: The crossroads to the world*.

Urška Strle je diplomirana zgodovinarica in mlada raziskovalka na Inštitutu za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU. Njeno osrednje zanimanje je usmerjeno v Slovence, ki so se po drugi svetovni vojni izselili v Kanado, na njihovo doživljanje izselitve in spreminjanje identitet. Študija se loteva predvsem skozi prizmo ustne zgodovine, ki odpira številna nova vprašanja in v določenih ozirih ustvarja potrebo po prevrednotenju zgodovinarske snovi. Avtorica si ustvarja bazo življenjskih zgodb slovenskih izseljencev, vzporedno pa se seznanja s politično, z gospodarsko in s socialno zgodovino Kanade ter z razvojem njene dinamične imigracijske politike.

Jernej Mlekuž ali(as) **dr. burek** je diplomiral iz geografije, etnologije in kulturne antropologije, magistriral iz geografije in leta 2008 doktoriral iz, hm, bureka, točneje, burekovega več. Burekov več? Poglejte v knjigo *Burek.si?! Koncepti / recepti*. Zaposlen je na Inštitutu za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU. Raziskovalno se posveča teoriji in metodologiji migracijskih študij ter družbene geografije, družbeni prostorskosti, medijskim študijam, kulturnim vidikom migracijskih procesov, materialni kulturi, epistemološkim vprašanjem družboslovnih znanosti, epifenomenom in rečnim pretokom. Z življenjskimi zgodbami migrantk in migrantov se je srečeval na terenskem delu v slovenski diaspori v Mendози, Argentini in med slovensko govorečim prebivalstvom Beneške Slovenije. O metodoloških, teoretskih in drugih dilemah življenjskih zgodb, pripovedi, izkušnjah migrantk in migrantov je pisal v več znanstvenih člankih.

Katja Škrlež je diplomirana zgodovinarica in sociologinja kulture. Od leta 2006 je zaposlena kot mlada raziskovalka na Inštitutu za kulturno zgodovino, kjer se ukvarja s kulturno zgodovino prve svetovne vojne in interdisciplinarnimi pristopi njenega preučevanja. Posebno pozornost posveča zgodovini »navadnih« ljudi in avto/biografskim virom. V središču njenega raziskovalnega zanimanja so spominske študije, nova kulturna zgodovina, mikrozgodovina in konstrukcije nacionalnih identitet. Zgodbe o aleksandrinkah posluša že od rojstva in zato se je začela z njimi ukvarjati še profesionalno.

Sanja Cukut je diplomirala, magistrirala in leta 2008 doktorirala iz sociologije. Njena doktorska disertacija *Spol in migracija: izkušnje migrantk v Sloveniji* bo letos izšla v knjižni obliki. Zaposlena je na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Raziskovalno se ukvarja zlasti s študijami spolov ter z migracijskimi študijami. Trenutno se posebej posveča socialnim in kulturnim vidikom migracijskih procesov, družbeni konstrukciji različnih kategorij migrantov in migrantk, vključevanju migrantk v novo družbo in teorijam transnacionalnosti. Zbirala je življenjske zgodbe žensk iz Bosne in Hercegovine (Bošnjakinj) in žensk, ki prihajajo iz držav nekdanje Sovjetske zveze in živijo v Sloveniji. Teoretske, epistemološke in empirične vidike svojega raziskovalnega dela na področju migracij predstavlja na domačih in mednarodnih konferencah in posvetih ter o njih piše v znanstvenih in strokovnih člankih.

Špela Kalčič se je po končanem študiju sociologije kulture in ruskega jezika s književnostmi na Filozofski fakulteti v Ljubljani posvetila študiju antropologije. V svoji doktorski tezi, ki jo je zagovarjala leta 2006 na isti fakulteti, se je ukvarjala z islamom in Bošnjaki v Sloveniji. Je avtorica znanstvene monografije »*Nisem jaz Barbika*«: oblačilne prakse, islam in identitetni procesi med Bošnjaki v Sloveniji. V letu 2008 je bila štipendistka Svetovne federacije znanstvenikov, za katero je opravila raziskavo o percepcijah terorizma med slovenskimi muslimani. Njeni raziskovalni interesi obsegajo študije islama, orientalizmov, okcidentalizmov, migracij, etničnosti, nacionalizmov, diskriminacij, identitetnih procesov, oblačilnih kodov, spolov, tradicionalnih medicin in socialne varnosti. Regionalno se je specializirala za Slovenijo ter Bosno in Hercegovino, v zadnjih letih pa jo je raziskovalno pritegnila predvsem Severozahodna Afrika, kjer opravlja terensko raziskavo o islamu in tradicionalni medicini kot alternativnih virih zdravstvene in socialne varnosti.

MIGRACIJE 17
MIGRANTKE I

KRILA MIGRACIJ Po meri življenjskih zgodb
uredila

Mirjam Milharčič Hladnik in Jernej Mlekuž

urednik zbirke

Jernej Mlekuž

recenzenta

Tanja Rener in Peter Vodopivec

jezikovni pregled

Irena Destovnik

oblikovanje

Samira Kentrić

izdajatelj

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU

za izdajatelja

Marina Lukšič Hacin

založila

Založba ZRC, ZRC SAZU

za založnika

Oto Luthar

glavni urednik

Vojislav Likar

tisk

Collegium Graphicum, d. o. o., Ljubljana

Naklada

400

fotografija na ovitku

Slovenke v Aleksandriji (hrani Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink iz Prvačine)

tisk so podporli

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (iz programa 2008)

Raziskovalni sklad ZRC SAZU

Mercator, d.d.

© 2009, Založba ZRC, ZRC SAZU.

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:

<https://doi.org/10.3986/9789612541125>

Ko je naša mama prišla v Cleveland, je bila oblečena v knit suit, ki ji jo je moj oče kupil v Trstu, in obuta v spectator čevlje, tiste dvobarvne čevlje z luknjičastim okrasom. Torej je bila oblečena po najnovejši italijanski modi. Prišla je v Cleveland in nona in njene prijateljice so bile v temno oblečene in z dolgimi kislami. Ena je z glavo zmajevala in mami rekla, »gosposka, gosposka«, mlajša prijateljica pa je rekla, da mama izgleda kot Ingrid Bergman.

Sin izseljenke o prihodu svoje mame v Cleveland.

Se je nardlo eno ešperjenco.

Gospodinja pomočnica iz Beneške Slovenije o delu v Rimu.

Ni samo obveza, ampak tudi en način, da pokažeš s ponosom, da si ti muslimanka. Bošnjakinja z Jesenic o tem, zakaj nosi ruto.

Pa je vse zastonj, ko bi jast imela toliko časa kakor ga imaš Ti, bi ti večkrat pisala, pa saj vem da boš rekel baba sitna.

Žena piše možu rudarju na Nizozemsko.

Poskusi se postaviti v mojo kožo, junija 1951 bi imela 19 let. Doma nisem bila zadovoljna, življenjski pogoji so bili borni, tudi kmetovati nisem želela. Preveč je bilo omejitev svobode, jaz pa sem bila mlada, avanturističnega duha.

Prebežnica o tem, zakaj se je odločila pobegniti.

Moja mama je bila po sveti in je videla vse sorte in zato dosti ve. Ona sigurno ve, kaj je najboljše, jo je treba poslušati, ker je vidla dosti sveta.

Hčerka o mami aleksandrinki.

Imela sem zelo dobro službo, stanovanje, tudi moja družina ni bila nikoli revna, sem imela dobro življenje v Rusiji, tako da sem šla samo zaradi moža.

Profesorica ruščine o razlogih za prihod v Slovenijo.

ISBN 978-961-254-084-5

9 789612 540845

ZALOŽBA ZRC 14,50 €

<http://zalozba.zrc-sazu.si>